

Ch. 4 B
603

**NATUURKUNDIGE
GESCHIEDENIS**

VAN DE

KUSTEN DER NOORDZEE,

EN VAN DE

VERANDERINGEN,

WELKE ZIJ,

SEDERT DEN **Cymbrischen Vloed** TOT OP HEDEN,

DOOR

WATERVLOEDEN

ONDERGAAN HEBBEN.

UIT HET HOOGDUITSCH

VAN

Friedrich Arends.

DERDE DEEL.

——
TE GRONINGEN BIJ
W. VAN BOEKEREN:

1837.

Acc. 2387

6.7

**NATUURKUNDIGE
GESCHIEDENIS
VAN DE
KUSTEN DER NOORDZEE,
EN VAN DE
VERANDERINGEN,
WELKE ZIJ,
SEDERT DEN *Cymbrischen* *Uloed* TOT OP HEDEN,
DOOR
WATERVLOEDEN
ONDERGAAN HEBBEN.
UIT HET HOOGDUITSCH
VAN
*Fridrich Arends.***

DERDE DEEL.

——
**TE GRONINGEN BIJ
W. VAN BOEKEREN:**

1837.

VOORBERIGT.

De Geschiedenis der Watervloeden aan de Kusten der Noordzee, welke den inhoud der volgende bladen uitmaakt, is eene vertaling der derde afdeeling van de Physische Geschiede der Nordsee-Küste, von FR. ARENDS, van welker beide eerste afdeelingen vóór twee jaren insgelijks eene overzetting, onder den titel van Natuurkundige Geschiedenis van de Kusten der Noordzee, in 2 deelen, gedeeltelijk met aantekeningen van den Heer Dr. R. WESTERHOFF vermeerderd, bij den uitgever dezes in het licht is verschenen. Daar de inhoud en strekking ook van dit gedeelte in de Voorberigten voor het laatstgenoemde werk als genoegzaam ontwikkeld mogen beschouwd worden, acht ik het onnoodig, ter dezer plaatse iets dienaangaande te herhalen. Alleen gevoel ik mij verplicht, den lezeren te berigten, dat, vermits de Heer ARENDS in het oorspronkelijke werk geene beschrijving van de overstroming van 1825 heeft geleverd, maar desaan-

gaande verwijst naar zijn Gemälde der Sturmfluthen von 3. bis 5. Februar 1825 (Bremen, 1826), ik hieruit een zooveel mogelijk beknopt uittreksel gemaakt en dit in de rij der volgende beschrijvingen ingelascht heb. Eene uitvoerige schets daarvan zoude dit nu reeds lijvige boekdeel te veel hebben doen uitdijen, en kan ook als minder noodzakelijk beschouwd worden, doordien deze verschrikkelijke gebeurtenis het onderwerp van reeds meer dan één uitvoerig Nederlandsch werk uitmaakt.

Ten opzigte van de vertaling gelieve men in het oog te houden, dat ik mij ook bij dit gedeelte weder voornamelijk op getrouwheid heb toegelegd.

Vol vertrouwen, dat dit welgeordend overzicht van de veelvuldige, soms ontzettende Waterfloeden, welke de zee ook vooral aan ons Vaderland als zoovels rampslagen heeft toegebracht, aan alle beminnaars der geschiedenis, natuur- en oudheidkunde zeer welkom zal zijn, wordt dit werk aan het Nederlandsch lezend publiek aangeboden; met den hartelijken wensch, dat onze dierbare geboortegrond nog langen tijd moge verschoond blijven van nieuwe rampen, welke nieuwe stof voor een vervolg op de onderhavige geschiedenis zouden opleveren.

Groningen,
den 1sten November 1837.

J. B. W.

GESCHIEDENIS

DER

WATERVLOEDEN.

Zeer vele, zoowel oudere als nieuwere, schrijvers maken gewag van eenen vreeselijken vloed, algemeen bekend onder den naam van den *Cimbrischen Vloed*; terwijl velen zich daaromtrent zoo bepaald uitdrukken, alsof hunne berigten op de zekerste gronden steunden. Volgens eenigen zoude dezelve 340 of 350 jaren, volgens anderen eerst 110 of 120 jaar vóór de geboorte van CHRISTUS hebben plaats gegrepen. Deze vloed zoude de kusten der Noordzee eene geheel andere gedaante gegeven hebben en zelfs tot aan de Oostzee zijnen invloed hebben doen gevoelen. Men wil, dat *Engeland* daardoor van *Frankrijk*, *Vlaanderen* van *Zeeland* en *Scandinaviën* (*Zweden*) van *Denemarken* gescheiden is, en dat er toen aanzienlijke streken lands door de-zee verzwolgen zijn. Vele *Nederlandsche* schrijvers, die

daarin door verscheidene *Duitsche* gevolgd zijn, schrijven daarenboven nog aan dien vloed het ontstaan der hooge veenen toe, alsmede dat men in dezelve boomen aantreft. De geweldige orkaan, zeggen zij, wierp de boomen omverre, de zeevloed en bedekten deze met slib en plantgewassen (vegetabiliën) van allerlei soort en legden zodoende den grondslag tot het ontstaan der veenen. Daar nu de zandgronden, waarop de veenen rusten, zich tot 50,160 en meer voeten boven de oppervlakte der zee verheffen, zoude de vloed deze verbazende hoogte moeten bereikt hebben. Eenigen zijn, wel is waar, billijk genoeg om alleen de boomstorting op rekening van den storm te stellen, doch anderen daarentegen, schrijven zelfs de lage veenen (*Marschmoore*)¹⁾ en de daarin voorkomende boomen aan den storm en den vloed toe en wilden des denzelfden grond ten zelfden tijde laten ontstaan en vergaan! — Men zal misschien vragen: waar vindt men de bronnen, uit welke de berigten wegens dezen vloed geput zijn?

Wanneer men de zaak met meerdere naauwkeurigheid naspoot, dan ziet men, dat noch *Grieksche*, noch *Romeinsche* schrijvers bepaalde berigten aangaande eenen *Cimbrischen vloed* hebben nagelaten. Het weinige, dat zij daaromtrent mededeelen, berust op de donkere *Sage*, dat de *Cimbren* door eene overstroming uit hun land verdreven zijn. Reeds *EPHORUS*, die ongeveer 350 jaar vóór *CHRISTUS* leefde, vermeldt dit, gelijk ook de eenigzins latere *CLYTARCHUS*, zoo als *STRABO*¹⁾.

1) Geogr. VII. 2.

berigt. FLORUS, die in het begin der tweede eeuw schreef, zegt, bij de vermelding van den *Cimbrischen* oorlog, dat de *Cimbriërs*, de *Teutonen* en de *Tigurinen* van de grenzen van *Gallië* gekomen waren, om nieuwe woonplaatsen te zoeken, daar hun land door de zee overstroomd geworden was¹⁾. Ongeveer hetzelfde berigt AMMIUS MARCELLINUS²⁾: »de *Celtische* volkeren, bij de Grieken *Galliërs* genaamd,” zegt hij, »die zich op het buitenste strand of op de eilanden der zee hadden nedergezet, zijn van daar verdreven door de overstromingen van de zee.” Hierin nu bestaat alles, wat men over den *Cimbrischen* vloed bij de Ouden vindt. FLORUS leefde 200 jaar na het einde van den *Cimbrischen* oorlog; hij heeft zijn berigt dus niet van tijdgenooten vernomen, maar uit STRABO ontleend, en zoodoende zoude alles, wat wij van de zaak weten, zich tot de weinige regels, welke deze uit EPHORUS en CLITARCHUS aanhaalt, laten terugbrengen. Vele schrijvers hebben zulks op eene onbegrijpelijke wijze over het hoofd gezien, of STRABO was hun onbekend; zij bepalen derhalve den vloed 110 of 120 jaren vóór CHRISTUS, omdat de nederlaag der *Cimbren*, en daardoor het einde van den *Cimbrischen* oorlog, 102 jaar vóór CHRISTUS had plaats gegrepen.

Het blijkt dus duidelijk, dat wij van den *Cimbrischen* vloed eigenlijk niets weten. Het moet derhalve de hoogste verwondering baren, dat deszelfs wezenlijk bestaan zoo algemeen en zoo zeker geloofd wordt; een

1) *Florus* III. 3.

2) XV.

nieuw bewijs hoe ligt geleerden kunnen dwalen en hoe zij veel zonder nader onderzoek zoo maar ter neder schrijven of blindelings van anderen overnemen. De grootste verbazing moet het wekken, dat zelfs nog nieuwe schrijvers dit gevoelen vast aankleven en daarbij den vloed slechts ongeveer eene eeuw vóór onze tijdrekening stellen ¹⁾. Had dezelve zoo laat plaats gegrepen en zulke vreeselijke verwoestingen aangerigt, hoe kan men zich dan voorstellen, dat JULIUS CAESAR, die slechts ongeveer 50 jaren later in *Gallië* en *Brittanje* verscheen, van zulk een gewigtig voorval, als het ontstaan van het kanaal tusschen die beide rijken, geen gewag zoude maken; hoe was het dan mogelijk, dat de kuststreken reeds toen weder zoo sterk bevolkt waren; nog meer, hoe konde PYTHEAS reeds 2 of 3 eeuwen vroeger door die seeëngte varen? Reeds OUTHOFF heeft, in zijne uitgebreide verhandeling over den *Cimbrischen vloed* ²⁾, het onjuiste van deze wijze van zien en over het algemeen van het aannemen van een' enkelen vloed, zeer breedvoerig en goed ontwikkeld. Daarin alleen gaat hij te ver, dat hij beweert, dat de vloed niet zulke groote veranderingen had kunnen te weeg brengen, omdat geene der talrijke watervloeden, sedert de geboorte van CHRISTUS plaats gegrepen, dergelijke verwoestingen heeft aan-

1) Zoo als: Engelberts. I. 212. Muyl, Watervloeden. I. 5. en and., zelfs Wiebeking in zijne 4de Abhandl. vom Einfluss der Bauwissenschaften auf das Allgem. Wohl. Vergelijk von Hoff. I. 313, die, meer juist, een vroeger tijdstip aanneemt.

2) Watervloeden. 1 — 63, 126 — 170.

gerigt. Hij vermeldt als zoodanige alleen *den Dollart* en *den Biesbosch*¹⁾; het onging hem dus, dat ook de ondergang van het eiland *Borkum* en van het grootste gedeelte van *Friesland* ook in dit tijdvak valt, waardoor 50 tot 60 vierk. mijlen lands verloren gingen, zonder nog eens van de waarschijnlijk nog grootere oppervlakten voor de Elbe te gewagen. Hadden nu ook al deze vloedén geene plaats gegrepen, dan leverde zulks evenwel nog geen grond op om te ontkennen, dat een vroegere vloed die ontzettende verwoestingen had kunnen aanrigten, welke nieuwere schrijvers aan denzelfen toeschrijven. Onze aarde levert ontelbare bewijzen op van oneindig grootere uitwerkselen van het geweld des onthoeiden oceaans. Nog in onzen tijd immers heeft de zee ons hare kracht gevoelig genoeg doen ondervinden en de landstrook doorgebroken, welke het noordelijk gedeelte van *Jutland* met het zuidelijke vereenigde, waardoor het eerste geheel tot een eiland gemaakt werd, — eene gebeurtenis, die voor dat schiereiland en zelfs voor geheel *Denemarken* rijk in gevolgen kan zijn.

Een vloed, zoo als *Duitsche* en *Nederlandsche* schrijvers denzelfen schilderen, kan er niet plaats gegrepen hebben. Immers, indien de zee zoo verbazend hoog opgestuwd geworden ware, dan had zij al de inwoners moeten verdelgen, daar er voor dezen nergens redding zoude geweest zijn; want om 10, 20 en meer mijlen landwaarts in naar de bergen te vlugten, daartoe

1) T. a. p. 22.

liet het aandruischende element hun geen tijd. Zij zouden dus naderhand hun land niet meer hebben kunnen verlaten, want zij bestonden niet meer. En zelfs dan nog, wanneer de vloed niet zoo hoog gestegen ware, maar alleen de aangeslijkte gronden en den rand der oorspronkelijke kust bereikt had, zoude het water zich, na het doorbreken der duinen, zoo snel over de toenmaals van 5 tot 10 mijlen breede oppervlakte verspreid hebben, dat er aan geen ontvlugten te denken was, daar bovendien de hoogten, indien dezelve al reeds bestonden, te laag waren om tot veilige wijkplaatsen te verstrekken. Het wezenlijke van de zaak zal misschien hierop neêrkomen: dat onderscheidene stormvloedën, en wellicht daaronder één bijzonder zware, de duinketen, welke tot aan dien tijd toe voor het aangeslijkte land als een veilige schutmuur tegen de zee gediend had, op verschillende plaatsen hebben doorgebroken, waardoor de zee vrijen toegang tot het land verkreeg en zich nu bij de hevige stormen, die jaarlijks woeden, over den lagen aangeslijkten grond konde uitstorten. Vele inwoners hebben waarschijnlijk hun graf in de golven gevonden: zij, die gespaard bleven, in den eersten schrik en verwarring wegens zulk een ongewone gebeurtenis niet in staat om zich tegen de golven in veiligheid te stellen, zeiden het land hunner geboorte vaarwel, om in verwijderde oorden nieuwe woonplaatsen op te zoeken. Wij hebben dit onderwerp reeds elders behandeld ¹⁾. Of er, en zoo ja, welke veranderingen er

1) Zie *Arends*, *Natuurk. Gesch. van de kusten d. Noord-zee*, 1ste dl. 165 en vervolg.

dan door deze vloed en door een' bij uitstak zwaren vloed te weeg gebracht zijn, is ons ten eenenmale onbekend; wij weten dus ook niet, of daardoor de afscheiding van *Engeland* van het vasteland veroorzaakt is, noch wanneer dezelve in dat geval heeft plaats gegrepen: in allen gevalle mag men het tijdstip dier gebeurtenis niet later dan vierdehalve eeuw vóór onze tijdrekening stellen, wijl *ERIMORUS* reeds van die afscheiding gewag maakt.

Ten uiterste schraal zijn de berigten, welke de oude kronijken mededeelen aangaande de stormvloed, die in de eerste duizend jaren onzer tijdrekening de kusten der Noordzee teisterden. Van slechts enkelen vindt men gewag gemaakt, en ook over dezen verneemt men schier niets. Dit is des te meer te bejammeren, daar er juist in dit tijdvak door de zee aanzienlijke veranderingen in de gedaante des lands zullen te weeg gebracht zijn. Ook over de meeste latere watervloed, tot aan de 16de eeuw, staat slechts weinig aangegeekend.

De eerste vloed, van welken de kronijken melding maken, zeude in het jaar 833 in *Noord-Holland* zijn voorgevallen; men wil, dat toen *de Zijpe* is doorgebroken en er ongeveer 20 plaatsen tusschen *Texel* en *Wieringen* ten gronde gingen, van welke twisch in zijne kronijk onderscheidene met name opgeeft, waaronder zelfs eene stad, *Grebbe* genaamd. De opgave, dat men daarvan nog in 1678, bij laag water, overblijfselen ontdekte, vele menschenlijken, grondvesten van *kerken*, uit dufsteen bestaande, enz. 1), bewijst, dat die gewigtige

1) *Outhof*. 205.

gebeurtenis vele eeuwen later moet plaats gegrepen hebben. — In 435 zoude een watervloed in *Friesland* 600 menschen ¹⁾, en in 516 een dergelijke aldaar 6,000 menschen weggeraapt hebben ²⁾. — In 533 of 570 veroorzaakte een driedaagsche storm uit het noordwesten weder eene overstroming in *Friesland*. Het slot van koning *OLDIBALDUS*, staande op *het roode klif*, werd door den storm geheel en al weggeslagen ³⁾. — In 584 en vervolgens in 626 werd *Friesland* door nieuwe hooge vloed overstromd, hetwelk, naar men wil, aan koning *ADGILLUS* aanleiding gegeven heeft om terpen te laten opwerpen, die in tijd van nood tot toevlugtsoorden voor menschen en vee zouden kunnen dienen ⁴⁾. — In het jaar 793 zette een ander vloed hetzelfde gewest weder onder water ⁵⁾. In 806 vonden 400, volgens anderen 500, menschen en eene groote menigte vee in *Friesland* hun graf in de golven, bij gelegenheid eener groote overstroming. Vele huizen werden vernield, alsmede de *Hermanaburg*, waarop een groot aantal menschen eene veilige schuilplaats gezocht hadden, doch die dáár allen den dood vonden. In *Ezonstad*, een steedje aan de Lauwer, dreef een stuk van den wal met

1) *Harkenroth*, Chronyk. *Outhof*. 319.

2) *Okke Scarles*, Chronijk. 34. *Winsemius*, Chron. 47. *Schotanus*, Chron. 53. *Gabbema*, 13. Aanm. *Outhof*. 220.

3) *Scarles*. 35. *Winsemius*. 49. *Schotanus* 54. *Gabbema*, 14. Aanm. *Outhof*. 222. **Twisch*, Kronijk. 14.

4) *Scarles*. 36. *Gabbema* (die den vloed in 568 stelt) 15. Aanm. *Outhof*. 222. *Schotanus*. 45.

5) *Scarles*. 59. *Gabbema*. 16. Aanm. *Outhof*. 241.

85 huizen weg. Het water bleef den geheelen winter door op het land staan; hetzelfde ondermijnde de kerk en toren te *Minnertsga*, welke daardoor instortten. Het winterkoren werd verwoest en zomerkoren konde niet gezaaid worden. Een vreeselijke hongersnood was daarvan het gevolg ¹⁾.

Een der zwaarste watervloeden, welke het westelijk gedeelte der *Nederlanden* teisterden, greep, volgens de meeste kronijken, in 860 plaats. Eenigen stellen denzelfen in het jaar 839, anderen in 870 en twisch in 850. De zee stortte zich door den westelijken mond des Rijns met groot geweld over het land uit, stuwde tegelijk het rivierwater terug en veroorzaakte eene algemeene overstroming van de provincie *Holland*, het sticht *Utrecht* en van *de Betuwe* ²⁾. Vele huizen stortten om, ontelbare menschen verloren het leven, de stevigste boomen werden van den wortel geslagen en zelfs het grootste gedeelte van *het wilde woud zonder genade* nedergeworpen ³⁾; ook zoude daardoor *het Huis te Britten* verwoest en buiten de duinen geraakt zijn. Van de, waarschijnlijk ten gevolge dezer overstroming bewerkstelligde, afleiding van den Rijn door de Lek, hebben wij reeds elders gewag gemaakt ⁴⁾. In *Fries-*

-
- 1) *Scarles*. 62. 63. *Gabbema*. 17. Aanm. *Outhof*. 243. Tegenw. Staat. XIII. 250. De laatste geeft het jaar 805 op.
 - 2) Zoo heet de streek tusschen Rijn en Waal.
 - 3) *Heda*, In vita Hungarii. *Kronijk v. Holland ad 860. *Hadr. Junius*. c. 8. en meer and. *Gabbema*. 9 - 23. *Outhof*. 245.
 - 4) *Arends*, Nat. Gesch. v. d. kust. der Noordzee, II. 98.

tand woedde deze vloed zoo verschrikkelijk, dat er aldaar, volgens eene naauwkeurige opneming, 2,437 huizen weggespoeld en vele menschen en eene groote menigte vee omgekomen zouden zijn ¹⁾.

In het jaar 900 stórmde het, volgens HEDA, hevig en aanhoudend; de rivieren traden verre buiten hare oevers en bragten eene overstroming te weeg, gelijk aan den zondvloed ²⁾.

In 989 kostte een vloed (volgens NEUBERGER meer dan één) in *de Nederlanden* aan vele menschen en eene menigte vee het leven ³⁾.

In het jaar 1003 werd *Vlaanderen* door eenen hoogen watervloed overvallen; en wel op den 1sten Junij ⁴⁾.

In 1014 onderging *Engeland* een groot verlies door eene ontzettende overstroming, welke des nachts na het feest van *St. Michiel* plaats greep; vele steden werden overstroemd en eene talloze menigte menschen vond een graf in de golven, zoo als de onde, in de *Saksische* taal geschrevene kronijk van *Engeland* vermeldt ⁵⁾. Op den 15den Sept. deszelfden jaars werden ook *de Nederlanden* overstroemd, welke ramp aan dezelven in de drie volgende jaren weder te beurt viel,

1) *Sjoerds, Jaarboeken. II. 30. *Wagenaar, Vaderl. Historie. II. 58. v. Leeuwen, Watervloed. Voorr. 13. De beide eersten stellen dezen vloed in 839.

2) *Heda, In Radb. 17. Gabbema. 26. Aanm. Outhof. 251.

3) *Dousa, Annal. 70. Outhof. 251.

4) *Meijer, Jaarb. Gabbema. 26. Outhof. 253.

5) Gabbema. 27. Aanm. Outhof. 252.

waardoor er een groot gedeelte van het strand en de kusten werd weggespoeld. Misgawas, duurte en sterfte onder het vee waren de ongelukkige gevolgen ¹⁾. — In de jaren 1020 en 1041 verhieven zich wederom dergelijke vloed en, van welke de eerste dorpen en steden in *Noord-Friesland* vernielde ²⁾.

Op den 3den November 1042 drong de zee in *Vlaanderen* en *Zeeland* binnen, en bedolf vele huizen, goederen, menschen en vee onder hare golven. Ook *Holland* werd toen door dezelve geteisterd. Zware stortregens deden in hetzelfde jaar tevens het binnenwater opzwellen, waarvan groote overstromingen het gevolg waren. Booten en huizen werden door den storm omverre geworpen ³⁾.

In 1066 zeude, naar men wil, de burg *Mellum* aan de *Jade*, met veel omliggend land door de zee verzvolgen zijn ⁴⁾. — In 1075 werd *Nordstrand* door eenen zwaren vloed overstroemd, waardoor 10 kolken ontstonden, welke in den loop van hetzelfde jaar niet weder gedempt konden worden ⁵⁾. — *Vlaanderen* werd in 1086 op nieuw geteisterd door eene aardbeving, verschrikkelijke stormen en watervloeden ⁶⁾. In *Denemarken* regende het in den herfst zoo sterk en

1) *Pontanus, Hist. Geldr. 77. Gabbema. 27. Outhof. 252.

2) Heimrich. 134. Outhof. 252.

3) *De Vries. III. 142. Gabbema. 28. Outhof. 253.

4) Winkelmann. 13. 123. Hamelmann. 28, (die geen jaar bepaalt). Outhof. 253. Jeverscher Kalender auf 1800. 62.

5) Heimrich. 134.

6) Gabbema. 29. Outhof. 256.

aanhoudend, dat de velden als in een meer herschapen schenen, waarop men met schuitjes rondvoer, om de boven het water uitstekende korenaren af te snijden; daarentegen had er in de lente en zomer eene buitengewone schraalheid en hitte geheerscht. Men wil, dat eene dergelijke droogte des zomers en overtolligheid van regen in den herfst aldaar 7, volgens anderen 9, achtereenvolgende jaren geheerscht heeft, waardoor zulk een hongersnood zoude veroorzaakt zijn, dat het grootste gedeelte der inwoners, en zelfs koning OLAFS, van honger omkwam ¹⁾. Ook *Noord-Friesland* werd in 1094 door eene zware overstroming bezocht ²⁾.

In het jaar 1099, op *Martini*, zette de zee een groot gedeelte van *Engeland* onder water en beroofde eene ontelbare menigte menschen van het leven. De landen van graaf GODWIN *van Kent* werden met het zand der zee overdekt; naar men wil bestaan die landen nog in de onder den naam van *het Godwinzand* bekende zandplaten, aan de zuidzijde van den mond der Theems gelegen ³⁾. — Op den 3den November 1100 liep *Vlaanderen* weder onder. In 1108 viel dit land hetzelfde lot andermaal te beurt, waardoor vele inwoners genoopt werden om naar *Engeland* uit te wijken ⁴⁾. — In 1114 rees de Hever buitengemeen hoog, brak de

1) **Saxo Gram.* 222 en and. *Kusz.* I. 2.

2) *Heimrich.* 134. !

3) *Gabbema.* 29. Aanm. volgens de oude *Sass. Chronik.* 207. **De Vries.* III. 223. *Outhof.* 257.

4) *Gabbema.* 29. 30. *Outhof.* 257. **De Vries.* III. 231.

dijken door en spoelde de kapel op *Kleve* bij *Garding* weg¹⁾. — Tien jaren later grepen er zware vlooden, vooral in *Zeeland*, plaats. In het daarop volgend jaar werd ook *Engeland* overstroomd, waarbij vele dorpen ten gronde gingen en derzelver inwoners het leven verloren²⁾.

In den nacht van den 2den October 1134 drong de zee *Vlaanderen* binnen, alles, dorpen, burgen en kerken, verwoestende. Drie der graafschappen, *Walcraas*, *Wales* en *Brebant*, zouden daardoor van alle menschen en vee beroofd geworden zijn³⁾. — In 1135 of 36 liep een groot gedeelte van *Vlaanderen*, *Holland* en *Friesland* onder, waarbij vele menschen en vee omkwamen. Volgens ROBERT, abt van *Gembloux*, een' tijdgenoot, werd een stuk van *Vlaanderen* met deszelfs bewoners door de zee verzwolgen. Waarschijnlijk was het een algemeene vloed, die zich ook over *Oost-Friesland*, *Oldenburg* en verder uitstreckte, daar, volgens DETLEV's kronijk van *Dithmarsen*, ook de landen aan de Elbe overstroomd werden⁴⁾.

In het jaar 1158 stak er een hevige storm op, die kerken en huizen omverre wierp en eene zware overstroming te weeg bragt, waarin eene menigte menschen en vee het leven verloor. Deze vloed schijnt de om-

1) *v. Eynd, Zeeuwsche Kron. *Sass. Chr. 229. Gabbema. 30. Outhof. 259.

2) *Meijerus, Annal. Flandr. V. *Siegebert. Gabbema. 32. Outhof. 259.

3) *Meijerus. *Siegebert. Gabbema. 32. Outhof. 259.

4) Kusz. I. 6.

streken van de Elbe, benevens *Holstein* en *Sloeswijk* te hebben overstroomd, daar alleen ALBERTUS STADENSIS (ALBERT *van Stade*), die eene eeuw later leefde, en twee andere kronijkschrijvers in *Denemarken*, uit hetzelfde tijdperk, van denzelven gewag maken¹⁾.

In 1164 greep de groote *St. Juliana's vloed* plaats, die al het kustenland aan de *Wezer*, tot 12 mijlen diep landwaarts in, onder het zout water bedolf. Deze overstroming was eene der vreeselijkste en meest algemeen treffende; de berigten dienaangaande zijn evenwel zeer schraal, niettegenstaande onderscheidene tijdgenooten van dezelve gewagen. De meesten stellen haar op den 16den Februarij, hetwelk ook met den naamdag der Heilige overeenkomt, doch *EMMIUS* doet dezelve op den 9den Januarij plaats grijpen. In het duistere van den nacht verhief zich de zee plotseling, opgeruid door eenen woedenden storm, door bliksem en donder vergezeld, overstroomde alle dijken en dammen en verspreidde zich lichtsnel over *Friesland*, het *Land Hadeln* en over de lage draslanden aan de *Elbe* en *Wezer*. »Hoe vele rijken en aanzienlijken,» spreekt *HELMOND*, prediker te *Bosau*, niet verre van *Lubeck*, welke ten dien tijde leefde, »die des avonds nog vrolijk en blij ter neder zaten, werden niet eensklaps door de binnenbruisende golven verrast!» — »Nooit,» zegt *EMMIUS*, »werd *Friesland* door zulk eene schrikbarende overstroming geteisterd; ongeloofelijk groot is het aantal menschen, 't welk daarin den dood vond; men schat

1) *Alb. Stad. Chron.* 191. *Heinrich.* 134. *Kusz.* I. 7.

hetzelve op honderdduizend. De verwoestingen strekten zich over het geheele gewest uit, overal werden de huizen omverre geworpen, terwijl er veel land door de zee verzwolgen werd ¹⁾.” Ontwifelbaar ging reeds door dezen vloed een gedeelte van *Friesland* ten gronde. Het opgegeven getal der daarbij omgekomeene menschen, al verdeelt men hetzelve ook over de geheele kuststreek, zal sterk overdreven zijn.

Even zoo algemeen verspreidde zich ook de *Al-lerheiligen-vloed* van 1170, de eerste bekende van dien naam. Dezelve moet zich over de geheele kust uitgestrekt hebben. Doch *de Nederlanden*, vooral *Friesland*, werden het felste door denzelfden geteisterd. De zee liep niet alleen over de dijken, maar op vele plaatsen zelfs over de duinen, wierp huizen, burgen en dorpen omverre en rigtte eene vreeselijke verwoesting onder menschen en vee aan; meer nog evenwel, leed het land zelf. Geheele landstreken scheurde de zee van een, woelde diep tusschen dezelve in of herschiep ze in eilanden. Men wil, dat al het land in *Friesland* tusschen *Texel* en *Medemblik* ten westen en *Stavoren* ten oosten, daardoor verloren ging en *Texel* en *Wie-*

1) *Alb. Stad.* 192, die onder hen, welke in de golven den dood vonden, ook *Richbertus*, advokaat te Stade, opnoemt, van wiens broeder de *heeren van Hazeldorf* afstammen. — **Helwodi Chron. Slav. II. c. 1. Heimrich.* 134, die den vloed op den 16den Febr. 1162 stelt. *Emmius.* 110. *Schotanus.* 95. *Gabbema.* 33. *Outhof.* 260. *Kusz.* I. 8.

ringen eilanden geworden zijn¹⁾. Het zeewater klotste tegen de muren van *Utrecht* en hield aldaar eenen tijd lang ebbe en vloed, zoodat men er den kabeljaauw met netten ving. *Zeeland* en *Vlaanderen* leden insgelijks veel²⁾.

De groote voorraad van sneeuw, laat gesmolten, deed in de maand Mei des jaars 1173 de rivieren uitermate hoog opzwellen, die, buiten hare oevers tredende, *Holland* en *Utrecht* overstroonden. Daarbij verhief er zich op den 10den en 11den Mei een verschrikkelijke storm, die het zeewater in de rivieren opjoeg en in de beide genoemde provinciën eene vreesselijke overstroming veroorzaakte. Alles stond onder water; de menschen zochten eene schuilplaats op de daken hunner woningen, doch velen kwamen om; drie dagen lang woedde de storm en eerst nadat deze zich gelegd had, begon het water weder af te loopen. De geest van dien tijd merkte daarin een strafgericht van God op, dewijl kort te voren de heilige sakramenten uit twee kerken te *Utrecht* weggeroofd waren. In *Vlaanderen* brak de dijk bij *Damme* door, zoo als SCRIVERUS op eene oude kaart vond aangeteekend³⁾. — Van eene even zoo groote overstroming maakt de *Hollandsche Kronijk*

- 1) Het laatste greep waarschijnlijk vroeger, het eerste later plaats. Vergelijk *Arends*, Nat. Gesch. van de kusten der Noordzee, II. 131.
- 2) *Gabbema*, 37, door wien eene groote menigte geschiedschrijvers wordt aangehaald, die van dezen vloed gewagen. *Outhof*, 265. *Heimrich*, 134. *Kusz*, I. 8.
- 3) Beschrijv. van Oud-Bataviën, 210. *Gabbema*, 45, volgens *Beka*, de Egmonder Kronijk en and. *Outhof*, 276.

gewag op het jaar 1174 ¹⁾. — WILLIAM LITTLE gewaagt, in zijne Kronijk van *Engeland*, van eenen watervloed, die op den 7den Januarij 1176 *Holland* overstroomde, de dijken doorbrak en al het vee en de menschen in zijne golven den dood deed vinden, voor zoo verre men dien niet op boomen en huizen ontvlugt was. Ook OUDENHOVEN maakt melding van dien vloed in zijne »Cimbrische Oudheden” ²⁾. — SCHOTANUS geeft berigt omtrent eene groote overstroming van *Holland* in het jaar 1177, waardoor de uitwatering des Rijns bij *Katwijk* met zand opgevuld werd ³⁾. CALVISIUS maakt insgelijks melding van dezelve ⁴⁾. Veelligt hebben al deze berigten betrekking op de overstromingen van 1170 en 1173. — Een driedaagsche storm uit het noordwesten joeg in 1181 eenen hoogen vloed over *Friesland*, waarbij op den 19den December de dijken bij het steedje *Utgong*, aan de Middellzee, doorbraken ⁵⁾.

In 1187 werden de oostelijke streken door eenen hoogen vloed overstroomd. Toen zag men kinderen in wiegen, bakken en vaten, meer bejaarden op huisbalken rondrijven en in afgelegene oorden aanlanden ⁶⁾. — Een op den 10den October 1195 opgestoken storm rukte geheele wouden omverre ⁷⁾. — In het volgende jaar woeden er hevige stormen, waardoor de aangeslijkte landen

1) *Gabbema*. 52. *Outhof*. 278.

2) *Gabbema*. 53. *Outhof*. 278.

3) *Kronijk*. 98. 4) **Chronol*. 717. *Outhof*. 279.

5) *Scarles*. 102. 6) *Heimrich*. 134. **Saxe*. *Kusz*. I. 9.

7) *Kusz*, t. a. p.

sterk beschadigd werden¹⁾. — In het jaar 1200 werd *Friesland* door een' watervloed overstroomd, die in 't bijzonder de streken van de Middellzee of het Boorne tot aan *Tzerkwest* zoo zeer verwoestte, dat de land-eigenaars aldaar buiten staat waren de dijken te herstellen²⁾. — Ook in 1204 werden alle aangeslijkte (Marsch-) landen overstroomd, waarbij ontelbaar vele menschen en vee het leven inschoten³⁾, doch vermoedelijk trof die overstroming alleen de streken aan de Elbe en verder noordwaarts op, daar de *Nederlandsche* schrijvers van dezelve geen gewag maken, evenmin als van eenen vloed, welke in het jaar 1209 *het Oldenburgsche* onder water zette⁴⁾. — *Schotland* werd in 1210 zeer geteisterd door eenen vloed, die de rivieren Tay en Almund buiten hare oevers deed treden, de stad *Perth* voor het grootste gedeelte verwoestte en eene menigte menschen en vee van het leven beroofde. Zelfs koning WILLIAM ontsnapte met groote moeite in eene boot aan het gevaar, doch zijn zoon, benevens diens oppaster en 31 personen van den hofstoet verdrinken⁵⁾.

In 1212 laat DE VRIES⁶⁾ alleen in *Noord-Holland*

1) *Heimrich*. 134.

2) **Worp. v. Thabor*. III. 17. *Gabbema*. 54. Aanm. *Outhof*. 281.

3) *Kusz*. I. 10, volgens *Boëtius*, *Hoijer*, *Bollen* en *Saxe*, *Heimrich*. 135.

4) *Winkelman*, *Sax. Westp.* I. I. c. 3. § 45. *Outhof*. 283.

5) *Outhof*. 283, volgens *de Vries*, *Kronijk*. III. 493.

6) **Kronijk. Outhof*. 284.

36,000 menschen hun graf in de golven vinden; BEIJER ¹⁾ vergroot dit getal zelfs tot 60,000, zonder zijne bronnen aan te wijzen; andere werken maken niet eens gewag van eenen vloed in dit jaar. Het is dus te vermoeden, dat de kronijkschrijver een verkeerd jaar heeft opgegeven. Dat *Friesland* ten dien tijde bij herhaling overstroomd werd, blijkt uit SIBB. LEO's »Levens van de abten van *Lidlum*,» dewijl dit klooster om die reden in 1212, volgens anderen, in 1234, verder landwaarts in verplaatst geworden is ¹⁾. — *Vlaanderen* geraakte in het jaar 1214 in grooten nood door eenen vloed, welke het land vier mijlen landwaarts in overstroomde, en overal groote verwoestingen aanrigtte, vooral in *Brugge*, doch ook in andere steden, waarbij eene menigte menschen en vee omkwam ²⁾.

Volgens de berigten van HEIMRICH en anderen, werden al de *marsch*-streken in 1216 door eenen verschrikkelijken vloed overstroomd, die in *Eiderstädt*, *Dithmarsen* en *Nordstrand* ongeveer 10,000 menschen deed verdrinken. *Helgoland* werd daardoor nog kleiner in omvang. *Nacksand*, een aanzienlijk woud in de omstreken van het tegenwoordige wad bij *Röm*, alwaar thans nog eene zandbank dien naam draagt, werd in dezen vloed verwoest. Bij *Bremen* en in de aangrenzende gewesten verloren 20,000 menschen het leven,

1) Neêrl. Watersnood. 61.

2) *Scarles*. 103. *Gabbema*. 55. Aanm. *Outhof*. 284.

3) *Gabbema*. 55, volgens *Meijer* en de *Smet*. *Outhof*. 284.

volgens berigt althans van den kanonik **WOLTER van Bremen**¹⁾.

Rustringen werd op den 17den November 1218 door eenen schrikbarenden vloed overvallen, welke door de doorbraak van de *Slijker* zijk aan de Jade ontstaan zoude zijn. De zee stortte zich heinde en verre over velden en dorpen uit, vernielde het slot *Jadelehe*, de dorpen *Wurdelehe* en *Aldessen*, verzwoeg derzelver landerijen en het geheele land bij den Hoben en deed den boezem der Jade ontstaan. *Oost-Friesland* werd tevens door dezen vloed getroffen, zonder dat er van schade aldaar melding wordt gemaakt²⁾. Ook Duitsche en Deensche schrijvers maken gewag van eenen vloed in dit jaar; het is mogelijk, dat zij 1216 met 1218 verwisselen³⁾, hetwelk ook met **WOLTER's** opgave van het groote verlies aan menschen beter overeenstemt.

In het jaar 1219 greep *de Marcellus-vloed* in *Friesland* plaats, over welken **EMMIUS** uitvoerige berigten mededeelt. Nadat men reeds eenige dagen achtereen eenen sterken zuidwesten wind had gehad, die de zee als 't ware het onderste boven woelde, ving dezelve op den 16den Januarij, ten tijde van de volle maan, des middernachts, nog heviger aan te woeden en joeg, onder sterke hagelbuijen, het water des oceaans tegen de

1) *Wolt.*, Chron. Brem. 56. *Heimrich*, 135. *Boët.* 68. *Dankwerth.* 76. *Kusz.* I. 10. *Gabbema.* 56. *Outhof.* 284.

2) *Hamelman.* 18. 119. *Winkelman*, Chron. 13. *Diens Saxo Westp. *Outhof.* 284.

3) *Heimrich.* 135. *Kusz.* I. 11, naar *Hamsford.* 235. *Fragm. de Fris.* Chron. Luneb.

kusten van *Friesland* op en over alle dijken heen; doch toen nu de zuidweste- door den noordwesten-wind vervangen werd, die den eersten in hevigheid nog overtrof, rees het water, in plaats van bij het begin der ebbe te vallen, al hooger en hooger en hield den geheelen nacht aan, zich over *Friesland* in al zijne uitgestrektheid te verspreiden, waardoor dit geheele gewest in de diepste ellende gedompeld werd. De aanbreekende morgen leverde een ontzettend tafereel voor het oog op: overal zag men menschen, vee, huizen, stallen, hooi- en stroobergen en allerlei huisgeraad op het water ronddobberen; vele menschen ook ontwaarde men, in de hoop van hun leven te redden, op stukken van daken, zolders, plankettingen, op hout, hooi of stroo, kortom, op alles wat hun slechts toegevoerd werd, als op een wrak her- en derwaarts drijven; velen zag men in de toppen der boomen hangen of op de daken van hooge huizen, welke den vloed nog weerstand hadden geboden, schrijlings zitten. De wind, welke bij het aanbreken van den dag weder naar het zuidwesten schoot, dreef de ongelukkigen zeewaarts heen, alwaar zij allen hun graf zouden gevonden hebben, ware niet de wind weldra weder naar het noordoosten geloopt. Maar nadat nu de zee eerst weder binnen hare perken was teruggetreden, vertoonde zich de beklagenswaardige verandering, welke het land ondergaan had: alle dijken waren vernield en geslecht, de dorpen met derzelver bewoners overal ten gronde gegaan of jammerlijk verwoest, de huizen omverre geworpen, de meubelen heinde en verre verstrooid, kloosters en kerken in menigte ingestort; het

vee, groot en klein, verzwolgen; volgens eenigen een getal van 100,000 menschen verdronken, terwijl alles met stukken en overblijfselen van verwoeste voorwerpen en met lijken was opgevuld. Deze schrikbarende gebeurtenis maakte zulk eenen indruk op het volk, dat men nog vele jaren lang bij elken stormvloed plagt te zeggen: »it het bij Marcellus nin lijken'' (dezelve is bij den *Marcellus-vloed* niet te vergelijken). — Emo, abt van *Wittewierum*, in *Groningerland*, die ten tijde van die overstroming leefde en van dezelve in zijne kronijk gewag maakt, noemt haar *Juliana's vloed*, volgens welken naam dezelve op den 16den Februarij zoude moeten zijn voorgevallen ¹⁾).

Reeds in het volgende jaar had *Friesland* weder eene dergelijke zware overstroming door te staan, die evenwel minder menschen en vee wegrukte, daar er van het laatstgenoemde niet veel overig gebleven was, en de eersten, door de droevige ondervinding voorzigtiger gemaakt, zich met hunne have en goed naar hooger liggende streken begeven hadden. Desniettenstaande schoten evenwel vele duizende menschen het leven daarbij in ²⁾). — Doch, alsof zulks nog niet genoeg ware, joeg korten tijd daarna, den 24sten Februarij 1221, de zuidwestewind, met buitengemeene hevigheid woedende, de zee weder over het ongelukkige land, die daar alles, zegt emo, wat tegenstand bood, omverre

- 1) *Emm.* 128. *Scholanus*. 106. *Winsemius*. 157. **Matth.* Ann. *Gabbema*. 57. *Outhof*. 289. v. *Leeuwen*. Voorr. 31.
2) *Emm.* 129. **Matth.* Annal. *Gabbema*. 65. *Outhof*. 293.

wierp. Wel liep het water van de hooger liggende streken spoedig weder weg, doch op de lage plaatsen bleef hetzelfde langen tijd staan. Op deze overstroming volgde eene groote dorheid. De geheel met zoutdeelen doortrokken grond bragt niets voort. Op den 18den September verspreidde de zee zich andermaal over het nog door geene dijken weder beschermde kustland¹⁾. Voorts kwam er in Januarij des volgenden jaars op nieuw een watervloed, in welken, of in een' der vroegeren, *Ezostad* aan de Lauwer, eene zeer sterke stad, met al hare gebouwen ten gronde ging, benevens eenige burgers aan de Middellzee en het stadje *Wartena* in *Oostergo*. Welige akkers werden in waterplassen en modderpoelen herschapen en uitgebreide streken lands tusschen *Friesland* en *Noord-Holland* door de zee verzwolgen²⁾. — In 1223 greep er aldaar, naar men wil, weder eene overstroming plaats, welke het grootste gedeelte des lands trof. De baren rolden zoo hoog als kerken, terwijl er 2,000 menschen verdronken³⁾. — *BENINGA*⁴⁾ spreekt van eenen zwaren vloed, die in 1224 *Friesland* overstroomde, 10,000 menschen deed omkomen, benevens al het vee, dat nog door de vorige overstromingen gespaard was. *OUTHOF* vermoedt, dat men

1) *Emm. t. a. p. Schotanus. 106, 107. *Matth. Ann. *Worp. v. Thub. 124. Gabbema. 66. Outhof. 293.*

2) *Emm. 131. Schot. 107. Gabb. 69. Aanm. Outhof. 295.* Volgens *Corn. Staur.* en *Scarles* ging *Wartena* eerst in 1230 verloren.

3) *Gabbema, volgens De Fris. gest. Outhof. 305..*

4) *Kronijk. 107. Outhof. 306.*

daaronder eepen vroegeren watervloed moet verstaan, hetwelk misschien ook het geval zal zijn met dien van 1227, van welken bij GABBEMA gewag gemaakt wordt ¹⁾. – In 1225 viel er in *Oost-Friesland* zulk een sterke regen, als men nog nooit beleefd had; al het lage land liep daardoor onder water en wel 2,000 menschen, behalve veel vee, verdronken ²⁾. Deze regen moet zich verre over *Duitschland* uitgestrekt hebben, daar MERBOOM in zijne »Chron. Magdeburg. ³⁾,” van denzelfen gewagende, zegt: »ten zelfden tijde openden zich de sluizen des hemels en veroorzaakten in *Hiwelgerode* zulk eene overstroming, dat verscheidene steden en dorpen, zoo als: *Womeldesburg*, *Islebe* (*Eisleben*), *Seburg* en de omliggende streken onder water gezet werden; vele menschen, die op boomen eene schuilplaats gezocht hadden, stortten met dezelve in het water en verdronken.” – Volgens de Friesche kronijk kwam daarbij nog een groote watervloed, welke aanzienlijke schade te weeg bracht en het zoo even opgegeven getal menschen van het leven beroofde ⁴⁾.

Onderscheidene werken gewagen van eenen grooten watervloed, welke op den 17den Februarij 1230 zoude voorgevallen zijn. Dezelve trof voornamelijk *Friesland* en dompelde dit gewest in diepe ellende, daar eene ontelbare menigte menschen en vee daarbij omkwam.

1) Bl. 70, naar *Mutius*, Herk. d. Duitschen. *Outhof*. 306.

2) *Beninga*, Kronijk, 107.

3) *Outhof*. 307.

4) *Kron. der Fresen 43. *Outhof*. 307.

Het water steeg zoo hoog, dat men voor den ondergang van het geheele land beducht was, hetwelk ook zonder twijfel voor een gedeelte werkelijk verloren ging ¹⁾. Volgens eenigen zoude het stadje *Wartena* eerst in deze overstroming grootstendeels verwoest en deszelfs landerijen lager en moerassig geworden zijn. De daadzaken evenwel, die *BOSTEAU*, *CORN. STAURIENSIS* en andere schrijvers nopens dezen vloed vermelden, het verdrinken, onder anderen, van 100,000 menschen, moeten tot vroeger voorgevallene overstromingen betrekkelijk zijn, in het bijzonder tot die van 1219 en 1222; *BENINGA* bezigt zelfs bij de beschrijving van dien vloed dezelfde woorden, met welke *HELMOND* in zijne »*Chronie. Slavon.*» melding maakt van dien van 1164 ²⁾. — In hetzelfde jaar heerschte er in de oostelijke *marsch*-streken eene groote sterfte onder de menschen en het vee, hetwelk *HEIMRICH* als een gevolg van den watersnood beschouwt. *DE VRIES* zegt nog, dat er na deze overstroming vele wolven ten voorschijn kwamen, die des nachts de lijken uit de graven haalden ³⁾. — *WINKELMAN* maakt gewag van eenen watervloed, welke in 1232 in *het Oldenburgsche* plaats greep ⁴⁾, en *BENINGA* van eenen in het jaar 1233, welken bij den dood van weder 100,000 menschen ten laste

1) Zie: *Arends*, *Natuurk. Gesch. van de kusten der Noordzee*, III. 152.

2) *Scarles*. 113. 114. *Winsemius*. 163. *Beninga*. 108. *Gab-bema*. 70. *Outhof*. 307. **De Vries*, *Kron.* III. 553. *Heimrich*. 139. *Bolten*. IV. 112. *Kusz*. I. 12.

3) *Heimrich*, *Kusz*, *de Vries*, t. a. p.

4) **Sax. Westph.* I. c. 3. § 45. *Outhof*. 310.

te gt). Het arme *Friesland* zoude volgens deze opgaven in een kort tijdvak van slechts 15 jaren 400,000 menschen door het water hebben verloren, iets meer dan misschien de geheele bevolking zal bedragen hebben.

In 1237 kwam er een verschrikkelijke watervloed over *Friesland*, zoo als WINSEMIUS volgens oude aantekeningen berigt. Tevens zegt hij, ingevolge eene oude kronijk, dat daardoor eene burg met al de aan het klooster *Ludingakerk* toebehoorende landerijen, tusschen *Dijkahorne* (*Dijkshoorn*) – hetwelk niet verre van *Harlingen* gelegen was – en *Texel* verzonken is. Deze overstroming zoude door de rivieren veroorzaakt zijn. Nadat de in het eerst westelijke wind zich naar het zuiden, en vervolgens naar het zuidoosten gewend had, zouden de IJssel, het Vlie en andere kanalen zoodanig buiten derzelver oevers getreden zijn, dat het grootste gedeelte van *Friesland* daardoor onder water gezet werd, vooral *Westergo* en de *Landen van Halkama*, tusschen *Harlingen* en *Texel*. – Toen het water weder weggehoopen was, vonden de bewoners van den rivieroeven in de achtergeblevene slib op het land vele zalm en andere hun onbekende, slechts in zoet water levende visschen¹⁾. Deze overstroming door rivierwater is de eenige in hare soort, die men in *Friesland* kent.

In 1238 zoude bij een' hoogen vloed een groot kerspel met deszelfs dorpen, op het eiland *Bollertsand*, thans eene zandbank bij *Röm*, door de zee

1) Kron. 118. Outhof. 311.

2) Winsemius. 166. Gabbema. 73. Aanm. Outhof. 311.

verzwolgen zijn ¹⁾. — Men wil, dat in *het Oldenburgsche* in het jaar 1242 ook eene overstroming plaats gegrepen heeft ²⁾. — In November 1246 verspreidde de zee zich over *Friesland* en over al de oostwaarts van dáár gelegene landen tot aan de *Wezer*. Sedert Pinksteren 1245 was die vloed door zware stortregens voorafgegaan en deze, gedurende drie winters achtereen, door langdurige vorst, zoodat het land niet op den juisten tijd bearbeid en in het zaad gebragt konde worden, en het gezaaide door den onophoudelijken regen bedorven werd. Volgens de *Wittewierummer* jaarboeken, was de zoo even bedoelde een zeer zware vloed; vele menschen vonden in denzelfen hun graf, anderen kwamen bij den zeedijk aandrijven en reddeden zich aldaar met moeite. De *Rastedter* Kronijk berigt, dat men zeide, dat er in dezen vloed duizendmaal duizend menschen in *Friesland* omgekomen waren ³⁾. Zoo verkwistend met menschenlevens was toch wel geen vroeger of later jaarboekschrijver.

Een zeer groote watervloed overstroomde in 1248 *Vlaanderen, Zeeland, Holland, West- en Oost-Fries-*

-
- 1) *Dankwerth*. 76. *Kuss*. I. 14. Deze vermoedt, dat men 1230 zal moeten lezen.
 - 2) Volgens *Winkelman's* Aanteek. Chron. 14.
 - 3) *Emmius*. 147. *Schotanus*. 127. *Gabbema*. 75. Aanm. *Outlof*. 312. Deze laatste stelt den vloed, *Emmius* aanha-lende, in het jaar 1242, hoewel men bij dezen onmiddel-lijk na de vermelding van die overstroming leest: „Anno eodem, qui suit MCCXLVI.” enz. Zoo laat hij ook verkeerdelijk *Schotanus* zeggen, dat dezelve in 1245 plaats greep.

land, *Oldenburg* en de landen aan de Elbe. *Emmius* berigt dienaangaande, dat er zich op den 19den November een schrikbarende stormwind verhief, die eerst uit het noordoosten waaide; toen naar het westen uitschoot, vervolgens naar het noordwest ten noorden, eindelijk weder naar het noorden omliep en de zee hoog over de dijken heenstuwde, waarbij ten deele deze niet alleen, maar ook zelfs de binnendijken aan den *Delft*, in *Hunzingo* en *Fivelingo*, verwoest werden ¹⁾. *Alb. Stadensis*, een ooggetuige, stelt dezen vloed op den dag der Onnoozele Kinderen (nocte puerorum); dus op den 28sten December, en zegt, dat er in denzelfden vele menschen aan de beide oevers der Elbe verdronken. Een kerspel aan den westkant van *Röm*, met een bosch, werd in dezen vloed door de zee verwoest ²⁾.

Reeds in het volgende jaar werd *Friesland* wederom door denzelfden ramp getroffen, het eerst in den aanvang des jaars en vervolgens op den 12den Februarij. De tweede vloed duurde, doordien de noordwestewind

1) *Gabbema* en *Outhof* houden die rivier voor de *Fivel*, welke in de Eems, bij *Delfzijl*, uitwatert; men zal daaronder evenwel derzelver noordelijken arm te verstaan hebben, die zich door den toen reeds verzanden en bedijkten boezem ontlastte, welke tusschen *Hunzingo* en *Fivelingo* lag a).

2) **M. Stoke*, Rijmkron. 82. *Alb. Stad. Chron.* 230. *Emmius*. 150. *Winkelman*, Sax. Westp. 410. *Dankwerth*. 76. *Gabbema*. 77. *Outhof*. 314.

a) Vergelijk: *Arends*, Natuurk. Gesch. van de kusten der Noordzee, II. 178.

langer aanhield en de dijken nog niet weder hersteld waren, eenige dagen en joeg het water buitengemeen verre in het land op. De droogte in den daaropvolgenden zomer veroorzaakte op de met zoutdeelen bezwangerde velden een volkomen misgewas; hongersnood was het gevolg hiervan, waardoor toen de pest ontstond, die eerst het vee in ontelbare menigte wegrukte en daarna ook op eene ontzettende wijze onder de menschen woedde. De overstroming schijnt zich tot *Friesland* bepaald te hebben; de *Wierummer* jaarboeken ¹⁾ maken geen gewag van dezelfde, maar vermelden alleen eenen woedenden storm uit het westen, in het begin des jaars, die de daken van de huizen wierp en zelfs vele nieuwe huizen tot op den grond wegsloeg. Overal klonken de nood- en jammerkreten van ongelukkigen door den duisteren nacht, welke eensklaps, voor een oogenblik, door een verblindend licht verhelderd werd ²⁾.

Een brokstuk van eene oude Friesche Kronijk berigt op het jaar 1250, dat de zee dit gewest toen groote schade berokkende, zoowel aan de kust, als verder landwaarts in bij de groote meren, alsmede bij *Harlingen*, *Stavoren*, tusschen deze stad en *Enkhuizen*, gelijk ook bij *Kampen*, tot waartoe ten dien tijde alles nog land was. Ook M. PARIS ³⁾ gewaagt, in zijne Geschiedenis van *Frankrijk*, van dezen vloed, door

-
- 1) De abdij *Wittewierum* of *Wierum* lag in *Groningerland*, 2 mijlen noordoostwaarts van de stad *Groningen*.
 - 2) *Emmius*. 150. *Schotanus*. 133. *Gabb*. 80. *Outhof*. 315.
 - 3) Een monnik te *St. Albans*, in *Engeland*.

welken aan *Engeland*, *Holland* en *Vlaanderen* een onnoemelijk nadeel werd toegebracht. De rivieren, in hare afwatering belemmerd, traden buiten hare oevers, verwoesteden molens, bruggen, huizen en het nog te veld staande koren ¹⁾. Dezelfde schrijver maakt in zijne *Geschiedenis van Engeland* ook melding van eenen vloed in het jaar 1251, waardoor de landen van *Friesland* op eene lengte van zeven dagreizen overstroomd werden en vele menschen het leven verloren. Eerst na 40 dagen liep het water weder weg, en toen vonden zij, die op hoogten en half verwoeste burgen aan den dood ontsnapt waren, eene ontelbare menigte lijken met arm- en halslinten, ringen, kettingen, gouden gespen en kostbare kleederen voorzien; waardoor deze in het water omgekome ne menschen, zegt PARIS, aan hunne hen overlevende nabestaanden de kosten hunner begrafenis hadden willen verschaffen ²⁾! Geen Friesch, of eenig ander schrijver maakt van eenen vloed in dit jaar gewag, weshalve het te vermoeden is; dat PARIS denzelven met vroeger plaats gegrepene watervloeden verward heeft; intusschen mag het niet onvermeld blijven, dat hij ten dien tijde leefde (hij stierf in 1259). Hij gewaagt ook van eenen vloed in 1254, waardoor *Vlaanderen* en andere aan zee gelegene streken overstroomd werden ³⁾.

1) *Gabbema*. 81. *Outhof*. 316.

2) *Gabbema*. 83. *Outhof*. 317. De laatste, hoewel hij *Gabbema* naschrijft, bepaalt den tijd der overstrooming op slechts 14 dagen.

3) *Gabbema*. 85. *Outhof*. 317.

Op den 10den October 1257 doorbrak de opgeruilde zee de dijken om *Groningerland* op onderscheidene plaatsen, vooral den nieuwen dijk aan de Fivel bij *Zonda*, zoodat het water zich door deze rivier over het land verspreidde. Ook *Oldenburg* werd overstroomd ¹⁾. Eene plaats met name *Zonda* is aan de bij *Delfzijl* uitwaterende Fivel niet bekend; waarschijnlijk wordt de noordelijke arm bedoeld, welke insgelijks door den grooten zeeboezem tusschen *Hunzingo* en *Fivelingo* in de Eems viel. *Zonda* zal dan 't *Zand* zijn, een groot, in dezen boezem gelegen kerspel, dat in het jaar 1257 binnengedijkt geworden is, zoo als uit de *Wittewierummer* jaarboeken schijnt te blijken; er werd althans ten dien tijde aldaar eene binnendijking bewerkstelligd ²⁾.

In 1262 werd *Friesland* en ook *Groningerland* door eene aardbeving geschokt, waardoor de toren van het klooster *Wittewierum* instortte. Een daarmede gepaard gaande watervloed, welke ook in *Oldenburg* binnendrong, doorbrak de dijken en de sluis te *Fischmar* in het *Altenamt* ³⁾. — De vloed, welke door

1) *Emmsius*. 163. *Schotanus*. 139. *Winkelmann*, *Chron.* 14. *Gabbema*. 85. *Outhof* 317.

2) *Oudh. en Gest. van Groningen*. 380.

3) *Emmsius*. 164. *Schotanus*. 139. *Winkelmann*. 14. *Gabbema*. 86. *Outhof*. 318. *Fischmar* moet in den Dollart gezocht worden, omstreeks *Tijsweer* aan de Ede, digt bij *Reidefimar*, een gewest aan den tegenwoordigen dijk, kan het niet zijn, daar hetzelfde toen ten tijde verre landwaarts in lag.

BENINGA ¹⁾ op het jaar 1263 vermeld wordt, en die *Friesland* in zulk eene diepe ellende zoude gedompeld hebben, schijnt in vroeger jaar te zijn voorgevallen, of die van 1266, *de tweede Marcellus-vloed*, te zijn, welke men wil, dat zeer groot geweest is en zich ook over *Oldenburg* uitgestrekt heeft, doch waarvan overigens niets bekend is; alleen vermeldt SCHOTANUS, dat *Fivelingo* van denzelven verschoond bleef, doordien het klooster *Wierum*, onder medewerking van de inwoners van *Sond* en andere omliggende dorpen, des jaars te voren sterke dijken aan de Eems gelegd had ²⁾. In 1273 zouden in eenen vloed, die, volgens P. THABOR'S Kronijk, zoo hoog ging als menig *kerktoren*, 2000 menschen verdronken zijn ³⁾; dit is een gering aantal bij zulk een ontzettend hoog water: waar toch vonden de overige inwoners van dat gewest wel eene veilige schuilplaats?

Geen der bekende vlooden bragt aan de gewesten *Groningen* en *Oost-Friesland* zulk een nadeel toe, als die van den 13den Januarij 1277 en die van den 25sten December deszelfden jaars. Deze overstromingen deden *den Dollart* ontstaan. Door den eersten vloed werden de dijken van het toenmalig noordelijk schiereiland *Reiderland*, tegenover *Emden*, doorgebroken; de tweede, veel sterkere, verwoestte alles wat de

1) Kronijk. 117.

2) *Emmius* 165. *Schotanus*. 139. *Winkelman*, Chron. 14. *Sax. Westph.* § 45. *Gabbema*. 87. *Outhof*. 319.

3) *Gabbema*. 88. *Outhof*. 320.

eerste vloed gespaard had, spoelde in het bijzonder bij *Jansum*, op de westzijde van het schiereiland, een groot gat in den dijk, een tweede bij *Wilgum*, op den oostkant, en baande zoo doende voor de zee een' vrijen weg naar het land, hetwelk daarna door dezelve allengskens verzwolgen werd, zoo als wij zulks in een ander werk uitvoerig te boek gesteld hebben ¹⁾. Het schijnt, dat deze vloedden zich alleen tot de landen aan de Eems bepaald hebben, hoewel *WINKELMAN* in zijn register der watervloeden ook 1277 heeft opgenomen ²⁾. – De drie volgende jaren, 1278, 1279 en 1280, leverden weder nieuwe overstromingen op, welke nog meerdere verwoestingen aan de Reiderlandsche dijken aanrigteden ³⁾. De vloed van 1280 werd door zware stortregens gevolgd, die aan de landen groote schade veroorzaakten ⁴⁾. – In 1282 greep er een nieuwe groote vloed plaats, welke de dijken wegsloeg en eene menigte menschen en vee deed omkomen ⁵⁾. Op St. Martini 1285 kwam er weder eene overstroming. De zee brak, volgens de *Wierummer* jaarboeken, bij de Lauwer in, vernielde aldaar de dijken en zette al het land onder water ⁶⁾.

- 1) Zie: *Arends*, Natuurk. Gesch. van de kusten der Noord-zee, II. 163-192.
- 2) *Emmius*, Rer. Fris. Hist. 176. Chorogr. 36, volgens de „Chronica der Fresen.” *Gabb.* 89. *Outhof.* 329. *Winkelmann.* 14.
- 3) *Emmius*, Hist. Fris. 176.
- 4) *Beninga.* 135. *Outhof.* 371.
- 5) *Beninga.* 137. *Gabbema.* 95. *Outhof.* 371.
- 6) *Emmius.* 177. *Gabbema.* 95, volgens *Veldenaar*, Chronijk *Outhof.* 371.

Friesland, hetwelk door de herhaalde watervloeden in de 13de eeuw zoo onuitsprekelijk zwaar geteisterd was en de helft van zijn gebied daarbij ingesmolten had, werd in het jaar 1287 door een' der vreeslijkste vlooden wederom in diepe ellende gedompeld. Op den 14den, volgens anderen op den 17den, December kwam deze vloed opzetten, die zich over alle kuststreken uitbreidde. *Friesland* werd, na de doorbraak van deszelfs dijken, in een oogenblik in eene zee herschappen. Dui-zenden menschen en beesten vonden hun graf in de zilte golven; eene ontelbare menigte huizen stortte in, zelfs vele burgen (stinsen), die op hoogten stonden. Een aantal van 42 monniken uit het klooster *Vetus Vallis* of *Oudendal* en van *Lidlum*, benevens de boeren uit de omstreken, die zich gezamenlijk op den dijk begeven hadden, om denzelven te versterken, spoelde de zee op een en hetzelfde oogenblik weg. Het stadje *Gryn* of *Grind*, staande op een van het in de Zuiderzee verzonken land overgebleven eiland, werd schier geheel verwoest, slechts 10 huizen en het koor der kerk bleven gespaard. In *Groningerland* steeg het water, volgens de *Wierummer* jaarboeken, vijf voet hooger dan ooit de hoogste vlooden gegaan waren, en verspreidde zich zelfs over de moerassen. In de *Woldstreken* (*Wolden*) werden geheele stukken land opgeligt en naar de laagten gespoeld. Ook kwamen aldaar een man met eenen wolf, een' hond en een' haas te zamen aandrijven. Dezelfde jaarboeken bepalen het verlies aan menschen tusschen *Stavoren* en de Lauwer op 30,000, en van dáár tot aan de Eems op 20,000, tevens vermeldende, dat

Oost-Friesland, met uitzondering van *Reiderland*, *Harlingerland*, *Ostringen* en *Rüstringen* van het water verschoond bleven, doch dat de lage landen van *Zuidwolde* – waarschijnlijk aan den Dollart – en *Sconamora* zware schade ondergingen. Het laat zich vermoeden, dat de omstreken van de Wezer ook van het water vrij bleven, doch verder op tot aan *Jutland* zal alles onder water gezet zijn¹). Ook *Melis Stoke*, die ten dien tijde bloeide, maakt gewag van dezen vloed als op den 16den Februarij voorgevallen, alsmede van eenen anderen op St. Agathen-dag (den 5den Februarij) 1288, welke beide vloedden geheel *Nederland*, met uitzondering alleen van *Walcheren* en *Wolfaartsdijk* in *Zeeland*, overstroomden. Andere kronijken gewagen van eenen dergelijken watervloed op den 16den Februarij²). – Op den 18den October deszelfden jaars brak de zee op twee plaatsen binnen *Groningerland*, bij *Uskwert* in het noorden, en bij *Oterdum*, aan de Eems, in het oosten, gelijk ook op den 21sten Maart 1290, waardoor de plaats der oude sluis te *Oterdum* vernield werd en de zee een groot gedeelte des dorps verzwolg. Ook *Friesland* lag onder het water bedolven³). – In hetzelfde jaar traden ook de Rijn en de IJssel buiten derzelver oevers, waardoor de Betuwe verwoest en eene menigte huizen vernield

1) *Emmius*. 179. *Schotanus*. 144. 147. *Scarles*. 123. *Gabbema*. 95. *Outhof*. 372. *Heimrich*. 136. *Kusz*. I. 17.

2) **M. Stoke*, Rijmkronijk. **Reigersberg*, en anderen *Gabbema*. 106. *Outhof*. 376.

3) *Gabbema*. 109, volgens de *Werum. Ann. Outhof*. 378. *Tegenw. Staat*. XX. 85.

werd, terwijl er een groot aantal menschen verdronk ¹⁾).

In het jaar 1300 werd *Steenswijk* door eenen verderfelijken vloed overstroomd, bij welken de zee eenige ellen hoog over alle dijken heen naar binnen drong, het vlek *Rungholt* met 7 kerspelen in de *Edomsharde* op *Nordstrand*, benevens nog 8 andere op hetzelfde eiland verdelgde, de kerk te *List* op Sylt en de stad *Wendingstedt* verwoestte en vermoedelijk ook de *Mildeburg*, welke tusschen *Fridrichstadt* en *Husum* bestaan heeft. Ook wil men, dat bij die gelegenheid de thans tusschen *Witzwort* en *Ulvesbüll* liggende veenstreek, van *Nordstrand* daarheen gespoeld werd, hetwelk evenwel niet waarschijnlijk is, daar dat veen reeds ten tijde van koning ABEL, 50 jaar vroeger, zich daar ter plaatse bevond. In deze overstroming vonden 7,600 menschen den dood ²⁾).

Zeeland geraakte op den 25sten November 1304 in grooten nood door den *St. Catharina's vloed*. Vele dijken, vooral die op *Walcheren*, werden zoo zwaar geteisterd, dat de inwoners aan derzelver herstelling wanhoopten. Op *Noord-Beveland* werd, als een gevolg van deze overstroming, veel land binnengedijkt, alsmede op *Duiveland* en twee kerspelen op *Zuid-Beveland* ³⁾. — Op den 24sten October 1313 kwam er een vloed over *Friesland*, waarin meer dan 500 men-

1) *Gabbema*. 109.

2) *Heinrich*. 136. *Dankwerth*. 89. 93. **Boët*. *Kusz*. I. 18.

3) **Reigersberg*. I. 47. II. 92. *Gabbema*. 110. *Outhof*. 378. *Tegenw. Staat*. X. 484.

schen verdrongen; terwijl ook het *Deensch* schiereiland en het *Oldenburgsche*¹⁾ overstroomd werden; welke ramp deze landen in 1315 weder trof²⁾, en in 1321 bij herhaling het lot van *Friesland* was³⁾.

Op den 23sten Junij 1322 zwol de Rijn zoodanig op, dat de dijken voor den aandrang des waters bezweken, waardoor in het sticht *Utrecht* tot aan het zeestrand al het koren op het veld verrotte en de weidelanden bedorven werden. In de maand Julij was het water nog niet weder weggelopen. De omstreken van *Gouda*, *Delft* en *Leyden* niet alleen, maar ook *Kennemerland* leden daardoor het meeste, gelijk ook *Amersfoort* en haren omtrek, werwaarts het Rijnwater door de laagte tusschen *Wageningen* en *Rheenen* heendrong⁴⁾. Het moet verwondering baren, dat zulk eene overstroming midden in den zomer plaats greep. In 1334 traden de Rijn en de Maas weder buiten hare oevers, veroorzaakt door eenen storm op St. Clemensdag, den 23sten November, die de zee opstuwde en eene algemeene overstroming van *Vlaanderen* tot *Friesland* te weeg bracht. Vele aan het zeestrand gelegene dorpen werden verwoest, *Testrup* bij *Ostende* ging ten gronde; 4,000 menschen vonden, volgens DE VRIES, hun graf in de

1) *Emmius*. 130. *Schotanus*. 166. *Scarles*. 138. *Winsemyus*. 190. *Gabbema*. 111. *Outhof*. 379. *Heimrich*. 136. *Winkelmann*. 14.

2) *Winkelmann*. 14.

3) *Gabbema*. 113. *Outhof*. 380.

4) **Beka*, Chron. 112. **Heda*. 113. en and. *Gabbema*. 130. *Outhof*. 380.

golven. Ook in het oosten verspreidde zich het water over alle landen ¹⁾. – Slechts twee jaren later trof *Friesland*, in den Simon Juda's nacht, reeds weder hetzelfde ongelukkig lot, waarbij het op nieuw vele menschen en vee verloor ²⁾.

* Op den 25sten Julij 1342 rees het water van den Rijn, Waal en Maas zoo hoog, dat de dijken doorbraken en de *Opper- en Beneden-Betuwe*, alsmede de *Tialer-waard* en al de zich daarin bevindende plaatsen, met uitzondering alleen van de stad *Tiel* en twee dorpen, overstroomd werden. Ook de Wezer zwol buitengewoon hoog op, zoodat het water tot in de stad *Minden* doordrong en door de groote kerk tot aan de markt en over de steenen Wezer-brug heenstroomde, die, eerst in 1340 nieuw gelegd, daarbij reeds weder grootstendeels vernield werd. *Kranz* vermeldt nog, dat ook aan de stad *Lemgo* hetzelfde lot te beurt viel en al het land aan de Wezer heinde en verre overstroomd werd. Vele menschen, door den stroom weggesleept, kwamen om; zuigelingen in wiegen, menschen, dieren, zelfs geheele huizen dreven op het water rond. Eenige steden, vele vlekken en dorpen werden vernietigd. Gelukkig nog schatteden zich derzelver bewoners, wanneer zij, na het verlies van al hunne have en goed, naakt en

- 1) **Heda*, in *Vita Joan. III.* **Reigersberg.* **Pontanus*, *Hist. Gelr.* 221. *Schotanus.* 175. *Gabbema.* 116. *Outhof.* 381. *Heinrich.* 137.
- 2) *Winsemius.* 200. *Schotanus.* 175. *Gabbema.* 119. *Outhof.* 382. In den *Teg. Staat.* XIII. 486. onjuist op 1337 opgegeven.

bloot slechts vrouw en kinderen mogten redden. — Op dezelfde wijze overschreden de Elbe en Eider hare oevers en verwoestten het land, waarbij een niet onaanzienlijk aantal menschen en vee het leven inschoot ¹⁾). De oorzaak van dit zeldzaam opzwellen van alle rivieren midden in den zomer wordt niet opgegeven: door de zee werd hetzelfde niet te weeg gebracht, evenmin als door het smelten der sneeuw op de bergen, zoo als KRANZ uitdrukkelijk berigt, noch door stortregens; KRANZ althans, noch eenig ander schrijver maakt van deze laatste gewag. OUTHOF vermoedt, dat onderaardsch vuur het water in de hoogte zal gedreven hebben. Dit zoude men thans bezwaarlijk kunnen toestemmen. Deze opzwellung der rivieren moet zich over geheel *Duitschland* uitgestrekt hebben. De »Antiq. Erphurd. ²⁾» vermelden, dat door deze overstroming de bruggen te *Erfurt, Regensburg, Dresden, Frankfort, Wunsdorf, Bamberg* en op vele andere plaatsen vernield werden. Deze vloed moet dus eenig in zijne soort zijn geweest.

In 1354 zoude er een zware en verwoestende vloed over *Sleeswijk* gekomen zijn, in welken zoo vele menschen het leven verloren, dat men denzelven, volgens BOËTIUS, de *Mandranks* (menschenverdrinking) noemde. Dezelve rigtte zoo sterke verwoestingen aan, dat de in-

1) **Lerbeke*, Chron. Mind. 190. **Kranz*, Sax. 660. en *Metrop.* 287. **Pontanus*, Gelr. 238. *Meiboom*, Chron. Magd 341. *Heimrich*. 137. *Saxe*. *Gabbema*. 120. *Outhof*. 383. *Kusz.* I. 26.

2) *Kusz.* I. 27.

woners zich in 50 jaren van het geleden verlies niet weder konden herstellen, gedurende welken tijd ook de dijken ongemaakt bleven liggen. Geen wonder; want 200,000 menschen zouden verdronken zijn, iets meer dan geheel *Noord-Friesland* bevatte. *HEINRICH* schraapt twee nullen achter het opgegeven getal weg: nam men slechts eene weg, dan zoude die vloed eerder den gegeven' bijnaam verdiend hebben. Daar verscheidene geachte oudere schriftonderzoekers van geene overstroming in dit jaar gewag maken, zoo zoude men het daarvoor mogen houden, dat deze berigten op het jaar 1362 betrekking hebben, van welk gevoelen ook *DANKWERTH* is ¹⁾).

Vlaanderen onderging in 1356 eenen zwaren watersnood; doch *Zeeland* een' nog zwaarder en op St. Nicolaas-dag. Hetzelve leed ontzettende schade aan de dijken, en bij *Westhapelle*, op *Walcheren*, werd veel land weggespoeld. *Noord-Beveland* bleef een jaar lang met deszelfs vernielde dijken liggen ²⁾. — In den Kersnacht van het jaar 1357 overstroomde de zee *de Vier Ambachten* ³⁾ en deed vele menschen en eene menigte vee omkomen ⁴⁾. — In het volgende jaar greep eene groote overstroming plaats, vermoedelijk in

1) *Kusz.* I. 30, volgens *Boëtius.* 90 en *Knutzen.* 433. *Heinrich.* 137. *Dankwerth.* 93.

2) *Gabbema.* 122. *Outhof.* 388.

3) *Of Ambten.* Dezelve maken te zamen *Staats-* (tegenwoordig *Zeeuwsch*) *Vlaanderen* uit.

4) *Gabbema.* 123. *Outhof.* 389.

het Bremensche ¹⁾). — In 1361 verhief zich de *Marcellus-vloed*, welke *Friesland* onder water zette, ook *Oldenburg* niet verschoonde, doch voor *Zeeland* het verderfelijkste was, dewijl men aldaar naderhand veel land moest buitendijken. Vele menschen vonden hun graf in de golven. De storm woedde zoo hevig, dat overal de kerktorens, molens en huizen, even als bij eene aardbeving, heen en weder geschud werden en instortten ²⁾).

Verschrikkelijk werd *Slesswijk* in 1362 door de zee geteisterd. Nog nooit had men zulk eenen grooten watervloed beleefd, als toen. Wegens het groot aantal menschen, dat in denzelfven omkwam, werd hij *de groote mandrank* geheeten. Volgens eenigen ontstond deze overstroming op *Marcellus-dag*, den 16den Januarij, volgens anderen in den nacht tusschen den 8sten en 9den September, terwijl *TERPAGER* twee onderscheidene vloedden op de beide genoemde tijdstippen doet plaats grijpen. In *Everschop* en *Utholm* verdrong het grootste gedeelte des volks, hetwelk de pest van 1350 nog gespaard had. Men wil, dat 30 kerspels op *Nordstrand* hunnen ondergang in dezen vloed gevonden hebben ³⁾). *HEDA, PONTANUS*

- 1) *Kusz. I. 31*, volgens *Hist. Archiep. Bremens.*, welker schrijver omtrent dien tijd leefde.
- 2) *Emmius. 205. *Reigersberg. *Gouth Winkelmann. 14. Gabbema. 123. Outhof. 389.*
- 3) *Kusz. I. 32*, die den bisschop *Brun*, als tijdgenoot, en vele andere werken aanhaalt. *Heimrich. 138, 141. Dankwerth. 93.* Beiden geven de verloren gegane kerspelen met name op; *Heimrich* dubbel naar twee oude lijsten, welke niet overal overeenstemmen.

en anderen maken bij dit jaar op Marcellus-dag insgelijks gewag van eenen vloed in *de Nederlanden*, welks nadeelige uitwerkselen, zegt HEDA, zoo groot waren, dat de nakomelingschap daaraan naauwelijks geloof zou kunnen hechten; welke kerken, torens, huizen en dijken tot op den grond wegspoelde en ontelbare menschen den dood berokkende ¹⁾). Daar niet alleen de dag, maar ook de bijzonderheden van deze overstroming met die van 1361 overeenkomen, zoo schijnt het bijna, dat die beide vermelde vlooden slechts één geweest zijn, en dezen mag men dan in 1362 stellen, daar al de oostelijke kronijkschrijvers, als ook de *Sleeswijtsche* bisschop BAUR, die toen leefde, eenstemmig dit jaar opgeven.

In den nacht op St. Nicolaas-dag van het jaar 1367 werd *Vlaanderen* door de zee overstroomd, waarbij veel land wegspoelde en eene menigte schepen verging. — In het volgende jaar werd een gedeelte van *Zeeland* door een' gelijken ramp getroffen ²⁾. — In 1370 verscheen de vierde *Marcellus-vloed* in *Oost-Friesland*. De kloosterkerk te *Norden* werd door den storm omverre geworpen; de digt bij deze stad in de *Westermarsch* gelegene dijken braken door, en vele menschen en vee verdronken in de huizen. Op den 13den Julij deszelfden jaars werd ook *het Bremensche* door eenen zwaren vloed bezocht ³⁾. — Sterk werd *Oost-Friesland* weder geteisterd in 1373 door den *Dyonius-*

- 1) *Heda*, In Joanni. *Kronijk van Nederl. *Pontanus, Gelr. *Schlichtenb. Gabbema. 125. Outhof. 390.
- 2) Gabbema. 127. 128. Outhof. 390.
- 3) *Beninga*. 146. Outhof. 391. *Wolterus, Chron. Brem. 67.

vloed. Verscheidene sluizen werden los- en dijken weggespoeld, eene groote menigte vee verdronk en eenige schepen gingen ten gronde. Het meeste leden weder de omstreken van *Norden*. Het schoone en rijke dorp *Westdeel*, een uur ten zuiden van deze stad gelegen, ging verloren: al de huizen met de kerk stortten eensklaps in, waarbij de meeste inwoners en het vee den dood vonden; de plaats zelve werd grootstendeels door de baren omgewoeld. Waarschijnlijk stond het dorp onmiddellijk aan den dijk, juist op de plaats, waar dezelfde doorbrak. Hetzelve was door den rijkdom en trotschheid zijner bewoners algemeen bekend. Deszelfs geheele bodem moest vervolgens aan de zee prijs gegeven worden. *Emmius* aanschouwde nog de bouwvallen van dat dorp. — In hetzelfde jaar werd ook *het Oldenburgsche* overstroomd ¹⁾).

Op den 14den Februarij 1374 greep de groote *Valentijns-vloed* plaats, die zich zoo hoog verhief, dat men met schepen overal, zelfs over de dijken heenvoer. Vele menschen kwamen om; terwijl het eiland *Rijderwaard* bij *Dordrecht* ten gronde ging. Tevens traden de Rijn en de Waal buiten hunne oevers en rigten verwoestingen in de stad *Tiel* en derzelver omstreken aan. De dijk aldaar werd door de kracht des waters op eens weggeschoven, de dijkpoort met een gedeelte van den muur verwoest en onderscheidene huizen in den omtrek werden geheel vernietigd. De Lek, welke insgelijks

1) *Beninga*. 149. *Emmius*. 212. *Schotanus*. 195. *Gabbema*. 128. *Outhof*. 392. *Winkelmann*. 14.

overliep, zette al het land tusschen *Utrecht* en *den Haag* onder water. Volgens *MEIGERUS* werden er bij deze overstroming 8 dorpen in *Vlaanderen* door den oceaan verzwolgen ¹⁾. Vermoedelijk vergist hij zich in het jaartal, daar men zulks bij geen' anderen schrijver vermeld vindt.

De *Marcellus-vloed* van 1375 doorbrak op den 16den Januarij vele dijken in *Holland*, *Zeeland* en *Friesland*, zoodat het zeewater langen tijd door de gespoelde openingen in- en uitliep; ook *de Vier Ambachten* (*Staats-Vlaanderen*) liepen onder. Spoedig daarna, op den 10den Februarij, overschreed de *Wezer* hare oevers, zoodat het water door *Minden* stroomde. *BENINGA* maakt bij hetzelfde jaar gewag van eenen water-vloed in *Oost-Friesland*, waarin het huis *Kreiwelrum* met de menschen weggespoeld werd ²⁾.

In 1376 werd *Friesland* weder overstroomd, en volgens *vossius* kwam er toen ook een vloed over *Zee-land*, welke aldaar het dorp *Piete* op *Wolfaartsdijk* deed verzinken, zoodat men daarvan naderhand niets meer dan de spits der kerk konde zien ³⁾. — Het volgende jaar, 1377, leverde een' ten uiterste nadeeligen

1) *Heda*, In vita *Arnold*. **Pontanus*, Gelr. **Beka*. 272. *Meigerus*, Neêrl. Hist. *Gabbema*. 131. *Outhof*. 395.

2) **Velius*, *Hoornse Kron*. **Chron*. Mind. 732. *Beninga*. 150. *Schotanus*. 197. *Gabb*. 134. *Outhof*. 396. De laatste zegt, blz. 391, verkeerdelijk, dat *Beninga* dezen vloed in 1372 stelt. *Kreiwelrum* zal misschien *Kringwerum* zijn, eene landhoeve bij *Hinte*.

3) **Vossius*, Ann. *Emmius*. 212. *Schot*. 197. *Gabbema*. 135. *Outhof*. 401.

vloed op, die op den 15den en 16den November geheel *Vlaanderen, Zeeland, Holland, Oost-Friesland* en *Oldenburg* overstroomde. *Vlaanderen* leed onbeschrijfelijk veel. Het Biervlietsche Gat, slecht onderhouden, werd door de opgeruide zee doorgebroken; deze stortte zich toen over het land uit en rigtte 17 kerk- en andere dorpen, namelijk: *IJzendijk, St. Nikolaaskerk, ten Hamern, Elmetre of Ellemare, Rosilaar, Oostmanskerk, de Piets of Prese, St. Katharinenkerk, St. Janskerk, Hugenfliet, Bocholt, Wilhelmijsenklooster, Volmerbeeke, Hamergate, Crusseha, Gatemesse en Zegherwilge*, geheel en de stad *Bieroliet* en *Schoondijk* gedeeltelijk ten gronde. Deze opgave wordt door eenigen nog vermeerderd met *Nivelle* of *Ninive, Bentijsle, Caudekerk, Wateroliet* en *Capelle*. Slechts een gedeelte van den bodem dier dorpen bleef bewaard, het meeste werd door de zee buit gemaakt, die nu tot aan *Sas van Gent* ging, terwijl *Bieroliet* in een eiland herchapen werd. Daardoor ontstond de Dullart, van welken wij reeds elders gewaagd hebben ¹⁾. *Emmius* spreekt zelfs van 30 kerken, die verloren gingen. In *Oost-Friesland* bezweken de dijken tegen *Lütetsburg* en *Bergum (Bargerbur)* op vele plaatsen en de golven woelden aldaar diepe kolken, zelfs klotsten zij tegen de muren van het Dominikaner-klooster te *Norden* en deden vele menschen en eene menigte vee omkomen ²⁾.

- 1) Zie: *Arends*, Natuurk. Gesch. van de kusten der Noordzee, II. 64 en 65.
- 2) *Emmius*. 214. *Schotanus*. 197. **Meijer*. Ann. **Reigersberg* en and. *Gabbema*. 136. *Outhof*. 402. *Winkelmann*. 14.

In 1379 werd *Oost-Friesland* overstroomd; in 1380 Friesland, gelijk ook de oostelijke kustlanden, die daarbij groote schade leden ¹⁾. — In den laatsten nacht des jaars 1382 kwam aldaar weder een vloed, en in 1387 ook in *Friesland*, waar vele menschen en vee omkwamen en eene menigte huizen weggespoeld werden ²⁾. — Het volgende jaar leverde aldaar wederom eene overstrooming op ³⁾, welke in 1391 ook in het oosten plaats greep, en in 1395 weder het lot van deze streek en van *Friesland* was: hierdoor zouden de zeegaten tusschen *Texel* en *Vlieland* ontstaan en het vaste land tot aan *Medemblik* en *Enkhuizen* verloren gegaan en die ruimte in zee herschapen zijn ⁴⁾. Dit was beide, althans het laatste, reeds veel vroeger geschied; waarschijnlijk werden de openingen thans alleen verwijd, hetwelk ook uit andere schriften schijnt te blijken, die bij het jaar 1400 melding maken van eenen hoogen vloed, door welchen de openingen tusschen *Texel* en *Wieringen* zoo zeer verwijd werden, dat men van toen af aan met groote schepen naar *Enkhuizen* en *Amsterdam* konde varen, hetwelk volgens de kronijk van *SCAALM*

Kusz. I. 36, volg. *Homsf.* 314 en and., die den 13 Nov. opgeven.

- 1) *Emmius.* 216. *Gabbema.* 141. *Outhof.* 403. 404. *Boët.* 69. *Heimrich.* 157. *Kusz.* I. 36.
- 2) *Gabbema.* 142. *Outhof.* 404. *Heimrich.* *Kusz.* t. a. p. *Winsemius.* 213.
- 3) *Scarles.* 145.
- 4) *Scriv.* Oud-Batav. 211, die 1396 opgeeft. *Scarles.* 148. *Gabbema,* *Outhof,* *Heimrich,* *Kusz.* t. a. p.

eerst na 1410 uitvoerbaar was ¹⁾. — Een groote water-vloed in 1403, die, volgens BENINGA, op St. Catharinen-dag (den 25sten November) voorviel, doorbrak de *Friesche* dijken en liep over die van *Oost-Friesland* heen, waardoor er veel vee in de lage streken verdronk, voornamelijk op de kust in het westen en oosten (*Jover*) ²⁾.

De *St. Elizabeths-vloed* (den 19den Novemb.) 1404 rigtte in *Staats-Vlaanderen* groote verwoestingen aan. Men herinnerde zich niet, dat aldaar ooit zulk een schrikbarende vloed had plaats gegrepen. Hoog rolde de zee over alle dijken heen. Geen schutsweer, geen dijk, geene duinen hielpen, alles werd doorgebroken of tot op den grond weggespoeld. Op 3 mijlen lengte was het land bedekt met lijken van menschen en vee van allerlei soort. Vele polders in *Zeeland* lagen onder water, *Noord- en Zuid-Beveland* met *Duiveland* voor een gedeelte ³⁾. — Een hooge springvloed overviel, volgens HEIMRICH, in 1405 de *Deensche* hertogdommen, waarbij vele duizenden menschen verdronken ⁴⁾. — Op Caeciliën-dag (den 8 Nov.) 1412 vonden aldaar weder 5,000 menschen hun graf in eenen nieuwen vloed, die zich hoog de Elbe op moet hebben uitgestrekt, dewijl de *Hamburgers* eene gelofte deden,

1) *Scarles*. 161. **Meteren*, 59. **Soet*, Stavoren. 226. **Hist.* d. graaff. Reg. v. Holl. en and. *Gabbema*. 143. *Outhof*. 405.

2) *Petit*, Kron. 319. *Beninga*. 170. *Scarles*. 158. *Gabbema*. 144. *Outhof*. 406.

3) **Meijer* 252. *Gabbema*. 141. *Outhof*. 407.

4) *Heimrich*. 157. *Kusz*. I. 38.

om dezen dag jaarlijks te vieren, daar er toen een verschrikkelijke storm en eene buitengewone rijzing des waters ontstaan was, waardoor men vreesde, dat de stad zoude verwoest geworden zijn ¹⁾. — In het volgende jaar doorbrak een vloed de dijken en overstroomde de *Kremper marsch* in Holstein ²⁾. — In eenen anderen vloed van 1416 verloor het eiland *Mandoe* aan de zuidzijde veel land; van de drie kerspelen, welke hetzelfde kort te voren nog bezat, zijn er twee bij die gelegenheid of later door de zee verzwolgen ³⁾.

Op den 19den November 1421 viel de tweede *Elizabeths-vloed* voor, waarvan in eene menigte geschriften gewag wordt gemaakt. Dezelve kwam in den nacht opzetten, wierp de dijken omverre, verspreidde zich wijd en zijd over de velden, verstikte het vee in de stallen en deed vele menschen omkomen. Het hoofdtooneel van deszelfs verwoestingen was *Zuid-Holland*, alwaar hij vele dorpen met derzelve bewoners (ten getalle van 100,000 zeggen eenigen!) verzwolg en den *Biesbosch* deed ontstaan ⁴⁾. Het *Reigerbosch* bij *Ouwerkerk*, in *Amstelland*, werd door de golven omverregerukt. Bij *Petten*, in *Noord-Holland*, doorbrak de zee de duinen en verwoestte het geheele dorp. Onder het puin van de instortende kerk en toren werden 400 inwoners, die in dezelve eene schuilplaats hadden ge-

1) *Heimrich*. 158. **Hansf. Chron.* 321. *Kusz.* I. 40.

2) *Hansf.* 321. *Kusz.* t. a. p.

3) *Dankwerth*. 76. *Kusz.* I. 41.

4) Zie: *Arende*, *Natuurk. Gesch. van de kusten der Noord-zee*. II. 86 en vervolgens.

zocht, begraven. In *Friesland* bezweken alle dijken, terwijl er aldaar ongeveer 8,000 menschen, meest aan de kust, het leven verloren ¹⁾).

Op den 2den Februarij 1422 zwol de IJssel sterk op, brak hare dijken door en rigtte groote verwoestingen aan, tot aan de poorten van *Depenter* ²⁾. – In 1423 trad ook de Leije buiten hare oevers, op het punt, alwaar zij in *Gent* met de Schelde te zamen vloeit, en veroorzaakte dáár vele schade; men konde met schepen door de straten varen ³⁾. – In hetzelfde, gelijk ook in de zes volgende jaren, werd *Friesland* bij herhaling overstroomd, daar deszelfs dijken na den zwaren water-vloed van 1421 gedeeltelijk nog in het geheel niet, ten deele slechts gebrekkig hersteld waren. Het grootste was de vloed van 1428, waarbij de zee al de landen tot aan *Drenthe* onder water zette; die van 1424 en 1428 overstroomden ook *Oldenburg*, die van 1426, 27 en 28 *Holstein* en *Sleeswijk*. Het land bleef aldaar na de laatste overstroming nog twee jaren lang voor ebbe en vloed liggen ⁴⁾.

-
- 1) *Emmius*. 286. **Hadr. Jun.* **Nederl. Kron. Scarles*. 172. *Winsemius*. 246. *Schotanus*. 257. *Winkelmann*. 14. *Benninga*. 210. *Kranz, Sax.* 289. *Heimrich*. 158. *Dankwerth*. 93. *Gabbema*. 147. *Outhof*, 411. *Tegenw. Staat*. VIII. 366.
 - 2) *Gabbema*. 104. *Outhof*, 419.
 - 3) *Gabbema*. 165. *Outhof*. 420.
 - 4) *Emmius*. 309. *Scarles*. 180. *Winsemius*. 251. *Schotanus*. 279. *Gabbema*. 166 en volg. *Outhof*. 420 en volg. *Winkelmann*. 14. *Jansen*. 57. *Heimrich*. 158. **Hoier*. 767. **Bollen*. 113. *Kusz*. I. 42.

In 1432 liepen, na eenen strengen winter, welke van den 11den November tot den 5den Februarij duurde, de Rijn, de Waal, de Maas en de IJssel over, waardoor er, vooral in de *Over-Betuwe*, groote schade werd te weeg gebracht. Ook de Elbe en hare nevenrivieren, hoog in Duitschland op, overschreden derzelver boorden en vernielden in *Thüringen* ongeveer 40 plaatsen, waarbij vele der bewoners het leven inschoten ¹⁾. — Op eenen even zoo langdurigen en nog meer gestrengen winter des volgenden jaars, volgde eene gelijke overstroming van den Rijn. De dijk bij *Heusden* werd door het ijs als 't ware doorsneden. Vele menschen in de *Over-Betuwe*, die op de daken hunner huizen eene schuilplaats hadden gezocht, kwamen van koude om ²⁾. — *Kemp* gewaagt, in zijne »beschrijving van *Gorkum*,» bij het jaar 1484 van eenen hoogen watervloed. De *Friesche* kronijken spreken slechts van eenen hevigen storm, die op St. Marcus-dag, (den 25sten April) kwam opsteken, vergezeld van regen, sneeuw en hagel, waarbij verscheidene menschen en eenige honderden stuks vee van het leven werden beroofd. *SCHOTANUS* alleen voegt er bij, dat ook de dijken in *Holland*, *Friesland* en *Zeeland* doorbraken, waardoor al het koren op het veld werd bedorven; hetwelk eenen hongersnood ten gevolge had ³⁾.

1) **Pontanus*, Gelr. 458. *Gabb.* 170. *Outhof.* 423. **Krantz*, Wand. 262.

2) **Pontanus*. 462. *Gabbema.* 171. *Outhof.* 424.

3) *Scarles.* 184. *Winsemin.* 253. *Schotanus.* 292. *Gabbema.* 172. *Outhof.* 425.

In de oostelijke streken woedden gedurende den geheelen herfst des jaars 1436 zulke hevige stormen, als men aldaar nog nooit had beleefd. In de wouden werden de zwaarste boomen omverre geworpen en alle rivieren zwollen op. Op Allerheiligen, om middernacht, verhief er zich een woedende storm, het water werd tot eene ongehoorde hoogte opgejaagd, vernielde schier overal de dijken en rigtte onuitsprekelijke schade aan, vooral in *Dithmarsen*, alwaar eene menigte menschen en vee om het leven kwam. In *Eiderstedt* verdronken in *Tettenbull* alleen 280 of 180 menschen. Het kerspel *Pelworm* werd van *Nordstrand* afgerukt en bleef meer dan honderd jaren lang een eiland. Het water verhief zich tot aan den voet van den noordelijken kerkhofsmuur van *Lunden*. Vele menschen werden door den wind in het water geworpen. De burgemeester *DETLER* te *Tönningen* begaf zich in eene badkuip om zijne vrouw te redden, doch werd door den sterken stroom naar de *Eider* en daarna in zee gedreven; nadat hij echter langen tijd her- en derwaarts geslingerd was, kwam hij eindelijk toch gelukkig te *Büsum* aan land¹⁾. Ook *Utrecht* en de *Betuwe* werden in hetzelfde jaar door eene groote overstroming geteisterd; de veldvruchten werden vernield, waaruit eene groote duurte ontstond²⁾.

Op den 15den November 1437 kwam er een vloed over *Zeeland*, welke vele dijken doorbrak, op *Walche-*

1) *Kranz, Wand. 270. *Heimr.* 158. *Hoier. 767 en and. *Kusz.* I. 43.

2) Tegenw. Staat. XVII. 129, volgens *Revius*.

ren op 30 onderscheidene plaatsen, als ook in *Holland* en in *de Betuwe*¹⁾. — Des volgenden jaars liep de Waal bij *Tiel* en *IJzendoorn* ongeveer twee voet hoog over de dijken heen en zette *de Neder-Betuwe* onder water²⁾. In 1440 zoude, volgens eene kronijk der bisschoppen van *Utrecht*, dit gewest weder overstroomd zijn geworden; zoo als ook *Holland* en *Staats-Vlaanderen* door den vloed van den 22sten Januarij³⁾, welken men waar-schijnlijk met dien van 1437 verward heeft. — Onder-scheidene kronijken maken gewag van eenen sellen stormwind met regen, sneeuw en hagel, die op Palm-zondag (den 10den April) 1446 in *Holland*, *Zeeland*, *Braband*, *Vlaanderen* en *Gelderland* woedde, vele kerken, torens en huizen in puinhoopen veranderde, schepen deed vergaan en menschen en dieren van het leven beroofde⁴⁾. — In 1451 zoude aan *Zierikzee*, in *Zeeland*, aanmerkelijke schade door het water zijn toege-bragt⁵⁾. — Op den 18den November 1464 onderging *Westergo* in *Friesland* eene overstroming; de *Offen-wierster* zijk, digt bij *Sneek*, werd met den dijk weg-gespoeld. Aldaar kwam ook een stuk land met het

1) **Reigersberg*. Gabbema. 173. Outhof. 425.

2) **Pontanus*, Gelr. 474. Gabbema. 175. Outhof. 427.

3) Gabbema. 178. Outhof. 427.

4) **Goudh.* 465. Gabbema. 179. Outhof. 433.

5) *Matth. Annal.* I. 85. Gabbema. 180. Outhof. 433. *Heim-rich* laat (blz. 159) 16 parochiekerken bij *Dordrecht* verwoesten en 100,000 menschen verdrinken, terwijl hij reeds in 1421 het „volk en vee” in de aldaar toen ten gronde gegane 72 dorpen in het water heeft doen omkomen.

daarop grazende vee aandrijven, en zette zich op dezelfde plaats vast, waar de zijl gelegen had. *Oost-Friesland* leed vele schade. Ook in *Oldenburg* greep een vloed plaats ¹⁾. — In 1467 trof *Oost-Friesland* een dergelijke ramp, waarbij menschen en vee verdronken en de dijken zwaar beschadigd werden ²⁾. — Op den 21sten October 1468 kwam er een groote vloed over *Holland*, *Vlaanderen* en *Zeeland*, welke de dijken sterk beschadigde en waardoor ook de Krimper- en Alblasser-waarden inbraken ³⁾. — *OUDENHOVEN* maakt gewag van eene overstroming op Allerheiligendag 1470, welke, behalve de zoo even genoemde gewesten, ook *Rijnland*, geheel *Friesland* en de streek bij het *Honds-bosch* in *Noord-Holland* onder water zette; meer dan 20,000 menschen zouden daarbij verdronken zijn. Meer dan de helft der huizen van *Scheveningen* werd bij die gelegenheid door de zee verzwolgen en zoo veel land, dat de kerk verre in zee op te staan kwam ⁴⁾. Op den 6den Januarij deszelfden jaars verhief er zich ook een vloed, een el hooger dan die van 1412, bij het oostelijk schiereiland, welke te *Offenbüll* in *Eiderstedt* binnenbrak ⁵⁾. — In het volgende jaar doorbrak de zee

1) *Emmius*. 393. *Beninga*. 363. *Winkelmann*. 14. *Gabbema*. 180. *Outhof*. 433.

2) *Beninga*. 365. *Outhof*. 434.

3) **Reigersberg*. *Gabbema*. 181. *Outhof*. 434.

4) **Oudenhoven*, *Cimb.* *Qudh.* 97 en *Dordr.* 83. **H. Junii* *Batav.* c. 10. *Gabbema*. 184. *Outhof*. 435. *Tegenw. Staat.* VI. 152.

5) *Heimrich*. 159. *Kusz.* I. 48.

met een verschrikkelijk geweld de dijken om *Eiderstedt*, *Nordstrand* en *Noord-Dithmarsen*, aan welke streken daardoor groote schade berokkend werd¹⁾. — Op den 1sten Augustus 1474 liep er een gelijke vloed over alle dijken van *Friesland*, welke vooral de dijken sterk verwoestte²⁾. — *Stormarn*, aan de *Stör*, werd op den 16den October 1476 door eenen vloed overstroomd, gelijk ook geheel *Eiderstedt*, met uitzondering alleen van het kerspel *Oldesworth*³⁾. Een gelijk lot trof *Friesland* door den storm van den 31sten December van hetzelfde jaar, daar deszelfs dijken doorgebroken werden. 72 menschen verdronken⁴⁾.

Het jaar 1477 leverde, na eenen driedaagschen storm, een' der meest vernielende watervloeden op; *Zeeland*, *Holland*, *Utrecht*, *Friesland*, en *Oldenburg* werden daardoor overstroomd, doch bovenal werd *Vlaanderen* zwaar door dien ramp getroffen. Deze vloed wordt in onderscheidene geschriften de *Kosmas-* en *Damianusvloed* geheeten, om welke reden *Outhof* denzelven, volgens *TWISCH*, op den 27sten September stelt; *VARNEWIJK* noemt in zijne »Hist. Belg.» den 17den Sept., *EMMIUS* de maand November, *WINSEMIUS* eerst den 13den December, later, volgens eene oude oorkonde, den 13den November. Deze laatste opgave zal misschien, althans voor *Friesland*, de juiste zijn, daar *WINSEMIUS* zegt, dat het winterkoren door de overstrooming bedorven

1) *Heimrich*, t. a. p. en and. *Kusz*, t. a. p.

2) *Beninga*, 370. *Outhof*, 435. *Heimrich*, t. a. p.

3) *Heimrich*, t. a. p. *Kusz*, I. 49.

4) *Scarles*, 218.

werd, hetwelk echter zelden vóór het einde van September wordt gezaaid. De ~~aanr~~ zegt, dat men in de laatste honderd jaren zulk een' hoogen vloed niet had beleefd. Te *Antwerpen* stond het water in de harn en in de burgkerk. *Oud-Ostende* ging grootendeels ten gronde, gelijk ook 10 dorpen in het ambt *Aardenburg* en 4 in het ambt *Oostkerke* en bovendien nog *West-Kapelle* op *Walcheren*; slechts weinige streken van *Zeeland* bleven van het water verschoond; *Dordrecht* kwam in groot gevaar. Op zee werden vele schepen, met zout en koren beladen, door den afgrond verzwolgen, benevens andere, wier lading uit Engelsch laken bestond, hetwelk te *Blankenberg* en *Heist* kwam aanspoelen. *Friesland* bleef tot Februarij des volgenden jaars onder water staan, toen hetzelfde door een' aanhoudenden oostewind hiervan bevrijd werd. Vele zeedieren waren met het zeewater binnengekomen; zoo ving men, onder anderen, in de kloostergracht van *Lidlum* een zeekalf, en verre landwaarts in, bij *Bolsward*, eenen zeehond en een' vliedenden visch ¹⁾.

OUDENHOVEN, en ook geen ander schrijver, gewaagt van eenen vloed in November 1480, welke het land zeer vele schade zoude hebben toegebracht ²⁾. In 1482 had men eene overstroming in *Sleeswijk* ³⁾ en twee in het volgende jaar, de eerste op den 16den October, die

1) *D. Smet, Kron. Fland. *Reigerob. en and. *Emmius* 429. *Wineemius*. 288. *Schot*. 355. *Winkelmann*. 14. *Gabb*. 184. *Outhoff*. 436. *Heimr*. 159.

2) *Cimb. Oudh. 98. *Gabbema*. 190. *Outhof*. 439.

3) *Bollen. 114. *Kusz*. I. 59.

op *Nordstrand* en bij *Tettenbüll* binnendrong, de tweede op den 13den December, waardoor eene groote kolk in het kerspel *Pelworm* ontstond ¹⁾).

In 1484 zwol de *Severn* in *Engeland* zoo sterk en zoo plotseling op, dat er menschen in hunne bedden verdrongen, kinderen in de wieg over het land rond-dreven, het vee in de stallen verstikte en huizen instortten. De overstroming duurde 10 dagen. Ook te *Osnäbrück* trad het water der *Haase* buiten hare oevers en drong tot aan de stadspoorten door ²⁾. — Gedurende de geheele maand Januarij 1485 had men hevige stormen, die eene doorbraak in den dijk om *Walcheren* veroorzaakte, waardoor het geheele eiland in zee herschapen werd; vele menschen verdrongen en 20 molens waaiden om; eerst in den zomer waren de dijken weder digt ³⁾. — In 1486 kwam er een vloed over *West-Friesland*, welke, zegt *BENINGA*, aanmerkelijke schade aan menschen en vee toebragt ⁴⁾. — Op den 16den September 1491 greep er een vloed in *Slaeswijk* plaats, waardoor overal veel vee verdrong en het te velde staand koren weggespoeld werd, hetwelk eene groote duurte aldaar ten gevolge had ⁵⁾. — Op Maria Magdalena-dag 1495 werd *Oost-Friesland* door eenen watervloed overvallen, welke het gras bedierf, vee verdrong en de dijken zwaar beschadigde; ook *Vlaanderen* werd over-

1) *Heimrich*, t. a. p. **Hoier*. 769. *Kusz.* I. 51.

2) **De Vries*, *Kron.* 678. *Hamelm.* *Geol.* 614. *Outhof.* 439.

3) *Gabbema*. 191, volgens *Reigersberg.* *Outhof.* 440.

4) *Kronijk.* 374.

5) *Heimrich.* 160 en and. *Kusz.* I. 53.

stroomd ¹⁾. — Op Aschdag 1496 traden, na het losraken van het ijs, de rivieren van *Keulen* tot aan zee, buiten hare oevers en doorbraken de dijken. De geheele *Be-tuwe* kwam onder water, gelijk ook *Rijnland*, terwijl de Lekdijk doorbrak, waardoor vooral *Woerden* en de omliggende plaatsen, alsmede de Dordsche-waard en andere streken, groote schade leden. Tevens stormde het uit het noordwesten, hetwelk de doorbraak van den Velzer-dijk, niet verre van *Haarlem*, te weeg bragt ²⁾. In het volgende jaar verhief er zich op den 14den Januarij een hooge stormvloed, die, de dijken overstijgende, in *Friesland*, *Rijnland* en *Vlaanderen* groote verwoestingen aanrigtte en eene groote menigte menschen en vee deed omkomen ³⁾.

In den herfst van het jaar 1498 woedde er in *Oost-Friesland* een storm uit het noordwesten, die eenen dijk, welken graaf EDZARD in datzelfde jaar van *Wirdum* naar *Osteel* had laten leggen, weder vernietigde ⁴⁾. Op Simon Judas-dag van 1499 liep een vloed over de dijken van *Friesland* ⁵⁾. In 1501 greep dit-zelfde geval in *Sleeswijk* plaats ⁶⁾.

In het jaar 1502, op den 26sten Octob. volgens *EMMIUS*, den 16den Octob. volgens *SCARLES* en op den 19den derzelfde maand volgens *SCHOTANUS*, kwam er

1) *Beninga*. 424. *Outhof*. 440. *Gabbema*. 191.

2) *Gabbema*. 191, volg. *Heda*, *Goudh.* en and. *Outhof*. 441.

3) **Heda*. *Gabbema*. 194. *Outhof*. 443.

4) *Beninga*. 464. *Outhof*. 444.

5) **S. Beninga*. *Gabbema*. 195. *Outhof*. 444.

6) *Heimrich*. 160. *Kusz*. I. 55.

een groote vloed over *Friesland*, welke den wal om het blokhuis te *Harlingen* doorbrak en groote schade aan dijken, sluizen en huizen te weeg bragt; terwijl dezelve tevens *Holland* overviel, en aldaar de dijken bij *Medemblik*, *Muiden*, *Amsterdam* en *Sparendam* sterk teisterde; het land bleef den geheelen winter door onder water staan ¹⁾. — In 1503 werd *Friesland* wederom, benevens *Oldenburg* door eene overstroming bezocht ²⁾. In het volgende jaar ging schier de geheele gemeente *Herzhorn*, niet verre van *Glückstadt*, met de kerk door eenen watervloed ten gronde ³⁾. — In Augustus 1505 werd *Oost-Friesland* door eenen vloed overstroomd, welke, zoo als *BENINGA* zegt, het hooi op het land wegspoelde ⁴⁾. — In 1507 liep de Vecht bij *Weesp* over en vernielde de sluizen. Tegen den winter stortte de zee zich aldaar op den dijk, spoelde denzelven weg en zette het land onder water, zoodat men hetzelfde met schepen bevoer ⁵⁾. — Op Palmzondag van 1508 rigtte een zware watervloed groote schade in *Oost-Friesland* aan ⁶⁾. Op den 16den October deszelfden jaars werden *Vlaanderen*, *Zeeland*, *Holland* en *Oost-Friesland* nog sterker overstroomd, waarbij bovenal *Noord-Hol-*

1) *Emmius*. 618. *Beninga*. 489. *Scarles*. 369. *Wins*. 333. *Schotan*. 489. *Gouth*. *Gabbema*. 195. *Outhof*. 445.

2) *Gabb*. 197. *Outhof*. 446. *Winkelmann*. 14.

3) **Bollen's Kirchl. Nachr.* 335. *Kusz.* L. 58.

4) *Kronijk*. 493. *Outhof*, 446, laat *Beninga* dezen vloed reeds in 1503 vermelden.

5) *Gabbema*. 198. *Outhof*. 446.

6) *Beninga*. 511.

land zwaar geteisterd werd. Overal braken deszelfs dijken door, ook zelfs die te *Sparendam* en tusschen *Amsterdam* en *Muiden*. Te *Enkhuizen* voer men, volgens *GOUTHOUVEN*, met schepen vol vee door de kerken, (volgens anderen, door de straten). Slechts *Hoorn* en eenige omliggende dorpen keerden het water door den zwaagdijk aanvankelijk af, doch toen er eene maand later een nieuwe watervloed kwam opzetten, bezweek dezelve en nu werd ook hier al het land onder water gezet. Te *Schardam* verdronken vele menschen, die op den dijk eene schuilplaats gezocht hadden¹⁾. — Op den 11den November werd ook *Eidenstedt* door een' hoogen watervloed overloopen, die bij *Cating* inbrak²⁾.

In 1509 braken, op Palmzondag, de dijken bij *Schardam*, niet verre van *Hoorn*, wederom door; een stuk land dreef heen en weder, met 9 boeren op hetzelfde, die allen in het water omkwamen. Op den 26sten of 27sten September kwam er een tweede, zwaardere vloed opzetten, welke zich over *de Nederlanden*, *Oost-Friesland* en *Oldenburg* verspreidde. Een aanzienlijk gedeelte van *Zeeland* werd overstroomd; te *Veere* op *Walcheren* golfde de zee over de kaaijen en spoelde eenige huizen weg. Het meeste moest *Friesland* lijden; overal bezweken deszelfs dijken voor den aandrang des waters. *SJOERT ALVA*, veldheer der Friezen in den burgeroorlog met de *Saksische* hertogen, zijn vee willende redden, werd met een gedeelte zijner

1) *Winsemius*. 407. *Outh. Gabbema*. 199. *Outhof*. 447.

2) *Heimrich*. 160. *Kusz*. I. 60.

huisgehooten door het water overvallen en kwam in hetzelfde om. Vele menschen en eene menigte vee vonden hun graf in dezen vloed. Geheele huizen, meer nog de stukken van vernielde gebouwen, allerlei huisgeraad, wiegen met zuigelingen dreven op het water om en werden naar de hooger liggende streken gedreven. *EMMIUS* vermeldt eene merkwaardige gebeurtenis, welke aan den *Dollart* voorviel. In het *Oldambt*, in *Groningerland*, werd een stuk land, met 10 of 12 stuks groot vee daarop grazende, door het water opgeligt, dreef, door den oostewind voortgestuwd, over den *Dollart* en geraakte in *Reiderland*, in *Oost-Friesland*, weder vast met het vee, hetwelk naderhand aanleiding gaf tot een regtsgeeding tusschen de eigenaren van het weggespoelde land en de bewoners der streek, alwaar hetzelfde zich had vastgezet. — Ook spoelden er verscheidene groote eiken en andere boomen bij het klooster *Dunebroek* met hunnen grond los, en dreven eenen tijdlang op het water heen en weder, totdat zij ten laatste bij andere boomen op hooger liggend land weder vastraakten. Hier groeiden zij zelfs nog vele jaren welig voort; een der eiken stond nog in 1580 in deszelfs volle kracht en luister. Ook werden er onderscheidene kleine huizen, met menschen, vee en al wat dezelve bevatteden, op aanmerkelijken afstand voortgespoeld, en bij het zakken van den vloed bleven zij met hunne lading onbeschadigd hier en elders zitten. In *Oost-Friesland*, zegt *BENINGA*, vloede het water tonnenhoog over de dijken; vele menschen verdronken; vooral werd *Emsigerland* — de ambten *Emden* en *Greetsiel* — zwaar geteisterd.

weinig vee bleef aldaar behouden ¹⁾. — In hetzelfde jaar verhief er zich, volgens BENINGA, nog een water-vloed, welke de *Gaddingehorne* en *Swallich* weder doorbrak en geene geringe schade veroorzaakte ²⁾. — Op den 19den Augustus 1510 verwoestte een andere vloed op nieuw de naauwelyks herstelde dijken in *Rustringen*, en overstroomde ook *Friesland* ³⁾.

De Antoni- of IJsvloed van den 17den Januarij 1511 was in het bijzonder voor *Rustringen* verderfelijk. Zoo als EMMIUS berigt, volgde dezelve op eenen fellen winter, die van halfweg October tot den 8sten Januarij aanhield, waarop dooiweêr inviel, terwijl er op den 16den daaraanvolgende een hevige storm opstak. Volgens HAMELMANN daarentegen, werd het ijs in de Wezer en Jade op den Antonie-avond, den 17den Januarij, door eenen verschrikkelijken stormwind opgebroken, welke het water zoodanig opstuwde, dat het over alle dijken heenstroomde. In *Rustringen* werden de dijken vernield, huizen door het ijs verwoest, het grootste gedeelte van 't vee verdronk, menschen dobberden op huizen en daken heen en weêr en vonden ten deele hun graf in den vloed, terwijl kinderen in de wieg op het water ronddreven. Verscheidene dorpen ten westen van den Jade-boezem werden gedeeltelijk verwoest en later voor het grootste gedeelte met derzelver landerijen

1) Emmius. 676. Winsemius. 403. *Reigersb. en and. Beninga. 512. Scarles. 380. Schotanus. 532. Gabb. 202. Outhof. 448. Jansen. 58. Tegenw. Staat. X. 156.

2) Beninga. 513.

3) Emmius. 677. Gabbema. 210. Outhof. 454.

aan de golven prijs gegeven, zoo als wij reeds boven hebben vermeld ¹⁾). Geheel *Friesland* werd door dezen vloed overdekt, waarin vele menschen, benevens eene groote menigte vee omkwamen, en vele huizen ten gronde gingen ²⁾). — Op den 6den September deszelfden jaars drong de zee met eenen vloed, bij *Lundenberg* en *Siemensberg*, in *Sleeswijk* en overstroomde de Südermarsch, den Dammkoog en de Schwabstedter Wischen ³⁾).

Een storm verwoestte op den 14den December het kerspel *Cluaskinderen* op *Schouwen*, hetwelk naderhand met deszelfs landerijen aan de zee overgelaten is ⁴⁾. — Op den 29sten of 30sten September 1514 rigtte een hooge vloed in *Noord-Holland* zware schade aan. Vooral moest *Enkhuizen* daardoor veel lijden, alwaar 80 huizen, benevens de sluizen en 200 roeden van het bolwerk weggespoeld werden. De schade, welke de stad bij die gelegenheid berokkend werd, was zoo groot, dat verscheidene huisgezinnen naderhand naar elders uitweken. Te *Hoorn* brak de dijk dicht bij de waterpoort door; de zee woelde aldaar een groot gat of kolk in den grond, nog onder den naam van *de kleine Waal* bekend, en een weinig meer westelijk eene tweede, nog grootere kolk, bijna 250 voet wijd, waardoor tegelijk meer dan 20 morgen land wegspoelde en er zoo doende

1) Zie: *Arends*, Natuurk. Gesch. van de kusten der Noord-zee, II. 215.

2) *Emnius*. 677. *Hamelm*. 191. 308. *Winkelman*. 16. *Scho-tanus*. 533. *Gabbema*. 211. *Outhof*. 454. *Jansen*. 60.

3) *Heimrich*. 160. *Kusz*. I. 60.

4) **Reigersberg*. II. 379. 380. *Tegenw. Staat*. X. 413.

een klein meer, de *grootte Waal* geheeten, ontstond, hetwelk zich naderhand nog aanmerkelijk uitgebreid heeft. Ook te *Sparendam* bezweek de dijk, hetwelk aldaar groote schade te weeg bragt ¹⁾. — In het volgende jaar greep er op Brigitten-dag een groote vloed in het oosten plaats ²⁾.

De St. Catharina-vloed van 1516 zette wederom *Friesland* onder water. Het was een springvloed. Dezelve kwam op den genoemden dag, den 24sten November, volgens *Emmius* den 8sten December, om middernacht opzetten en was, naar men wil, de hoogste sedert 100 jaren. De zeegolven rolden ten hoogte van eene el over de dijken heen, braken dezelve op verscheidene plaatsen door, spoelden een groot aantal huizen omverre en deden vele menschen en eene menigte vee omkomen. Men voer met schepen over de binnendijken heen, zelfs over de straten der stad *Sneek*. Het Bourgondisch leger, dat juist op de *Lemmer* lag, onder aanvoering der graven *Floris* en *Felix*, zocht eene schuilplaats op de zolders, balken en hooibergen, en moest het aldaar drie dagen uithouden, hongerende en in onophoudelijke vrees van door het woedende element verzvolgen te worden, totdat de storm zich eindelijk bedaarde en het water weder afzakte. Vele voorwerpen dreven overal rond, ook een klein huis met deszelfs bewoners, hetwelk ten laatste bij *Goltum* nog weder

1) *Gabbema*, volgens *Velius*, *Kron. van Hoorn*. 212. *Outh.* 458.

2) *Heimrich*. 160. *Kusz.* I. 63.

aan land kwam ¹⁾. — Op Kersdag van hetzelfde jaar kwam er ook een vloed over *Groningerland*, die de, door de *Bourgondiërs* met eene schans gedekte, half verwoeste Bonster-zijl, in het Westerkwartier, wegspolde ²⁾.

Op den 18den October 1517 werd *Friesland* wederom overstroomd ³⁾. Het eiland *Schouwen* onderging in het volgende jaar eene overstroming, waardoor er in 't bijzonder te *Zierikzee* onbeschrijfelijke schade veroorzaakt werd. Het water stroomde door de poorten der stad, bedierf binnen en buiten dezelve de meekrapfabrieken, zoutkeeten enz. 15 of 16 schepen van deze stad met 400 man gingen tegelijk ten gronde ⁴⁾. — Gedurende den geheelen winter van 1520 stormde het schier onophoudelijk uit het noord- en zuidwesten. *Friesland* werd daardoor onder het water bedolven en bleef bijna den geheelen winter door eene zee, boven welke oppervlakte de dorpen op hunne terpen ter naauwernood uitstaken; het water steeg evenwel niet zoo hoog als bij den Catharina - vloed ⁵⁾. — Op den 26sten Februarij 1521 verhief er zich een vloed, die in *Hamburg* groote schade aanrigtte. Het Elbewater liep van af *Geesthacht* over al de aangeslijkte landen en te *Bergedorf* over de straten ⁶⁾. Deze overstroming zal dus door het bo-

1) *Emmius*. 761. *Scarles*. 419. *Schot*. 587. *Gabb*. 213. *Outhof*. 459.

2) *Gabbema*. 218. *Outhof*. 460.

3) *Gabbema*. 219. *Outhof*. 460.

4) *Tegenw. Staat*. IX. 294.

5) *Gabb*. 219, volgens *Pieter van Thabor's Chronik*. *Outhof*. 460.

6) **Traz*. 1392. *Kusz*. I. 64.

venwater veroorzaakt zijn. Op den 15den Maart deszelfden jaars braken de dijken in *Dithmarsen* door, waarop een gedeelte van het klooster te *Lunden* instortte; ook bij *Witzworth* in *Eiderstedt* greep eene overstroming plaats ¹⁾. - *Oost-Friesland* moet door de vloeden sedert 1509 zwaar geleden hebben, hetwelk zich daaruit laat opmaken, dat men alleen van de landerijen der groote kerk te *Emden* tot aan 1522 84 grazen (naar 300 roeden) tot den dijkbouw vergraven had, waaronder er zich 18 grazen bevonden, welke voor en na tot demping van het *Spakerengat* weggenomen waren ²⁾.

Op den 13den Maart 1523 ontstond er een schrikbarende storm en onweêr, vergezeld van hagel, in steenen zoo dik als hoendereijer en van onderscheidene kleuren. Bij *Schalkwijk* brak de Lekdijk door, het water verspreidde zich over *Utrecht* en *Zuid-Holland* tot aan *Leyden* en veroorzaakte vele schaden, terwijl er eenige menschen, beneyens veel vee omkwamen ³⁾. Tegen het einde van den zomer werd *Oost-Friesland* door een hevig onweder met hagel bezocht, welke het te veld staand koren op den grond nedersloeg ⁴⁾.

In Januarij 1524 had men veelvuldige stormen, dikwijls met onweêr gepaard. Op den 6den dier maand drong het zeewater in *Friesland* binnen en steeg te *Leeuwarden* zoo hoog als in 1516. Den 15den Augustus

1) *Heimrich*, 160. *Kusz*, t a. p.

2) *Beninga*. 603. Aanm. *Outhof*. 461.

3) *Kron. v. Holl. *Gabbema*. 220. *Outhof*. 462.

4) *Beninga*. 613.

verspreidden de zeevloedden zich op nieuw over geheel *Friesland* en veroorzaakten aldaar groote schade. In geene geringere mate trof *Oost-Friesland* deze ramp, alwaar te *Emden*, bij het ziekenhuis, eene kolk gespoeld werd, ter plaatse, waar vroeger de oude sluis gelegen had ¹⁾, welke de proost nisko van daar wegnemen en bij de Valderpoort weder had doen leggen. Ook de Elbe zwol op tot eene hoogte, zoo als men tot dusverre nog niet gezien had; alle landen boven *Hamburg* werden overstroomd; te *Hamburg* ontstond er voor den Winserbaum eene wel 10 vademmen diepe doorbraak; huizen spoelden weg, zelfs tuinen ²⁾, deze vermoedelijk van een' veenachtigen bodem.

In 1525 liep *Friesland* weder tweemaal onder, den 14den en den 25sten Januarij. De tweede vloed ging met zulk een verschrikkelijk onweder gepaard, dat men meende, dat de wereld zoude vergaan. Een derde hooge vloed, die op den 26sten September kwam opzetten, overstroomde alleen het buitenland ³⁾ - In 1529 had men, volgens *MEGEN*, aldaar wederom eene overstrooming ⁴⁾. - Op Margareta-dag, den 13den Julij, 1530, stak er, volgens *BENINGA*, een hevige stroom op, die het water over alle dijken heenjoeg, hetwelk daarop veel schade onder de menschen, het vee en de huizen

1) Volgens *Harkenroth* lag deze sluis bij de Heerepoort. *Beninga*. 354. Aanm.

2) *Gabbema*. 221. *Outhof*. 463. *Beninga*, 615. *Kusz*. I. 65.

3) *Gabbema*. 222. *Outhof*. 464.

4) *Outhof* t. a. p. *Gabbema* 223.

in de lage landen aanrigtte ¹⁾). Door den vloed van den 5den November deszelfden jaars werden vooral de *Nederlanden* zwaar geteisterd. Tegen 8 ure des morgens verhief zich de storm en duurde tot 5 uur in den namiddag. Onuitsprekelijke schade werd er in deze weinige uren tijds aangerigt. De dijk bij *Dixmuiden*, in *Vlaanderen*, brak door en schier die geheele streek werd onder water gezet, naar den kant van *Gent* heen alleen 21 kerspelen. Zeer vele specerijën en andere goederen in de kelders te *Antwerpen* werden bedorven. Alle dorpen tusschen deze stad en *Bergen-op-Zoom* liepen onder, volgens *oudenhoven* zouden dezelve gezamenlijk verwoest en derzelver inwoners, benevens het vee, verdronken zijn. Geheel *Zeeland* werd overstroomd. Op *Walcheren* bezweken de dijken bij *Westkappel*, tusschen *Arnemuiden* en *Middelburg*, en bij *Veere* op twee plaatsen, terwijl te *Vlissingen* ook de stadswal doorbrak. Vele menschen namen hunne toevlugt op den hoogen toren, welke door de baren omverre geworpen werd, waarop allen, die op denzelfden eene schuilplaats gezocht hadden, hun graf in de golven vonden. Het vreeselijkste lot trof *Zuid-Beveland*; deszelfs geheele oostkust met eene menigte dorpen ging verloren, de stad *Remerswale* werd half verwoest en tot een eiland gemaakt. De Westwetering, een binnendijk, aan welks einde *Goes* ligt, brak op drie plaatsen door, de Ganzepoort aldaar werd voor het grootste gedeelte weggespoeld. Op alle overige eilanden

1) *Beninga*. 677.

bezweken insgelijks de dijken, als ook de sluis te *Boornhoet* op *Noord-Beveland*. Te *Vianen* en *Gouweweer*, op *Duiveland*, werden 30 op den dijk staande huizen, benevens eene kapel, tegelijk met den dijk zelven, door het water weggeslagen, hetwelk aldaar bovendien diepe kolken spoelde. De jammer en ellende, waarin *Zeeland* door dezen vloed gedompeld werd, laat zich niet beschrijven. Ontelbaar was de menigte van het verdronken vee; overal zag men hetzelfde op het water rondrijven. Vele schoone huizen en landhoeven werden verwoest; geheele hoopen koren van allerlei soort spoelden de golven weg, gelijk ook verscheidene meekrap-eesten en honderden balen meekrap. Groot was het aantal menschen, die eene prooi der vratige zee werden. Velen van hen, die het leven behielden, waren van al hunne have beroofd geworden. Menigeen, te voren in het bezit van aanzienlijke goederen, door talrijke bedienden omgeven, moest thans zelf dienen; anderen moesten bij de huizen rondgaan om hun brood te bedelen. Velen, die zich elders hadden nedergezet, kwamen naderhand door kommer of gebrek om. Men wil, dat deze vloed in het geheel 404 kerspelen onder water gezet heeft. Ook *Holland* en *Friesland* bleven niet verschoond, doch men vindt geen gewag gemaakt, dat er in die gewesten aanmerkelijke schade aangerigt werd. Des te vernielender daarentegen woedde de zee op het oostelijk schiereiland: in *Eiderstedt* alleen verdronken 1400 menschen. — In *Zeeland* zette een nieuwe vloed op den 30sten November al het land, dat weder droog gelooopen was, andermaal onder water. Al het

winterkoren werd door deze beide vlooden bedorven, gedeeltelijk spoelde het water hetzelfde uit den grond ¹⁾).

De Allerheiligen-vloed van 1532 behoort onder de grootste en vernielendste overstromingen, welke de Noordzeekusten, van *het Kanaal* tot aan *Jutland*, geteisterd hebben. Dezelve verhief zich op den 1sten November, volgens anderen op den 2den, in *Denemarken*, in den nacht tusschen beiden, en volgens *EMMIUS* op den 31sten October, bij eenen storm uit het noordwesten, die volgens sommigen vier dagen duurde, en hoofdzakelijk *Zeeland* met de hevigste woede aantastte. De dijken aldaar, met groote kosten na den vloed van 1530 weder hersteld, konden geenen genoegzamen weerstand bieden, zij bezweken en schier alle Zeeuwsche eilanden lagen wederom onder het water bedolven. Op *Zuid-Beveland* werden de eerste in het vorige jaar bedijkt 6 dorpen van de heerlijkheid *Borselen* overstroomd, gelijk ook de Oostwatering aldaar, met verscheidene polders, waarbij vele menschen verdronken. De stad *Kortgene*, op *Noord-Beveland*, verzonk voor het grootste gedeelte, als ook het dorp *Cats*, alwaar de inwoners zich op eene nabijgelegene hoogte poogden te redden, doch vóór nog dat zij dezelve bereikt hadden overrompelde hen het water, dat meer dan 100 uit hun midden wegdraapte, zonder nog diegenen mede te rekenen, welke zich van het platte land bij hen gevoegd had-

1) **Reigersberg*. I. 47. II. 428. **P. Jovius. Oudenh.* 108. *Scarles.* 462. *Gabbema.* 223. *Outhof.* 466. *Tegenw. Staat.* X. 485. **Alard.* 1886. *Kusz.* I. 67.

den. Ook verdronken er te *Kortgene* velen in hunne bedden; anderen vlugten op de bovenste verdiepingen hunner woningen, vanwaar zij, bij het zakken des waters, met booten afgehaald werden. De dijken van *Schouwen* werden op onderscheidene plaatsen doorgebroken. Een aantal van vele duizenden menschen en eene ontelbare menigte vee verdronk, meer nog dan twee jaar te voren. Veel van het overstroomde land bleef voor ebbe en vloed liggen, vooral op *Noord- en Zuid-Beveland*; dit laatstgenoemde eiland, vóór 1530 nog 20 mijlen in den omtrek, werd tot op de helft verkleind. De familiën van *Duiveland* en *Vosmaer* verloren 15 onderscheidene landgoederen op *Noord-Beveland* en *Duiveland* alleen, van welke eenigen echter eerst door latere vlooden verzwoegen werden. Verscheidene andere aanzienlijke familiën werden van al hunne goederen beroofd. In *Noord-Holland* liep de zee een' voet hoog over de dijken, welke op vele plaatsen doorbraken. Te *Hoorn* nam het water een stuk van de *Westerpoort* mede en woelde op die plaats een diep gat in den grond; tevens ligte het water twee groote stukken van den dijk op en wierp dezelve in *den grooten Waal*, alwaar zij nog langen tijd daarna stonden, door de burgers *keizer* en *keizerin* genaamd; de sluis behield men met groote moeite. Vele huizen op het land werden met derzelver bewoners en alles wat zij verder bevatteden weggespoeld: op zee vergingen ook vele schepen met derzelver manschap. Den geheelen winter door liep het zeewater door de openingen in de dijken in en uit; terwijl hetzelfde tot aan

Amersfoort doordrong, aldaar vele menschen en vee doodende. In *Friesland* overtrof deze vloed, ten opzichte van deszelfs verderfelijke uitwerkselen, al de vorigen, door welke men aldaar in de laatstverloopene 30 jaren bezocht geworden was; alleen was het aantal verdronken vee niet zoo groot, dewijl hetzelfde voor het grootste gedeelte reeds op stal stond. Verwoestend overstroomde de vloed het oostelijke schiereiland; ter hoogte van eene ton stortte dezelve zich over de dijken heen en zette de Marsch 6 ellen diep onder water. Vele duizenden menschen kwamen daarin met al hun vee en have om. Geheel *Nordstrand* werd overstroomd, terwijl er aldaar 11 groote kolken, eenige van meer dan 40 el diep, en 7 kleinere in de dijken scheurden; meer dan 1500, volgens anderen tot 1900, menschen vonden daarbij hun graf in de golven. In *Riepen* steeg het water zoo hoog, dat men na deszelfs afloop in de gangen der kerk en op de straten vele levende visschen ving. In *Tondern* verdronken vele menschen; het water stond alhier 3 el hoog tegen den kerkmuur op en rigtte aan het slot en op andere plaatsen groote schade aan. In de *Lundenberger* Harde moest men naderhand den dijk landwaarts in verplaatsen. *Eiderstedt* had een verlies van 1100 menschen te betreuren. In *Dithmarsen* verdronken zoo ontelbaar vele menschen, dat de lijken ter plaatse, waar men dezelve vond, begraven werden. Bij *Busum* bleef niet het derde gedeelte van den dijk bestaan, terwijl er 12 kolken ontstonden; het water stond aldaar tot aan den kerkmuur en te *Lunden*, hetwelk op de helling van een' lagen

geestgrond ligt, in de huizen. In de *Wilstormarsch* dreven onderscheidene menschen met hunne huizen naar de Geest weg. De kerken te *Biszhorst* en *Aaszflet* stortten in puin. In *Hamburg* liep het water over de hopmarkt tot aan het kerkhof der Nicolai-kerk. Het is opmerkelijk, dat tegen den avond, toen het water deszelfs hoogsten stand bereikt had, de wind zoo geheel bedaard was, dat men met een brandend licht onder den vrijen hemel gaan konde ¹⁾).

In 1533 had men op maandag vóór Allerheiligen andermaal een' fellen storm, welke het zeewater over alle aangeslijkte landen in het oosten heenjoeg. De dijken van *Nordstrand* werden voor het grootste gedeelte weder doorgebroken, waardoor het water gedurende den geheelen winter in- en uitliep ²⁾. — In het volgende jaar kwam er, 3 dagen vóór St. Gillis, wederom een zware stormvloed bij *Zeeland* opzetten, die aldaar vele dijken vernielde ³⁾. — In 1531 moet er een sterke vloed in *Groningerland* binnengedrongen zijn, daar het dorp *Wagenborgen*, ten dien tijde aan den Dollart gelegen, volgens het bericht van A. EPPENS zoo zwaar

1) **Reigersberg*. 69. **Velius*, Kronijk. **Twisch*. 771, en and. *Emmius*. 867. *Gabb*. 239. *Outhof*. 473. Tegenw. St. X. 464. XII. 16. *Boët*. 19. 68. *Heimr*. 218. *Kusz*. I. 68. *Beninga*. 686. *Schotanus*. 646. Deze beide laatstgenoemden voeren dien vloed onder 1531 aan, gelijk ook eene kleine Hollandsche Kronijk, welke *Gabbema*, blz. 239, aanhaalt.

2) **Boët*. 19. *Heimrich*. 219. *Kusz*. I. 20.

3) *Gabbema*. 246. *Outhof*. 480.

door denzelfen geteisterd werd, dat het zijn land aan de stad *Groningen* moest afstaan ¹⁾. — In 1540 greep er insgelijks eene overstrooming plaats, waardoor, volgens een jaarboek van *Amersfoort*, in *Zeeland* en *Holland*. een groot aantal menschen en vee zoude omgekomen zijn. In *Eemland* en *Gelderland* braken alle dijken door ²⁾. — In het jaar 1543 drong het water, bij eenen hoogen vloed, te *Ording* in *Eiderstadt*; men was genoodzaakt den dijk aldaar, alsmede te *Siemensberg*, te doen inspringen, waardoor het dorp met veel land verloren ging, weshalve ook de kerk twee jaren daarna verder landwaarts in verplaatst moest worden ³⁾. — Het jaar 1550 leverde aldaar weder eenen vloed op ⁴⁾. — *Zeeland* onderging in het volgende jaar eene overstrooming, waarbij *Houtnoten* met meer andere polders en ook het Bat verzwolgen werden ⁵⁾.

De Pontianus-vloed van (den 14den Jan.) 1552 rigtte niet alleen in *Vlaanderen*, *Zeeland* en *Friesland*, maar ook in *Utrecht* en *Gelderland* groote schade aan. Overal bezweken de dijken. Die te *Bunschoten* aan de Eem werden zoo sterk beschadigd, dat derzelver herstelling op eene ton gouds te staan kwam. Te *Deventer* ving men visch in de kerk. Eene menigte huizen

1) Tegenw. Staat. XXI. 225.

2) Gabbema. 247. Aanm. Outhof. 481.

3) Heimrich. 219. Kusz. I. 74. Deze merkt aan, dat volgens anderen de Siemensberger kerk reeds na den vloed van 1532 zoude verplaatst geworden zijn.

4) Heimrich. 222.

5) Gabbema en Outhof, t. a. p.

stortte in; vele menschen reddeden zich eerst op boomen, uit welke zij echter, door honger en koude bewusteloos gemaakt, neêrvielen en verdronken. Kort tevoren, den 11den Januarij, was de Wezer sterk opgezwollen en stroomde door een gedeelte van de stad *Minden*. *Eiderstedt* werd 14 dagen vóór Vastenavond insgelijks door eenen zwaren vloed overvallen, welke verscheidene gemeenten onder het water bedolf en bij *Ulvesbüll* eene kolk spoelde; de eerst in 1548 ingedijkte *Bollinger* en *Ehsterpolders* (Kogen) in *Utholm* verloren hunne dijken weder en bleven tot 1614 open liggen ¹⁾. — In het volgende jaar, 1553, had men aldaar weder eene overstroming ²⁾.

Na een' zeer strengen winter, waarin het van het begin van Januarij af zoo fel vroom, dat men met beladene sleden over de Zuiderzee, als ook over den Dollart en de Eems naar *Emden* trok, verhief er zich op den 1sten April 1554 een storm uit het zuidwesten, daarop naar het noordwesten loopende, die 5 of 6 dagen duurde en in *Oost-Friesland* groote schade aan dijken en sluizen veroorzaakte; ook leden 7 Emdersche schepen niet verre van *Borkum* schipbreuk ³⁾. Het is opmerkenswaardig, dat de Eems, in den herfst van hetzelfde jaar, met eenen sterken oostewind zoo zeer afliep, dat men van *Petkum*, mits laarzen aan, droogvoets door dezelve naar *Ditzum* ging ⁴⁾.

1) *v. Meteren. 59. Gabbema. 247. Outhof. 482. Heimrich. 220 Kusz. I. 77.

2) Heimrich, t. a. p.

3) Beninga. 825. Outhof. 485.

4) Beninga. 823. Outhof, t. a. p.

Wij kunnen niet onaangeroerd laten, welke aanmerkelijke verwoestingen eene waterhoos aanrigtte, van welke BENINGA gewag maakt. Hij beschrijft dezelve als een wonderteeken, dat zich op den avond van den 16den Julij 1555, na eenen sterken regen, op de hoogte van een' boom in de lucht vertoonde, in de gedaante voor eenen molenas, aan het eene einde spits toeloo- pende. Dezelve verscheen met een »ijsselijk geschreeuw en gehuil" boven *Wirdum* in *Oost-Friesland*, sloeg de deuren en vensters in de huizen aan stukken, rukte de pannen van de daken, wierp eene vrouw in huis heen en weér, en joeg eenige oude varkens zoodanigen angst aan, dat zij met een vervaarlijk gegier, alsof men ze wilde doodsteken, uit het dorp ijlden en in drie dagen niet weder gezien werden. Eindelijk nam de hoos in het noorden des dorps eenen geheelen akker met boonen, met aarde en wortel, op en liet denzelven een groot eind wegs aan gene zijde van den dijk weder vallen ¹⁾.

Op den 11den Januarij 1558 ontstond er een zware storm in *Oost-Friesland*, die aldaar vele schade veroorzaakte. De wind wierp vele huizen en schuren omverre en doodde zoodoende de menschen en het vee in dezelve ²⁾. Op *Mandoe* ging in hetzelfde jaar een kerspel ten gronde ³⁾. — In het volgende jaar doorbrak een watervloed op den 15den November de dijken aan

-
- 1) *Beninga*. 833. *Outhof*. 485. De laatstgenoemde verandert de boonen in boomen, en het noorden in de stad Norden.
 - 2) *Beninga*. 846. *Outhof*. 487.
 - 3) *Dankwerth*. 76.

de Zuiderzee, spoelde het paalwerk bij *Stavoren* weg en overstroomde een groot gedeelte van *Friesland* ¹⁾. Bij *Utholm* in *Eiderstedt* ontstonden op den 14den November twee kolken: *Westerhever* werd insgelijks zwaar geteisterd. De *Stör* zwol des avonds tot eene buitengewone hoogte op en zette een gedeelte van *Itzehoe* onder water ²⁾.

Door een', in den nacht van den 16den Mei 1561, plotseling opgekomen vloed werden de dijken van *Oost-Friesland* aanmerkelijk beschadigd; dezelve deed tevens, vooral op de buitenlanden, eene groote menigte rundvee en schapen omkomen en bovendien vele schepen verloren gaan ³⁾. Spoedig daarop, den 27sten Julij, liep de zee aldaar weder zeer hoog op en rigtte toen nog grootere schade aan onder het vee, de schepen en het op de aanwassen liggend hooi, hetwelk geheel en al wegspoelde, terwijl het te veld staande koren tegen den grond geslagen werd. Nog vernielender woedde de storm in *Denemarken*. Verschrikkelijk werden aldaar de dijken geteisterd, op eenige plaatsen zelfs doorgebroken, en al de *Eiderstedtsche* aangeslijkte landen zouden overstroomd geworden zijn, indien de wind zich tegen den tijd van den tweeden vloed niet gelegd had. *Westerhever* en *Ulvesbüll* leden het meest; op de laatstgenoemde plaats ontstonden drie kolken. Zoowel daár als in de kerspelen *Koldenbüttel* en

1) *Schotanus*. 709. *Gabbema*. 249. *Outhof*. 488.

2) *Heimrich*. 220. *Kusz*. I. 78.

3) *Beninga*. 857. *Outhof*. 488.

Witzwoorth dreef al het op het veld liggende hooi en koren weg. De dijken van de Stör braken door, waarbij een groot aantal menschen en vee het leven verloor en vele veldvruchten vernield werden. De *Haseldorfer marsch* werd door denzelfden ramp getroffen ¹⁾. — In het volgende jaar stormde en regende het, bestendig met onweder gepaard, in *Oost-Friesland* gedurende de maanden Maart, Mei en Julij zoo sterk, als men bij menschen geheugenis niet ondervonden had. Al het lage land werd met water overdekt, hetwelk veel vee en hooi verzwolg ²⁾. — 's Jaars daarop viel er op den middag van den 25sten Junij tot den volgenden middag zulk een sterke regen, dat op de laagliggende landen van *Dithmarsen* het koren, gras en al het land meer dan een voet diep onder water kwam te staan ³⁾.

De winter van 1564 leverde zulk eene verbazende hoeveelheid sneeuw op, dat bij de opdooi alles onder water liep, zoodat de menschen op zolders moesten vlugten, hoewel er desnietteenstaande nog velen, benevens eene menigte vee verdronken, terwijl ook de dijken veel leden; het geheele land geleek gedurende 5 of 6 weken eene zee. De »Chron. Agathense,» welke dit berigt mededeelt, noemt geene plaats. Waarschijnlijk trof *Noord-Holland* die ramp, daar er in de beschrijving van *Enkhuizen* ook gewaagd wordt van

1) *Beninga*, t. a. p. *Heimrich*. 220 en and. *Kusz*. I. 81.

2) *Beninga*. 859. *Outhof*. 489.

3) **Vieth*. 426. *Kusz*. I. 81.

eene harde vorst en sterke opdooi, met vermelding, dat het ijs zich door den zuiderdijk schoof en twee zoutkeeten vernielde ¹⁾. — In het volgende jaar liep de *Betuwe* onder en in den diefdijk ontstonden drie doorbraken, die echter dadelijk weder digtsloegen ²⁾. In *Butjadingerland* drong de zee in hetzelfde jaar binnen, spoelde de muren van verscheidene huizen omverre en rigtte andere schade aan, zoo als uit M. ROTHE's berigt aangaande den vloed van 1570 blijkt. — Volgens eene ongedrukte *Jeversche* kronijk van 1566, kwam er des dingsdags na *Invocavit* een vloed opzetten, die den dijk van de *Bomberger greede* wegspoelde, vele huizen verwoestte, 20 menschen deed verdrinken, vervolgens over den ouden dijk stroomde en het land aldaar, gelijk ook *Emsiger-* en *Essenrland* onder het water bedolf. Ook *Butjadingerland* werd zwaar geteisterd ³⁾.

Een der vreeselijkste watervloeden, welke zijne vernielende kracht aan de Noordzeekusten deed gevoelen, was de *Allerheiligen-vloed* van 1570. Geen der latere vloeden is, met betrekking tot deszelfs uitgebreidheid en aangerigte verwoestingen, met denzelven gelijk te stellen; van de vroeger plaatsgegrepenen alleen de Allerheiligen-vloed van 1170, juist 400 jaar tevoren, hoezeer dan ook bij vele andere overstroomingen meer menschen het leven mogen ingeschoten hebben. Ook

1) *Gabbema*. 250. *Outhof*. 496.

2) *Gabbema*. 251. *Outhof*. t. a. p.

3) *Jansen*. 71.

is deze overstroming de eerste, over welke men uitvoerige berigten in eene ontelbare menigte werken aantreft ¹⁾).

Op den 1sten November, ten tijde van de volle maan, stak er een storm uit het westen op, die des avonds naar het noordwesten liep, twee etmalen met de grootste hevigheid bleef voortwoeden en het water van den oceaen tot eene nooit gekende hoogte opstuwde. In een oogenblik waren de dijken overstegen en doorgebroken, waarop de zee zich met de grootste snelheid over de uitgestrekte vlakten verspreidde. Ontelbare menschen, ten deele in de bedden overrompeld, vonden plotseling den dood in de golven; eene tallooze menigte vee verdronk, zoowel op de stallen als in de weide; veenlanden werden van elkander gescheurd, waarvan gedeelten met huizen en boomen wegdreven en zich op andere plaatsen weder vastzetterden. Geheele streken van dijken werden tot op den grond weggespoeld; huizen, kerken, dorpen door de golven vernield, de bewoners door het water medegesleept, of onder de instortende huizen verpletterd; zij, die aan den dood ontkwamen, werden in eene onuitsprekelijke ellende gedompeld, waaruit zij zich nimmer weder konden opbeuren; vele vroeger welgezetenene lieden werden tot den bedelstaf gebragt of gedwongen om den grond

-
- 1) *Gabbema* en *Outhof* halen meer dan 30 aan, bij welke dan nog de Duitse geschriften komen. *Outhof* heeft de berigten uit die menigvuldige werken in goede orde gerangschikt, zoodat ik tot aan de Jade hoofdzakelijk hem volge.

hunner geboorte vaarwel te zeggen. Thans nog, ruim derdehalf eeuw na die verschrikkelijke gebeurtenis, vindt men familiën, bij welke deze vreesselijke vloed, door overlevering van geslacht tot geslacht nog in levendig aandenken is. — Wij zullen alleen van het merkwaardigste der bijzondere voorvallen verslag geven.

Vlaanderen werd in diepe ellende gedompeld. Te *Gent* drong het water tot aan de Keizerspoort door. *Grevelingen*, *Duinkerken*, *Nieuwpoort*, *Ostende*, *Brugge*, *Waterloot* en de omliggende dorpen werden zwaar geteisterd en gevoelden daarvan nog langen tijd de naweeën. Overal verdronken vele menschen en beesten. — In *Brabant* leed vooral *Antwerpen* veel. Het water steeg aldaar een' voet hooger dan in 1530, en 2 voet hooger dan in 1552; eene menigte koopwaren werd door hetzelfde nat gemaakt en bedorven, terwijl vele menschen in kelders, door het water verast, verstikten. De sluizen, kaaijen en andere stadswerken ondergingen zware schade, welke, even als die aan de koopwaren toegebracht, op f100,000 begroot werd. Een beladen schip, 150 voet lang, werd op de kaaijen gezet. — *Zeeland* werd ten deele ook zwaar getroffen; meer dan 3,000 menschen vonden aldaar den dood in de golven, welke ook geheel *Saftingen* wegspoelden. *Zuid-Beveland* werd geheel en al overstroomd. Gansch *Bommene* op *Schouwen* spoelde weg. *Duiveland*, zoowel als *St. Anneland* lag geheel onder water. Op *Goéree* bleven slechts weinige huizen onbeschadigd. Het nadeel, dat op *Overflakkee* in *Ooltjesplaat* te weeg gebracht werd, was onberekenbaar; op

dit eiland alleen liepen ongeveer 70 polders onder. In *het Land van Putten* en *Biervliet* kwam eene groote menigte menschen en vee om; terwijl *het Land van Voorn*, op twee polders na, met water overdekt werd. – Nog zwaarder werd *Holland* geteisterd. Bij *Papendrecht* aan de Merwe, tegen over *Dordrecht*, brak de dijk op eene lengte van 40 roeden door, en die van den *Krimpenerwaard* op zeven plaatsen, hetwelk den ondergang van vele menschen en huizen na zich sleepte. In *Dordrecht*, *Rotterdam* en andere steden liep het water 3 voet hoog over de straten. Bij *Ter Heide* werden de duinen vernield en onderscheidene huizen medegesleept. *Scheveningen* trof een treurig lot; 128 huizen werden aldaar, volgens eene in de kerk opgehangene tafel, ten eenen male in puinhoopen veranderd, terwijl slechts weinige der anderen onbeschadigd bleven; het water stond in de kerk 3½ voet hoog en had in dit gebouw nog zulk eene kracht, dat het eene zware ijzeren kist omwierp. De visscherspinken dreven door het dorp rond. Niettegenstaande dit alles verloren, schier wonderbaar, slechts 3 menschen het leven, zoo als de bovenbedoelde tafel vermeldt. Te *Katwijk* spoelden 50 huizen weg. In den Diemer-dijk, tusschen *Muiden* en *Amsterdam*, ontstonden 12 of 13 doorbraken, waardoor groote schade in de kelders en pakhuizen van *Amsterdam* aangerigt werd. Een zwaar verlies ondergingen de aan de Noordzee gelegene dorpen van *Noord-Holland*, zoo als: *Noordwijk*, *Zandvoort*, *Wijk aan Zee* en *Egmond*; de vele aldaar voorhandene visscherspinken en booten geraakten ylot, dreven door de

dorpen rond en stieten muren en daken omverre. *Het Hondsborsch*, een verbazend paalwerk met groote granietblokken belegd, tusschen *Petten* en *Kamp*, werd op drie plaatsen omverre geworpen; gelukkiglijk bood de daarachter liggende Slaperdijk weerstand aan het geweld der baren, anders zoude geheel *Noord-Holland* in eene zee herschappen zijn geworden. Het dorp *Kalantsoog* werd geheel en al door de zee verzwoegen, behalve alleen de kerk, die, hoewel sterk beschadigd, nog staande bleef. Te *Huisduinen* kwam de zee van het westen aanbruisen en stortte zich, over het dorp heenrollende, oostwaarts weder in de Zuiderzee, meer dan 100 huizen en vele menschen medeslepende. De groote polder *de Zijpe* brak door, van de daarin staande 104 huizen gingen er 80 met 300 menschen ten gronde. Ook de Wierdijk bij *Enkhuizen* bezweek; de Noorderspui aldaar kwam in groot gevaar, doch werd door het aanbrengen van takkebossen nog gelukkiglijk behouden. Verscheidene huizen in *Noord-Holland*, op veengrond staande, geraakten vlot. Bij *Schagen* dreef een derzelver door de sluis naar den dijk, alwaar deszelfs bewoners eerst door het toeroepen van de op den dijk staande aanschouwers hunne zeldzame scheepvaart vernamen. Bij den *Egmonder* dijk kwam zelfs een mesthoop met 43 varkens aandrijven, welke heel uit *het Land van Putten* was weggespoeld. *Waterland*, aan het IJ, stond schier geheel en al onder water, hetwelk aldaar onbeschrijfelijke ellende en verwoestingen aanrigtte. Schrikbarend beukten de golven den dijk bij *Harderwijk*. Van daár tot aan *Kampen* bleef er naauwelijks één stuk

vee in leven, zelfs te *Kampen* verdrinken 6 menschen; veel meer nog tusschen deze stad en de grenzen van *Friesland*. In den omtrek van *Vollenhove* dreef een huis met schuur en oven, door boomen omringd, eene halve mijl weg, zonder dat de bewoners daarvan het minste bespeurden, die bij het aanbreken van den morgen zeer verwonderd waren, dat zij zich op eene hun geheel vreemde plaats bevonden.

Op het hevigste vierde de oceaan deszelfs woede aan *Friesland* bot. Groote streken van den dijk werden aldaar geslecht, huizen en schuren door den stroom medegesleept, geheele huisgezinnen op hunne bedden verstikt; ouders, kinderen, zuigelingen in de wieg dreven, tegelijk met het huisgeraad, op de golven rond; schepen gingen door de gebrokene dijken heen; bij *Maklum* zeilde een schip van 70 lasten, met de lading, zelfs over den dijk heen, verre landwaarts in. Men voer met schepen, die 8 voet diep gingen, van *Sneek* regelregt naar *de Lemmer* en *de Kuinder*, alleen de kerken en torens vermijddende. Ook hier dreven veenlanden, met huizen en al wat deze bevatteden, rond, eenige stukken werden zelfs heel naar de provincie *Utrecht* gespoeld, alwaar zij zich als heuvels te *Maarseveen* en elders weder vastzetterden. De eigenaars van de weggedrevene gronden verlangden daarna hun land terug; men maande hen aan, hetzelfde binnen 24 uren weder weg te halen, dewijl de bezitters van de daardoor overdekte velden hunnen grond moesten gebruiken; daar zulks echter onmogelijk was, bleef het land liggen waar de vloed het heengespoeld had. *Stavoren* leed aanmer-

kelijke schade; de dijk werd tot aan de stad geheel weggeslagen. Ook te *Workum*, *Makkum*, *Kornwerd* en langs de kust tot *Harlingen* zag het jammerlijk uit. *Hindeloopen* alleen had daardoor het verlies van 30 vrouwen en meisjes te betreuren, die uitgegaan waren om het vee te huis te halen; hare lijken kwamen met die van het vee bij den dijk aandrijven. Zeer zwaar werd de geheele noordzijde van deze provincie, van *den Bildt* tot aan de oostelijke grenzen, geteisterd. Bijna alle huizen van de kustdorpen werden verwoest, vele zelfs stortten met hunne bewoners in zee. Het water stond algemeen 11 voet hoog op de velden, het drong zelfs ter hoogte van 1 voet in de kerk van het op eenen hoogen heuvel liggend dorp *Metselawier*, in de nabijheid van *Dokkum*, zoo als zulks in eenen graauwen zandsteen (zoogenaamden Bremervloer) in de kerk is uitgehouwen, en steeg aldaar, volgens *IRY's* meting, 13 voet houtmaat boven het gewone hooge winterwater'). In *Oost-dongeradeel* kwamen, ingevolge het inschrift in gemelden steen, 1,800 menschen in de golven om, volgens de afzonderlijke lijsten der 13 dorpen van deze grietenij 1,763, waaronder alleen 775 te *Nijkerk*. In de stad *Dokkum* zouden 1,000 menschen verdronken zijn, hetwelk misschien overdreven is; in *Westdongeradeel* 1,510: het getal der omgekome ne menschen in

- 1) *Van Leeuwen Voorrede*. 37, die het inschrift tevens meer naauwkeurig opgeeft dan *Winsemius* en *Outhof*. Hetzelve luidt aldus: »A 1570 op Aldarheilige Dach sauens is het Water hier in der Kerck hoech wesd 1 voet en syn vardroncke in deze gritenie 1800 mensken.»

geheel *Friesland* wordt, waarschijnlijk te hoog, op 20,000 berekend.

Groningen werd insgelijks in diepe ellende gedompeld; een aantal van 9,000 menschen en 70,000 stuks vee zoude in dit gewest eene prooi der golven zijn geworden. De zee drong het eerst bij *Cremershorn* binnen, liep daarna schier manshoogte over alle dijken en stortte zich toen vooral op de dorpen aan de noordelijke kust, ontelbare huizen en schuren medeslepende. Bijna het geheele land was in eene zee herschapen. Overal zag men menschen op balken, bedden, hooi-, stroo- en mestheopen en overblijfselen van huizen rondrijven, God en hunne naasten op eene hartverscheurende wijze om redding smeevende; velen dreven tot 5 mijlen verre naar den hooger liggenden zandgrond. Een schip van *Grijpskerk*, dwars over het land zeilende, ontmoette twee vlottende huizen, welker om hulp roepende bewoners in het schip opgenomen werden. Men zond booten en pramen uit om eerst de nog levenden te bergen en dan de lijken op te visschen. Op het gunstigste onderscheidde zich de overste ROBLE, bevelhebber der Spaansche troepen. Hij noodzaakte alle bezitters van vaartuigen, de ongelukkigen te redden, waarbij hij zich zelven geenszins spaarde. Een geheel huis te *Ushoert* geraakte vlot en dreef zuidwaarts naar *Schildwolde*. Een os, op eene rustbank (*Schlafbank*) drijvende, kwam behouden te *Appingadam* aan land.

Bedroevend was het schouwspel, dat *Oost-Friesland* opleverde; alleen *Reiderland* bleef aldaar van de vernielende overstroming verschoond. Overal waren de dijken

doorgebroken. *Emden* was in een eiland herschapen; te *Barenburg*, eene rij huizen bij de toenmalige nieuwe poort ¹⁾, gingen de meesten derzelven met vele menschen en een groot aantal vee ten gronde. Het water drong in de op eene hooge werf staande kerk van *Süderhusen*, een uur ten noorden van *Emden*; nog tegenwoordig is het merkteeken van dezelfs hoogte aan den kerktoren te zien; terwijl er in de kerk zelve, aan het hek van het koor, een inschrift aangaande dezen vloed hangt, hetwelk, blijkens de schrijfwijze, reeds ten dien tijde moet vervaardigd zijn. Daaruit ziet men, dat de overstroming zich zelfs tot aan *Bagband*, 5 uur ten oosten van *Emden* op eenen hoogen zandgrond, heeft uitgestrekt. Volgens de kronijk van *FABRITIUS* kwamen er in dit gewest 3,000 menschen om. In het tot *Oost-Friesland* behorende *Harlingerland* vooral zag het deerlijk uit; twee schoone dorpen, *Oldendorf* en *Bense*, gingen met hunne kerken geheel en al verloren, en werden naderhand met het grootste gedeelte van derzelver landerijen buitengedijkt. Volgens eene bewaard geblevene opgave kwamen er in deze landstreek 796 menschen om, terwijl er 270 huizen vernield werden en 1,372 paarden en veulens, 3,330 stuks rundvee, groot en klein, 1,438 schapen en 1,336 varkens verdronken.

Onderseheidene voorbeelden van doodsgevaar en redding uit den grootsten nood in *Oost-Friesland* zijn opgeteekend; wij willen daarvan de merkwaardigste aanstippen. — Een man, *JAN PIETERS* geheeten, sprong, door het

1) De streek van de tegenwoordige oude nieuwe-poort.

water overvallen, uit het bed en vlugtte naar den zolder, terwijl hij ook, door eene in denzelfven gemaakte opening, zijne vrouw naar boven trok. Onmiddellijk daarna stortte het huis in; de beide echtgenooten dreven naar den dijk, alwaar zij den geheelen nacht, rillende van koude, moesten doorbrengen, hoewel zij in het laatst nog eenigzins verwarmd werden door een varken, hetwelk aldaar kwam aanzwemmen en zich bij hen neêrlegde. — Een 70jarig grijsaard met zijn' zoon, diens vrouw en 5 kinderen bevonden zich in een huis, op het oogenblik, dat hetzelfde instortte; de oude man alleen met een kind en een eenjarige vaars, gelukte het op een stuk van het dak te geraken en bleven zoo doende behouden. — Eene in het kraambed liggende vrouw greep haar kind, eerst drie dagen oud, doch de vloed ontrukte hetzelfde aan hare moederarmen; zij zelve, hare krachten vruchteloos inspannende om haren zuigeling aan den dood te ontscheuren, schoot er insgelijks het leven bij in. — Bij den *Plietenberg*, bij *Leer*, kwam eene wieg aandrijven met een kind daarin; hetzelfde werd gered en door eene rijke vrouw tot zich genomen, die het den naam van *moons* gaf. — Te *Borsum* vlugtte een geheel huisgezin op den zolder; het huis geraakte door hunne onvoorzigtigheid in brand en allen werden eene prooi van de vlammen en golven tegelijk. — Te *Norden* hadden zich alle vrouwen uit eene buurt bij eene barende vrouw verzameld, alwaar zij gezamenlijk door den vloed verzwolgen werden; de kraamvrouw met het halfgeboren kind vond men naderhand weder. Ook te *Berdum* verslond de vloed 15 vrouwen, die tot een doopfeestmaal bijeen-

gekomen waren. Een gelijk lot viel aan een gezelschap van 22 vrolijk bij elkander zijnde mannen in *Esens* te beurt. — Een stuk lands, met een huis, omringd door berken, daarop, kwam uit *Groningerland* aandrijven, en geraakte in *Reiderland*, dicht bij eene kerk, weder vast. Hierover ontstond een geschil, hetwelk de regter besliste door te bepalen, dat de eigenaar van het land aan den bezitter van het huis zoo veel door koop zoude afstaan, als deze tot het bouwen van een nieuw huis en tot deszelfs heem noodig had.

Jever en *Kniphausen* deelden met hunne westelijke naburen een gelijk lot, zoo als het aantal der verdrinkene menschen bewijst, hetwelk op 400 wordt opgegeven, doch veel grooter moet geweest zijn, want volgens de door JANSSEN¹⁾ aangehaalde *Jeversche* kronijk, in handschrift, kwamen alleen in het kerspel *Sillenstede* 276 menschen om, terwijl aldaar 10 huizen met al derzelve bewoners weggespoeld werden. In de kerspelen *Niende* en *Heppens* verdronken 147, in *Sande* 13, in *Sengwarden* 60 en in *Tettens* 50, dus te zamen 546 menschen in slechts 6 kerspelen, van welke men in de beide heerlijkheden 20 vindt, waaronder alleen 2 zijn, die geheel op zandgrond liggen, uitgenomen de stad *Jever*. Daarentegen is het overdreven, dat er te *Lange-werth*, in *Rustringen*, alleen 1,000 menschen zouden omgekomen zijn, zoo als omtrent, volgens eene onge-noemde kronijk, berigt. Ook in *Jever* kwam een groot stuk veenland aandrijven en zette zich aldaar op

1) Wasserfluth von 1717. S. 74.

een stuk bouwland neder; men stak van hetzelfde langen tijd goeden turf.

In *Oldenburg* was 't hoofdzakelijk het reeds zoo dikwijls door de zee geteisterde *Butjadingerland*, dat ook nu weder hare woede op eene gevoelige wijze moest ondervinden. Er is een verslag uit dien tijd van dezen vloed bewaard gebleven, door eenen tijdgenoot, den predikant M. ROTHE, geschreven ¹⁾, waaruit wij het voornaamste willen mededeelen. Op den 1sten November had er een verschrikkelijk, guur en regenachtig onweder gewoed, de wind hevig uit het noordwesten gestormd, zoodat iedereen zich haastte om zoo veel mogelijk van zijn vee uit de weide te halen, dewijl er zulk een overvloed van kouden regen viel, dat niet alleen de slooten, maar ook de wegen en bouwlanden (*Ackergebden*) overstromd werden; wegens het onweer echter kon men niet veel te huis halen, zoodat er eene ontelbare menigte vee van allerlei soort omkwam. Tegen den namiddag nam de storm steeds in hevigheid toe, de huizen schuddeden op hunne grondvesten, vele daken scheurden uit een. De vloed steeg tot de halve hoogte der dijken, zakte evenwel niet, maar bleef op dezelfde hoogte staan, zoodat vooral de bewoners van

1) Dezelve schijnt predikant te *Eckwarden* of *Tossens* te zijn geweest. Het bovenbedoeld verslag of berigt, gedagteekend den 10den November 1570, bevindt zich in zijne „*Cathechismus-Predigten*,” in 1572 te *Eisleben* gedrukt. *Uterich* deelt, in zijn klein geschrift over den Kersvloed van 1717 (in handschrift in het archief te *Aurich* voorhanden), deszelfs geheelen inhoud mede.

de kust voor eenen hoogen vloed beducht waren en uit voorzorg hunne beste goederen op de zolders bragten. De meesten evenwel gaven zich zorgeloos aan den slaap over. Reeds om middernacht, 3 uren vóór den hoogsten vloedtijd aldaar, was de zee buiten hare perken getreden, had de hechte dijken vernield en geslecht en overal de aan dezelve staande huizen, met alles wat daarin was, in hare vaart medegesleept. Zoo wel van de oost- als van de westzijde (der Wezer en Jade) drong de zee manshoogte naar binnen en was in weinige oogenblikken zoo hoog gerezen, dat men land noch dijken kon zien. Toen het water nu tot de huizen en dorpen genaderd was, »heeft hetzelfde door zijnen sterken, geweldigen aandrang de deuren, muren en vensters gebroken, weggevoerd en het vee verdronken, en alle huisgeraad en andere voorwerpen verwoest en bedorven; ja, de zee heeft zelfs vele huizen, die op de hooge, sterke, geweldige dijken (Themmen) stonden en in welke men allerlei soort van koren, zoo als: tarwe, garst, haver en boonen geborgen had, van daar naar de zuider- en oosterdijken gespoeld, aldaar weder neêrgezet en toen verbrijzeld, zoodat geen derzelve in zijn geheel, maar er alleen puin (Holtz) overgebleven is.” Van huizen, met sterke muren voorzien, bleef geen stuk staan, hooi- en korenbergen van 50 tot 60 voeren of wagenvrachten werden bedorven of weggespoeld. De menschen vlugten op zolders en daken, alwaar velen van koude verstijfden, daar zij wegens het plotseling binnendringen des waters geenen tijd hadden zich te kleeden; weinigen slechts gelukte het om vuur mede op de zolders te krijgen, hoewel ook velen daardoor tegen hunnen wil

het huis in brand staken en zoo doende niet alleen met de golven, maar tegelijk met de vlammen te kampen kregen. De meesten moesten drie dagen in de koude en zonder voedsel op de zolders en daken doorbrengen. In de *Eckwarder* voogdij alleen — de kerspelen *Tossens* en *Eckwarden* bevattende — verloren 325 menschen het leven, terwijl er 58 huizen door het water medegesleept werden. Het vee kwam meest om, en wat nog gespaard werd leed veel, daar het voeder, voor zoo verre niet weggespoeld, door het zeewater bedorven was; veel hooi broeide zoo sterk, dat men de hand wegens hitte er niet inhouden konde. Indien het verlies, dat geheel *Butjadinger*- en *Stadland* ondergingen, in verhouding stond met dat van de beide zoo evengenoemde kerspelen, welke thans iets meer dan 1,200 inwoners tellen, dan moet hetzelfde zeer beduidend geweest zijn, hoewel het getal der omgekomeene menschen wel niet tot 4,000 zal stijgen, zoo als OUTHOF volgens eene kronijk aanvoert. HAMELMANN spreekt van eenige duizenden, welke in die landschappen hun leven verloren. Volgens ROTHE werden er in *Butjadingen*, aan de Wezer, 5 sluizen weggespoeld, OUTHOF geeft 11 op. Het water ligtte ver in het land op, te *Meardorf*, een eikenbosch, op veenachtigen grond staande, op en zette hetzelfde $\frac{1}{4}$ mijl van daar in het kerspel *Barnsfleth* weder neêr, alwaar HAMELMANN de boomen nog in weligen groei heeft gezien.

In het hertogdom *Bremen* moet de schade ook niet gering geweest zijn; doch desaangaande ontbreekt het ons aan berigten. Slechts zoo veel weet men, dat er te *Wulsdorf*, aan de Wezer, 80 kisten kwamen aanspoelen

en dat er in het *Land Hadeln* en het *Kehdingerland* vele menschen verdronken. Te *Hamburg* zoude het water, volgens GROENEWOUD's kronijk, 5 manslengten hoog in de Waag gestaan hebben.

Hoewel de zee in *Holstein* en *Sleeswijk* niet zoo erg woedde als in de westelijke landstreken, was echter de schade, welke aldaar aangerigt werd, zeer aanmerkelijk. In den *Lühnhuser* dijk, kerspel *Colmar*, ontstonden alleen 17 doorbraken, eenige huizen dreven weg en eene vrouw verdronk. De *Stör* doorbrak den *Neukircher* dijk en zette het geheele kerspel onder water, tot aan den *Nienbroeker* binnendijk, die ook in gevaar geraakte. In *Dithmarsen* werd vooral *Busum* zwaar geteisterd, zoodat men aldaar op *Pahlhorn* een groot stuk land moest buitendijken. Het meeste leden *Eiderstedt* en *Nordstrand*; het eerstgenoemde land werd 5 ellen diep onder water gezet, terwijl alleen *Tönningen* en nog 4 dorpen verschoond bleven. Te *Ulfesbüll* en *Offenbüll* ontstonden verscheidene kolken, op *Nordstrand* 11; aldaar bleven slechts 4 kerspelen van de overstroming bevrijd¹⁾.

In onderscheidene werken wordt het getal menschen, in dezen vloed omgekomen, op de ronde som van

1) Besch. van Oud-Batav. 210. *Hooft, Nederl. Hist. 757. Bosteau, Hist. *Valkoog, Kron. van de Zijpe, 23, 69. Winsemius. 550. Schotanus. 757. Gabb. 251. Outhof. 498. 498. Tegenw. Staat, VIII. 371. XV. 354. Hamelmann. 390. Jansen. 71. Wiarda. III. 108. *Boëtius. 109. Heimrich. 221. *Vieth. 427. Kusz. 1. 86.

100,000 opgegeven. Volgens de verschillende opgaven zijn er verdronken:

In <i>Zeeland</i> . . .	3,000	mensen,
» <i>de Zijpe</i> . . .	100	—
» <i>Kampen</i> . . .	6	—
» <i>Friesland</i> . . .	20,000	—
» <i>Groningen</i> . . .	9,000	—
» <i>Oost-Friesland</i> . . .	3,000	—
» <i>Harlingerland</i> ..	796	—
» <i>Jever</i>	546	—
» <i>Rüstringen</i> . . .	1,000	—
» <i>Butjadingerland</i> ..	4,000	— en
» <i>Eiderstedt</i> . . .	300	—

dus te zamen 41,748 mensen.

Onderscheidene opgaven zullen veelligt overdreven zijn. Wanneer men, b. v., in overweging neemt, dat in de beide grietenijën van *Friesland*, *Oost-* en *West-dongeradeel*, welke het meeste geleden hadden, het getal der verdronkene menschen evenwel nog niet ten volle 3,000 beloopt, zoo als zulks, onder anderen, uit een in 1571 aan den hertog VAN ALVA ingediend verzoekschrift blijkt¹⁾, dan zal men de som van het geheel tot op misschien de helft mogen verminderen. Het bij *Groningen* opgegeven getal zal welligt insgelijks te hoog zijn, daar hier bijna alle dorpen op hoogten (Warfen) gelegen zijn; deze bleven, wel is waar, niet van de overstromingen bevrijd, doch het water konde aldaar

1) *Van Leeuwen*. Voorrede. 38.

niet zoo veel schade aanrigten, als in streken, waar de huizen op slechts weinig verhevene gronden of op het vlakke veld staan. Daarentegen misshien wij de opgaven van *Vlaanderen, Braband, Zuid- en Noord-Holland*, uitgenomen van de *Zijpe*, het grootste gedeelte van *Jever*, alsmede van de streken tussehen de *Wezer* en *Eider*. Bij eene naauwkeurige overweging van alle omstandigheden, zal men mogen aannemen, dat het getal van 30,000 menschen, die hun treurig graf in dezen verschrikkelijken vloed vonden, niet te hoog is.

Op den 11den en 12den Februarij 1571 brak de *Lingedijk* op het Rietveld door, alsmede de diefdijk bij *Schoonderwoert*, in de nabijheid van *Leerdam*, terwijl tevens de naauwelijks herstelde dijk bij *Papendrecht* weder geheel en al weggespoeld werd. *Eiderstedt* trof op Allerheiligen weder het beklagenswaardig lot van door eenen zwaren vloed overstroomd te worden, waardoor de dijk te *Westerhever* zoo sterk beschadigd werd, dat het geheele land moest medewerken om denzelfen te herstellen. De *Offenbüll* dijk werd geheel vernield en te *Ulvesbüll* scheurde er eene kolk ¹⁾. In het volgende jaar overstroomde een nieuwe water-vloed op nieuw *Friesland*, *Groningen* en *Oost-Friesland* en rigtte zware schade aan. Ook brak de dijk om den *Krimpenerwaard* door ²⁾.

De *Diele*, anders een onbeduidend riviértje, veroorzaakte in 1573 aan de stad *Leuven* eene ontzaggelijke

1) *Heimrich*. 222. *Kusz*. I. 88.

2) *Winsemius*. 575. *Gabbema*. 277. *Outhof*. 527. Tegenw. Staat. VII. 456.

schade. Zij zwol, door gesmoltene sneeuw aangevuld, tot eene buitengewone hoogte op, doorbrak op den 8sten Januarij de dijken en kwam ten 10 ure des morgens de stad binnenbruisen, onderscheidene bruggen en een groot aantal kleine huizen met zich slepende, terwijl grootere, meer vaststaande gebouwen, 12 ellen hoog met water opgevuld, het ter naauwernood staande hielden. De onachtzaamheid van den sluismeeester, die de sluizen niet bij tijds opengezet had, veroorzaakte dat het water zoo hoog opstuwde; eindelijk baande het zich des namiddags ten 3 ure zelf eenen weg door de poort en een stuk van den wal en verspreidde zich over de vlakte. Groot was de ellende, die er in deze weinige uren in de stad heerschte. Alles haastte en beijverde zich om de daken der huizen te bereiken, muren en zolders door te breken; aan alle kanten hoorde men het geroep om ladders en vaartuigen. Onophoudelijk weergalmden de lucht van het weeklagen en gekjammer van vrouwen en kinderen en het gekraak der instortende daken. Geheele zolders, uitgerukte boomen, allerlei huisgeraad, vele boeken zag men fonddrijven, vermengd met uit de graven gespoelde lijken en beenderen. Meer dan 200 huizen werden ten eenenmale vernield, vele menschen en vee vonden het graf in de golven ¹⁾.

In Januarij en op den 3den Februarij deszelfden jaars stortte de zee zich door de slecht herstelde dijken weder over geheel *Friesland*, met uitzondering alleen van den *Bildt*. Vervolgens werd hetzelfde in den nacht

1) *Thuawes*. 1104. *Gabbema*. 278. *Outhof*. 528.

tusschen den 20sten en 21sten Augustus op nieuw overstroombd, toen de dijken andermaal bezweken en op vele plaatsen zelfs geheel en al weggespoeld werden. Veel koren en hooi werd bedorven, om van de andere groote schade niet te gewagen. Ook gingen er vele schepen met man en muis verloren. *Overijssel, Groningerland, Oost-Friesland en Oldenburg* kregen hun deel van dezen grooten vloed; zwaarder werd het oostelijk schiereiland geteisterd, alwaar de zee op den 21sten Augustus binnendrong. In *Dithmarsen* werden de dijken bij *Büsum* geheel en al weggeslagen, terwijl het eiland *Helmsand*, waarop de bewoners van *Büsum* hun vee lieten grazen, geheel onbruikbaar werd. Ook verspreidde zich de overstroming over geheel *Eiderstedt* met uitzondering alleen van het kerspel *Oldensworth* en eenige polders (*Köge*), welk ongeluk mede aan 4 kerspelen op *Nordstrand* te beurt viel. De sluis te *Reimersbode* dreef weg. Al het in de overstroombde streken te veld staande koren werd gedeeltelijk weggespoeld, gedeeltelijk bedorven. De bewoners van *Eiderstedt* in het bijzonder smolten er schier de geheele oogst bij in, terwijl zij buiten staat waren, de minste wintervrucht in den grond te brengen ¹⁾. — Des nachts voor den 25sten Januarij van het volgende jaar werd *Westerhever*, bij eenen hoogen vloed, op nieuw onder water gezet, waarbij de kolk bij *Reimersbode* weder openspoelde ²⁾.

1) Gabb. 282. Outh. 533. *Boët. 109. Heimr. 222. Kusz. I. 89.

2) Heimrich. 222. Kusz. I. 90.

In het begin des jaars 1575 werd *Friesland* voor het grootste gedeelte weder overstroomd, waarbij de kuststreken zwaar geteisterd werden, vooral *Dongeradeel*, alwaar de meeste korenschuren en landhoeven, welke in het lage land stonden, door de zeegolven medegesleept werden ¹⁾. *Noord-Holland* geraakte op den 15den December door eenen storm in groot gevaar van insgelijks onder eene overstroming bedolven te worden. De dijken aldaar leden zoo sterk, dat de herstelling op f 200,000 te staan kwam; de schade, aan de omgewaaide molens en huizen toegebracht, werd op f 55,000 geschat ²⁾. Op den 23sten Junij 1577 woedde er in *Friesland* een storm, waardoor dat geheele gewest, behalve de *Vijf Deelen*, welke door den Slagter-dijk beschermd werden, onder water kwam, hetwelk het hooi wegspoelde, het gras bedierf, eene groote menigte vee en menschen deed verdrinken en andere aanzienlijke schade aanrigtte ³⁾.

Op den 28sten Maart 1578 joeg een zware storm mit het noordwesten de zee weder over *Friesland*, vooral over deszelfs noordkust. Kniehoogte stortte het water zich over de dijken, verzwolg menschen en vee in menigte en bedierf al het gezaaide winterkoren. *Groningen* leed groote schade aan dijken en sluizen. De oostersluis te *Delfzijl* bezweek. Het water verspreidde zich over alle kuststreken tot aan *Jut-*

1) *Wins. hist 218. Outhof. 534.

2) Gabbema. 288. Outhof, t. a. p.

3) Schotanus. 811. Gabbema. 289. Aanm. Outhof. 542.

land. In *Oldenburg*, zegt HANBELMANN, werden alle dijken verwoest, het land bedorven en overal groote schade aangerigt, terwijl er ook weder, even als in 1570, aanzienlijke stukken gronds ronddreven. Waarschijnlijk was het teen, dat er eene groote breuk bij *Waddens*, in *Butjadingerland*, ontstond, welke graaf JOHANN op den 19den Mei weder overdijken liet. In *Holstein* ging de zee, volgens de „Chronicon” van FRISTUS, pasloor te *Colmar*, ellen hooger dan sedert menschengeheugen plaats gevonden had; intusschen vindt men alleen van eene door de doorbraak van den Stördijk veroorzaakte overstroming gewag gemaakt ¹⁾.

De veelvuldige overstromingen, in de laatste 8 jaren alleen 6 in getal, waaronder het ongelukkige *Friesland* zuchtte, drukte den landman het zwaarste. Aan onophoudelijke verliezen blootgesteld, geene opbrengst van zijnen grond genietende, verviel hij ten laatste tot de diepste armoede en werd onvermogen om de hem opgelegde zware schattingen op te brengen. De voornaamste oorzaak lag in het nalatig onderhoud der dijken. Aanhoudende tweedragt ten dezen tusschen de inwoners en gebrekkig opzigt bragten te weeg, dat dezelve geheel in verval kwamen, vooral de zoo gevaarlijk gelegen *Vijf Deelen-dijk* ²⁾. Ieder storm ver-

1) *Winsem.* 622. *Schotanus.* 816. *Gabbema.* 290. *Oulhof.* 542. Tegenw. Staat. XX: 455. *Hamelmann.* 426. *Küss.* I. 92.

2) Zoo heet de streek dijk van den *Bildt* tot *Makkum* aan de Zuiderzee. Hij wordt aldus geheeten, omdat de aangrenzende 5 grietenijen denzelven onderhouden, met hulp evenwel van een gedeelte van *Wonseradeel* en der steden *Harlingen* en *Franeher*.

nielde dezelve voor grootere of kleinere gedeelten. Vele landbezitters onttrokken zich aan den last om tot het onderhoud der dijken bij te dragen, zich beroepende op hunne aloude afkomst en brieven, waardoor zij zoowel van het aanleggen als van het onderhoud derzelve bevrijd waren. De Spaansche landvoogd van *Friesland* **ROBLES VAN BILLY** maakte hieraan, ten laatste een einde. Hij begaf zich in persoon met zijne manschappen naar de dijken en beval aan de ingezetenen om de verwoeste en weggespoelde dijken te herstellen; onderscheidene onwilligen deed hij hier en daar opknoopen. Velen beriepen zich op hunne vrijbrieven; de landvoogd liet zich hunne perkamenten en papieren overreiken en wierp dezelve in de ontstane dijkbreuken, met de woorden: »Daar drijven de brieven; kunnen zij dijken, goed; doch anders moet gij, boeren, dijken" 1). Deze op den juiste tijd in het werk gestelde strengheid had de heilzaamste gevolgen. Het werk werd nu, op de krachtdadigste wijze aangevat; er werden zoovele arbeiders aangesteld, dat, zoo als men verhaalt, het gedruisch, door het geklikklak der spaden en schoppen, vermengd met het rumoer van het spreken en roepen, veroorzaakt, de klokken te *Harlingen* overstemde, zoodat men in de stad door het ophijschen eener vlag den rusttijd moest aankondigen. **ROBLES** liet het hierbij nog niet blijven; hij gaf tevens een beter profiel op, naar het-

1) **Pars*, Ontstelde Leeuw, 509, haalt deze woorden het eerst aan; men vindt dezelve noch bij *Winsemius*, noch bij *Schotanus*; *Outhof*, *Sjoerds* en van *Leeuwen* hebben ze echter opgenomen.

welk men de dijken op nieuw zoude aanleggen, dat voor dien tijd tot voorbeeld diende. In 1576 waren de dijken, na 2 jaren arbeids, hersteld. De inwoners erkenden naderhand het weldadige der gestrengte verordeningen van dezen anders zoo gehaten man, en waren daarvan zoo innig doordrongen, dat zij voor hem eene eerzuil op den dijk, dicht bij *Harlingen*, oprigteden, welke, door ouderdom vervallen, nog in 1776 vernieuwd geworden is. Ook in *Groningen* noodzaakte hij, door eene gelijke heilzame gestrengheid, de weerspannigen tot herstelling en verbetering der dijken ¹⁾. Hoe zwak overigens de toenmalige dijken in vergelijking van de tegenwoordige waren, blijkt daaruit, dat de dijk, volgens het bevel van den landvoogd, tot de hoogte van 12 voet gebragt worden, en op de kruin 6 voet en onder 8 roeden breed zijn moest, waarvan er aan de buitenzijde 5, en aan de binnenzijde 3 roeden helling zoude komen ²⁾.

In 1579 zwol de Rijn op en viel in *de Betuwe* ³⁾. Vele schepen, die toen in de Elbe overwinterden, gingen in eenen zwaren storm te gronde: van 37 reddeden slechts 5 zich in de Stör ⁴⁾. — In het volgende jaar

1) *Winsemius*. 585. *Schotunus*. 792. *Sjoerds*. 112. *Outhof*. 535. Tegenw. Staat. XIII. 71. en XX. 401. v. *Leeuwen*, Voorr. 41. *Winsemius* geeft, op blz. 588, eene goede afbeelding van deze, 24 tot 25 vt. hooge, Janus-zuil, gelijk ook *Outhof*, hoewel deze alleen in omtrekken.

2) *Wins*. 585 en volg, die de verordening volledig mededeelde

3) **Oudenk*. 104. *Gabbema*. 291. Aanm. *Outhof*. 543.

4) *Kusz*. I. 92, volgens **Alard*.

bespeurde men op den 6den April, des avonds tegen 6 uur, bij stil weder, in *de Nederlanden* eene sterke aardbeving. In onderscheidene streken vielen de pannen van de daken en de torenklokken vingen aan te luiden, terwijl zich tevens de zee bewoog, hoewel er geen windje waaide ¹⁾. – Op Meidag kwam er een hooge vloed opzetten, die te *Frindemarsch* op *Nordstrand* zoovele schade aanrigtte, dat men aldaar den dijk achteruit leggen en 200 deimatten land opofferen moest ²⁾. – In 1582 woedde er een achtdaagsche storm na Allerheiligen, welke de *Wilstermarsch* onder water zette en de sluis te *St. Margaretha* wegsloeg ³⁾. In October verwoestte een vloed in *Friesland* de schans in *de Kuinder* geheel en al en vernielde tevens de dijken aldaar, welker herstelling zeer langzaam ging, omdat er geene aarde te krijgen was. Tegelijk verongelukten er vele schepen ⁴⁾.

In 1583 werd bij een' hoogen vloed, die ook in het *Oldenburgsche* verscheen, de sluis te *Kasenorth* weggeslagen, waardoor de geheele *Wilstermarsch* weder vol water liep ⁵⁾. – In het volgende jaar bezweken, zoo als in een' brief van K. ROORDA aan de Staten van *Friesland* gezegd wordt, de Rijndijken voor den aan-drang des waters bij *Reus*, *Emmerik*, *Zevenaar* en

1). Schotanus. 852.

2). Heimrich. 222. Kusz. I. 95.

3). Kusz. I. 97, volg. Alard.

4). Schotanus. 901. Gabbema. 292, volg. Hooft. Outhof. 543.

5). *Alard. Kusz. I. 98. Winkelmann. 14.

elders ¹⁾. – In 1585 overstroomde de Stör, bij eenen hoogen vloed, de stad *Itzehoe* eene halve el hoog ¹⁾.

Schier geheel *Groningerland* werd op den 17den December 1587 onder water gezet, hetwelk bijna even hoog steeg als in 1570, doch niet zulke groote schade veroorzaakte. Een gelijke vloed kwam er den 17den September over *Oost-Friesland*, welke de dijken op vele plaatsen doorbrak en aanmerkelijke schade aanrigtte; in het eenige huis op *de Blinken*, – kleine eilanden in den *Dollart*, overblijfselen van het verdronken land, – kwamen 3 menschen om ²⁾. – Op den 25, 26 en 27sten November des volgende jaars werd men weder door een' hoogen vloed in *Groningen* bezocht, die het water over den *Eemsterwall* (Eemsdijk?) joeg en de dijken zwaar beschadigde, welker herstelling op vele duizenden te staan kwam ³⁾. In het oosten stormde het in December, nadat het bijna 28 weken achtereen geregend had, zoo hevig, dat vele kerktorens in *Noord-Friesland* neerstortten en er in de meeste dijken doorbraken ontstonden; op den 9den December werden er door den storm 14 schepen bij *Krempermunde* op strand geworpen ⁴⁾. – In 1590 werd aldaar, in den nacht op H. Drie Koningen-dag eene overstroming door het ijs veroorzaakt ⁵⁾.

1) *Gabbema*. 292, Aanm. *Outhof*. 544.

2) *Kusz*. I. 100.

3) *Gabbema*. 292. *Outhof*. 544.

4) *Gabbema*. 293, volg. *Bor*. *Outhof*. 545.

5) *Heimrich*. 322: *Kusz*. I. 103.

6) *Heimrich*. 315. *Kusz*. I. 105.

In het jaar 1592 stormde het, van af den 1sten November gedurende 4 weken, schier zonder eenige tusschenpoozen, waardoor de dijken en dammen in het *Oldenburgsche* zeer zwaar geteisterd werden, terwijl op de Elbe, Wezer, Rems en hier en daar elders vele schepen ten gronde gingen ¹⁾. — In het volgende jaar steeg het water zeer hoog in *Hoorn*. FR. MULSEN, die zulks in eenen brief aan OLDENBARNEVELD berigt, zegt, dat hij zelf daarbij in groot gevaar geweest is ²⁾. In het oosten woedde de storm gedurende de laatste helft van December, vooral in den Kersnacht tusschen den 24 en 25sten December, hetwelk eenen zeer hoogen water-vloed ten gevolge had, die vooral de streek van *Breda* tot *Tondern* trof, waar alles onder het water bedolven lag en de dijken, zoodanig geteisterd en vernield werden, dat men de daardoor veroorzaakte schade in vele jaren niet weer te boven kon komen. In *Tondern* drong het water door alle poorten binnen, beschadigde vele huizen en sleet de laagste gebouwen in de Waterstraat omverre ³⁾. — Op den 24sten September 1594 greep er weder een hooge vloed plaats ⁴⁾.

Het jaar 1595 leverde eene der verschrikkelijkste rivieroverstromingen op, die aan de *Nederlanden* onuitsprekelijk veel nadeel berokkende. In den winter had het zeer sterk gevrozen, daarbij viel er in Februarij eene groote hoeveelheid sneeuw; spoedig daarop viel de

1) *Hamelmann*. 478. *Outhof*. 545.

2) *Gabbema*. 293, Aanm. volgens *Bor. Outhof*. 545.

3) *Heinrich*. 315. *Hoier*. 170. *Kusz* I. 107.

4) *Vieth*. 432. *Kusz* I. 109.

dooi in; door onophoudelijke stortregens vergezeld. Het gevolg hiervan was, dat alle rivieren van *Duitschland* tot eene voorbeeldelooze hoogte opzwellen; zoowel de Donau en de Main, als de Neckar, de Maas en de Rijn traden buiten derzelver oevers. Reeds hoog op maakten de overstromingen, op den 5den Maart, met hare verwoestingen eenen aanvang, alle huizen, schuren, stallen, die op haren weg lagen, benevens menschen en vee, met zich voortslepende. Men wil, dat de Moezel 30 voet hoog gestegen is, en de Rijn eene hoogte van 39 voet bereikte, 6 voet hooger dan men ooit beleefd had. Te *Frankfort*, *Meintz* en *Keulen* zag men lijken, ontwortelde boomen, uit de kerken weggespoelde heiligen-beelden, zolders, bedden en allerlei landelijk huisgeraad voorbijdrijven. Dit was evenwel nog niets meer dan een voorstuk van het bedroevend schouwspel, waarvan het hoofdtooneel in *de Nederlanden* opgevoerd zoude worden. Vele dijken braken aldaar door, duizenden menschen en beesten verdronken en onuitsprekelijk was de schade, die in de dorpen, steden en landen, vooral in *Gelderland* en *Utrecht*, aangerigt werd. De geheele *Betuwe* en de *Bommelerwaard* geleken eene zee, gelijk ook de *Alblasserwaard*, na de doorbraak van den dijk bij *Gorkum*. De stad *Schoonhoven* stond geheel onder water; men was beducht, dat hare muren zouden instorten. Vele bolwerken van steden en schansen spoelden weg. Tusschen *Rhenen* en *Wageningen* doorbrak de Rijn zijne dijken, wierp de zandpoort van *Wageningen* omverre en bruisde over de lage veen-

landen naar *Amersfoort*, alwaar men naauwelijks ooit Rijnwater gezien had, sleepte derzelver, op zijnen weg liggende, poorten, wallen en sluizen mede en stortte zich ten laatste in de Eem, en door deze in de Zuiderzee. Al de turf in de gemelde streken dreef weg. De schade, alleen voor zooverre het gebied van *Amersfoort* betreft, wordt op *f* 400,000 geschat. *Doesburg* aan de IJssel werd van bijna al hare bolwerken beroofd; welke *Deventer* en *Zulphen* ten deele verloren. Overal traden in *Duitschland* de rivieren buiten hare oevers en veroorzaakten aanmerkelijke schade. Te *Frankfort* werd de geheele voorraad in de winkels der kooplieden en boekhandelaars bedorven. Te *Bernburg* aan de Saale werden meer dan 60 huizen geheel verwoest en vele menschen onder de puinhoopen begraven ¹⁾. De Wezer doorbrak op den 7den Maart hare dijken, – overstroomde bijna geheel *Stedingerland*, vervolgens het *Wüsteland*, vernielde aldaar de Huntedijken en verspreidde zich aan gene zijde derzelven over alle lage velden en de Marsch tot aan *Ovelgönne*, overal groote schade aanrigtende ²⁾.

Op den 29sten Julij deszelfden jaars woedde er een hevige storm uit het noordwesten, welke een' hevigen vloed veroorzaakte, waardoor de *Hamelwarder*-zijl weggeslagen werd, hetwelk groote nadeelen ten gevolge had ³⁾. Op den 25sten Julij was de dijk om de *Wis-*

1) *Bor. Meteren. Thuanus* en *and. Gabb.* 294. *Outh.* 515.

2) *Hamelmann.* 481.

3) *T. a. p.* 482.

dinghards bezweken, die in den herfst wel hersteld werd, doch op den 22sten December op nieuw op onderscheidene plaatsen doorbrak, bij welke gelegenheid er 5 kolken, eene ter diepte van 13 el, ontstonden. Ook de Reitpolder (Kog) bij *Emmersbüll* werd onder water gezet, terwijl aldaar 2 kolken spoelden. Het water stroomde van dáár tot aan het 2 mijlen verwijderd liggende *Tondern* over het land. Ook werd de nieuwe, met groote kosten opgetrokkene muur om het kerkhof te *Ricksbüll* geheel verbrijzeld ¹⁾.

Een hooge springvloed kwam op den 15den Augustus 1597 *de Nederlanden* bestoken. Dezelve ontstond, gelijk zulks bijna altijd het geval is, bij een' noordwesten-storm, en zou, zoo als eenigen aan zekere merkteekenen willen opgemerkt hebben, een' volen voet hooger dan de Allerheiligen-vloed gestegen zijn. De dijk om *de Zijpe*, welke ter naauwernood met f400,000 kosten hersteld was, brak op nieuw op onderscheidene plaatsen door. *Waterland*, aan den noordkant van het IJ, en *Groningerland* liepen geheel en al onder water. De sluizen te *Delfzijl*, benevens eenige anderen werden weggespoeld; eene groote menigte menschen en vee verdrinkt. Waar de dijken stand hielden, stroomde het water over dezelve heen. De schans te *Reide*, aan den Dollart, spoelde voor het grootste gedeelte weg. *Oost-Friesland* onderging (volgens *RAYINGA* op den 15den September) hetzelfde lot als *Groningen*, waar-

1) *Heimrich*. 316. *Kusz.* I 110

door dat gewest zware schade leed ¹⁾). In de Kronijk van HAMELMANN wordt geen gewag gemaakt van dezen vloed, doch wel van een' op den 25sten September van hetzelfde jaar, die *Oldenburg* overstroomde en insgelijks hooger dan de Allerheiligen-vloed zoude gestegen zijn. Dezelve verhief zich na een' driedaagschen storm en liep zoowel daár, als verder naar het oosten in *Holstein* en *Sleeswijk*, over alle dijken en dammen heen, bragt daaraan groote schade toe en doodde vele menschen en vee. In het kerspel *Delve* aan de Eider sloeg dezelve een groot stuk van den dijk weg en spoelde aldaar eene diepe kolk ²⁾).

In 1598 woedden er van den 25sten Maart tot den 21sten April hevige stormen aan gene zijde der Elbe, waardoor aan huizen, daken en vee groote schade toegebracht werd. Niet minder hevig was een storm, die zich op den 7den Julij uit het noordoosten verhief, noch die, welke op den 20sten October kwam opsteken, bij welken het water te *Kavenorth* in de *Wilstermarsch* binnendrong en er eene groote doorbraak in den dijk ontstond, welke, in spijt van alle aangewende moeite der ingezetenen, vóór den winter niet gedempt worden konde ³⁾). Op den 4den Junij

1) *Reyd, Hist. Holl. 393. Winsemius. 840. Ravenga. 73. Gabbema. 300. Outhof. 551.

2) Hamelmann. 483. Jansen. 79. Outhof. 549. De laatstgenoemde stelt dezen vloed in *het Oldenburgsche*, zonder opgave van gronden, in 1576. Heimrich 316. Kusz I. 113.

3) *Vieth. 435. Kusz. I. 114.

brak ook de *Muider*-dijk door ¹⁾. — Een storm vernielde op den 31sten Augustus 1599 den eerst in dat jaar gelegden dijk van den *Sieversflether-polder* in *Eiderstedt* en spoelde de sluis weg ²⁾. —

Op den 31sten October 1601 had men zeer hoog water in *Holland*, vooral te *Amsterdam*, zoodat men aldaar in de oude Bruggensteeg met schuiten voer en het water door de Warmoesstraat stroomde. In November joeg een storm uit het noordwesten het water in *Noord-Holland* weder tot eene hoogte op, welke hetzelfde aldaar sedert 1570 niet bereikt had, waardoor vele dijkbreuken veroorzaakt werden. Op den 9den December zwol de Rijn insgelijks tot eene aanmerkelijke hoogte op en trad buiten zijne oevers, zoo als op een' te *Nijmegen* in de burg voorhanden steen vermeld staat ³⁾.

In 1602 geraakte *Enkhuizen* in groot gevaar door den aandrang der zee. Een stuk van den muur van den noorder-dijk stortte in, de nieuwe dijk dreigde te bezwijken en de noordelijke sluis was op het punt van te springen, toen het aan de burgers nog gelukte, dezelve door inspanning van alle krachten te behouden ⁴⁾. Op den 14den Februarij, twee dagen na volle maan, kwam er een hooge vloed opzetten, bij welchen het water bijna eene el hoog over de dijken aan gene zijde der Elbe liep, dezelve hier en daar geheel weg-

1) Tegenw. Staat. VIII. 196.

2) *Heimrich*. 324. *Kusz*. I. 115.

3) **Commetin*, Amsterd. 1184. *Gabbema*. 301. *Outhof*. 555.

4) *Heimrich*. 301. Aanm. *Outhof*. 555.

sloeg en vooral aan de Elbe, Eider, Stör, gelijk mede in *Dithmarsen*, onbeschrijfelijke schade aanrigtte. Op *Büsum* en op drie andere plaatsen werden de eerst onlangs gemaakte dijken geheel verwoest. In *Eiderstedt* werd *Tetenbüll* onder water gezet. Te *Siemonsberg* drong hetzelfde bij *Hüsum* binnen; ook te *Lundenberg* baande het zich eenen toegang. Op den 24sten Februarij greep aldaar weder een hooge vloed plaats, welke alles, wat sedert den voorgaanden hersteld was, weêr vernietigde. In onderscheidene streken drong het water binnen, onder anderen in het kerspel *Colmar*, alwaar een huis, met al wat zich daarin bevond, weg-dreef. Die beide vloedten moeten ook *Jevers* getroffen hebben, daar men in twee oude *Jeversche* dijkboeken, welke *Jansen* aanhaalt, vermeld vindt, dat er in 1602, op Vastenavond, een hooge vloed was komen opzetten, zoodat het water over de dijken liep en groote schade aanrigtte, terwijl alle dijken verloren gingen. Tien dagen daarna bragt de vloed nog grootere schade te weeg en overstroomde op nieuw al het land¹⁾. Deze watervloeden zullen waarschijnlijk veroorzaakt hebben, dat men in dit jaar een gedeelte van *Dauenfeld* moest buitendijken²⁾. Vermoedelijk strekten zij hunne verwoestingen ook over *Oost-Friesland* uit, en welligt werd toen de dijk bij het dorp *Betteweer* aan de Eems zoo zwaar beschadigd, dat men het geheele dorp met een gedeelte van deszelfs landerijen buitendijken moest, daar de kerk van het verder landwaarts in verplaatste

1) *Heimrich*. 316. **Vieth* en and. *Kusz.* I. 119. *Jansen*. 80.

2) *Jansen*. 348.

dorp in 1605 gebouwd is ¹⁾. Op den 16den Mei en de beide volgende dagen woedde andermaal zulk een zware storm uit het noorden, als geen mensch zich berinneren kon ooit beleefd te hebben; dezelve rigtte aan huizen, molens, boomen en veldvruchten groote schade aan. De 84 voet lange spits van den kerk-toren te *Husum* werd door den storm neergesmeten. Het water drong bij *Schulp*, aan de Eider, in *Dithmarsen* binnen, gelijk ook in *Eiderstedt*, terwijl hetzelfde op onderscheidene plaatsen veel vee deed omkomen. Deze storm ging met zulk eene felle koude gepaard, dat het koren daardoor sterk leed en de bloesems en bladen der boomen vernield werden ²⁾.

In 1606 heerschte er, volgens *THUANUS*, in den Paaschnacht, een hevige storm in de *Nederlanden* en andere streken, die boomen ontwortelde, huizen en torens omverre wierp en doorbraken in de dijken van *Noord-Holland* veroorzaakte. *VELIUS* maakt, in zijne *Kronijk van Hoorn*, wel gewag van dezen storm, die eene menigte schepen op het *Friesche* strand wierp, doch van geene dijkbreuken ³⁾.

In Januarij 1687 werd *Engeland* door eene vreeselijke overstrooming bezocht, die zich in *Sommerset* op eene uitgestrektheid van 20 mijlen lengte en 4 mijlen breedte uitstrekte. Het water stroomde 12 voet hoog over het land en kwam zoo plotseling en met

1) *Harkenroth*, Oorspronk. 312.

2) *Heimrich*. **Vieth* en and. *Kusz*, t. a. p.

3) *Gabbema*. 302. *Outhof*. 556.

zulk verschrikkelijk geweld opzetten, dat het allen in den diepsten nood dompelde. In een oogenblik zag men vele dorpen, gelijk eilanden in zee, rondom door water bespoeld, hetwelk zoo hoog steeg, dat de daken der huizen en de toppen der boomen ter naauwernood boven hetzelfde uitstaken. De vloed kwam vroeg in den morgen aanbruisen en overrompelde vele menschen nog in het bed. Eenige arbeiders, naar hun werk gaande, werden door het water verzwolgen. Zelfs de stad *Honsfeld* liep onder. Aldaar en op het land werden vele huizen weggespoeld, en vele menschen en beesten verdrinken, terwijl er onnoemlijke schade werd aangerigt. Velen, die op boomen en daken eene veilige schuilplaats gezocht hadden, stortten met dezelve in den vloed. Een rijk landman werd door het water zoo plotseling overvallen, dat hij alleen zich zelven op het dak kon redden, maar zijne 7 kinderen moest achterlaten, van welke er een, in eene kribbe drijvende, den dood te gemoet ging. Zelfs de stad *Bristol* zag het water over hare dijken en door de dalen stroomen en vele huizen door hetzelfde medeslepen. Ook in *Norfolk*, in het hertogdom *Marchand*, had men ten zelfden tijde een groote watersnood; eene stad en twee dorpen werden aldaar overstroomd, waarbij onderscheidene menschen omkwamen ¹⁾. Men vindt niet vermeld, of deze vloed door het rivierwater, dan wel door de zee ontstond.

1) *Outhof*. 557, volgens *Calois-Chron.* 961. en *Sentis*, Schatkamer. III. 355.

Op den 22 en 23sten Januarij 1609 steeg de Zuyderzee zoo hoog, dat het water te *Amsterdam* in de Warmoesstraat stond en alle buiten den dijk gelegene kelders opvulde; hetzelfde rees aldaar hooger dan in 1570. Ook ontstond er in den Diemerdijk, dicht bij de stad, eene doorbraak van vele roeden breedte. Dezelfde overstroming strekte zich ook over *Oost-Friesland*, *Oldenburg* en verder uit, zoo als OUTHOF verhaalt ¹⁾. Het kan ook zijn, dat deze vloed eerst tot het volgende jaar behoort.

In 1610 greep er een zeer groote watervloed plaats, welke zich, naar het schijnt, over de geheele kuststreek uitstreckte. Dezelve kwam op den 23sten Januarij, des morgens te 6 uren opzetten en duurde tot den middag des volgenden dags. In *Ostende* veroorzaakte de zee vele schade aan de nieuwe vestingwerken; te *Antwerpen* kwam het water in de werfpoort. *Zeeland* werd zwaar geteisterd, doch het meeste leed *Holland*, alwaar het water op vele plaatsen even zoo hoog steeg als in 1570. Bij *Amsterdam* stroomde hetzelfde over den zeedijk, stortte zich achter denzelven in de kelders en drong zelfs tot *Leijden* door. *Noord-Holland* trof het ergste lot; de dijk in *Waterland* bezweek en daardoor werd ook *de Beemster*, een uitgestrekt, eerst 10 jaren te voren bedijkt en drooggemalen meer, nadat deszelfs dijken insgelijks doorgebroken waren, op nieuw in een' grooten waterplas herschappen, doch bleef zulks niet lang. Bij *Enkhuizen* werden er

1) Outhof. 560. Winkelmann. 14.

groote stukken van de kruin der dijken weggespoeld, terwijl het water zelfs in de hoogstaande kerk dezer stad binnendrong. Bij dezen vloed beproefde men voor de eerste maal om de dijken op zwakke plaatsen te beveiligen door het overtrekken van scheepszeilen, welke door middel van ankers en zware steenen bevestigd werden, en tevens om de gespoelde gaten van achteren met stroo, takkebossen en dergelijke voorwerpen te stoppen. Eenige plaatsen van den dijk, welke dreigden te bezwijken, ondersteunde men met ankers en touwen, hetwelk insgelijks baatte. In *Friesland*, alwaar de vloed, volgens de kronijk van *Hindelopen*, op Pontianus-dag, en dus op den 14den Januarij binnendrong, teisterde de zee de dijken bij *Workum*, *Hindelopen* en *Stavoren* zoodanig, dat dezelve er uitzagen alsof ze omgeploegd waren, nam bij laatstgenoemde stad veel van den oever weg en overstroomde den zuidwestelijken hoek der provincie, doch werd in haren verderen loop door den groenen- en slagdijk gestuit. De dijken bij *Ropta-zijl*, digt bij *Harlingen*, liepen over, waardoor het land aldaar tot eene aanmerkelijke diepte onder water gezet werd. — WINKELMANN deelt berigten mede aangaande twee vloeden; men kan evenwel niet juist bepalen, wanneer de tweede plaats vond. Hij zegt: »Op het einde des jaars 1609 staken er hevige stormwinden op, en nadat de wind bijna 14 dagen lang uit het westen, zuid en noordwesten, onder aanhoudenden regen, gestormd had, verhief er zich op den 7den Januarij een hooge vloed, welke op vele plaatsen binnendrong. Des zondagavonds was de storm wel

een weinig bedaard, doch des maandags begon dezelve nog heviger dan te voren op te steken en hield zoo lang aan, tot dat er zich des vrijdags bij nieuwe maan een nog feller storm uit het noorden verhief, welke de zee zoo hoog opstuwde, dat dezelve op vele plaatsen in *Oldenburg* en *Jever* de dijken en dammen, hier en elders ter lengte van ettelijke duizende roeden, op eene jammerlijke wijze verwoestte en doorbraken in dezelve veroorzaakte, zoodat het zoute water zich over het land verspreidde en aanmerkelijke schade aanrigtte.” In *Sleeswijk* greep de vloed, even als in de westelijke streken, op den 23sten Januarij plaats; dezelve bereikte dezelfde hoogte als die van 1570 en zoude groote schade hebben kunnen te weeg brengen, ware het water niet bij dag en langzaam komen opzetten. Aan de schepen werd veel nadeel berokkend ¹⁾. — Op den 4den Maart deszelfden jaars brak de molendijk te *Husum* door en de daarin liggende sluis spoelde weg, terwijl ook de Galgenbergsdijk en vervolgens die van het *Rademisz* bezweek, waarop het water zoo hevig kwam aanbruisen, dat de bewoners der zuiderstraat, om hun vee te redden, hetzelfde uit de stallen op straat moesten drijven. De Au-sluis van *Husum* met het dichtst daarbij staande huis, benevens nog twee andere gebouwen in het *Rademisz*, werden in één en hetzelfde oogenblik weggespoeld ²⁾.

- 1) *Gabbema*. 302. *Outhof*. 560, volg. *Commelin* en and. Tegenw. Staat. VIII. 423. v. *Leeuwen*, Voorr. 44. *Winkelmann*. 72. *Jansen*. 81. *Heimrich*. 317. *Kusz*. I. 123.
- 2) **Lasz*. I. 84. *Kusz*, t. a. p.

Op den 12den September 1612 joeg een hevige storm uit het zuiden een' hoogen vloed op, in welken de sluis te *Stintebüll*, op *Nordstrand*, wegdreef en er in den *Illgrover* dijk aldaar eene groote kolk ontstond. Op den 21sten October greep er weder een hooge vloed plaats, welke 4 kerspelen op *Nordstrand* en eenige polders onder water zette, gelijk ook eenigen in *Riderstedt*, benevens *Oldansworth* en voorts de geheele marsch-streek van af *Hadstedt*, bij *Husum*, tot aan *Tondern*. Bij *Tönningen* spoelde eene kolk. Op den 26sten December was het aldaar weder hoog water, dat over den veendijk op *Nordstrand* liep, vele op de vlakke staande huizen wegspoelde, den molen te *Illgrov* omverre wierp en het uitgezaaide winterkoren vernielde ¹⁾. — In de *Nederlanden* stormde het op eene geweldige wijze in October en de drie volgende maanden, waarbij groote schade aan dijken, kerken en huizen werd toegebracht; voor *Texel* en *Amsterdam* gingen vele schepen ten gronde. In *Holland* kwamen 1200 lijken aandrijven. *IJzendijk* en *Aardenberg* werden hevig door de zee bestookt; zoodat men reeds voor den ondergang van die plaatsen beducht was. Te *Sluis* wierp het water de stadsmuren omverre. Ook *Vlissingen* werd zwaar geteisterd. In *het Oldenburgsche* werd men in dit jaar insgelijks door eenen watervloed bezocht ²⁾.

In den nacht van den 1sten December 1615 kwam de zee, door eenen woedenden storm uit het zuidwest-

1) *Heimrich*. 317. *Kusz*. I. 124.

2) *Emmelin*. 1184. *Gabb*. 305. *Outh*. 562. *Winkelman*. 14.

ten opgestuwd, onder een vreeselijk gedruisch tegen de *Steeswijk-Holsteinsche* kust opzetten en overstroomde de geheele Marsch. In de *Wiedingharde* verdronken 163, volgens andere opgaven 200 of 280, menschen. Aldaar werd ook de *Richsbüller* kerk, die, door onderscheidene binnenwaartsche dijkverplaatsingen, met het kerkhof reeds in den Hafdijk stond, geheel en al vernield, terwijl de doodkisten met de lijken uit de graven weggespoeld en tevens 5 windmolens door het water medegesleept werden. In *Risummoor*, *Okholm* en de naburige streken was het getal der verdronkenen ontelbaar, — volgens *HELMRICH* evenwel in *Okholm* slechts 8, en in *Gotteskoog* 32. Ook verloor aldaar eene ontzettende menigte vee van allerlei soort het leven, want geheel onverwacht kwam de zee aanbruisen en sleepte geheele huisgezinnen met hunne woningen mede, en daar, wegens den uitnemend schoonen herfst, het meeste vee nog in de weide liep, konde men slechts weinig van hetzelfde redden. Aan paarden leden de kerspelen *Deezbüll* en *Niebüll* alleen een verlies van 205 stuks. In *Tondern* voer men met schuitjes door de straten; in de oosterpoort aldaar stond het water drie el hoog, terwijl de huizen aan de westerstraat alle zwaar beschadigd, derzelver muren omverre en de schoorsteenen nedergeworpen werden. Het slot stond tot aan de vensters in 't water, leed groote schade aan wallen en muurwerk en de brug werd geheel vernield. In *Husum* werden de schepen van de ankers geslagen en op straat geworpen. Ook sloeg het water den dijk, die de stad met het dorp *Rademisz* verbindt, geheel en al weg en

overstroomde het aangeslijkte land van het kerspel *Mildstedt* en de *Zuidermarsch*. *Eiderstedt* liep insgelijks vol water en te *Tönningen* werd de groote sluis bij de nieuwe haven ter naauwernood behouden. In *Noorder-Dithmarsen* drong het water op onderscheidene plaatsen binnen en bragt in de geheele *Marsch*, vooral in *Busum* en *Delve*, eene onbeschrijfelijke schade te weeg. In *Zuider-Dithmarsen* werd de sluis te *Meldorf* en die in den *Marnerner-polder* met eenige roeden lengte van den dijk weggespoeld; bij *Brunsbüttel* bezweek de dijk insgelijks, waardoor de geheele *Marsch* aldaar ook zoo hoog overstroomd werd, dat eenige huizen tot aan het dak toe in het water kwamen te staan. Volgens oude merkteekens steeg het water in dezen vloed $2\frac{1}{2}$ el hooger dan in 1532. — Op den 21sten December verhief er zich weder een zware storm, met donder en bliksem vergezeld, welke twee dagen duurde en het land in die streken andermaal met water overdekte en alles, wat aan de dijken hersteld was, wederom verwoestte. Bij *Lundenberg* ontstond eene kolk, terwijl men aldaar later den dijk achteruit moest leggen ¹⁾. Van de groote schade, welke deze vloeden op *Nordstrand* hebben aangerigt, hebben wij reeds vroeger gewag gemaakt ²⁾. — Dezelfde vloed zette ook *Oldenburg*, *Jever* en de naburige streken onder water. Dezelve kwam in den nacht op, vernietigde op vele plaat-

1) **Boëtius*. 134. *Heimrich*. 318, en and. *Kusz*. I. 126.

2) Zie: *Arends*, *Natuurk. Gesch. van de kusten der Noord-zee*. II. 271.

sen de dijken en woelde gaten of kolken in den grond, eenige vademen, ja huizenhoogte diep; het beste land in *Oldenburg* en *Jever* werd onder het zoutwater bedolven, waardoor het winterkoren bedierf. Men begrootte de schade op vele tonnen gouds ¹⁾).

Op nieuwjaarsdag 1616 braken, bij een' hoogen watervloed, de dijken aan het IJ op drie plaatsen door, tusschen *Diemer* en *Muiden*, bij *Durgerdam* en niet verre van *Beverwijk*. In den Dollart-dijk spoelde in hetzelfde jaar eene groote en diepe kolk, waardoor geheel *Reiderland* overstroomd werd ²⁾. — Op den 16den Augustus des volgenden jaars stak er een ten uitersten hevige storm op, die 14 dagen lang bleef doorwoeden en toen met eenen ontzettenden stortregen eindigde, welke de wegen in waterplassen veranderde. De 15de December daaraanvolgende leverde weder een' zwaren storm op, die verscheidene molens in *Noorder-Dithmarsen* omverre wierp en de nieuwe dijken van *Zuider-Dithmarsen* bij *Brunsbüttel*, *Eddelack* en *St. Margarethe* wegsloeg ³⁾. — In 1619 rigtte eerst een onweder groote schade aan en vervolgens verwoestte de zee op den 20sten November de dijken bij *Bredstedt*, welke koning CHRISTIAAN IV met groote kosten had laten opwerpen, terwijl het water ook elders op vele

1) *Winkelmann*. 102. *Jansen*, 82.

2) *Outhof*. 564. Wat deze buitendien van eenen vloed in *Oldenburg* en bij *Hamburg* vermeldt, schijnt betrekking te hebben op de vloed van 1625.

3) *Kusz*. I. 130.

plaatsen binnendroomg en zware schade aan de dijken toebragt ¹⁾).

In September 1621 spoelde een watervloed den *Felzer-dijk*, digt bij *Haarlem*, geheel weg, overstroomde het land en viel tevens in *Amsterdam*, alwaar men zoo geheel onverwacht door het water overrompeld werd, dat vele goederen niet bij tijds uit de kelders konden geborgen worden en daarin bedierven. In *Vlaanderen*, alwaar men om de Spanjaarden de polderdijken doorgestoken had, liep alles onder water tot aan de poorten van *Brugge*, tot waartoe anders sedert vele jaren geen zeewater doorgedrongen was ²⁾). Op den 20sten September werden de dijken zwaar geteisterd, bij gelegenheid van een' hevigen storm uit het westen; te *Süderdeich* in *Dithmarsen* brak het water door en bij *Busum* liep het zoo sterk over de dijken heen, dat het land schier kniediep onder hetzelfde bedolven werd ³⁾).

Tegen het einde der maand December 1623 zwollen de Rijn, Waal, Maas en Lek sterk op, doorbraken op onderscheidene plaatsen de dijken en overstroomden het land, met name den *Tielawaerd* en het sticht *Utrecht*. *Papemuts* en *Schankenschans*, aan den Rijn, leden daardoor groote schade aan hare vestingwerken. Vele huizen dreven weg, menschen en beesten kwamen om. Ook aan *Zeeland*, *Holland*, en *Friesland* werd veel nadeel toegebracht door eene overstroming van

1) **Vieth. Alard. Kusz.* I. 132.

2) *Gabbema.* 305. *Outhof.* 566.

3) *Kusz.* I. 133, volgens *Adolphi.*

zeewater¹⁾. — Op den 10den Januarij des volgenden jaars (volgens OUDENHOVEN op den 2den Februarij) brak, na eenen langdurigen winter, waarin veel sneeuw was gevallen, de Lek-dijk boven de Vaart, niet verre van *Vianen*, weder door, dewijl er zich aldaar een ijsdam in de rivier vastzette. Schepen werden op den dijk gedreven en leden schipbreuk. Het water verspreidde zich door de ontstane doorbraak noord- en noordwestwaarts over de velden, drong binnen de steden *Utrecht*, *Schoonhoven*, *Gouda* en kwam zelfs te *Amsterdam*, alwaar het tot dezelfde hoogte binnen de sluizen steeg, als het buiten dezelve stond, overal groote ellende veroorzakende. Ook de Maas zwol hoog op. Zelfs in den zomer, ofschoon dezelve anders zeer droog was, rezen de rivieren op den 1sten Augustus eensklaps, geheel onverwachts tot eene buitengewone hoogte op; zoo als GABBEMA, zonder aanwijzing zijner bronnen, verhaalt²⁾.

Het jaar 1625 is voor de bewoners van het strand der Noordzee door onderscheidene buitengemeen zware watervloeden merkwaardig geworden. De eerste vloed schijnt zich tot het oostelijk schiereiland bepaald te hebben. Op den 20sten Januarij woedde aldaar een storm uit het zuidwesten, welke allengs naar het noorden liep en een' buitengewoon hoogen vloed opjoeg, waardoor

1) *Gabbema*. 306. *Outhof*. 566.

2) *Oudenhoven*. 105 en vervolg. *Aitzema*, *Zaaken van Staat en Oorlog*. IV. 269. *Gabbema*. 307. *Outhof*. 566. Dat de zomer zeer heet en droog was, berigten ook de schrijvers uit de oostelijke landen, zoo als *Kusz*. I. 135. aanhaalt.

de dijken sterk beschadigd werden. Bij *Lundenberg* en *Simonsberg* ontstond er eene doorbraak in den dijk, waarvan het gevolg was, dat de *Lundenberger*-harde vol water liep ¹⁾. — Een ontzettende storm uit het noorden rigtte in den nacht tusschen den 9den en 10den Februarij op het land groote verwoestingen aan, wierp huizen en molens omverre en ontwortelde in eene vlaag duizenden van boomen, in het ambt *Bordesholm* alleen ongeveer 23,000. Tegelijk steeg het water in de Oostzee, hetwelk anders zelden het geval is, tot zulk eene hoogte, dat de inwoners van *Warnemünde* op de daken moesten vlugten, terwijl er aan *Holstein's* oostkust vele huizen met menschen en vee ten gronde gingen, met name in den omtrek van *Schönberg*, alwaar vele menschen hun graf in de baren vonden ²⁾.

Een der grootste en zwaarste vlooden, welke in dit jaar plaats grepen, was de Vastenavonds-vloed. Dezelve kwam tegen den avond, juist toen de nieuwe maan met eene zonsverduistering begonnen was, opzetten en strekte zich van den mond der Maas tot aan *Jutland* uit, overal sporen van deszelfs vernielingen achterlatende. De tijd wordt verschillend opgegeven: *WASSENAAER* geeft als zodanig den avond en nacht van den 8sten Maart op, gelijk ook *VELIUS* en volgens hem *GABBEEMA* en *OUTHOF*; *WINKELMANN* daarentegen, en alle Duitsche kronijken en werken (van welke *KUSZ* 7 aanhaalt) noemen den 26sten Februarij. Daar zoo wel de Duitschers als

1) *Kusz.* 1. 136, volgens *Adolphi* en *Saxe*.

2) *Heimr. Kusz.* t. a. p., volg. *Adolphi*, *Frisii*, *Coren.* en and.

de Nederlanders vermelden, dat juist de nieuwe maan begonnen was, moeten zij gezamenlijk van een' enkelen en niet van twee verschillende vloed en spreken, zoo als JANSSEN meent¹⁾. Dat de 26ste Februarij de regte dag zal zijn, krijgt nog meerdere zekerheid, doordien WINKELMANN zegt, dat toen de Vastenavond was ingevallen. Deze vloed steeg in *de Nederlanden* hooger, dan die van 1570, doch in ongelijke verhouding, het hoogste aan de noordelijke kust van *Noord-Holland*. Men wil aan merktekens waargenomen hebben, dat dezelve te *Egmond* eene volle el en te *Medemblik* een' voet hooger opgelopen, doch te *Amsterdam* $1\frac{1}{2}$ duim lager gebleven was dan toenmaals.

Deze watervloed schijnt zich geheel tot aan *Zeeland* uitgebreid te hebben; WASSENAAR althans verhaalt, dat er op *het Land van Ter Goes* vele polders overstroomd geworden zijn. Bij *Willemstad* onstonden er doorbraken in de dijken, ten gevolge waarvan er eenige plaatsen in de omstreken onder water liepen. *Katwijk* schijnt door dezen vloed veel geleden te hebben, daar er van de 79 huizen, welke aldaar in het tijdvak van 1617 tot 1632 door de zee weggespoeld geworden zijn²⁾, niet weinige voor rekening van het jaar 1625 zullen komen. Te *Egmond* werd de baak onoverre geworpen, terwijl het gedeelte der duinen, waarop dezelve stond, benevens twee huizen, schier geheel weggespaeld werd.

1) Wasserfluth. 82.

2) Zie: *Arends*, Natuurk. Gesch. van de kusten der Noord-zee, II. 115.

De opgeruide baren doorbraken het *Hondsbosch* en stortten zich vervolgens over den daarachter liggenden Slaperdijk, alle tusschen beiden staande huizen medeslepende. Te *Hoorn* stond het water op de oosterstraat en zoude zich door de geheele stad verspreid hebben, indien men hetzelfde niet bij de westervoort door een' dijk van palen en planken, met koemest belegd, gekeerd had. De dijken van *Noord-Holland* werden zwaar geteisterd, vooral die aan de zuidzijde van het IJ. Te *Catswoude*, alwaar 55 jaar vroeger een groot gat in den dijk gespoeld was, hetwelk men door aldaar een schip van 350 last te laten zinken gedempt had, ontstond andermaal eene doorbraak, benevens nog op drie andere plaatsen, niet verre van *Durgerdam*. Geheel *Waterland* werd daardoor als in eene zee herschapen. De *Wormer*, een toen pas droog gemaakt groot meer, liep weder vol water; de nog uitgestrektere *Purmer* bleef met de grootste moeite voor een gelijk lot bewaard, hoewel het water sterk door deszelfs dijk zijpelde. *Monnikendam* werd door de zee doorstroomd. Doordien ook de *Velzer*-dijk bezweek, rees het water in *Haarlem* zoo hoog, dat men met schuitjes door de straten varen konde. Buitengemeen sterk leed *Amsterdam*. Tegen 1 uur des nachts stond het water bijna op het midden des Dams, in de Warmoesstraat en aan de drempels der deuren van de huizen op den Nieuwendijk. Eene menigte kelders waren vol geloopen; alle sluizen liepen over. Buiten den dijk lag alles onder het water bedolven. De koppen der paalwerken in de haven deken nu en dan onder, gelijk ook *Rapen-*

burg, *Uilenburg* en andere nieuw aangelegde werken. Vele goederen, vooral in kelders, werden bedorven. De *Diemer*-dijk, aan den oostkant der stad gelegen, door den vorigen storm afgespoeld, die er tevens de palen uitgerukt had, werd door van de stad afgezondene schepen door middel van zeilen behouden, hoewel de zee op eene andere plaats een aanmerkelijk stuk uit den dijk wegspoelde. Ook tusschen *Muiden* en *Berg*, benevens bij *Bunschoten*, werd er veel van de dijken weggeslagen, waardoor ook de drooggemaakte meren weder vol water liepen.

Niet weinig leed *Friesland*. Tusschen *Stavoren* en *Hindelopen* ontstond eene buitengewoon groote doorbraak in den dijk, door welke de zee met een onweêrstaanbaar geweld binnendrong en de kerk van *Ham*, benevens vele huizen met menschen, vee en goederen, wegspoelde. De stad *Harlingen* liep gevaar van ten gronde te gaan. Niemand herinnerde zich aldaar ooit zulk eenen vloed beleefd te hebben. Een stuk van het hoofd spoelde weg. *De Bildt* kwam onder water. Ook de eilanden bleven niet verschoond; de dijken op *Wieringen* bezweken; *Texel* lag grootendeels onder de zee bedolven; *Vlieland* verloor veel van deszelfs dijken; *Terschelling* onderging aan dezelve nog grooter verlies, welke de eilanders niet in staat waren uit eigene krachten te herstellen.

Zeer bedroevend zag het in *Oost-Friesland* uit. De dijken aldaar waren op eene ontzettende wijze beschadigd en doorgebroken, zoodat derzelver herstelling, volgens de opgave van WASSENAAR, niet met 8 tonnen

gouds konde bewerkstelligd worden. De landman, voegt OUTHOF er bij, buitendien reeds door den plundertogt van MANSFELD (in den 30jarigen oorlog) geheel verarmd, was buiten staat om de verwoeste dijken dadelijk te herstellen, zoodat dit gewest jaren lang, voor een gedeelte zegt men gedurende 7 jaren, voor ebbe en vloed bleef liggen¹⁾. Het laatste is evenwel niet juist, terwijl ook de schade te hoog zal zijn opgegeven, want reeds in het volgende jaar waren de dijken weder hersteld, zoo als zulks uit het bericht nopens den vloed van December 1626 blijkt. Ook moeten de dijken niet overal even zwaar geteisterd zijn, het meeste leden waarschijnlijk die in de Westermarsch van het ambt *Norden*. Daar het aan de hierbij belanghebbenden onmogelijk viel, zelve hunne dijken te herstellen, beval graaf ENNO, dat de belanghebbenden bij de aangrenzende Oostermarsch in het ambt *Berum*, wier dijk niet de minste schade ondergaan had, hun te hulp komen en 100 roeden in den *Quade Hörn* herstellen zouden²⁾.

In *Jever* en *Oldenburg*, zegt WINKELMANN, werden de dijken en dammen op zeer vele plaatsen door-

- 1) *Gabbema*. 308, volg. *Wassenaar* en *Veliüs Outhof*. 567. *Ravinga*. 84. *Emder Kronijk*. *Wiarda*. IV. 226. Deze laatste, die alleen *Outhof* aanhaalt, stelt den dag op den 28sten Februarij.
- 2) Een afschrift van de daartoe betrekkelijke aanschrijving aan de beambten te *Berum*, van den 18den Mei 1625, is in het archief te *Aurich* voorhanden. Daarin wordt nog gezegd, dat deze hulp slechts voor dit maal zoude verleend worden, zonder dat daarin eenige verplichting voor het vervolg lag opgesloten.

gebroken, de sluizen weggespoeld, het land overstroomd, eene groote menigte menschen en vee van het leven beroofd, en tevens door den hevigen stormwind en watervloed vele huizen of van hunne standplaatsen weggespoeld of vernield, kerken, scholen en andere gebouwen zwaar beschadigd, het koren verstikt, en de landerijen door het zoute water zoo onvruchtbaar gemaakt, dat dezelve in de eerstvolgende jaren geene vruchten opleverden. De schade, welke de heerlijkheden *Jever* en *Kniphausen* en het toenmalig graafschap *Oldenburg* (dus zonder het graafschap *Delmenhorst*) ondergingen, beliep, voor zoo veel de opgemaakte staten zulks opgaven, de som *f*1,061,883-00').

In de oostelijke landen was men sedert 70 jaren door zulk eenen grooten watervloed niet bezocht. Meer dan eene el hoog kwam het zeewater, met stukken ijs vermengd, over de dijken heenbruisen. Hetzelve doorbrak de stevigste dijken, slingerde groote zeeschepen door de ontstane doorbraken op het land en sleepte groote huizen met menschen, vee en alles wat dezelve bevatteden, mede voort. Op *Nordstrand* werd het kerspel *Pellworm* onder water gezet, alsmede de geheele oostzijde des lands; de westzijde bleef daarentegen meerendeels droog, doordien het ijs zich op de dijken vastzette en zodoende voor het grootste gedeelte het overloopen verhinderde; hetzelfde geval greep plaats met de *Wiedingharde* en *Risummoor*²⁾. Met uitzondering

1) *Winkelmann*. 191. *Jansen*. 83.

2) Daar de winter zacht was, vermoedt de heer *Kusz*, dat

van een paar polders (Köge), werd geheel *Eiderstedt* overstroomd, waarbij 33 menschen het leven inschoten en 16 huizen te *Westerhever* in puin vielen. Van *Lundenberg*, alwaar 7 menschen verdronken, vloeide het water, nadat hetzelfde den middendijk doorgebroken had, naar *Schwabstedt* en in de *Hattstedter* marsch. In *Noorder-Dithmarsen* drong hetzelfde op vele plaatsen binnen, als ook te *Busum*, *Dickhausen* en *Süderdiek*, alwaar alleen 140 roeden dijks weggespoeld werden. In *Zuider-Dithmarsen* ontstond eene dijkbreuk in het kerspel *Brunsbüttel*, hetwelk, even als *Eddelake* en de nieuwe *Marner*-polder, die eerst in het vorige jaar bedijkt was, vol water liep, waarin vele menschen en beesten hun graf vonden. De huizen stonden tot het dak toe in het water, hetwelk eerst na 14 dagen in *Dithmarsen* begon weder weg te loopen. Ook *Gluckstadt* en de geheele zoogenaamde *Wildernis* (Wildnis) werden door eene zware overstrooming bezocht. In *Hamburg* stond het water zoo hoog, dat men met schuitjes op de Hoppemarkt varen konde, terwijl men een' priester, die in de Catharinen-kerk dienst gedaan had, met een schuitje van daar moest afhalen. Deze kerk, waarin het water tot aan het altaar 7. kwartier hoog stond, werd met derzelver graven zeer zwaar geteisterd. De schade, welke in *Hamburg* door dezen vloed alleen aan suiker, zijde en zout veroorzaakt werd, begrootte men op 6 tonnen gouds; een enkel koopman

de ijschotsen uit meer noordelijk gelegene streken door den storm zullen aangedreven zijn.

zoude daarbij een verlies van f 72,000 geleden hebben. — Het is bij dezen watervloed nog opmerkenswaardig, dat de ijsschollen, welke het zeewater in het oosten in menigte medevoerde, zoowel na- als voordeelig gewerkt hebben; want op vele plaatsen, zegt ADOLPHI, werden de dijken van onderen door de ijsschotsen doorsneden, daarna keerde het water dezelve om en zette ze het onderste boven ¹⁾. Doch op andere plaatsen had het ijs zich over den geheelen dijk, van den voet tot op de kruin, ter aanmerkelijke dikte vastgezet, zoodat het water aan den dijk geene schade toebrengen, noch over denzelven heen loopen konde ²⁾.

Op den 20sten Maart kwam hier wederom een vloed opzetten, de vierde reeds in dit jaar, bij gelegenheid dat er een hevige storm woedde, welke naar eene aardbeving geleeke en 3 volle dagen aanhield. Alle plaatsen in *Dithmarsen*, in welke het water bij den vorigen storm binnengedrongen was, werden nu weder, en wel 2 ellen hooger dan toen, overstroomd. Eene ontelbare menigte vee verdronk en groote stukken veenachtig land werden met huis en hof opgeligt en naar elders verplaatst. Die dijken, welke het bij den vorigen vloed nog hadden staande gehouden, werden thans zoodanig doorboord, dat zij aan den aandrang van eenen

1) *Kusz* schijnt dit in twijfel te trekken; men heeft evenwel ook aan de rivierdijken waargenomen, dat het ijs de dijken kan doorsnijden. Overigens waren de dijken aan gene zijde der Elbe veel zwakker, dan aan dezen kant.

2) *Heimr.* 319. **Saxe*, **Adolphi*, **Vieth* en and. *Kusz.* I. 136.

nieuwen vloed geen' weêrstand zouden hebben kunnen bieden. *Eiderstedt* werd voor het grootste gedeelte weder onder het water bedolven, en de sedert den voorgaanden storm aan de dijken gemaakte herstellingen werden weder vernield, terwijl er vele nieuwe kolken ontstonden. Op *Nordstrand* lagen 9 kerspelen onder water. Onberekenbaar was de schade, aan dijken en andere voorwerpen toegebracht. Het overstroomde land leverde in het volgende jaar ook weinig hooi en koren op ¹⁾).

Op den 11den Januarij 1626 werden *Oost-Friesland* en de naburige landen door een' verschrikkelijken ijsvloed bezocht ²⁾. — In den nacht tusschen den 7den en 8sten December zette een hooge vloed geheel *Oldenburg* en *Jever* onder water. Overal stroomde het water over de dijken, brak dezelve op vele plaatsen door en bedolf het beste land. Vele menschen en beesten verdronken, terwijl er ook anders vele schade werd aangerigt. Het water liep eene el hooger op, dan in den voorgaanden vloed ³⁾. Geheel *Jever* en *Kniphuizen* werd in eene zee herschapen. Bij den *Ellenserdam* spoelde een gedeelte van den dijk aan de *Oldenburgsche* zijde, ter lengte van 180 roeden, weg, benevens de op dien dam bestaande borstwering. Ongetwijfeld is deze vloed dezelfde als die, welke ook *Oost-Friesland* overstroomde en aldaar groote schade veroorzaakte, en

1) *Heimrich*. 319. **Adolphi* en and. *Kusz*. I. 139.

2) *Outhof*. 578, volgens *Groenewoudt's* Chronijk.

3) *Winkelmann*. 201. *Jansen*. 84.

vermoedelijk tevens *Groningerland*, dewijl de in hetzelfde gelegene *Winschoter*-, zoowel als de *Rengumwolder*-zijl¹⁾, ten eenenmale weggeslagen werden, welk lot ook de *Critzumer*-zijl in *Reiderland* te beurt viel. De Dollart-dijken werden zwaarder geteisterd dan in de laatste 20 jaren geschied was, hoewel er geene kolken spoelden; *Reiderland* werd niettemin onder water gezet, ten gevolge van het bezwijken der drie zoo even genoemde zijlen. Ook stond de nieuw gelegde sluis te *Leer* op het punt om losgespoeld te worden en zoude insgelijks weggeslagen zijn, zoo niet de storm zich nog bij tijds gelegd had. Hoog golfde het water over de Moormerdijken en bedekte de velden, zoodat men van *Leer* met schuiten over land naar *Emden* varen konde. De dijken in het *Emsigerland* lagen geheel en al omverre, alle herstellingen van het vorige jaar waren weder vernietigd; hier en daar slechts bleef een klein gedeelte staan op de geheele uitgestrektheid van *Oldersum* tot aan de grenzen van het *Greetmer* ambt, welks dijken insgelijks meest alle tot bijna op den voet weggeslagen werden. In beide ambten liep al het land onder, hetwelk in het ambt *Norden* niet het geval was, dewijl aldaar slechts de slooten door het over de dijken gestreken water opgevuld werden, hoewel de dijken sterk leden; terwijl alle in het vorige jaar bewerkstelligde verbeteringen weder werden vernietigd. De dijken van *Dornum* bezweken, waarop de zee het omliggende land overstroomde. Die in het *Esener* ambt werden insgelijks

1) Vermoedelijk de *Bellingewolder*-zijl.

zwaar geteisterd, hoewel er slechts bij de Groninger huizen, niet verre van *Harlinger*-zijl, drie kleine kolken in dezelve spoelden, de voet echter bleef staan, zoodat er geene groote hoeveelheid waters binnendrong. De dijk van den *Berder*-greede werd daarentegen geheel verwoest, en de greede onder water gezet; buitendien drong het water uit het ambt *Jever* in dat van *Witmund* en tevens door de bij den *Ellenser*-dam ontstane doorbraak in de ambten *Friedeburg* en *Gödens* ¹⁾.

In het midden des zomers, op den 18 en 19den Junij des volgenden jaars overstroomde de oceaan op nieuw *Oost-Friesland*, en rigtte aldaar groote schade aan ²⁾. Op den 27 en 28sten October werd de zee door een' hevigen storm uit het zuidwesten hoog tegen de oostelijke kust opgejaagd, waarvan eene overstroming van verscheidene dorpen op *Nordstrand* en van *Okholm* het gevolg was. Het bleef de geheele maand November doorstormen. Op den 7den dier maand verhief het water zich bij zwaren storm en onweêr zoo hoog, dat hetzelfde

1) Archief-akten, — volgens een berigt van de regering aan den, zich toen in *den Haag* bevindenden, graaf *Rudolf Christian*, waarvan zoowel het oorspronkelijke, als het ontwerp (concept) voorhanden is, het laatste gedagteekend van den 14den, en het eerste van den 15den December 1626. Dedag, op welken devloed plaats greep, wordt daarin niet vermeld; aan den voet van het ontwerp staat: »Den Teich Schade, vom gantzen Lande, betreffend, 1626,» alwaar met eene andere hand is tusschengevoegd: »den 14 Xb.» Het oorspronkelijke heeft aan den voet: »den 5. Xb. 1626,» zonder verdere vermelding.

2) *Outhof*. 578.

over alle dijken streek, het voor *Glückstadt* liggende keizerlijk leger overstroomde en hetzelfde noodzaakte het beleg op te breken. Bij een' volgenden storm op den 17 en 18den December ontstonden er weder onderscheidene doorbraken in *Dithmarsen* ¹⁾.

Op den 26 en 29sten Januarij 1628 werden de kerspelen van *Nordstrand*, welke men bereids weder tegen den dagelijkschen vloed beveiligd had, op nieuw overstroomd. Een gelijke ramp trof dezelve op den 5, 6 en 7den September. Op den 16den December woedde er een ontzettende storm, waarop hoog water volgde, dat aan dijken, huizen, winterkoren enz. aanzienlijke schade toebragt. In *Noorder-Dithmarsen* werden de landen van *Büsum*, *Reinsbüttel* en *Delve*, in *Zuider-Dithmarsen* die van *Eddelak*, *Oldenwörden* en *Brunsbüttel* het sterkste overstroomd. Bij de laatstgenoemde plaats ontstonden ten zuidoosten van de kerk zulke doorbraken, dat aldaar vele huizen weggespoeld werden. De keizerlijke schans bleef ter naauwernood behouden, en naderhand moest er zelfs een stuk land tusschen dezelve en de kerk buitengedijkt worden. In *Eiderstedt* liep alleen de nieuwe polder bij *Tating* en *Westerhever* onder. De boonen, welke op vele plaatsen niet vóór Martini hadden kunnen gezicht of gesneden worden en die men om de slechte wegen in hoopen op het veld had moeten laten staan, werden van de overstroomd wordende landen weggespoeld ²⁾. Op den 7den

1) *Heimrich*. 320 **Alard*. 1979. **Bollen*. 230. *Kusz*. I. 141.

2) *Heimrich*. 321. **Bollen*. *Kusz*. I. 143.

November verhief er zich, naar men wil, bij *Oost-Friesland* ook een vloed, welke door de doorgebrokene dijken over de velden vloeide. Hoe het dáár te lande gesteld was, kan men daaruit opmaken, dat er in gemeld jaar schepen, met visch beladen, door den *Larrelter* dijk kwamen zeilen, die vervolgens over land bij de Boltenpoort te *Emden* aanlandden ¹⁾. Voor *Oldenburg* vertoonde de vloed zich insgelijks en stroomde aldaar op eenige plaatsen het laúd binnen; hetwelk andermaal plaats greep in den aanvang des volgende jaars, zonder evenwel groote schade aan te rigten. — Tusschen nieuwjaarsdag en Vastenavond van 1629 werd *Butjadingerland* niet minder dan zeven malen overstroomd ²⁾.

In het daarop volgende jaar kwam er in den schoonsten tijd, op den 6den Junij, onverwachts een storm uit het westen opzetten, welke door hoog water gevolgd werd, dat met onstuimigheid op de oostelijke kusten aanviel en den dijk van *Ulvesbull* omverre wierp, waardoor hetzelfde, benevens *Koldenbüttel* en *Witzwort* in *Eiderstedt*, onder liep, welk lot vervolgens ook aan *Ooster- en Westerhever* en onderscheidene kleine polders bij *Tettenbull* te beurt viel. *Pellworm* op *Nordstrand* liep vol water, hetwelk aldaar nu reeds gedurende de laatstverloopen 5 jaren telkens was binnengedrongen. Ook tot de *Lundenberger*-harde, de *Hattstedter* marsch en bij *Tondern* baande de zee zich eenen doortogt, terwijl

1) *Outhof*. 578.

2) *Winkelmann*. 213.

de zeer hechte sluis bij *Friedrichstadt*, van groote klompen steen gebouwd, uiteen vloog, zoodat groote schepen door dezelve heenvaren konden. Al het uitgezaaide koren werd bedorven ¹⁾. In denzelfden zomer, en vermoedelijk op denzelfden dag, werden ook de streken van de Wezer door eenen grooten vloed overvallen, welke de dijken in het land *Wurden* verwoestte en al het te veld staande koren bedierf ²⁾. — *GABBEMA* maakt gewag van eenen zwaren watervloed, welke in hetzelfde jaar *de Nederlanden* en vooral *Vlaanderen* en *Zeeland* overstroomde, aldaar ontzettend veel nadeel berokkende en vele duizenden menschen van het leven beroofde. Het weinige, dat hij dienaangaande vermeldt, stemt volkomen met de berigten van de overstroming van 1530 overeen, zoodat het zich laat vermoeden, dat een reeds vóór 100 jaren plaats gegrepen vloed bij vergissing weder vermeld wordt, en zulks te meer omdat hij, tegen zijne gewoonte, in 't geheel geene bron aanwijst. *OORHOF* heeft hem getrouwelijk nageschreven ³⁾.

In het laatste van October 1631 veroorzaakte een zware vloed onbeschrijfelijke schade aan de *Nederlandsche* dijken, vooral aan dien van *Westkappel* op *Walcheren*. Dit verbazende gewrocht ⁴⁾ werd door de zee niet alleen sterk beschadigd, maar zelfs doorgebroken. Te *Vere* werd de helft van den stadswal, benevens de

1) **Saxe, Heinrich.* 321. *Kusz.* I. 146.

2) *Kohli* II. 173.

3) *Gabbema.* 314. *Outhof.* 579.

4) Zie: *Arends, Natuurk. Gesch. der Noordzee-kusten.* II. 74 en 75.

sterke steenen bolwerken en 4 huizen weggenomen ¹⁾. WINKELMANN zegt, dat in dit jaar ook *Oldenburg* overstroombd werd ²⁾. *Oost-Friesland* werd insgelijks door eenen vloed bezocht, welke de Over-Eemsche dijken zoo zwaar teisterde, dat de belanghebbenden verklaarden, dezelve met eigene krachten alleen niet weder te kunnen herstellen ³⁾.

Op Pinksteren 1633 drong er wederom in *Oost-Friesland* een groote watervloed binnen, welke zich diep landwaarts in over *Oberledingerland* uitbreidde, waardoor al het te veld staande koren bedierf en men het vee naar andere streken drijven moest, van hetwelk evenwel, toen het na de afstrooming van den vloed teruggebracht werd, eene groote menigte stierf, zelfs op eene boerenplaats te *Nettelburg* alleen 36 stuks ⁴⁾. — Op het einde van October of op Allerheiligen verhieft de zee zich, bij eenen springvloed, voor *Holland* en *Zeeland* zeer hoog en overstroombde aldaar alle landen, waardoor vele menschen verdronken, huizen in puinhoopen veranderd of weggespoeld werden en ook de steden groote schade aan koopwaren en huisgeraad leden. In *Zeeland* vischte men op één' enkelen dag 360 lijken op. Te *Rotterdam* voer men met schuiten over de groote markt, de sluis liep over en het vee (men hield juist veemarkt)

1) *Gabbema*. 315, volg. een traktaat, getiteld: *Jehovah Nissi. Outhof*. 580.

2) *Chron.* 14; in zijne *Not. Westph.* 36, wordt daarentegen 1632 vermeld.

3) *Archief-akten*.

4) *Outhof*. 580.

dreef uit de stallen naar de markt toe: overal werd er in de stad zware schade teweeg gebragt ¹⁾.

De vloed van den 11den October 1634, welke alleen de *Deensche* hertogdommen trof, maakt een belangrijk tijdstip in derzelver geschiedenis uit. Eene geheele landstreek, *Nordstrand*, met het grootste gedeelte der bevolking ging daardoor ten gronde, terwijl eene ontzettende schade, gepaard met het verlies van vele menschenlevens, het droevig lot der beide overige gewesten was. *Nordstrand's* ondergang is reeds boven ²⁾ door ons beschreven; wij zullen ons derhalve thans alleen tot de overige streken bepalen.

Op den 11den October ontsond er des namiddags te 3 uur, bij nieuwe maan, een verschrikkelijke storm uit het zuidwesten ³⁾, welke tegen 6 uur, bij het opkomen van den vloed, nog heviger werd. Ten 7 ure liep de wind naar het noordwesten en waaide zoo fel, dat schier geen mensch staan of gaan konde. Daarbij regende, hagelde, donderde en bliksemde het op eene ontzettende wijze, terwijl de storm hoe langer zoo meer in hevigheid toenam; de grondvesten der aarde schenen zich te bewegen en men kon niet anders denken, dan dat hemel en aarde vergaan zouden en dat de jongste dag stond

1) *Gabbema*. 315. 316. Aanm. **Oudenh.* 103. *Outh.* 580. De bij 1631 vermelde vloed schijnt tot dit jaar te behooren.

2) Zie: *Arends*, Nat. Gesch. der Noordzee-kusten. II. 273.

3) Volgens *Mich. Sachsen's* Kaiserl. Chronik van 1634 zoude de wind gedurende eenige weken achtereen oostelijk geweest zijn en zich eerst in den nacht van den 11den October naar het westen gewend hebben. *Outhof*. 582.

aan te breken. Ook wil men uit onderscheidene waarnemingen bespeurd hebben, dat er eene aardbeving mede gepaard ging: velen verzekerden, dat zij in hunne bedden, anderen dat zij op hunne stoelen, terwijl zij zich aan de tafel vasthielden, eene schudding ondergaan hadden. Tegen 8 en 9 uur liep het water reeds op vele plaatsen over de dijken en ten 10 ure reeds had de ontzettende ramp plaats gegrepen. Het water golfde ter hoogte van 12 tot 20 voet over de geheele *Marsch*. Ontelbare kolken waren ontstaan; grondbreuken in eene tallooze menigte gescheurd; van geheele einden dijk stonden slechts hier en daar, gelijk verstrooid liggende heuvels, enkele gedeelten, terwijl een groot aantal sluizen waren gesprongen. Niemand had dit ongeluk vooruitgezien, daar de dijken sterk en in goeden staat waren. De meesten hadden zich dus te bed begeven en genoten een' gerusten slaap, waaruit zij eerst door den golfslag aan hunne legersteden gewekt werden, terwijl eenigen reeds met huis en hof vlottende waren, anderen des morgens bij het opstaan in het watersprongen. Velen, geenens kans ziende om aan het gevaar te ontkomen, bonden zich en hunne vrouwen en kinderen onderling vast, om zoowel in den dood als in het leven vereenigd te blijven. Menigeen begaf zich met al zijne huisgenooten op het dak zijner woning, waarop zij eerst als in een schip heen en weer dreven; spoedig evenwel werden de daken door de golven uit elkander geslagen en de ongelukkigen onder het water begraven of van elkander gescheiden, daar op het eene gedeelte de vader, op een ander de moeder en op een derde de hulpelooze kinderen

daarhenen dreven. Het was akelig te zien, hoe mannen, vrouwen en kinderen in groot aantal op stukken van huizen, op bedden, balken en dergelijke voorwerpen voorbij de nog staande huizen dreven en God en de menschen om hulp en redding smeekten, terwijl er eene ontelbare menigte lijken te midden van kisten, kasten, bedden en allerlei huisgeraad op het water ronddeberde.

Bijna de geheele *Marsch* werd meer of minder door dezen vreeslijken ramp getroffen. In *Ripen* stond het water zoo hoog, als men aldaar nog nooit beleefd had, zelfs meer dan eene el in de Domkerk, welke op de verhevenste plaats in de stad staat. De huizen aan de zuiderstraat werden schier ten eenen male vernield, en drie niet verre van de stad gelegene dorpen gingen met derzelver gebouwen, inwoners (ongeveer 220 personen) en het vee ten gronde. Zelfs in het, 3 mijlen van de zee verwijderd liggende, dorp *Warning* verdronken 10 menschen. Het eiland *Mandoe*, hetwelk anders hoogst zelden overstroomd geworden was, stond nu, met uitzondering der duinen, geheel onder water, terwijl de dijken van het aangeslijkte of marsch-land op *Sylt* doorbraken. In de *Guidingharde* verdronken 148 en in de *Lohharde* 104 menschen. In het ambt *Tondern* bleef geen plekje van het aangeslijkte land droog, en 600 menschen zouden aldaar hun graf in de golven gevonden hebben. Te *Tondern* stond het water 1½ el hoog in de kerk, terwijl er veel vee in de weide verdronk. In de *Böckingharde* verloren 402 menschen het leven, waaronder zich de predikant *RIEDEL* te *Fahrn-*

toft met vrouw en kinderen bevond. De Generaal-Superintendent FABRICIUS, die aldaar juist ter kerkvisitatie aanwezig was, ontkwam ter naauwernood aan den dood, door op den zolder van het huis des aldaar wonenden voogds te vlugten. In de *Nordgoeszhardel* (ambt *Bredstedt*) verdronken 800 menschen en eene ontelbare menigte vee; 150 benevens de kerk te *Okholm*, dreven geheel en al weg en een groot aantal andere huizen werden zwaar beschadigd. Te *Okholm* alleen kwamen 600 stuks vee om het leven. In de *Hadstedter marsch* verdronken 50, en in kerspelen *Lundenberg*, *Simonsberg*, en *Padelek* ongeveer 100 menschen; terwijl er te *Lundenberg* eene groote kolk, midden door de kerk, ontstond, en eenige nog grootere in de *Lundenberger-harde*.

In *Eiderstedt* liep het water te *Garding* zelfs $1\frac{1}{2}$ el hoog over de hooge *Geest*. In dit vlek kwamen 177 en in geheel *Eiderstedt* 2,107 menschen om, terwijl aldaar tevens 6,100 stuks rundvee en 6,738 schapen en varkens verdronken en 664 huizen weggespoeld of verwoest werden. *Tetenbull* trof het meest droevige lot, daar het 505 van deszelfs bewoners verloor. Zelfs te *Tönningen* verloren 34 menschen het leven. Geheel *Dithmarsen* werd, voor zoo ver hetzelfde uit aangeslijkt land bestond, in eene zee herschapen. Vele schepen gingen niet alleen door de gebrokene, maar zelfs over de nog onbeschadigde dijken heen, verre in het land op en moesten naderhand gesloopt worden. De zwaarste schade leed *Noorder-Dithmarsen*. Alleen in het kerspel *Lunden* kwamen 65

menschen, 181 paarden en 725 stuks hoornvee om het leven; daarenboven werden er 30 huizen vernield en 4,383 ton koren weggespoeld. Eenige duizenden roeden van den dijk waren weggeslagen en tevens kolken ontstaan, welke zelfs tot 35 voet diepte hadden. In het kerspel *Busum* verdronken 168 menschen en 1,360 stuks vee van allerlei soort; terwijl er 102 huizen weg-dreven en 150 last koren bedorven werd. In *Zuider-Dithmarsen* verdronken 47 personen, benevens 1195 stuks rundvee en 238 paarden. Tien sluizen werden geheel en al weggeslagen en de overigen zwaar beschadigd. Er ontstonden dijkbreuken van 2 tot 800 roeden breedte, met kolken van 8 tot 20 voet diep. Een aantal van 31 huizen werd geheel verwoest en 17,000 ton koren (in *Brunsbüttel* alleen 3,000 ton), zoowel gedorschen, als ongedorschen, dreef weg of bedierf. In de *Wilstermarsch* ontstonden 29 grondbreuken en vele verbazend groote stukken veen uit den veendijk (Moor-deich) werden op vruchtbare landerijen in *Buttel* en *Noord-Buttel* verplaatst, welke eerst langen tijd daarna met vele moeite en arbeid weder konden weggevoerd worden. Te *Glückstadt* was het water zoo hoog gerezzen, dat een schip van 130 last, benevens een ander vaartuig, tot aan het kerkhof voortgedreven werd.

Voor zoover de berigten strekken, zijn er in dezen ontzettenden watersnood omgekomen :

in *Sleeswijk*, van *Riepen* tot

Lundenberg . 2,140 menschen.

» *Nordstrand* . 6,408 » en 50,000 st. vee.

» *Eiderstedt* . 2,107 » » 12,838 » »

» *Dithmarsen* . 383 » » 3,699 » »

dus te zamen . 11,038 menschen en 66,537 st. vee.

Wanneer men evenwel aanneemt, dat in *Sleeswijk* in evenredigheid even zooveel vee omgekomen is, als in *Eiderstedt*, dan zal het geheele verlies aan vee tot een getal van 80,000 stuks opklimmen. Het aantal verwoeste huizen beliep op *Nordstrand* en de *Halligen* 1,334, benevens 32 molens, in *Eiderstedt* 664 en in *Dithmarsen* 163, terwijl in die verhouding het geheele verlies misschien 2,800 zal bedragen hebben ¹⁾. Even zulke treurige gevolgen had deze vloed voor *Sleeswijk*. *Nordstrand* bleef, wegens het onvermogen der weinige nog overgeblevene inwoners, onbedijkt liggen en werd, op eenige geringe overblijfsels na, eene prooi der zee, daar van de 21 kerspelen aldaar slechts 2 behouden werden. Onderscheidene, in de *Lundenberger-harde* gespoelde kolken waren niet te dempen, zoodat het zeewater eenige jaren lang in dezelve binnenliep en steeds dieper in het land opdrong. *Eiderstedt* was zoo zwaar

1) Volgens *Schultzen's »Chronica»* zouden in *Holstein* alleen, blijkens de op bevel van den hertog opgemaakte lijsten, 6,123 menschen en 50,000 stuks vee omgekomen en 1,336 huizen met 6 kerken verwoest zijn (*Outhof*, 584). Vermoedelijk heeft hier eene verwisseling van *Holstein* met *Nordstrand* plaats gegrepen.

geleisterd, dat hetzelfde in het volgende jaar geene vruchten opleverde, terwijl zelfs nog in 1638 van deszelfs 800 hoeven (Pflüge, Hofstellen, Plätze) 240 zich in zulk eenen beklagenswaardigen staat bevonden, dat men van dezelve noch belastingen noch pacht bekomen konde ¹⁾. Ook de weidelanden waren meerendeels bedorven; eerst laat in den zomer kwam het gras ten voorschijn, doch groeide toen nog zoo spaarzaam, dat er schier geen hooi gewonnen werd; velen moesten deswege het hun overgebleven vee naar de *Geest* in de wintervoëring uitbesteden, alwaar hetzelfde evenwel zoo slecht onderhouden werd, dat in de lente van 1636 het meeste omviel; van de 100 stuks bleven geene 10 in het leven ²⁾.

OUTHOF, die zijne berigten nopens dezen watervloed voor het grootste gedeelte uit SACHSEN's kronijk overgenomen heeft, verhaalt nog de zonderlinge omstandigheid, dat er, na den afloop des waters, eene menigte *slangen*, van 8 tot 9 voet lang, ten voorschijn kwamen en de huizen binnendrongen, alwaar men zich slechts met moeite van dezelve bevrijden konde. Noch HEIMRICH, die dezen vloed zelf beleefde, noch eenig ander schrijver maakt gewag van zulk eene zeldzame, schier ongeloofbare verschijning; HEIMRICH ³⁾ voert alleen onder de voorgewende voorteekenen, welke dezen vloed voorafgingen, mede aan, dat men in den voorgaanden winter

1) *Heimrich*. 355-368. *Saxe, Boltzen, Vieth* en and. *Kusz.* I. 149. 203. *Outhof*. 581.

2) *Kusz.* I. 156.

3) *Chronik*. 368.

dikwijls *aal* (!) onder het koren op de zolders, en zelfs eene groote aal in het hooi gevonden had.

De overstroming moet zich nog verder uitgestrekt hebben. Te *Hamburg* werd, volgens *OUTHOF*, groote schade aangerigt. Het is niet te veronderstellen, dat het hertogdom *Bremen* verschoond gebleven is, daar *Oldenburg* zwaar geteisterd werd. *WINKELMANN* zegt dien-aangaande: »Op den 12den October is er des nachts in dit graafschap en in deze heerlijkheden (*Oldenburg Jever* en *Kniphausen*) een verschrikkelijk onweder, gepaard met felle stormwinden en hooge watervloeden, ontstaan, door welks vreesselijk geweld vele menschen en vee verdrongen, huizen weggespoeld en de dammen en dijken deerlijk verwoest geworden zijn¹⁾. De dijken van *Band* werden, volgens een berigt in handschrift, alle tot op den grond toe weggeslagen²⁾. — Op den 10den en 21sten November werd het schiereiland bij een' hevigen noordwestenwind op nieuw overstroomd, waarbij de nog overgeblevene dijken zoozeer leden, dat men de bereids aangevangene herstelling tot den volgenden zomer moest staken³⁾.

In Februarij 1635 brak de Lekdijk bij *Schalkwijk* door, hetwelk eene groote overstroming ten gevolge had⁴⁾. — Op den 19, 20 en 24sten April greep er, bij een' fellen storm uit het noordwesten, een hooge springvloed plaats, welke het water door de beschadigde

1) *Winkelmann*, Chronik. 256.

2) *Jansen*. 86.

3) *Kusz*. I. 155.

4) *Outhof*. 385, volgens *Oudenhoven*. 105.

dijken joeg en zware schade teweeg bragt, vooral in *Noorder-Dithmarsen*. *Eiderstedt* werd daarentegen geleisterd door den vloed van den 19den en 20sten October, waarbij eene kolk bij *Westerhever* spoelde, alsmede in den *Adolphe*-polder, waarvan de overstrooming van 6 kerspelen in *Eiderstedt* het gevolg was. Ook werd de nieuwe *Simonsberger* middeldijk geheel en al vernietigd. Algemeen werd verzekerd, dat het water hier 6 voet (!) hooger gestegen was, dan in 1634. Onderscheidene op hoogten (Werften) staande huizen werden verwoest, terwijl in een derzelve 6 menschen verdronken. Het water bleef langen tijd, ten deele den geheelen winter door, op het land staan ¹⁾.

Oost-Friesland schijnt in 1636 twee malen overstroemd geweest te zijn, althans voor een gedeelte, namelijk *Oberledingerland*, op Johanni en St. Jacobi, waardoor al het groenland onder water liep. Hierdoor ontstond een groot gebrek aan hooi, weshalve de boeren hun vee naar andere streken in de wintervoëring moesten zenden, zoo als zulks uit eene rekening over eene plaats te *Nettelburg* blijkt ²⁾.

In den Kersnacht van 1637 kwam het water, bij een' vligenden storm uit het noordwesten, *Amsterdam* zoo sterk binnendringen, dat men aldaar met schuiten over onderscheidene straten varen konde ³⁾. Tegen het einde des jaars zette het ijs zich in den Rijn vast, waardoor deze rivier buiten hare oevers trad, de *Neder-*

1) *Kusz.* I. 157, volgens *Vieth*, 458, en *Saxe*.

2) *Outhof*. 585. *Ravinga*. 90.

3) T. a. p.

Betuwe, het land tusschen Maas en Waal en een groot gedeelte van *Utrecht*, *Holland* en *Overijssel* in eene zee herschiep, en tegelijk aan dijken enz. groote schade aanrigtte ¹⁾).

Op den 4den September 1638 woedde er een hevige storm in *Oost-Friesland*, waardoor de dijken veel leden en *Oberledingerland* overstroomd werd; de bovenbedoelde plaats te *Nettelburg* alleen leed eene schade van meer dan f200 ²⁾). Een gelijk lot trof in denzelfden herfst, en vermoedelijk op denzelfden dag, het grootste gedeelte van *Oldenburg*, alwaar veel vee verdrong, en onderscheidene dijken en sluizen weggespoeld en andere groote verwoestingen aangerigt werden, gelijk zulks ook in een verloop van den graaf ANTON GÜNTHER aan den koning van *Zweden* uitdrukkelijk aangevoerd wordt ³⁾). — Op Johanni 1639 greep er wederom eene overstroming plaats, waardoor in *Oberledingerland* de weidelanden bedierven en het hooi wegdreef, zoo als men uit eene rekening wegens de meer vermelde pachthoeve te *Nettelburg* ziet, waaruit tevens blijkt, dat de schade, welke deze plaats door de vier overstromingen in de jaren 1633, 36, 38 en 39, alleen door het water, zonder de andere kosten te rekenen, onderging, meer dan f3100 beliep, terwijl de pacht over die 4 jaren slechts f2660 bedroeg, zoodat de eigenaar nog f440 bijschieten moest ⁴⁾). Een storm teisterde op den

1) T. a. p. *Gabbema*. 316.

2) *Outhof*. 586.

3) *Winkelmann*. 320. *Jansen*. 86.

4) *Outhof*. 586.

21sten Augustus de dijken in het oosten zeer zwaar, dezelve hielden zich ter naauwernood staande en vooral *Pellworm*, een der overgeblevene kerspelen van het grootstendeels verloren gegane *Nordstrand*, geraakte in groot gevaar van overstroomd te worden ¹⁾. — *Oost-Friesland* schijnt in het volgende jaar weder door water-vloeden bezocht te zijn. Uit een verslag aangaande de bezigtiging van het eiland *Nesserland*, van den 25sten Maart 1640, blijkt, dat deszelfs dijken toenmaals ten deele vol doorbraken, ten deele tot op den voet geheel weggeslagen en alleen aan den oostkant meest nog onbeschadigd waren; de kosten van herstelling werden op *f*23 voor ieder gras aangeslagen, hetwelk de krachten der inwoners te boven ging. Een der meijers dier heerlijkheid klaagde, dat hij door de menigvuldige overstromingen van de beide jaren 1638 en 39, alleen aan vee en hooi, voor meer dan *f*1000 verloren had ²⁾. — In 1641 werd *Overledingerland* op nieuw overstroomd en het hooi en koren weggespoeld, zoodat het vee slechts kommerlijk onderhouden konde worden en een groot gedeelte daarvan naderhand stierf; gelijk dit in het berigt van de gemeente *Tjakleger* aangaande de schade, door

1) *Heimrich*. 408. **Adolphi*. *Kusz*. I. 165.

2) *Archief-akten*. In het protokol wordt uog vermeld, dat de dijk in het zuiden, alwaar de hoogten met derzelver huizen zich bevonden, met een' grooten uiterdijk (voorland) voorzien was. Tegenwoordig bestaat daarvan slechts zoo weinig meer, dat de zee aldaar veeleer onophoudelijke inbreuken maakt en de eene werf of hoogte na de andere verzwelgt.

den watervloed van 1643 veroorzaakt, opgegeven wordt, uit welk stuk tevens blijkt, dat de overstromingen van 1636 tot 1641 aldaar door het uit *Munsterland* afgekomen water van de Boven-Eems veroorzaakt zijn.

Niet alleen *Italië* werd, in het laatste van December 1642, geteisterd door de vreesselijke overstromingen van den Po, maar ook in *Duitschland* en in de *Nederlanden* traden de rivieren buiten hare oevers. *Hamburg* en *Bremen* leden daardoor groote schade. Te *Luik* dreven 210 huizen weg en meer dan 150 vielen in puin. Te *Brussel* stond het water op de Vischmarkt en berokkende aan de stad een nadeel van meer dan /50,000. De geheele landstreek tusschen *Haarlem* en de duinen geleek naar eene zee. Ook *Oost-* en *West-Friesland* bleven niet verschoond ¹⁾.

In 1643 kwamen er, behalve een groote watervloed, waardoor in *Minden*, *Petershagen* en op meer andere plaatsen in die streek groote schade aangerigt werd, een zware vloed over een groot gedeelte van de zeekusten. De dag, waarop dezelve plaats greep, wordt ongelijk opgegeven: OUTHOF noemt den nacht tusschen den 23 en 24sten Januarij; WINKELMANN heeft den 25sten Januarij; KUSZ, volgens LACKMANN en anderen, den 22 en 23sten, terwijl GABBEEMA van eenen vloed in Januarij en Februarij, en dus van twee vloedten spreekt. Zoo als gewoonlijk braken overal de dijken door, vooral in *Groningen* en

1) Outhof, 590, volgens de Vries, Jaarb. en Theatr. Europ. Abellini. IV. 951. De bronnen schijnen onjuiste berigten mede te deelen. *Haarlem* ligt nabij de duinen en de grond tusschen beiden is hoog.

Friesland, alwaar het water zware verwoestingen aanrigtte, huizen, kerken, geheele gedeelten van dorpen, zelfs stukken lands, zee-bolwerken en duinen mede voortrukkende. In het dorp *Gaast*, bij *Harlingen*, werden de lijken uit de graven gespoeld en overal rondgedreven. In *Hindelopen* werd de sluis, benevens 12 huizen, weggespoeld. De dijk van het nabij gelegen *Workummer-nieuwland* brak door en de sluis vloog uit. *Drenthe* lag zoo diep onder het water bedolven, dat men van *Zwartsluis* met de schepen dwars over land naar *Groningen* varen konde ¹⁾.

Buitengemeen zwaar werd *Oost-Friesland* door dezen vloed geteisterd. Dezelve kwam aldaar in den avond van den 23sten Januarij opzetten. Overal golfde de zee hoog over de dijken heen, verwoestte dezelve op eene ontzettende wijze en overdekte al de aangeslijkte landen, met uitzondering alleen van het ambt *Frieberg*. *Reiderland* leed het meest. De *Oberreider*-dijken aan den Dollart lagen geheel omverre; in derzelver voet werden onderscheidene kolken gewoeld; van de menigvuldige aan den dijk staande, grootstendeels kleine, huizen werd een aanzienlijk getal door de overstorting des waters en de doorbraken verbrijzeld of weggespoeld, meest met al de daarin voorhandene voorwerpen en het vee; op de standplaatsen dier huizen ontstonden vele kleine kolken. Zelfs in de dieper landwaarts in liggende dorpen *Bömer-*

-
- 1) Hoe was zulks mogelijk, daar de geheele, 10 mijlen lange streek tusschen die beide steden uit hoogen zandgrond en hooge veenlanden bestaat, welke zich nog 3 tot 4 mijlen verder westwaarts uitstrekken?

wold, *Georgiowold* en *Wenigermoor* ging eene aanmerkelijke menigte huizen ten gronde, terwijl er tevens veel vee verdrong, zoo als in het laatstgenoemde dorp alleen 265 stuks rundvee en te *Georgiowold* 110 stuks. Albier dreef een huis met 5 menschen en het vee weg, welke gezamenlijk omkwamen, benevens nog eenige menschen uit de andere dorpen. In een der weggespoelde huizen, onder *Bunde*, kwam de man met zijne moeder om, terwijl zijne vrouw en twee kinderen den volgenden dag nog levend van onder een stuk des daks ten voorschijn gehaald werden. Groote en kleine dargklompen werden in tallooze menigte uit de menigvuldige kolken opgespoeld en over de landen verstrooid, waardoor deze bedierven. Zelfs tot op de vrij hoog liggende veenbouwlonden drong het water door en vernielde de te veld staande rogge. De *Reiderlandsche* Eemsdijken, van af de zuidergrenzen tot aan *Bingum* en verder op, waren verwoest, op vele plaatsen ten eenen male doorgebroken; terwijl de *Bingummer* landen door de vele uit de Dollartdijken losgespoelde stukken darg bedorven werden. In *Ober-Reiderland* kwam overal veel vee om het leven, op ééne plaats alleen 17 koeijen; zeer veel hooi, koren in het stroo en turf dreef weg of werd door het zilte slijkwater bedorven. Niet geheel en al zoo erg ging het *Neder-Reiderland*, hoewel deszelfs dijken, zoowel aan den Dollart als aan de Eems, oneindig zwaarder geteisterd werden, daar dezelve bijna voor de helft verloren gingen, terwijl er vele doorbraken en meer dan 20 kolken ontstonden en tevens een rijswerk (*Holzung*) van 200 tot 300 roeden lengte weggeslagen werd,

hetwelk alleen f30,000 gekost had. De belanghebbenden gevoelden zich niet in staat om hunne dijken te herstellen; zij wilden dezelve liever opgeven, indien *Ober-Reiderland* hun niet te hulp kwame, hetwelk evenwel beloofd werd ¹⁾. Eenige huizen dreven weg, vele werden van de muren beroofd; 15 menschen en 732 stuks groot en klein vee vonden hun graf in de golven, terwijl er tevens veel hooi en koren weggespoeld werd.

De *Oberledinger* dijken waren op gelijke wijze verwoest en vol gaten en uitgespoelde plaatsen. Van *Driever* tot *Muhde* vond men bovendien 3 kolken, ieder van 20 voet en eene van 80 voet diepte, en te *Esclum* 2, die ieder 40 voet diep waren. Van de sluis te *Muhde* werden de vleugels weggeslagen, terwijl de voorste sluis weggespoeld werd. – Aan alle dijken langs de Leda en de Jumme tot aan de grenzen van *Oldenburg* viel een gelijk lot ten deel, de dijk bij *Tjakleger* alleen had 15 groote doorgaande openingen, vier in denzelfden liggende sluizen dreven geheel en al weg, gelijk ook de voorsluis van de groote *Holter*-zijl, terwijl eenige anderen aan weerskanten van aarde onthloot werden. Te *Nettelburg*, *Wiltshausen*, *Amdorf* en *Neubury* stroomde het water door de sluizen en spoelde verschei-

- 1) Volgens eenige latere protokollen, klaagden de *Neder-Reiderlanders*, dat zij, in het vertrouwen op de gedane belofte, met de herstelling hunner dijken begonnen waren, doch geene hulp gekregen hadden, terwijl de *Ober-Reiderlanders* daarentegen in een vertoog beweren, een aanzienlijk gedeelte van de *Neder-Reider* dijken hersteld te hebben.

dene muren omverre; het vee stond aldaar 24 uren lang tot aan den buik toe in het water, te *Potshausen* zelfs 5 etmalen, zoodat hun het lijf begon op te zwellen en eene groote menigte aan de gevolgen daarvan stierf. Te *Potshausen* werd de pastorijskerk verwoest en de kerk en toren sterk beschadigd. Het zeewater overstroomde de veenbouwlanden aldaar, zoowel als die van *Barge*, benevens de bouwlanden en onderscheidene andere gemeenten, en spoelde de uitgezaaide rogge weder uit den grond. Van af *Leer* tot aan *Oldersum* was de dijk meestendeels tot op den voet weggeslagen. *Emden* leed veel. De vloed steeg aldaar zoo hoog, dat weinige huizen droog bleven; de havenbrug (langebrug) werd, met het daarop staande wachthuis, weggespoeld. De wachthebbende soldaten poogden zich met eene boot te redden, doch ongelukkiglijk dreven zij, naar den kant der heerepoort toe, over den dijk heen en kwamen allen om. De nieuwe sluis, twee bruggen en de poortierswoning, benevens 2 huizen in de lijnbaanstraat en 2 tusschen de beide sluizen staande huizen dreven allen weg. De geheele stad lag in droefheid en ellende gedompeld ¹⁾.

De dijken in het ambt *Emden* werden aan den buitenkant geheel aan stukken geslagen, veel rijswerk (*Holzungen*) uitgespoeld, vele kruinstortingen veroorzaakt en aan de buitenzijde zoovele aarde afgespoeld, dat zij

- 1) Dat de halve stad *Emden* in deze overstroming bijna verwoest geworden is, zoo als zulks in de nieuwe uitgave van *Ravinga's* Kronijk van 1745 gezegd wordt, is een bijvoegsel van den uitgever; de eerste uitgave van 1661 maakt daarvan niet het minste gewag.

daardoor alleen een derde gedeelte aan omtrek verloren. Er ontstonden 2 kolken, de eene tusschen *Emden* en *Larrelt* ter breedte van 3 roeden, de andere in het *Hammermoor*, 7 roeden wijd, terwijl door de laatste vooral het water dagelijks in- en uitliep. Voor het overige werd er in dit ambt geene schade aangerigt, behalve op het eiland *Nesserland*, alwaar niet alleen niet het vierde gedeelte van het vee in 't leven bleef, maar daarenboven nog drie menschen verdronken, alle huizen ten gronde gingen en het huisgeraad, benevens het hooi, wegdreef. — De zeedijken van het *Greetmer* ambt werden verschrikkelijk geteisterd. Kruinstorringen, weggerukte plaatsen, bijna of geheel tot op den bodem, zonder tal; terwijl er 5 kolken spoelden, van welke twee ten westen van *Greetsiel* in den *Topper*-dijk ontstonden en eene bij den *Herrenschütt* aldaar. Voorts werd de *Eilsummer*-sluis bij *Greetsiel* verwoest ¹⁾). De spoedig na den vloed gemaakte omslag van de kosten, tot herstelling der dijken benoodigd, kan een denkbeeld

1) Deze sluis, aan de oostzijde van den *Greetmer Muhde*-dijk, is naderhand afgedamd. Het is niet dezelfde, welke volgens *Beninga a)* in 1461 te *Greetsiel* gelegd werd; dezelfde lag veeleer, gelijk zulks uit de akten blijkt, in het eerst bij eene plaats, *het oude Tigchelwerk* geheeten, ruim $\frac{1}{4}$ uurs ten noorden van *Eilzum* en niet in dit dorp zelf, zoo als ik in mijne „*Erdbeschreibung*” (blz. 359), door *Beninga* op den dwaalweg gebracht, verkeerdelijk opgegeven heb.

a) Kronijk. 358.

geven van de ontzettende schade, welke dezelve ondergaan hadden.

Deze kosten bedroegen voor de gemeenten:

<i>Hamswerum</i>	. f 15,000.
<i>Uplewart</i>	. » 14,600.
<i>Groothusen</i>	. » 20,000.
<i>Manslagt</i>	. » 16,812.
<i>Pilsam</i>	. » 30,000.
<i>Greetsiel</i>	. » 10,800.
<i>Visquard</i>	. » 18,000.
<i>Uttum</i>	. » 24,045.
<i>Eilsam</i>	. » 25,953.
de zoogenaamde <i>Wehren</i>	. » 12,000.
<i>Grimersum</i>	. » 14,325.
<i>Wirdum</i>	. » 29,500.
<i>Wirdumerneuland</i> en <i>Schoonort</i>	. » 17,000.
te zamen	. f 248,035,

waarbij men nog de kosten van de sluis van *Eilsam* en der 3 kolken bij *Greetsiel* rekenen moet. De schade aan het uitgezaaide winterkoren en aan het land begrootte *Wirdum* op f8,000, *Grimersum* op f5,000, *Uttum* op f4,740; de andere gemeenten waren niet in staat zulks op te maken. De dijken van het tot dit ambt behoorend eiland *Borkum* waren op 5 plaatsen doorgebroken, het kruinzand spoelde geheel en al weg, en de *Wolden* leden sterke afbreuk ¹⁾. In het ambt

1) Van dit gedeelte des eilands is bij *Arends*, Natuurk. Gesch. der Noordzee-kusten. II. 205-207, gewag gemaakt.

Norden was het met de dijken niet veel beter gesteld, hier en daar waren dezelve tot op den bodem weggeslagen en tevens eenige kolken gespoeld, waaronder eene op de *Addingast* bij *Norden* en eene zeer diepe bij den *Quadehörn* in de *Westermarsch*. In het ambt *Berum* was in het *Oostermarscher* dijksdistrikt 300 roeden van den dijk tot aan den voet (*Maifeld*) weggespoeld, benevens eenige honderden roeden in het *Neszmier* dijksdistrikt, hetwelk daarenboven 5 kolken had. De *Neszmier*-zijl werd zwaar beschadigd. De kosten van herstelling der dijken van dit ambt, waaronder ook de veendijk (*Moordeich*) in het ambt *Norden* behoort, de schade aan het winterzaad en het land daaronder begrepen, werden op *f* 140,621-90 berekend. De dijken van *Dornum* lagen insgelijks geheel vernield; woedende kwam de zee, des avonds tusschen 8 en 9 uur, door de openingen binnenbruisen, verspreidde zich over het aangrenzende *Wester-Accumerneuland*, verwoestte schier alle huizen en spoelde zoowel het vee mede weg, als de levensmiddelen, het koren, hooi en huisgeraad. De inwoners moesten op de daken der staanblijvende huizen vlugten en aldaar den langen, kouden winternacht, te midden van storm, sneeuwjagt en zwaar onweder, doorbrengen. Niemand evenwel verloor daarbij het leven, terwijl men zelfs alle paarden redde; er verdronken slechts 62 koeijen, 3 veulens en 50 schapen; 24 huizen waren weggespoeld of lagen, op eenig balk- en spantwerk na, geheel in puin. De lange dijk van het *Esener* ambt werd, wel is waar, hevig door de zee bestookt, doch

dezelve leed mindere schade dan de dijken van de westelijke en zuidelijke ambten: 351 roeden waren ten eenen male weggeslagen, 2063 roeden op iets meerder of minder dan de halve hoogte, 4030 roeden hadden geringere beschadigingen en onderscheidene paalwerken werden weggerukt, terwijl het water tevens van de *Benser*-sluis 3 deuren en 1 slagbalk verbrijzelde; de herstellingskosten berekende men op f130,380. Daarentegen was de dijk van het ambt *Wittmund* zoo zeer gehavend, dat dezelve bijna geheel nieuw gelegd worden moest. De sluis van *Funix* werd geheel, de nabijgelegene *Werder*-sluis voor het grootste gedeelte, losgeslagen en al het houtwerk weggespoeld. Het water drong verre ten zuiden van *Wittmund* het kerspel *Leerhase*, in het ambt *Friedeburg*, binnen, hoewel dit ambt overigens van overstrooming geheel verschoond bleef. Men mag het schier wonderbaar noemen, dat in dezen schrikbarenden water-vloed, behalve in *Reiderland* en *Nesserland*, nergens menschen omgekomen zijn, zelfs bijna geen vee, uitgezonderd in die beide distrikten en in het *Wester-Accumerneuland*, terwijl er ook slechts hier en in het ambt *Stickhausen* huizen verwoest en beschadigd werden. De meeste schade trof de dijken, en vervolgens het te veld staande winterkoren ¹⁾.

1) *Gabbema*. 317. *Outhof*. 591. Tegenw. Staat. XV. 385. *Ravinga*. 93. *Emder Kronijk*. Archief-akten. Uit deze laatsten zijn de berigten aangaande *Oost-Friesland* getrokken, met uitzondering van die, welke de stad *Emden* betreffen, waarvan *Outhof* melding maakt.

Groot was de ellende in *Jever* en *Oldenburg*. Overal aan de *Wezer*, de *Jade* en de zeekust waren de dijken bezweken en het land aldaar lag allerwegen onder het water bedolven. In het kerspel *Schwey* stroomde het water over de hooge veenlanden heen, ligtte geheele stukken van dezelve met de huizen op en verplaatste ze verscheidene honderden roeden van dáár. Onder anderen geraakte er een huis, met moestuin en bouwland, vlottende; weldra werd het huis midden door gespleten, de man bleef met 2 kinderen op het voorste gedeelte en dreef 50 roeden verre weg, de vrouw onderging een gelijk lot op het achterste gedeelte, terwijl allen behouden aan land kwamen. Een ander huis met den grond dreef naar de standplaats van het weggespoelde huis en zette zich aldaar vast. Onderscheidene andere huizen werden met heem en al zoodanig omgeplaatst, dat derzelver gevels, welke 's avonds naar het oosten stonden, des anderen daags morgens naar het westen zagen. Graaf ANTON GÜNTHER zond zijn' hofmeester te scheep van *Eckstett*, om brood en andere levensmiddelen aan de noodlijdenden door den watersnood uit te reiken. Eerst na verloop van vier jaren waren de dijken weder volkomen hersteld ¹⁾. In de *Deensche* hertogdommen woedde op den 22sten Januarij een hevige storm uit

1) *Winkelmann*. 532, *Jansen*. 87. De dijken aan den westkant der *Jade* moeten het evenwel staande gehouden hebben, dewijl het in de *Oost-Friesche* berigten nopens dezen vloed heet, „dat het amht *Friedeburg* watervrij gebleven is,” hetwelk niet zijn konde, ingeval de dijken doorgebroken waren.

het noordwesten, gepaard met onweder, sneeuw en hagel-jagt. Des anderen daags verhief de storm zich al meer en meer, waarbij het water over schier alle dijken heen-stroomde en op onderscheidene plaatsen doorbraken ver-oorzaakte. In *Dithmarsen* vooral rukte hetzelfde eene menigte dijken en sluizen weg en dompelde het land in diepe ellende. De streken van de Elbe werden insge-lijks overstroomd, waarbij menschen en beesten ver-dronken, met name de *Bielenburger-marach*. Ook *Glückstadt* was met golven bedekt en op den rand van haren ondergang. Gelukkiglijk baande het water zich ten zuiden van de Elbe eenen doortogt, waarop het dade-lijk begon te vallen ¹⁾. — *Amersfoort* werd in den loop van dit jaar zwaar geteisterd door het Rijnwater, het-welk den dijk bij *Wageningen* doorbrak en zich over het omliggende land tot aan de Zuiderzee verspreide ²⁾.

Op den 25sten Januarij 1645 verhief er zich een vloed bij *Oost-Friesland*, welke vele dijken voor zijnen aandrang deed zwichten. Te *Emden* stond het water in de groote kerk en aan het raadhuis, alwaar, zoo als men verhaalt, de wacht verdronk ³⁾.

In 1648 had men op nieuwjaar onstuimig weder, hetwelk de Elbe zoo hoog deed opzwellen, dat er in *Hamburg* overal water stroomde en daarmede de meeste kelders opgevuld en de vloeringen der huizen (*Böden*) bedekt werden. Eene gelijke schade rigtte het water te

1) *Kusz.* I. 166, volgens *Lackman*, *Bollen* en anderen.

2) *Gabbema.* 318, Aanm., volgens *Verhoeven's Amisfort.* 77. *Outhof.* 593.

3) *Outhof.* 593.

Glückstadt aan, alwaar de menschen met grootē schrik en verwarring uit de kerk liepen. In den nacht tusschen den 14 en 15den Februarij stak er een verschrikkelijke storm op, met welken, zoo als men meende, eene aardbeving gepaard ging, daar de grond zoo sterk schudde, dat geen mensch staande blijven kon (!), terwijl er onuitsprekelijke verwoestingen aan huizen, molens en dijken aangerigt, onderscheidene sluizen vernield en vele duizenden boomen uit den grond gerukt werden. Alle op de Elbe liggende schepen gingen ten gronde, behalve twee, welke met moeite nog behouden werden. Te *Hamburg* werd door dezen ontzettenden storm het bovenste gedeelte van den toren der St. Catharina-kerk tot op de onderste verdieping afgeligt en naar beneden geworpen, en tevens het koperen dakbekleedsel opgerold en ten deele naar onderen geslingerd. Tusschen *Hamburg* en *Glückstadt* werden 11 kerktorens omverre geworpen, waaronder die te *Glückstadt*, *Krempe*, *Uetersen*, *Wedel*, *Rellingen* en *Colmar*. Een gelijk lot trof ook den 100 voet hoogen kloktoren van de *Wewelsfleter*-kerk. De storm ging met eenen springvloed vergezeld, bij welken het water zeer snel opliep en in *Hamburg* hooger steeg, dan het sedert 1643 geweest was, en tevens in de pakhuizen, winkels, kelders en gewelven onuitsprekelijke schade, vooral aan suiker, aanrigtte. Vele mēschen verloren daarbij het leven, wier lijken op de volgende dagen aan het strand gevonden werden ¹⁾.

1) *Kusz.* I. 168, volg. »Beschreibung des Elbestroms.” 44.

**Vieth.* 473. *Heinrich.* 408, en anderen.

Oost-Friesland werd in 1650 weder door eenen hoogen vloed bezocht, waarbij de dijken zwaar geteisterd werden ¹⁾. In hetzelfde jaar regende het aan gene zijde van de Elbe van Pinksteren tot laat in den herfst bijna zonder ophouden; het gevolg daarvan was, dat niet alleen de lage weidelanden als in eene zee herschapen werden, maar tevens dat het koren op de meeste streken van de Marsch schier tot aan de aren in het water kwam te staan en op het veld verrotte ²⁾. Dit regenachtig weder moet ook aan de westzijde der Elbe geheerscht hebben. In een smeekschrift der bewoners van het *Wester-Accumerneuland*, in *Oost-Friesland*, klagen zij, dat hun land onder water stond en hun koren gedurende den geheelen zomer »verwaterd en verkleumd” was, zoodat niet het derde gedeelte van hetzelfde aangeslagen was en behoorlijke vruchten gedragen had, terwijl zij bovendien, wegens den onophoudelijken regen, hunne landen niet naar eisch konden bewerken om daarin winterkoren te zaaijen. In een verslag aangaande het ambt *Esens* van den 26sten September 1650 wordt deze opgave bevestigd door het bijvoegsel, dat het geheele ambt zich in zulk eenen toestand bevond, dat het koren door den aanhoudenden regen gedeeltelijk op het land geheel bedorven, gedeeltelijk onder het water bedolven en door hetzelfde weggespoeld was, en dat op eenige plaatsen, zoo als te *Roggenstede*, het koren

1) *Outhof*. 594.

2) *Heimrich*. 322. *Kusz.* I. 175, volg. *Adolphi* en *Frisii Chron.*

nog ongemaaid in het water stond. Lieden van 50 tot 60 jaren konden zich zulk een' regen zonder tusschenpoozen niet herinneren ¹⁾).

In het volgende jaar dompelden twee watervloeden van de grootste soort *de Nederlanden* en een gedeelte van *Duitschland* in diepe ellende; de een ontstond door de rivieren, de andere door de zee. De eerste kwam in Januarij opzetten, nadat de in groote hoeveelheid gevallen sneeuw gesmolten was. De Rijn, Waal, Maas, Yssel en de Lek zwollen plotselijk tot eene schrikbarende hoogte op en doorbraken, in den nacht tusschen den 25 en 26sten Januarij, dijken, dammen en sluizen; het water verspreidde zich heinde en verre, wierp eene menigte huizen om en vernielde vele buitenwerken van versterkte steden. Tusschen Rijn en Maas was geen land meer te zien. Nooit had men zulk eene onmetelijke uitgestrektheid lands van de Zuiderzee tot *Braband* ten gelijken tijde en zoo hoog overstroomd gezien. Zelfs tot aan 's *Hertogenbosch* verspreidde zich het water, alwaar hetzelfde tot aan den derden trap van het koor der kerk steeg en 8 dagen lang bleef staan. Met schepen van 30

-
- 1) Archief-akten. De bewoners van het *Wester-Accumerneuland* voeren tevens aan, dat hun poldersedert deszelfs bedijking, in het jaar 1616, vijfmalen door het zeewater overstroomd geworden was; tweemaal waren hun huis en hof, met huisgeraad, koren en al verloren gegaan en de beesten en alle levende have en vee verdrongen. — Ook *Outhof* maakt, blz. 600, gewag van den regentachtigen zomer, volgens *Groenewoudt's* Chronijk in handschrift.

last voer men van dáár regtuit naar *Heusden* en vervolgens in de Maas. Tallooze landbewoners moesten hunne toevlugt op de zolders en daken nemen. Hazen zag men in menigte in de boomen schommelen. Bij *Wageningen* trad de Rijn weder buiten deszelfs oevers en verspreidde zich naar *Amersfoort*, alwaar alles onder het water bedolven werd en eene menigte menschen en vee verdronk. De Yssel liep gevaar van te verzanden, daar de Rijn, na het wegspoelen van den *Malburgschen* dijk, zich eenen nieuwen weg begon te banen en de uitwatering der Yssel met zand verstopt begon te geraken.

Spoedig daarop, den 22sten Februarij, greep de St. Petri-vloed plaats. *De Nederlanden, Oost-Friesland, Jever en Oldenburg* ondervonden deszelfs woede. Het was een springvloed, door een' storm uit het noordwesten opgestuwd. Dezelve maakte eenen aanvang met zijne verwoestingen bij *Scheveningen*, door aldaar verscheidene huizen te vernietigen, terwijl de visscherspinken, hoewel hoog op de duinen getrokken, tegen elkander aanstieten en beschadigd werden. De ingang tot het dorp werd door een schip met zand aan den binnen- en buitenkant verstopt en zodoende de zee gekeerd. Te *Katwijk* klotsten de zeegolven tegen de kerk. Vooral kwam het water sterk de Zuiderzee binnenbruisen. *Noord-Holland* scheen tot den ondergang gedoemd; in nog grooter gevaar geraakte het noordelijk gedeelte van *Zuid-Holland*, men was beducht, dat hetzelfde met al zijne bewoners eene prooi des oceaans zoude worden.

Het Y zwol buitengemeen hoog op, des middags was hetzelfde voor *Amsterdam* 3 duim hooger gerezen dan in 1570. Het water stroomde in deze stad over den Nieuwendijk en door de Warmoesstraat. Vele koopwaren werden in de pakhuizen en winkels bedorven, hoewel er door de ijverige inspanning der dubbel beloonde arbeiders, die tot aan het bovenlijf door het water waadden, nog veel behouden bleef. De *Diemer* zeedijk brak door, terwijl aldaar kolken van 30 voet diepte in den grond ontstonden; met een bruisend geweld kwam de zee binnendringen en stortte zich op den dijk van het drooggemaakte *Diemer*-meer, welke, te zwak om den geweldigen aandrang te weêrstaan, tegen den avond bezweek, waarop de geheele heerlijke vlakte, met de schoonste landhuizen en boerenwoningen bezet, 16 voet diep onder water kwam en een jaar lang bedolven bleef. Rondom *Haarlem* geleek het eene zee. Te *Hoorn* liep het water over den rooden steen, op de hoogste plaats der stad, en ook te *Harderwijk* stroomde hetzelfde over de straten. In *Friesland* ontstonden doorbraken in de dijken bij *Stavoren* en elders; terwijl tevens de *Oostwolder*-zijk, aan de Lauwer, weggespoeld werd. Ook in *Groningerland* bezweken de dijken.

Oost-Friesland werd zwaar geteisterd, en wel in het bijzonder *Reiderland*, alwaar een groot aantal menschen en vee verdronk. Overal rolden de zeegolven over de dijken heen, doorbraken dezelve op vele plaatsen en bedekten het geheele land tot aan de hooge zandgronden. Te *Emden* bleef het water tot 2 uur in den nacht

wassende. De geheele stad lag overstroomd. De sluis bij de heerepoort sprong aan stukken. Het water stroomde met zulk een geweld door de groote en de gasthuis-kerk, dat de lijken aldaar uit de graven gespoeld werden. In geene der drie kerken konde des anderen daags, zijnde een zondag, godsdienst gehouden worden, daar men wegens het water niet naar dezelve konde heenkomen, en daarenboven had ieder genoeg te doen om het zijne te bergen. Hierbij kwam nog een brand, welke ontstond toen het water op het hoogste was, doch gelukkiglijk gebluscht werd, daar het middel om te blusschen in maar al te grooten overvloed voorhanden was. De bewoners van *Nesserland* moesten hunne toevlugt op de daken der huizen nemen. Te *Norden* dreef de sluis met twee op dezelve staande huizen zoo geheel en al weg, dat men daarvan naderhand zelfs niet het geringste overblijfsel wedervond. Een schip kwam over den dijk varen en geraakte bij *Groot-husen* vast ¹⁾. In de heerlijkheid *Dornum* waren de dijken op de verschrikkelijkste wijze aan stukken geslagen, ten deele tot op den grond weggespoeld en overal diepe kolken ontstaan, zoodanig dat de belanghebbenden zich buiten staat verklaarden, hunnen dijk te herstellen. Even zoo erg ging het met den dijk in het ambt *Esens*, tot welker herstelling de ingezetenen van het ambt *Witmund* aanmerkelijke hulp verschaften, door het bijdragen van geld en het verrigten van werkdiensten.

1) *Gabbema*. 318. *Outhof*. 594, volg. *Aitzema*, *Oudenhoven*, *Commelin*. *Ravinga*. 97. *Emder Kronijk*. *Wiarda*. V. 56.

In het eerstgenoemde ambt werd een aantal menschen en vee van het leven beroofd en groote schade aan huizen, koren en huisgeraad aangerigt ¹⁾. Ook over *Oldenburg* strekte de overstroming zich uit. Vooral kwam *Jeverland* daardoor in grooten nood. Het water vloog niet alleen over de zeedijken en scheurde dezelve aan stukken, maar hetzelfde stroomde ook het land binnen, over de zuidwending heen, een binnendijk, welke bij *Sandel* een' aanvang nam en zich tot aan den ouden *Garmser*-dijk uitstrekte. De dijk van den *Minser*-groden werd zoozeer verwoest, dat men naderhand een gedeelte van den groden buitendijken moest. Eene groote menigte menschen en vee verdronk, en de huizen werden gedeeltelijk geheel weggespoeld, gedeeltelijk zwaar beschadigd. Overal was jammer en ellende en onuitsprekelijke schade. Vier weken lang bleef het water op het land staan, alwaar men met schuitjes heen en weer voer. De zanddeelen des waters doordrongen den grond en veroorzaakten gedurende verscheidene jaren telkens misgewas. Zoo als oude lieden van ondervinding verzekerden, steeg deze vloed hooger, dan zij of hunne voorouders ooit beleefd hadden. Dit schijnt evenwel niet overal het geval geweest te zijn, althans niet in *Rüstringen*, alwaar, volgens *JANSEN*, het water bijna 4 voet lager bleef dan in den vloed van 1717 ²⁾, hoewel hetzelfde toen nog niet ten volle zoo hoog gerezen was als in 1570. Verder dan tot aan de *Wezer* schijnt

1) Archief-akten.

2) *Winkelmann*. 386. *Jansen*. 89. *Jevr. Cal.* auf 1800. S. 76

deze groote vloed zich niet uitgestrekt te hebben. **Hun-**
rich ¹⁾ maakt wel van dezen en van een' tweeden vloed
van den 23sten December gewag, doch bepaalt niet
waar dezelve plaats grepen.

In den zomer van hetzelfde jaar heerschte er 8
dagen lang stormachtig weder, hetwelk op den 28sten
Junij in een' hevigen storm overging, welke op dien
en den volgenden dag de zee tot eene schrikbarende
hoogte aan de kusten van *Oost-Friesland* opjoeg. Vooral
werd *Neder-Reiderland* daardoor weder in diepen nood
gedompeld. Hevig werden deszelfs dijken bestookt; ein-
delijk ontstonden er 10 of meer doorbraken, van welke
drie ebbe en vloed hielden; al het land werd overstroomd,
het afgemaaide gras weggespoeld en het nog op wortel
staande, zoowel als het koren, door het slijk en het
zoute water bedorven. De landbezitters te *Pogum*,
Ditzum, *Nendorp*, *Oldendorp*, *Mariencoor* en de
lage streken aldaar moesten hun vee gedeeltelijk ver-
koopen en gedeeltelijk over de Eems in de weide bren-
gen, terwijl zij tevens geen voeder voor den winter
behielden. Eenigzins minder erg liep het voor de streek
van *Hatzum* tot *Jemgum*, alwaar het hooger liggende
land, na verloop van eenige dagen, weder van het
water bevrijd werd en aan het vee nog eenig, hoewel
karig en ongezonder, voedsel verschaft. In *Boven-*
Reiderland liep alleen het *Altbunderneuland* onder,
door het bezwijken van den beer in de gracht van de
vesting *de Nieuwe Schans*. Ook in *Oberledingerland*

1) Chron. 409.

drong de zee binnen, overstroomde alle velden en bedierf het uitgezaaide koren en hooi of spoelde hetzelfde weg ¹⁾.

Midden in den zomer des volgende jaars trad de Maas verre buiten hare oevers, waardoor de omstreken van 's *Hertogenbosch* en *Heusden* zeer vele schade leden ²⁾. Ook werd het water in de Elbe door hevige westewinden zeer hoog opgejaagd en veroorzaakte op onderscheidene plaatsen, vooral bij *Glückstadt*, aanmerkelijke schade aan de dijken ³⁾.

Het jaar 1653 nam eenen aanvang met een' geweldigen storm, welke de zee hoog opstuwde; deze tastte vooral de duinen van *Noord-Holland* aan, sloeg aanzienlijke stukken van dezelve weg en zette aldaar twee oorlogschepen op strand. Later drong het Rijnwater in de *Betuwe* en stapelde zich 22 voet hoog voor den diefdijk, welke evenwel niet bezweek. Het jaar eindigde, gelijk het begonnen was, met eenen storm op den 28sten December, welke in *Oost-Friesland* schade aanrigtte, twee schepen op de reede van *Emden* deed zinken en onderscheidene andere van de masten beroofde ⁴⁾.

In het begin des volgende jaars zwol de Elbe, bij een' hevigen noordwestenwind, te *Hamburg* geheel onverwachts en zoo hoog op, dat men met schuiten over de

1) Archief-akten. Alleen betrekkelijk de opgegevene streken zijn berigten voorhanden.

2) *Outhof*. 602, volgens *Oudenh.* Dordrecht. 87.

3) *Kusz.* I. 173, volgens de 'Beschr. d. Elbstr.' 47.

4) *Gabbema*. 325. *Outhof*. 602.

beurs en verscheidene straten varen kon en tevens de H. Geest- en de Maria Magdalena-kerk in het water stonden. Zoo wel in de kelders en pakhuizen, als aan de woonhuizen werd daardoor buitengewoon groote schade veroorzaakt ¹⁾).

In 1655 woedde er in diezelfde streek van den 1sten tot den 4den Augustus een felle storm, welke het te veld staande koren, vooral de tarwe, tegen den grond sloeg en tevens op den 4den Augustus hoog water deed ontstaan, hetwelk het eiland *Krautsand* in de Elbe overstroomde, veel vee en koren medesleepte en het eerste, ten deele dood, ten deele nog levende, op den tegenovergestelden oever, bij *Colmar*, weder aan land wierp. Te *St. Aunen*, in *Dithmarsen*, brak de dijk door en van dien des juist ingedijkten *Friedrichs*-polders werden 150 roeden schier geheel en al weggeslagen. Van *Husum* tot *Bredstedt*, als ook op *Pellworm*, waren overal stukken uit den dijk gespoeld ²⁾).

Reeds op het einde des jaars 1658 geraakte het ijs in de rivieren los en zatte zich den 30sten Decem-

1) *Beschreibung des Elbstroms. 48. *Kusz.* I. 175.

2) *Fris. *Heimrich*. 408. *Kusz.* I. 175. *Winkelmann* (Chron. 14. en Not. Westph. 37.) noemt in zijne opgave der watervlaeden ook 1657 op. Daar hij anders in zijne Kronijk van eene overstroming in dat jaar geene melding maakt, vermoedt *Jansen* (blz. 90.), dat zulks eene drukfout is en 1651 zal moeten zijn, hetwelk nog meer waarschijnlijkheid verkrijgt, daar dit jaar in de opgave ontbreekt.

ber op den Rijn en de Maas in beweging. Het schoof op onderscheidene plaatsen hoog op een, doorsneed den hoogen dijk bij *Hardinxveld* en op zes plaatsen dien bij *Gorkum*, en veroorzaakte tevens eene doorbraak in den *Bommelerwaard* en op andere plaatsen, hetwelk de overstroming en beschadiging der steden *Gorkum*, *Vianen* en *Leerdam*, benevens van 51 dorpen, op eene uitgestrektheid van 60,000 morgen, of 9 vierkantemijlen, verspreid liggende, ten gevolge had. Daar het water intusseken slechts langzaam kwam opzetten, hadden de inwoners tijd, hunne beste have en het vee op de dijken in veiligheid te brengen. — *Oost-Friesland* leed in dit jaar, bij eenen sterken storm, insgelijks groote schade aan deszelfs dijken, welk lot ook *Zeeland* trof, alwaar het eiland *Orizant* in tweeën gescheurd en het oostelijk gedeelte, niet lang daarna, door de zee geheel en al verzwolgen werd ¹⁾.

Op den 30sten November 1659 ontstond er een geweldige storm, welke twee dagen lang, met onweër en hagel bleef doorwoeden en het Elbewater deed opzwellen, hetwelk onderscheidene plaatsen overstroomde ²⁾.

In het volgende jaar stormde het in den herfst en winter bij aanhoudendheid, vooral woedde er op den 16den November een hevige storm uit het noordwesten, waardoor de omstreken van *Hamburg* overstroomd werden en er tevens aan de gebouwen, zoowel in de stad

1). **Oudenhoven*, Dordr. 87. **Annal. Batav. de 1658. Gabbema.* 326. *Outhof*. 603. *Tegenw. Staat. X.* 332.

2) **Beschreibung des Elbstr.* 32. *Kusz. I.* 178.

als overal op het land, groote schade door den storm werd aangerigt. Op *Nordstrandisch-moor*, een overgebleven stuk van *Nordstrand*, stortte de kerk, en te *Garding* de spits van den kerktoren in ¹⁾.

Tusschen den 4 en 5den Januarij 1661 stak er een verschrikkelijke stormwind op, welke de zee bij *Bredstedt* weder deed binnendringen; ook zwol de Elbe bij *Hamburg* hoog op en veroorzaakte zware schade in de stad en in de omstreken ²⁾. Het water stond aldaar slechts 15 duim lager dan in 1717. *Oost-Friesland* en *Oldenburg* werden insgelijks door dezen vloed geteisterd ³⁾. Tusschen den 17 en 18den Januarij greep er een tweede vloed plaats ⁴⁾.

In 1662 kwam er tusschen den 19den en 20sten Februarij op den tijd der ebbe een hooge en buitengewone vloed opzetten, welke de dijken sterk beschadigde en ook in de *Hattstedter* marsch, bij *Bredstedt* en aan gene zijde van *Okholm*, alsmede in de *Wiedingharde* binnendrong ⁵⁾. Op den 28sten Februarij stormde het op eene ontzettende wijze uit het zuidwesten, waardoor de zee aan de *Nederlandsche* kusten tot eene aanzienlijke hoogte opgejaagd werd. Op *Schouwen* ontstond er eene doorbraak in eenen dijk bij het dorp *Ren-*

1) *Beschreib. d. Elbstr. 50. *Heimrich.* 408. *Kusz.* I. 179.

2) *Beschreib. d. Elbstr. 51. *Heimrich.* 409. *Kusz.* I. 179.

3) **Winkelmann*, Westph. 37. *Outhof.* 604.

4) *Heimrich.* 409.

5) *Heimrich*, t. a. p. *Kusz.* I. 180. Vermoedelijk viel het water ten tijde der ebbe niet, gelijk zulks bij aanhoudenden storm wel meer het geval is.

gerskerk, van welke de ondergang van dit dorp met een groot gedeelte van deszelfs landerijen het gevolg was. Te *Dordrecht* kwamen eenige mannen in het water om, die uit de stad gevaren waren, om hunne vrouwen en kinderen te redden. Te *Vlissingen* verbrijzelden de baren de torens der zeepoorten, wierpen een op den wal staand kanon, 3,000 Ned. ℓ zwaar, 8 voet ver achteruit en sloegen zelfs de ijzeren ketting, welke de haven sloot, aan stukken. Te *Rotterdam* liepen vele pakhuizen onder water. In *Oost-Friesland* werden de dijken doorgebroken, terwijl er onderscheidene schepen ten gronde gingen, tusschen *Emden* en *Delfzijl* alleen 8 met man en muis ¹⁾).

In het volgende jaar veroorzaakte de sterke ijsgang in Februarij weder eene overstroming tusschen Rijn en Maas. De geheele *Bommeler* -, zoowel als de *Tiel-* en *Alblasser-* waard, werd in eene zee herschapen; terwijl *Gerkum* door het ijs in groot gevaar kwam. Digt bij deze stad geraakte een met boomen beplant stuk van den dijk, met een zich juist daarop bevindenden ruiter, benevens nog eenen man en eene vrouw, in beweging en dreef een groot eind weg, tot dat hetzelfde zich ten laatste met welbehoudene lading weder vastzette ²⁾). In hetzelfde jaar verhief er zich in den nacht van den 19den op den 20sten October een geweldige storm uit het noordwesten, die eenen zeer hoogen vloed opjoeg,

1) *Gabbema*. 327. *Outhof*. 604. *Ravinga*. 106. *Ender Kro-*
nijk. Tegenw. Staat. X. 879.

2) *Gabbema*. 328. *Outhof*. 606.

welke zich van *Oost-Friesland* tot aan *Jutland* uitstrekte en in het oosten nog veel hooger dan in 1625 en 1634 steeg. Dezelve verwoestte in *Oost-Friesland* vele dijken en sluizen, woelde tevens bij *Petkum*, aan de Eems, eene kolk, van 8 roeden breedte en van 13 tot 46 voet diepte, in den dijk, rigtte over het algemeen vele schade aan en deed eene groote menigte vee omkomen. Ook in *Jever* bezweken de dijken op verscheidene plaatsen, veroorzaakten zoodoende overstromingen en dompelden het land in diepen nood en ellende. Op *Overakm* verdronken vele menschen, gelijk mede in *Butjadingerland*. Niet veel beter ging het in de oostelijke streken van de Wezer; in den dijk van het land *Würden* alleen ontstonden 18 doorbraken. Ook aan de *Hamburger* eilandjes (*Werder*) werd eene onberekenbare schade toegebracht; terwijl het water tegelijk in *Wiedingharde* en *Bredstedt* binnendrong ¹⁾.

In 1665 werd aan *de Nederlanden* groote schade berokkend door eenen buitengemeen hoogen vloed, welke op den 5den December plaats greep. Het water bleef nog 2¼ uur na den vloedtijd steeds wassende. Op *Zuid-Beveland*, in *Zeeland*, liepen verscheidene polders onder. Te *Rotterdam* voer men met booten over de

1) Archief-akten. *Outhof*. 666. *Jansen*. 91. *Kohl*. II. 173. *Heinrich*. 409. *Kurz*. I. 181. *Outhof* bepaalt dezen vloed in *Oost-Friesland* op den 30sten October, even als de *Emder Kronijk*; doch daar dezelve door de anderen tusschen den 19den en 20sten October wordt opgegeven, zal dat tijdstip ook voor *Oost-Friesland* wel het juiste zijn.

marktplaats, hoewel dezelve vóór eenige jaren aanmerkelijk opgehoogd geworden was. De dijken van de kil aan de Merwede, benevens de veendijk, braken door. Op het eiland *Blankenburg* in de Maas werden vele huizen weggespoeld, terwijl er een aantal vee verdronk. Bij *Schiedam* dreven alle haringbuizen, op drie na, landwaarts in. De kerk te *Scheveningen* stond midden in het water, hetwelk aldaar, bij *Terheide* en *Katwijk* op onderscheidene plaatsen over (!) de duinen vloeide. Te *Amsterdam* stond het water op den *Nieuwendijk*, de Warmoesstraat en de nieuwe markt. Bij *Sparendam* liep hetzelfde over den Slaper-dijk heen en overdekte al het omliggende land. Bij *Durgerdam* bezweek de dijk van het IJ op twee plaatsen, waardoor *Waterland* in een wezenlijk waterland herschapen werd. Ook *Friesland*, vooral deszelfs noordelijk gedeelte, geraakte in grooten nood; te *Dokkum* stond het water 2 tot 3 voet hoog in de huizen. In *Groningerland* rolden de zeegolven zoo hoog over de dijken, dat beladene schepen over dezelve heen landwaarts in zeilden. Er ontstonden onderscheidene doorbraken, de *Aduarder-zijl* werd aan stukken geslagen en teyens veelvuldige schade op het land aangerigt ¹⁾.

Op den 26sten Januarij 1667 ontstond er in het oosten een ijsvloed, welke veel rijswerk uit de dijken rukte en de baak op *Süderoog* omverre wierp ²⁾.

1) *Oudenh. Cimb. 107, Dordr. 187. Gabbema. 329. Outhof. 607.

2) Heimrich. 409. Kusz. I. 183.

Op den 10den October 1669 greep er een hooge watervloed in *Oost-Friesland* plaats, welke te *Emden* twee sluizen zwaar beschadigde en bijna vernietigde; daarenboven werd de zoogenaamde ketting- of Faldern-brug doorgebroken, waardoor het water zulk eene snelle vaart kreeg, dat er een groot schip op de straat dreef¹⁾.

In 1671 veroorzaakte een vloed op den 20sten September de doorbraak van den *Velzer-dijk*, in *Kennemerland* aan het IJ, en bragt tevens zoo wel *Zeeland* en *Braband*, als ook *Engeland* in nood²⁾.

Op den 12den September 1673 werd men in het oosten door een' hoogen vloed bezocht. Te *Hamburg* bleven slechts weinige kelders vrij van het water. Ook werden de dijken beschadigd en bovendien kwamen er menschen bij om het leven³⁾.

In 1675 moesten de *Nederlanden* een' zwaren watervloed doorstaan, welke, door een' storm uit het noordwesten, in den nacht tusschen den 4 en 5den November, opgejaagd, overal over de dijken heen liep of dezelve doorbrak en groote streken lands overstroomde. *Noord-Holland* inzonderheid trof een hard lot. Woevend bestookte de zee *Huisduinen* bij den *Helder*, wierp een gedeelte van het dorp omverre en stortte zich op de *Zijpe*, al het land tusschen dezelve en *Wieringen* bedelvende tot aan den *Medemblicker* dijk, welke met inspanning van alle krachten door de landlieden behou-

1) *Outhof*. 609. *Ravinga*. 114. *Emder Kronijk*, welke den vloed in 1668 doet plaats grijpen.

2) *Outhof*, t. a. p.

3) *Beschreib. d. Elbstr.* 54. *Kuss.* I. 186.

den werd; die bij *Hoorn* evenwel was tegen den aan-
drang des water niet bestand, dezelve brak door en al
het land tot aan *Medemblik* werd overstroomd. Het
water kwam zoo snel binnenbruisen, dat de bewoners
dier streek slechts met de grootste inspanning en gevaar
hunne have konden redden, waarbij intusschen veel vee
en ook eenige menschen het leven inschoten. In groote
menigte zag men de bewoners in schuiten te *Hoorn*
aanlanden, dezen met hunne geredde goederen, genen
met het vleesch van hun verdronken vee, hetwelk zij
in der ijl van de huid ontdaan hadden, om er slechts
niet alles bij in te boeten; terwijl anderen, die, na het
verlies van gade en kroost en vee, alleen in het duister
op de zolders eene schuilplaats gezocht hadden, door
overmaat van ellende en door honger bijna bezweken.
Geheele booten vol opgevischte kaas en andere goederen
kwamen aan. In één woord, *Noord-Holland* leverde van
alle zijden een bedroevend schouwspel op. Weinig minder
erg werd *Waterland*, deszelfs zuidelijk gedeelte, geteis-
terd, daar niet alleen de *St. Achten*-dijk, maar te-
vens de daar achterliggende *Assendelftsche* dijk door-
brak, waarvan het gevolg was, dat het grootste gedeelte
dier streek onder water liep. *Noord-Holland* leed zulk
een zwaar verlies, dat men berekende, dat de geheele
verderfelijke oorlog van 1672 tot 1675 voor deze pro-
vincie niet zoo nadeelig geweest was, als deze enkele
watersnood. Zoo wel de *Slaper*-dijk bij *Sparendam*
als die van het Y tusschen *Haarlem* en *Amsterdam*
bezweken insgelijks op onderscheidene plaatsen, waardoor
ook hier alles onder water liep. Geheel *Amstelland*

was tot aan de duinen in eene zee herschappen, terwijl het water aldaar eenige duimen hooger steeg, dan op Allerheiligen 1570. Vele menschen en beesten verdronken en er werd groote schade aangerigt. Te *Amsterdam* stroomde het water over den Dam en den Nieuwendijk en vulde de kelders en pakhuizen op. In den *Diemer*-dijk ontstonden 4, en in dien tusschen *Muiden* en *Naarden* 11 doorbraken, met even zoo vele groote en diepe kolken, waardoor al het omliggende land overstroomd werd. De poorten en wallen van *Naarden* werden zwaar beschadigd, de golven namen zelfs een bolwerk en eenen steenen beer geheel en al weg en woelden eene kolk van 36 voet diepte in den grond. Ook bij *Hasselt* in *Overijssel* spoelden gaten in den dijk, als ook bij *Zwarteluis*, ter breedte van 30 roeden en zeer diep; voorts ontstond er een even zoo groot gat bij *Stavoren* in *Friesland*, benevens een van minderen omvang bij *Molkwerum*. Zwaar werden de dijken van *Friesland* in het algemeen en die van *Groningerland* tot de *Nieuwe Schans*, aan den Dollart, geteisterd. Op het eiland *Ameland* werden de meeste dijken vernield en bovendien veel land door de zee verzwolgen. Ook in *Oost-Friesland* braken de dijken door en eenige sluizen werden weggeslagen. De dijken van *Dornum* lagen nog van het vorige jaar onhersteld; de zee stortte zich door dezelve op het land, vooral naar het ambt *Esens*. Voor de schepen was de storm even zoo nadeelig; tusschen *Scheveningen* en *Texel* werden 13 op strand geworpen. — In December van hetzelfde jaar kwam er een tweede vloed opzetten,

welke wederom groote schade aan de dijken toebragt en onderscheidene doorbraken veroorzaakte¹⁾. Op den 25 en 26sten October woedde er in de oostelijke streken een hevige storm, welke door een' hoogen vloed gevolgd werd²⁾. Op den 4den October 1677 greep zulks weder plaats, bij welke gelegenheid de straten van *Hamburg* overstroomd en de koopwaren zwaar beschadigd werden³⁾.

Op den 26sten Januarij 1682 kwam er een verschrikkelijke watervloed over *Braband, Vlaanderen* en vooral over *Zeeland*, welke aldaar eene onuitsprekelijke schade aanrigtte en de ingezetenen in de diepste ellende dompelde. Bij *Nieuwpoort* maakte de zee eenen aanvang met hare verwoestingen, van dáár tot *Ostende* kwamen vele menschen en eene menigte vee om, terwijl men te *Ostende* zelfs beducht was voor den algeheelen ondergang der stad. Het zeewater spoelde tot aan de poorten van *Brugge*. Bij *Hulst, Axel, Moerspuy* en *Wabeek* lag schier al het land onder water, benevens *Sas van Gent*, welks vestingwerken sterk beschadigd werden, zoo als ook *het fort Margaretha* in het *Land van Waas*, hetwelk insgelijks voor het grootste gedeelte onderliep. De beide *Doelen, Callo* en 8 andere polders bij *Antwerpen* braken door, waarbij vele menschen

-
- 1) *Gabbema*. 331. **Commelin*. 1186 *Outhof*. 609. *Ravinga*. 130. **Wagenaar*, *Vaderl. Hist.* XIV. 375. en *Bijvoegselen op XVIII.* 19. *Tegenw. Staat.* XIV. 374. VIII. 196. *van Leeuwen*, *Voorr.* 45. *Archief-akten*.
 - 2) **Beschreib. des Elbstroms*. 55. *Kusz.* I. 186.
 - 3) *T. a. p.* 56. 187.

verdronken, wier lijken gedeeltelijk te *Antwerpen* kwamen aandrijven. Te *Lillo* werden al de *contrescarpes* weggespoeld. Te *Antwerpen* stond het water 9 tot 10 voet boven de werven, stroomde door de Lieve-Vrouwen-kerk en deed de doodkisten 4 tot 5 voet dieper in de graven verzinken, terwijl er in de Nieuwstad eene groote menigte menschen en vee verdronk. Het stadsbestuur zond naar alle kanten vaartuigen uit, om de ongelukkigen, die op daken en boomen eene schuilplaats gezocht en hembden en beddelakens als noodvlaggen uitgehangen hadden, af te halen; velen moesten het evenwel eenige dagen lang in hunne beklagenswaardigen toestand uithouden. In *Brabant* en *Vlaanderen* vonden zeer vele menschen hun graf in de golven, doch het getal van 6,000, zoo als in een berigt uit *Brussel* opgegeven wordt, zal misschien overdreven zijn.

Zeeland werd op eene verschrikkelijke wijze geteisterd. Op *Walcheren* braken de duinen, op de plaats, waar zij zich aan den *Westkappelschen* dijk sluiten, door, alsmede die van den *Zuiderwaard*. Te *Middelburg* rees het water zoo hoog, dat men tot aan de kniën toe door hetzelfde moest waden. Vele koopwaren bedierven in de pakhuizen. Te *Vlissingen* was het nog erger gesteld; het water verhief zich aldaar op onderscheidene plaatsen tot aan de luifen of verdekte uitstekken der huizen. De molen bij den Prinsenhof werd ter zijde geschoven, de muur bij den *Logenaar*, waarop het geschut stond, omverre gerukt en eene menigte doodkisten uit de graven gespoeld. Op *Schouwen* spoelde het dorp *Bomnens* schier geheel en al weg, alleen

den toren bleef men nog ontwaren. De dijk van de oosterhaven, zoowel als de oosterdijk, te *Zierikzee* brak door. In de stad *Brouwershaven* werd de oude poort, benevens 4 bruggen verbrijzeld; onderscheidene huizen stortten in puin, waarbij vele menschen het leven verloren. De zeer diepe vestinggracht werd met slijk en zand grootendeels opgevuld. In *Noord-Brabant* werd bij *Willemstad* alles wijd en zijd overstroomd, zoo als ook de streek tusschen de *Langestraat* en de *Merwede*, benevens de tot *Zuid-Holland* behorende eilanden. Overal heerschte nood en ellende. Ontelbaar vele menschen moesten alles vaarwel zeggen en op huizen, daken en boomen de vlucht nemen, om slechts hun leven te redden. Velen moesten langen tijd in dien ongelukigen toestand verblijven, eer men hen met schepen konde afhalen, terwijl intusschen menigeen het leven verloor. Te *Dordrecht*, waar alle huizen onderliepen, nam men waar, dat deze vloed dien van 1421, tot dus verre aldaar de hoogste, 3 tot 4 duim in hoogte te boven ging. Een molenaar, nabij de stad wonende, nam met zijne vrouw, 6 kinderen, den knecht en de meid, de vlucht op den molen, terwijl het zevende kind, 7 of 8 jaar oud, dat met een hondje op den dijk liep te spelen, het roepen niet hoorde en aldaar achterbleef. De molen, door het water ondermijnd, stortte om en allen, die in denzelfven een toevlugtsoord gezocht hadden, verdronken; slechts het kind op den dijk, nadat hetzelfde den nacht onder storm en regen aldaar had doorgebracht, werd gered.

Te *Rotterdam* stog het water insgelijks hooger, dan het te voren ooit geweest was, en bragt vele schade

aan koopmansgoederen en andere voorwerpen te weeg. De Yseldijk bij *Kortenoort* brak op twee plaatsen door, zonder evenwel groote schade te veroorzaken. Erger was de doorbraak in den Waaldijk, een uur beneden *Nijmegen*, waardoor *de Betuwe* onder water gezet werd. De Rijn zwol insgelijks zoo hoog op, dat deszelfs water over den Grebbe-dijk, bij *Wageningen*, stroomde en zich landwaarts in tot aan *Amersfoort* verspreidde, alwaar het door den binnendijk (den Slaperdijk) gekeerd werd ¹⁾.

In 1684 ontstond er, op den 26sten Januarij, bij eenen storm, in den dijk bij *Westkappel* op *Wathceren*, ter plaatse waar dezelve zich aan de duinen aansluit, eene doorbraak van 20 roeden breedte, terwijl er tevens onderscheidene dijken in *Holland* bezweken, waardoor vele streken onder water liepen ²⁾.

Op den 25sten November des volgende jaars verscheen de Catharina-vloed, welke vooral te *Hamburg* en in den omtrek, benevens in *Oost-Friesland* aanmerkelijke schade aanrigtte. Ook *Jever*, *Oldenburg* en de aangeliikte landen ten oosten van de Wezer werden zwaar geteisterd. De sluis te *Rechtenfleth* werd weggeslagen en te *Rechts* ontstond eene groote doorbraak, waarbij onderscheidene huizen mede weggespoeld werden. In *het Land Würden* werden de dijken bijna

1) **Smallegange*. 616. **Oudenhoven*. 109. *Boxhorn*. II. 535. **Hoogstraten*, *Woordenboek*. *Gabbema*. 340. *Outhof*. 613. *Tegenw. Staat*. X. 368. 435. 465.

2) **Commelin*, *Amsterd.* 1186. *Outhof*. 618. *Tegenw. Staat*. X. 260.

met den grond gelijk gemaakt; er spoelden vele kolken, terwijl tevens de *Büttler* en *Oberwarfer* sluizen verloren gingen. In *Hamburg* stond het water slechts 14 duim lager dan in 1717 ¹⁾.

Groningen werd in den nacht tusschen den 12 en 13den November 1686 overstroomd door een' der verschrikkelijkste watervloeden, van welke de geschiedenis gewag maakt, algemeen bekend onder den naam van *St. Martens-vloed*. Dezelve greep geheel onverwacht plaats, te meer daar het gedurende eenige dagen tot den 12den November sterk uit het zuidoosten gewaaid had. Op dien dag liep de wind, des avonds ten 9 ure, bij een onweder, eerst naar het noordoosten, vervolgens naar 't noordwesten en ging over tot eenen storm, vergezeld door zware hagelbuijen, welke de zee zoo plotseling opjoeg, dat des morgens tusschen 4 en 5 uur de golven over alle dijken, naar men zegt ter manshoogte, kwamen aanrollen, waarbij vele dijken en onderscheidene sluizen bezweken, de geheele provincie onder water liep en overal ontzettende verwoestingen aangerigt werden. Den eersten aanval moest het noordelijkste gedeelte, het *Hunzingo-kwartier*, doorstaan; hetwelk, hoezeer het hoogste van allen, evenwel geheel onder het water bedolven werd. De dorpen *Pietersburen* en *Uithuizen* werden schier geheel en al weggespoeld; erger lot nog trof *de Meeden*, alwaar 313 menschen hun graf in de golven vonden, terwijl ook de overige dorpen,

1) *Outhof*. 618, volgens een niet nader aangeduid gedrukt werk. *Emder Kron.* *Visbeck*. 128. *Kohli*. II. 173.

vooral in de nabijheid van den dijk, op eene jammerlijke wijze geteisterd werden. Te *Delfzijl* werd een geheel bolwerk bijna geslecht en een gedeelte van den wal doorgebroken. Van den zeedijk tusschen *Delfzijl* en de *Oude Schans* bleven slechts nog eenige brokken overig. Het dorp *Oterdum* ging bijna geheel verloren, benevens de dijk aldaar, waarbij de oude grondvesten der huizen van het oude dorp, dat vroeger verder naar zee toe gestaan had, ten voorschijn kwamen. Te *Termunterzijl* spoelden al de huizen tot op de grondslagen zoodanig weg, dat men ter naauwernood nog eenige overblijfselen van dezelve ontwaarde, terwijl er in dit dorp slechts twee menschen hun leven reddeden. Tusschen *Noordbroek*, *Zuidbraek* en *Scheemda* dreef het zoo vol van allerlei soort van huisgeraad, dat men moeite had, om er met een schuitje door te komen. Voor de breede brug te *Appingadam* kwam zooveel beddegoed en houten meubelen en andere voorwerpen aandrijven, dat de jongens een pistoolschot ver daarop rondliepen. Tot aan en binnen de stad *Groningen*, 4 uur van de kust verwijderd liggende, drong het water door; des anderen daags morgens zag men van derzelver wallen alles in eene zee herschapen. Men zond van de stad naar alle kanten schepen uit, om menschen, vee en goederen te redden of van levensmiddelen te voorzien.

Wij zullen eenige voorvallen uit dezen watersnood mededeelen. — In het *Oldambt* bevonden zich 70 menschen, waaronder ook de ambtman, in een huis; hetzelfde werd weggespoeld en allen kwamen om. — Eenige menschen zochten hunne toevlugt op eenen hooiberg

(Feimen), welke, van *Termunterzijl* naar *Woldendorp* drijvende, midden op het water in brand geraakte. Zoo kregen deze ongelukkigen, onder het woeden van het onweer en den storm, met vuur en water tegelijk te kampen, terwijl de uitslaande vlam met de rondspattende vonken een schrikbarend schouwspel opleverden. - Van *de Meeden* dreef een kind weg en kwam wel behouden te *Emden* aan. - De vrouw van den doctor *Wising* lag met hare meid en het kind te bed, terwijl haar echtgenoot afwezig was. Zij hoorden het gebruis van 't water, de dienstmaagd sprong uit het bed en - verdronk oogenblikkelijk. De vrouw ging in het bed staan, doch kwam evenwel tot onder de armen in het water, terwijl zij haar kind op de schouders hield, elk oogenblik verwachtende, dat zij door het water geheel bedekt zouden worden. Eindelijk klimt een der burea op den zolder en houwt een gat in denzelfden, vlak boven haar hoofd, met gevaar van haar zelve te treffen, waardoor zij ten laatste, met haar kind, gered wordt. Een timmerman, te *Termunten* in het werk zijnde, dreef met het dak van een huis tegen een ander huis aan; ook dit geraakte vlot en stiet tegen een derde en toen tegen een vierde, welke alle mede dreven; eindelijk kwam de ongelukkige op eenen boom, welke omstortte en waarmede hij naar eenen anderen boom dreef; met dezen spoelde hij aan eenen hooiberg, op welken hij ijlings sprong, doch ongelukkig ging dezelve uit een. De arme man dobberde toen nog eerst eenen tijdlang op een gedeelte van denzelfden rond, tot dat het hem gelukte weder eenen boom te bereiken, van welken hij

ten laatste gered werd. — Een schatbeurder te *Nieuw-wolda* vlugtte met zijne vrouw en vijf kinderen op den zolder; aldaar moesten zij, allen naakt zijnde, twee ertmalen in de koude doorbrengen, terwijl de muren van het huis reeds begonnen in te storten. Een dienstmeisje reddde zich gelukkiglijk in eenen brouwketel. Eene kist met f1600 dreef weg op een stuk land, het deksel ging los, doch al het geld bleef behouden. Men zag zelfs een' hond, eene kat en drie ratten bij elkander op een stuk hont vreedzaam rondrijven: zoo zeer had het gemeenschappelijk gevaar de neiging der natuur overweldigd.

Buitengemeen groot was de schade, welke de inwoners leden, vooral in de kuststreken; minder zwaar werden de bewoners van den omtrek van *Groningen*, het *Gerecht*, geteisterd, hoewel dit de laagste strook van de geheele provincie is; ook het *Westerkwartier*, hoezeer digter bij zee liggende, werd naar evenredigheid weinig beschadigd. Volgens eene daarvan opgemaakte lijst, bedroeg het geheele verlies:

	aan verdronkene			aan huizen	
	men- schen.	paar- den.	koei- jap.	ver- woest.	be- scha- digd.
In het <i>Wester-Kwartier</i>	20	5	81	8	5
„ „ <i>Hunzingo-</i>	640	509	2360	286	254
„ „ <i>Fivelingo-</i>	416	572	2759	177	212
„ „ <i>Oldambt</i> . . .	482	301	2612	160	117
„ „ <i>Gerecht</i> . . .	„	„	49	„	28
te zamen	1,558	1,387	7,861	631	616

Hierbij komen nog de verdronkene schapen en varkens, waarvan geene lijsten opgemaakt zijn. Het getal der eersten moet zeer aanmerkelijk zijn, aangezien zij zich in de weide bevonden en er dus weinig van dezelve gered konden worden ¹⁾.

Oost-Friesland werd insgelijks geheel overstroomd en leed groote schade, hoewel deze geenszins te vergelijken was met het verlies van *Groningerland*. *Reiderland* moest weder, even als vóór 43 jaren, het meeste lijden. Eerst tegen 7 uur in den avond van den 12den November verhief zich de storm uit het zuidwesten, welke spoedig naar het westen, vervolgens naar het noordwesten omliep, en reeds ten 3 ure des nachts, 6 uur vóór den tijd van den hoogsten vloed, was de zee zoo hoog gestegen, dat dezelve manshoogte over de dijken rolde en binnen een $\frac{1}{4}$ uur geheel *Reiderland* bedolf. Overal aan den Dollart werden de dijken aan stukken geslagen. De oude *Bonder-dijk* ²⁾ was grootstendeels tot den grond weggespoeld, slechts hier en daar nog waren brokken staande gebleven, en de nieuwe dijk van den *Charlotten-polder* was ten eenen male geslecht; voorts was de oude sluis bij *Bonde* weggeslagen, terwijl er tevens onderscheidene kolken in den dijk gespoeld waren, onder anderen de nog bestaande groote *Reider-kolk*, 9 roeden binnendijs breed en 50 roeden lang. In *Leer* werd men ten zelfden tijde door

1) *Gabbema*. 352. *Outhof*. 619.

2) De tegenwoordige heerweg van *Bonde* naar de *Nieuwe Schans*.

het water zoo plotseling overvallen, dat de rentmeester *BETE*, ten einde zich te redden, tot aan het lijf door het water moest waden. In het ambt *Stickhausen* werden de dijken overal doorgebroken en onderscheidene kolken gespoeld, in de gemeente *Breinermoor* alleen 3 van aanzienlijken omtrek. De vesting *Stickhausen* leed groote schade aan hare gebouwen, zoowel door den stormwind, als door het met groote ijsschollen vermengde water. De sluis te *Pethum* aan de Eems werd voor het grootste gedeelte verwoest; bij *Borsum* brak de zee door den dijk en woelde aldaar eene diepe kolk, het *Pompgat* (*Pumpengat*) geheeten. Te *Emden* werden vele koopmansgoederen bedorven; doch de Nieuwstad bleef vrij van water. De burg leed groote schade, terwijl de muur tusschen de oude en nieuwe burg, 150 voet lang, weggespoeld werd en in de gracht stortte, met meer dan 30 voet breedte van de burgplaats. De muur van het nieuwe gebouw aan de Eems zakte voor het grootste gedeelte in en de geheele beschutting (*Schott*) rondom de burg werd verbrijzeld. Bij *Betteweer*, aan gene zijde van *de Knock*, werden eenige huizen weggespoeld, onder welke een met 10 menschen, die allen verdronken. Te *Groetsiel* werden 17, aan weerskanten van den Muhde-dijk staande, kleine huizen door het overstortende water mede voortgesleept, waarbij 28 menschen om het leven kwamen; in het vlek zelf werden vele huizen sterk beschadigd en een groote houtschuur stortte in; het hout, 300 balken en 1,000 sparren; benevens even zoo vele tonnen kalk dreven weg; ook vond aldaar veel vee den dood in de golven.

Alle aarde aan weerszijden van de sluis werd weggespoeld, zoodat dezelve geheel bloot daarstond. Digt bij het vlek, ter plaatse waar de *Eilsummer* sluis gelegen had, ontstond eene groote, en niet verre van daar twee kleinere doorbraken in den dijk. In den dijk van *Schoonort* werden groote kolken gespoeld, benevens onderscheidene in dien van *Nordbroek*; eenige aan die dijken staande huizen werden verpletterd, terwijl in een derzelve eene vrouw met 4 kinderen omkwam. De dijken in de ambten *Norden* en *Berum* werden sterk aan stukken geslagen, en de nieuw gelegde dijk in de *Oostermarsch* schier ten eenen male weggespoeld; 29 menschen in de kleine huizen aan den dijk verloren aldaar het leven. In het ambt *Essen* werden 294 roeden dijks tot op den voet weggerukt, 1,758 roeden hadden meerder of minder diepe kruinstortingen en het overige was vol gaten. Eene pomp bij de *Bonsse*-sluis en die bij *Westerbur* werden door het water uitgeligt, hetwelk op de plaats der laatste eene diepe kolk woelde. Het droevigste lot trof *Wester-Accumerseel*; de sluis aldaar werd bijna geheel weggeslagen; daarop stortte de zee zich met groote woede op de plaats zelve, verbrijzelde, verzwolg of beschadigde de huizen, deed menschen en vee omkomen en vernielde de huismebelen en den wintervoorraad: in het geheel vielen aldaar 23 gebouwen geheel in puin, terwijl er van 8 anderen slechts weinig staan bleef. De meeste inwoners werden van hunne have en goed beroofd. De schoolmeester redde zijn leven door zich aan eenen koolstronk vast te houden, doch zijne vrouw

en drie kinderen verdronken. Het water sloeg een' man ook zijne vrouw en kind uit de armen; een ander verloor 6 kinderen. Op het *Wester-Accumer-neuland* werd groote schade aan huizen, koren en goederen aangerigt. In het geheele ambt werden 45 huizen verwoest of ten uiterste zwaar beschadigd, terwijl aldaar 9 menschen en 21 stuks vee het leven verloren. Van de sluis te *Neufunnix*, in het ambt *Wittmund* werden door het, met ijsschollen opgevulde water 4 deuren verpletterd, de Greede-dijk werd zwaar beschadigd en in dien van de Groot-Charlotte-greede ontstonden 5 diepe gaten. De storm woedde zoo hevig, dat aan eene verbazend groote menigte huizen aanmerkelijke schade werd toegebracht en eenigen zelfs instortten; vele boomen werden ontworteld, eenige molens omverre geworpen en zelfs kerken en torens sterk beschadigd en ten deele van het dak ontbloot¹⁾. — *Jever* werd slechts op eenige plaatsen en niet hoog overstroomd, en leed ook slechts geringe schade²⁾. *Osterstade* (aan de oostzijde der *Wezer*) echter werd, even als in het voorgaande jaar, onder water gezet³⁾.

Op den 8sten October 1688 werden *Hamburg* en hare omstreken, door eenen hoogen vloed, overstroomd⁴⁾. Bij een' dergelijken vloed, welke op den 12den December 1692 plaats greep, werden de dijken van de

1) *Ravinga*. 144. *Emder Kronijk*. *Outhof*. 633. *Wiarda*. VI. 257. *Archief-akten*.

2) *Jansen*. 92. 3) *Visbeck*. 128.

4) *Outhof*. 634.

Haselquer en *Haseldorfer - marsch* weggerukt ¹⁾. — *Hamburg* werd op den laatsten dag des volgende[n] jaars weder door eenen zwaren watervloed bezocht ²⁾. — In 1696 kwam er op Kersdag een ijsvloed over *Oost-Friesland*, te *Emden* zag men het ijs in de kraan- en de nieuwstraat in groote klompen liggen ³⁾. — De 22ste September des volgende[n] jaars leverde weder eenen vloed op aan de *Wezer*, de *Elbe* en te *Hamburg*, welke hier slechts $\frac{1}{4}$ voet lager was, dan die van 1717. — Ruim 2 jaren later, op den 10den November 1699, werd men aldaar op nieuw door gelijken ramp getroffen ⁴⁾. Op den 15den daaraanvolgende had *Oost-Friesland* een' zwaren vloed door te staan, welke ten 2 ure des nachts, bij eenen noordwestenwind, binnendrong en vooral in het ambt *Emden* groote schade aanrigtte. De eerst onlangs herstelde dijk om het dorp *Geerdweer* werd schier geheel vernietigd, 6 huizen van dit dorp spoelden weg en eenige anderen werden beschadigd; daarenboven verdronk er veel vee. — In het volgende jaar werd een nieuwe dijk 50 roeden verder landwaarts in gelegd en daardoor het geheele dorp met deszelfs aanzienlijke kerk en heerlijken toren van dufsteen aan de golven prijs gegeven, en zulks, volgens de verzekering van *HARKENROTH*, zonder dat het noodig was. De *Esener* dijken werden optzettend geteisterd. Alleen in het gedeelte tusschen *Oldendorf* en de *Groninger* huizen spoelden 117 gaten in dezelve[n].

1) *Kusz.* I. 189.2) *Outhof.* 634.3) *T. a. p.*4) *T. a. p.* *Kohl.* II. 173.

Bij de *Benser* sluis werd eene pomp weggerukt, waarbij tevens de dijk tot op een' voet hoogte mede verloren ging. Ook de sluis te *Veenhusen* spoelde weg, waardoor er eene groote kolk ontstond en de eilanden sterk geteisterd werden ¹⁾).

Op den 17den October 1701 werd de zee in het oosten zeer hoog opgestuwd; een paar polders (*Koge*) werden overstroomd, benevens een gedeelte van *Hamburg. Friesland*, alwaar de storm drie dagen lang aanhield, geraakte daardoor insgelijks in grooten nood; vooral deszelfs zuidelijk gedeelte, *Lemsterland*, welks dijken bezweken; hierdoor werd eene overstroming van deze streek te weeg gebracht, welke tot in Julij duurde, zoodat het vee niet in de weide konde komen. De dijk van het *Oostzimgerveld*, welke zich tot aan de grenzen van *Overijssel* uitstreckte, was zoo sterk beschadigd, dat men zich genoodzaakt zag, eenen nieuwen dijk, verder landwaarts in, boven over de oude *Schoter-zijl* naar *Slijkenburg* op te werpen ²⁾).

In het volgende jaar verscheen er op den 28sten Februarij een vloed te *Hamburg* en in *Slaeswijk* ³⁾), en

- 1) *Outhof*. 635. *Harkenroth*, Oorspronkel. 304. *Ravinga*. 151. *Emder Kronijk*. *Wiarda*. VI. 359. Het berigt van *Harkenroth*, dat een boer zoude aangeboden hebben, om de veroorzaakte, beschadigingen voor *f76* te herstellen, zal, zoo als *Wiarda* oordeelt, op den reeds vóór den vloed herstelden dijk betrekking hebben.
- 2) *Kusz*. II. 1. *Outhof*. 636. Tegenw. Staat. XV. 542. *Van Leeuwen*, Voorrede 47.
- 3) *Kusz*. II. 2. *Outhof*. 636.

op den 5den April weder een in *Oost-Friesland* en in *de Nederlanden*, welke zwaar door denzelfven of liever door twee vloedcn geteisterd werden, die onmiddellijk op elkander, zonder ebbe, volgden en de dijken sterk beschadigden. Rondom *Amsterdam* en van daar tot aan *Haarlem* aan de eene, en tot aan *Amersfoort* en *Utrecht* aan de andere zijde, was alles als in eene zee herschappen, doordien de dijk bij *Muiden* weggespoeld was ¹⁾.

In Januarij 1703 bezweek de dijk te *Rechtenflath* aan den oostelijken oever der *Wezer*, bij welke gelegenheid er eene grondbreuk van meer dan 20 voet diepte en drie huizen eenige duizende schreden verre landwaarts in gespoeld werden, met de zich in dezelve bevindende menschen, van welke eenigen het leven er bij inschoten ²⁾. Op den 8sten December woedde er een hevige storm, die in *Glückstadt* schier alle huizen beschadigde en de kerk voor de helft van het dak ontblootte. Het water spoelde in den buitenmuur van het slot en in den wal, alsmede in den nieuwen dijk groote gaten, rigtte ook te *Hamburg* groots schade aan, terwijl *Sleeswijk* nog meer leed; aldaar steeg het water, volgens waarnemingen, te *Husum* gedaan, even zoo hoog als in 1634 en overstroemde onderscheidene polders; in het bijzonder sterk werden de dijken op *Pellworm* en *Nordstrand* geteisterd. Zonder twijfel ver-

1) *Handv. v. Amsterd. N. D. 365. Tegenw. Staat. VIII. 157. *Outhof*. 636. *Ravinga*. 154. *Emder Kronijk*.

2) *Visbeck*. 128.

spredde deze vloed zich tevens over de westelijke streken, daar dezelve het zuidelijk gedeelte van *Friesland* even zoo verwoestend als in 1701 overstroemde, de dijken doorbrak en eene langdurige overstroming te weeg bragt ¹⁾.

In den nacht tusschen den 14 en 15den April 1706 werd er door een' hevigen storm een hooge vloed bij *Oost-Friesland* opgejaagd, welke de sluis te *Norden* wegrukte en op derzelver plaats eene groote kolk spoelde ²⁾.

Toen in 1709, tegen het einde van Januarij, de felle vorst week en door dooiweer opgevolgd werd, zwol de *Binnen-Alster* zoo hoog op, dat haar water over de Jungferna-steeg liep en een gedeelte van *Hamburg*, benevens de omstreken overstroemde. Een gelijk lot trof in Februarij het kerspel *Wilster* en op den 14den dier maand ook *Breitenburg*, ten gevolge van groote dijkbreuken aan de *Stör* ³⁾. In dieperen nood werden de *Nederlanden* gedompeld. In Februarij begon het aldaar weder te vriezen, waardoor de rivieren op nieuw vol ijs kwamen, hetwelk in de Merwe bij *Werkendam* tot aan den bodem ging. Op den 22sten Februarij drong het water bij *Hellouw* den *Tielerwaard* binnen. Toen het in Maart ophield met vriezen, begon de zoogenaamde zinkdijk bij *Hardinxveld* te verzakken, en in den nacht van den 18 op den 19den Maart verzoonk dezelve werkelijk, behalve slechts eene kleine streep

1) *Outhof*. 637. *Kusz*. I. 2. **Walther*, *Forts. v. Heinrich*, *Chron.* 260. *Van Leeuwen*, *Voorr.* 47.

2) *Ravinga*. 156. *Emder Kronijk*.

3) *Kusz*. II. 6. **Culeman*, *Denkmahl der Wasserfluthen*. 7.

van de buitendossing; het water stortte daarop van eene hoogte van 14 voet met zulk een geraas in den *Alblasserwaard*, dat allen, die zich in de nabijheid bevonden, daardoor verdoofd werden, terwijl de landen 6 tot 8 voet diep onder water kwamen te staan. Eerst op den 15den April gelukte het, de breuk te dempen en de sluizen te openen, doch ongelukkiglijk verhinderden de aanhoudende noordwestewinden en het hooge bovenwater den afloop des waters, hetwelk den geheelen zomer door bleef staan, tegen het einde van den herfst wel iets verminderde, doch eerst in Maart des volgende jaars geheel wegliep. Gedurende bijna een jaar lang dus was deze groote oppervlakte van meer dan 3 vierkante mijlen eene zee, in welken tijd de velden niets opleverden en het vee met biezen, vlotgras enz. kommerlijk onderhouden worden moest ¹⁾).

In den zomer van 1710 verdronk, bij een' hoogen watervloed, al het vee op *Ponshallig*, terwijl de op het veen van *Nordstrand* gegraven turf wegdreef, zoo als op den 27sten Julij het meeste hooi van de Halligen, bovendien werd nog de *Hattstedter marsch* overstroomd ²⁾).

In Maart des volgende jaars zwol de Rijn op, trad buiten zijne oevers en verspreidde zich over de *Nederlanden* ³⁾). De laatste overblijfselen van de witte klip bij *Helgoland*, op het tegenwoordige zandeiland,

1) Tegenw. Staat. VII. 404.

2) Kusz. II. 7. *Walther. 261.

3) Outhof. 637. *Smid. Oorl. Europa. 174.

werden op den 1sten November van dit jaar door eenen stormvloed weggeslagen ¹⁾).

Op den 2den Maart 1714 kwam er een hooge vloed opzetten, welke in *Oost-Friesland* op vele plaatsen binnendrong. Het water kwam door *Larrelt* bruisen, juist toen de predikant *HARKENROTH* in de kerk predikte. De sluis te *Coldeborg* werd geheel weggeslagen, eene diepe kolk ontstond op derzelver plaats en geheel *Neder-Reiderland* liep onder water. De *Greetmer* dijken werden sterk beschadigd en op vele plaatsen vond men kruinstortingen; er kwam evenwel weinig water in het land, naauwelijks zoo veel, dat de slooten vol liepen. Ook brak de dijk bij *Kallo*, tegenover *Antwerpen*, door en bij *Sas van Gent* en aan het IJ verdronk veel vee ²⁾; terwijl er te *Hamburg* vele koopwaren door het zee-water bedorven werden. Nog op den 5den Junij woedde er een hevige storm, welke den kaaidijk bij de *Bredstedter* indijking deed wegspoelen ³⁾. Op den 6den en 7den October werd *Oost-Friesland* andermaal door eenen zwaren watervloed bezocht. *Reiderland* lag geheel onder het water bedolven, *Emden* insgelijks. Alhier spoelden de golven hier en daar diepe kuilen in de straten, alsmede bij de gasthuis-sluis, welke daardoor in gevaar kwam. De deuren der sluis te *Oldersum* werden weggeslagen. Overal leden de dijken zware schade. Op de streek tusschen *Emden* en *Larrelt* ging de

1) *Kusz.* II. 8.

2) *Outhof.* 637. **Smid.* 174. *Ravinga.* 157. *Emd. Kronijk.* Arch.-akten.

3) *Kusz.* II. 19. **Walther.* 260.

kruin aan den binnenkant los en stortte naar beneden, terwijl de buitenzijde staan bleef. Digt bij de *Larrelter* sluis was een groot stuk van den dijk weggerukt, en bij *Manslagt* den schip op den dijk geworpen en geheel verbrijzeld ¹⁾.

Vreeselijk, wel is waar, was de Vastenavond-vloed, welke op den 8den Maart des volgende jaars *Oost-Friesland* overstroomde, doch tevens slechts een voorspel van den spoedig daarop volgende watersnood. Bijna al de aangeslijkte landen werden door de zeegolven overdekt en de dijken zwaar geteisterd. In den Dollart-dijk, bij *Wienham*, spoelde een groot gat, hetwelk ebbe en vloed hield; verder noordwaarts naar *Pogum* ontstonden twee gaten. Geheel *Emsigerland* lag weder onder water, met uitzondering alleen van eenige der hoogste streken op de *Eesher*. De Opper-Eemsche dijken waren op zeer vele plaatsen geheel doorgebroken. Bij *Petkum* werd eene kolk gespoeld, op dezelfde plaats alwaar vroeger ook eene bestaan had, ter breedte van 344 voet en ter diepte van 30 voet; eerst in 't najaar gelukte het, na vele vruchteloze en kostbare pogingen, deze kolk te omdijken. De woning van den molenaar aldaar spoelde weg; de man alleen redde zich, doch zijne vrouw en 4 kinderen verdronken. Van *Jarsum* tot aan *Emden* was de geheele dijk van de kruin beroofd. In *Emden* werd groote schade aangerigt. De schutdeuren van de kettingbrug werden opengeslagen, waarop het zeewater met geweld door de groote ooster- en onderscheidene andere

1) *Outhof*. 637. Archief-akten.

straten naar binnen bruiste, tot waar bij menschengeheugen geen water gezien was, terwijl hetzelfde den grond eenige voeten diep omwoelde. De lange- of havenbrug en de Boltendoortbrug werden zwaar beschadigd, zelfs het gewelf der brug in den wal van de roode sluis stortte gedeeltelijk in. Een man verdronk en eene vrouw werd uit haar huis weggespoeld. Het water stroomde door *Larrellt* en sleepte eene vrouw en hare twee kinderen mede, die evenwel nog met levensgevaar gered werden.

Van den dijk der Beneden-Eems hadden alleen het 8ste en 9de kwartier niets, het 1ste slechts zeer weinig geleden; in twee derzelve waren verscheidene streken gelijk met het meiveld; in het 3de had eene kruinstorting plaats gegrepen, gelijk ook in het 4de en 5de, doch hier in veel ergeren graad; in het 6de was de geheele kruin weggeslagen, en in het 7de kwartier bevonden zich 2 gaten en 3 kolken, van 8, 10 en 14 voet diepte. De *Knockster* sluis was geheel en al weggespoeld. Aan de *Greetmer* dijken viel geen beter lot te beurt. Bij den Galgenberg (Galgenwarf) ontstonden 3 gaten en bij de *Eilsummer* sluis 2 kolken, van welke de eene 20 voet diepte had, bij de burggracht aldaar was de dijk tot op den voet weggespoeld; verder naar den kant van *Wirdum* heen was de geheele dijk van deszelfs kruin beroofd, hetwelk ook voor het grootste gedeelte het lot van den dijk van het *Wirdumer-neuland* was, van welken eenige plaatsen tot op de halve hoogte des dijks weggeslagen waren. Veel leden de dijken in het ambt *Norden*, weinig die in

het ambt *Berum*, alwaar slechts door het overslaan een weinig water binnenkwam; doch de *Mande-* en de 3 *Lütetsburger* polders werden daarentegen geheel overstroombd. De dijken van het ambt *Esens* hadden vele kruinstortingen en doorbraken. De kleine *Charlotten-*greede voor de *Oud-Harlinger*-sluis liep onder, daar de dijk op vier plaatsen doorbrak. De inwoners leden groote schade aan hunne huizen, huisgeraad en winterkoren; daarenboven verloren zij 21 koeijen en 1 paard¹⁾. Ook in *Friesland* leden de dijken zeer sterk, te *Harlingen* werd het havenhoofd vernield²⁾. Op den 4den Maart greep er ook te *Hamburg* een hooge vloed plaats³⁾. In het volgende jaar werd *Oost-Friesland* weder door gelijken ramp getroffen, waarbij de sluis van *Oldersum* weggerukt en de dijken van *Esens* en *Dornum* sterk beschadigd werden⁴⁾. Op den tweeden Kersdag ontstond er eenë doorbraak in den Stör-dijk, bij de *Breitenburger* kerk⁵⁾.

Thans zijñ wij genaderd tot een' der vreesselijkste stormvloeden, welke de aangeslijkte landen ooit overstroombd hebben, tot den *Kersvloed van 1717*. Dezelve behoort onder die weinigen, welke zich over de geheele Noordzee-kust uitstrekten; door denzelven werd een groot aantal menschen van het leven beroofd en in de meeste streken buitengemeen zware schade aangerigt, waarvan het drukkende nog vele jaren daarna gevoeld werd.

1) *Outhof*. 638. *Ravinga*. 158. *Emder Kronijk*. *Funk*, *Chron.* I. 67. *Wiarda*. VII. 5. *Archief-akten*.

2) *Van Leeuwen*, *Voorr.* 46.

3) *Outhof*. 640.

4) *Funk*. I. 75. *Wiarda*. VII. 6.

5) *Kusz*. II. 21.

Dezelve maakt een merkwaardig tijdstip uit in de natuurkundige geschiedenis van het kustland, zoodat wij van denzelfen een breedvoerig verslag dienen te geven.

Gedurende verscheidene dagen vóór Kerstijd waaide het sterk uit het zuidwesten, waardoor er veel water door het Kanaal in de Noordzee gejaagd werd. Op vrijdag, den 24sten December 1717, liep de wind des nachtmiddags naar het westen, met zonnenondergang naar het noordwesten en blies vrij sterk; men kon dus een' hoogen vloed verwachten, evenwel geen' buitengemeen hoogen, daar de storm niet zeer hevig was en daarbij de maan nog in het laatste kwartier stond. Laat in den avond verhief de storm zich wel, doch om middernacht begon dezelve weder te bedaren, zoodat niemand aan gevaar dacht en allen onbezorgd te bed gingen, menigeen, helaas! om niet weder te ontwaken. Des nachts tusschen 1 en 2 uur verhief de storm zich geheel onverwachts uit het noordwesten met eene verschrikkelijke woede, en plotseling zwol de zee op tot eene nooit geziene hoogte, lang vóór den tijd van den vloed. Eerst tegen half zeven uur zoude het te *Emden* hoogste vloedtijd zijn, iets later in *Jever* en de oostelijke streken. Doch reeds ten 2 ure was het water eensklaps zoo hoog gestegen, dat hetzelfde door de geheele stad *Emden* stroomde. Met eene voorbeeldeloze woede bestookten de golven de dijken; in slechts weinige oogenblikken bereikten zij de hoogte derzelve, rolden spoedig daarop 4, 5, ja 6 voet hoog daarover heen, sloegen dezelve aan stukken, doorbraken ze op onderscheidene plaatsen en verspreidden zich met onweerstaanbaar geweld en buitengemeene snelheid over de uitgestrekte vlakten. In

korten tijd waren deze, tot aan den oorspronkelijken oever, in eene schrikbarend verbolgene zee herschapen.

Geene pen is in staat om de jammeren en de ellende te beschrijven; in welke de inwoners zoo eensklaps en zoo geheel onverwachts door de binnendringende zee gedompeld werden. In 't holste van den duisterten nacht werden zij door dat onheil getroffen. Allen lagen zorgeloos in de armen van den diepsten slaap. Plotseeling worden zij door het bruisen der binnendringende golven gewekt. Met woedend geweld klotst de zee tegen de muren hunner woningen, welke met een verschrikkelijk gekraak omstorten. Door schrik bedwelmde vliegen de ongelukkigen uit den slaap op; de zwartste nacht omgeeft hen, daar geene enkele ster de duisternis verlicht. Zij staan op om de oorzaak van het vreemd gedruisch te ontdekken, hetwelk hun maar al te spoedig gelukt; zich uit het warme bed begevende, stappen zij in den ijskouden vloed. Het water stijgt intusschen al hooger en hooger. Verbijsterd en buiten zich zelve door dit buitengewone verschijnsel, weten zij niet wat te beginnen; aan alle zijden hoort men een angstig geschrei en luid gejammer opgaan. Spoedig roept de echtgenoot om hulp; ter naauwernood nog is zij door haren man in zekerheid gebragt, of daar klinken hen de jammerkreten hunner kinderen in de ooren. Velen kwamen in het bed om, in het bijzonder oude lieden en kinderen, vooral in de het naast aan den dijk gelegene plaatsen. Menigeen gelukte het, zich en de zijnen op de zolders, daken, boomen en hooibergen te redden. Aan velen was zulks niet eens gegund; menig echtgenoot

zag zijne teêrgeliefde vrouw op het bed verdrinken, terwijl hij, buiten staat iets tot haar behoud te doen, niet dan met grôte inspanning zijn eigen leven kon redden; ook zag menig vader, vruchteloos pogende zijne kinderen aan den dood te ontrukken, hen eene prooi der golven worden. De meesten van hen, die het gelukte vooreerst eene schuilplaats te vinden, waren naakt en bloot; in dezen staat moesten velen, onder den blooten hemel, den langen kouden winternacht, onder het huilen van den razenden storm en het woeden der opgeruide baren, afwisselend vergezeld van zwaren regen, hagel, donder en bliksem, doorbrengen. En ook daár was voor velen nog geene veiligheid. Het woedende water bestormde de huizen, rukte stukken van dezelve af of wierp ze omverre, waarop de ongelukkigen door den vloed verzwolgen werden; of door koude verstijfd, valt de een na den ander uit den boom, van het dak of van het hooi neder; terwijl ook menigeen op zijne schuilplaats zelve den geest geeft. »Nog steeds verbeeld ik mij,” zegt outhof, een ooggetuige, die zelf in levensgevaar kwam, »het bruisen der baren, het gekraak der instortende huizen, zolders en daken te hooren, benevens het hartbrekend geschrei en gejammert der doerlijk in de golven verzinkende menschen, het gekrijt van teedere vrouwen en kinderen, die hier onder neêrploffende balken verpletterd werden, daár nog op het bed, in het water verstikken of, door de schuimende baren her- en derwaarts geslingerd, half naakt op het water rondrijven en ten laatste in den vloed omkomen, terwijl weinigen, na lang ronddobberen, eenen veiligen grond bereiken.”

Kindelijk was de nacht van schrik voorbij. Geenen troost evenwel bragt het wederkeerende daglicht; het brak slechts aan, om de ellende in al derzelver akeligheid te doen aanschouwen. Geheele zoo wel als halve huizen, daken, planken, balken, kasten, bedden, menschen en menschenlijken, doode paarden, koeijen, ossen, varkens, schapen, honden en hazen, hooi- en korenbergen, stroo - alles dreef in eene bonte mengeling door elkander. Hier werd een man op eenen hooiberg, dáár eene vrouw op eenen balk voortgespoeld. Moeders, bloot in het hemd, dood of nog levende, met haren zuigeling aan de borst, werden door de golven heen en weer geworpen. Hier zag men menschen de daken der huizen, dáár takken van nog boven het water uitstekende boomen beklauteren, de meesten in het bloote hemd of met slechts enkele kleedingstukken bedekt; en wien werd ook tijd gegeven zich te kleeden? Rillende van koude en verstoken van voedsel, moesten velen, niet uren, maar dagen lang aldaar doorbrengen. Vermoeidheid, honger en koude verzwakten de verkleumde leden. Weldra ontviel hier aan de moeder haar kind, hetwelk zij zelve spoedig volgde; terwijl dáár ook de krachtige jongeling niet langer in staat was zich vast te houden. Vruchteloos was al het geroep der ongelukkigen om hulp; hun geschrei werd verstomd door het geloei van den storm en het geklots der baren, en bovendien had ieder genoeg te doen met zich zelven te redden. Bijna niet minder rampzalig was het lot van hen, die op de zolders eene schuilplaats gezocht hadden. Weinigen konden bij den plotseling opkomenden watersnood er aan denken om

vuur mede te nemen, hetwelk ook bij hun ontwaken reeds door het water uitgedoofd was, slechts enkelden waren nog zoo gelukkig een' geringen voorraad van levensmiddelen en versch water te redden; ook zij moesten, voor het grootste gedeelte ongekleed, de koude zonder voedsel, zonder vuur en licht verduren en, van alle kanten door het water omringd, den kwellendsten dorst lijden. Zoo ging de dag voorbij; het werd nacht, en wederom dag, en nog eens nacht, zonder dat de ongelukkigen uit hunnen nood verlost werden, want het water liep niet, zoo als anders, op den tijd van de ebbe af, maar de storm bleef drie dagen achtereen zonder ophouden doorwoeden, en zoolang ook bleef het zeewater staan.

Niet overal vierde de zee hare woede even ruim bot. Het zwaarste werden *Groningen*, *Oost-Friesland*, *Jever*, benevens *Kniphausen* en *Oldenburg*, en de streek tusschen de *Wezer* en de *Lauwer* geteisterd. Hier, op eene uitgestrektheid van meer dan 20 mijlen lengte en $75\frac{1}{2}$ vierkante mijlen in den omvang, was schier alles overstroomd, daar het water 6, 8, 10, zelfs tot 14 voet hoog op de velden stond. Minder zwaar werden de streken aan de oostzijde der *Wezer* beschadigd, en nog lichter kwamen de landen aan den westkant der *Lauwer* er af. Ook verscheen het water niet overal even snel. Te *Emden* had hetzelfde reeds ten 2 ure des nachts deszelfs hoogsten stand bereikt, in andere streken van *Oost-Friesland* om 2, 3 of 4 uur, te *Butforde* eerst tegen 6 uur in den morgen; op denzelfden tijd ook in *Groningerland*, voor de stad *Groningen* zelfs eerst tegen den middag, in *Jeverland* tusschen 3 en 5 uur, bij *Jever*, benevens

bij *Gödens* tegen 7 uur; in *Butjadingerland* op eenige plaatsen reeds des avonds van den 24sten December. In het oosten, alwaar de vloed later komen moest, verscheen dezelve insgelijks vroegtijdig; reeds vóór 3 uur des nachts had het water *de Halligen* bedekt, tusschen 3 en 4 uur *de Wilstermarsch* en een uur later *Dithmarsen*. Ook de hoogte van den vloed was niet overal dezelfde. Op de voornaamste schouwplaats schijnt dezelve de hoogste geweest te zijn, welke aldaar ooit geweest was. In *Oost-Friesland*, en wel in het *Emder* ambt, steeg dezelve 2 duim hooger dan de *Allerheiligenvloed* van 1570, — anders de hoogste, welken men aldaar tot dusver kende, — zoo als zulks aan een merkteeken aan den toren te *Süderhusen* te zien is. Omtrent de andere streken ontbreekt het aan berigten; ook vindt men nergens gewag gemaakt, hoe hoog eigenlijk de vloed gestegen is; alleen in *Hamburg* heeft men zulks opgeteekend, alhier steeg dezelve tot 19^{3/4}, à 20 voet boven de laagste ebbe ¹⁾.

Deze vloed strekte zich, wel is waar, tot aan *Zee-land* en *Vlaanderen* uit, doch men vindt van geene bijzondere schade in die gewesten of in *Zuid-Holland* gewag gemaakt; slechts één polder op *Operflakkee* en drie op het eiland *Dordrecht*, benevens één bij *Vlaardingen* liepen onder. Meer overlast leden de omstreken van het IJ. *Amsterdam* stond op het punt om overstromd te worden; reeds liep het water over eene der schutdeuren van de Haarlemmer sluis en andere plaatsen; bijzonder sterk drong hetzelfde tegen den dijk bij

1) Hannov. Magazin auf 1825. S. 695.

de Haarlemmer-poort, en slechts met de grootste inspanning van krachten gelukte het, hier eene dijkbreuk voor te komen, welke evenwel nog zoude plaats gegrepen hebben, indien niet het water in het noordelijk gedeelte van het IJ zich eenen doortogt door de dijken gebaand en zodoende het gevaar van de stad afgewend had. Ook stroomde het water over den Slaperdijk heen, zoodat hetzelfde te *Haarlem* op onderscheidene plaatsen de huizen binnendrong. Erger ging het in *Noord-Holland*. De *Assendelfter*- en *Uitgeester* dijken braken op 8 plaatsen door, terwijl er tevens groote keiken ontstonden, de grootste 300 voet lang en 70 voet diep. Door deze openingen verspreidde de zee zich in volle stroomen over het land en bedolf het geheele zuidelijke en oostelijke gedeelte der provincie tot *Avenhorn* en *Hoorn*. Groote schade werd daardoor vooral te *Assendelft* en *Krommenie* aangerigt; op de laatste plaats steeg dezelve tot f100,000. De toren te *Egmond* werd door de zee ondermijnd, doch bleef door de ondergelegde takkebossen nog behouden. Bij *den Helder* bezweek insgelijks een dijk, zoodat het water tot naar en binnen *Alkmaar* stroomde. Slechts de droog gemaakte meren, de *Beemster*, *Schermer*, *Purmer* en *Wormer*, bleven vrij, hoewel het ook aan de ingezetenen vele moeite kostte, derzelver dijken staande te houden.

In *Overijssel* braken onderscheidene dijken door, zoodat er eenige streken onder water gezet werden, door hetwelk ook *Zwolle* en *Kampen* grooten overlast leden, hoewel de schade in het geheel gering was. Zwaarder

werd *Friesland* geteisterd. Bij *Stavoren* sloeg de zee over de dijken en nam ongeveer 300 voet van het paalwerk mede weg. Te *Harlingen* stroomde het water door de straten en rigtte aan de havenwerken groote verwoestingen aan. Het hevigste werd de noordkust bestookt. De dijk van *het nieuwe Bildt* brak op onderscheidene plaatsen door, en bij de sluis werd een huis, benevens de schuur, tot op den grond weggespoeld. *Ferwerderadeel* werd geheel en al overstroomd, in *Dokkum* liep het water zelfs over de sluis. Te *Niekerk* moesten alle inwoners, op drie huisgezinnen na, eene schuilplaats in de kerk zoeken. In *Oost- en West-Dongeradeel* kwam het water, 's nachts te 3 uren, manshoogte over de dijken binnenstorten; in onderscheidene dorpen spoelden huizen weg, de schans *Oostmahorn* werd voor het grootste gedeelte vernield en 25 menschen, die op eenen zolder gevlugt waren, kwamen gezamenlijk om, doordien het huis instortte. Erger nog ging het in *Kollummerland*, aan de Lauwer; op verscheidene plaatsen bezweek deszelfs dijk, bij het huis *de Luins* ontstond eene doorbraak van 20 roeden lengte en 50 voet diepte, terwijl de stroom 4 aldaar staande huizen wegrukte. In deze provincie verdronk een aantal van 150 menschen en eene aanzienlijke menigte vee.

Nog versch lagen de bewoners van de aangeslijkte landen in *Groningerland* de verwoestingen in het geheugen, welke de Martins-vloed, 31 jaar vroeger, aldaar had aangerigt. De Kersvloed overtrof denzelfen echter op eene bedroevende wijze: trouwens, de helft meer menschen en vee kwam daarbij om. Thans evenwel

was het hoofdzakelijk het noordwestelijk gedeelte, het *Hunzingo-kwartier*, hetwelk de zee zich bij voorkeur tot het doel van haren aanval uitkoos; 1,942 menschen, 6,610 stuks hoornvee, 1,812 paarden en 13,774 schapen werden aldaar hare prooi. De overige gedeelten leden veel minder; in het *Oldambt* kwamen slechts 22 menschen om het leven. Over het algemeen steeg het water hoger dan in den vloed van 1686, op vele plaatsen en zelfs in de stad *Groningen* verschilde het eenige voeten. Het *Hunzingo-kwartier* was het eerst aan de beurt; niets baatten aldaar de dubbele rij dijken, dezelve werden overstroomd, op ontelbare plaatsen aan stukken geslagen, aanzienlijke gedeelten, te zamen ter lengte van 854 roeden, tot op den grond weggespoeld en overal diepe gaten in derzelver voet gewoeld, in het geheel 69 van aanmerkelijke omvang, op eene lengte van 769 roeden, van slechts weinige tot 40 voeten diepte. De vloeddeuren van de Schaphalster zijl sprongen onder een vreesselijk gekraak open, waarop het water de Hunze binnenbruiste en zich vervolgens over het land verspreidde, zulk eene groote menigte teek ¹⁾ medevoerende, dat er zich daarvan voor de zeer lange brug tusschen *Winsum* en *Obergum* een vaste dam vormde, over welken menschen gingen en waarover men zelfs met paarden en wagens zoude hebben kunnen rijden. Bedroevend was het schouwspel, dat de meeste dorpen aan de kust opleverden. Op *de Meeden*,

-
- 1) *Teek* noemt men het uitwerpsel, hetwelk de zee bij den vloed aan de dijken achterlaat, gewoonlijk meest uit zeeplanten bestaande.

alwaar de laatstvoorgaande vloed 313 menschen wegge-
raapt had, kwamen thans 208 menschen, 722 stuks
hoornvee, 193 paarden en 2,803 schapen om, terwijl
er bovendien nog 61 huizen ten eenenmale weggespoeld
werden. Te *Leens* verdronken 182 menschen, te *Klaas-
terburen* 178, te *Pieterburen* 172, te *Eenrum* 126
en zoo in de andere dorpen naar evenredigheid. In het
Fivelingo-kwartier werden de dijken insgelijks zwaar
beschadigd; bij de oude sluis te *Oterdum* spoelde er
een gat in den dijk, hetwelk later door herhaalde vloe-
den aanmerkelijk vergroot werd; van de kleinere gaten
zullen wij geen gewag maken. *Delfzijl* werd woedend
door de baren bestookt en geheel overstroomd, en tevens
een groot gedeelte van den wal in het westen doorge-
broken en geslecht: door die opening van de landzijde
drong de zee de vesting binnen en vulde dezelve op;
in de woning van den kommandant stond het water ter
hoogte van 10 voet, alle inwoners moesten naar boven
vlugten, en in onderscheidene huizen waren groote ope-
ningen gewaaid. De Kakenbrug, voor de Farmsummer-
poort, werd bijna geheel verwoest, de ijzeren leuning
weggeslagen, de straatsteen en uit den grond gespoeld,
de zware baksteen en aan weerskanten naar beneden ge-
worpen en het muurwerk verbrijzeld. Met groote moeite
gelukte het nog, de waterpoort te behouden; eene der
zware deuren was reeds verpletterd. In de kerk, alwaar
het water 8 voet hoog stond, werd alles door elkander
geworpen. Van de 3 Delf-zijlen bezweek de middenste
voor den aandrang des waters, hetwelk aldaar eene diepe
kolk woelde, weshalve men de ruimte dier zijl nader-

hand geheel gedempt heeft. De tweede, eerst vóór korten tijd zeer hecht gebouwde, *Dorpster* zijl bood beteren weêrstand, hoewel echter eene der ebbedeuren uit de hengsels geligt werd, zoodat men zich, ter voorkoming van grootere schade, genoodzaakt zag, ook de andere ebbedeur uit te nemen, ten welken einde een soldaat, met een touw om het lijf en eene plank onder de voeten, naar beneden gelaten werd, die het gevaarlijk werk gelukkig ten uitvoer bragt. Het meeste leden in dit gewest de dorpen *'t Zandt*, *Godlinze*, *Spijk*, *Bierum* en *Holwerde*, alwaar te zamen 205 menschen omkwamen, in het geheele kwartier echter, 311, benevens 3,874 stuks hoornvee, 1,103 paarden en 6,421 schapen; terwijl er 535 huizen weggespoeld werden, waaronder 45 alleen in *Siddeburen*, niettegenstaande dit dorp diep landwaarts in en voor het grootste gedeelte op zandgrond gelegen is. In het *Wester-kwartier* werden twee groote kolken in den dijk gespoeld, eene ter diepte van 49 voet; hetzelfde werd geheel overstroomd, meest van den kant van *Kollumerland* in *Friesland*, doch onderging overigens, behalve aan de dijken, geene groote schade, daar er slechts één mensch en een weinig vee het leven verloor. Groo- ter was het verlies aan vee in *het Gorecht*. In *het Oldambt* werden hoofdzakelijk de dijken, vooral die aan den *Dollart*, beschadigd; dezelve werden voor het grootste gedeelte van de kruin beroofd, op eenige plaatsen ten eenen male weggeslagen, en tevens vele gaten in derzelver voet gewoeld, het grootste digt bij *Pinsterveld*, zijnde 47 roeden lang en 25 tot 30 voet diep, en bij *Woldendorp* twee van minderen omvang, doch

van 38 en 42 voet diepte. *Midwolder-hamrik* leed het zwaarste verlies; een aantal van 13 menschen verloor aldaar het leven en 60 huizen werden verwoest.

Eerst tegen den middag van den 25sten December verscheen het water voor de poorten der stad *Groningen*, terwijl hetzelfde zoo snel aanwies, dat 's avonds ten 7 ure alle lage gedeelten overstroomd waren; men wil, dat de stand des waters aldaar 3 voet hooger was, dan in den Martijns-vloed. Weldra waren de omstreken der stad in eene bruisende zee herschapen, en de talrijke hooibergen en stukken van huizen, welke kwamen aandrijven, toonden maar al te duidelijk, welk een onheil het land getroffen had. Met den meesten ijver stelden de regering en de burgerij alles in het werk, om overal hulp te verleenen, waar hulp noodig was. In aller ijel werden eenige bruggen afgebroken en wegen doorgestoken, om aan de vaartnigen eenen doorgang naar de kanalen te verschaffen. Alle turfschepen en andere vaartuigen, zoo vele als maar voorhanden waren, werden in beslag genomen, behoorlijk bemand en, met levensmiddelen en water voorzien, naar alle kanten uitgezonden. Vele menschen werden zodoende aan den dood ontrukkt, gedeeltelijk zelfs met hunne have en vee naar de stad gebragt, alwaar onderscheidene huizen en stallen hun tot huisvesting aangewezen werden; velen werden ook door de burgers in hunne woningen opgenomen. Volle 14 dagen lang voer men voort met op deze wijze menschen en vee te redden. Menigeen, die van het water verschoond bleef, zoude, zonder deze tijdig aangebragte hulp, versmacht, of door koude verstijfd

een slagtoffer van den dood geworden zijn. In het geheel verloor de provincie *Groningen* 2,276 menschen, 11,666 stuks hoornvee, 3,200 paarden, 1,305 varkens en 21,214 schapen, terwijl er 1,560 huizen verwoest en nog veel meer beschadigd werden.

Wij wenden ons thans naar *Oost-Friesland*. Aldaar zag het bedroevend uit. Geen plekje op de aangestrikte landen bleef van het water verschoond. *Reiderland* alleen viel een minder hard lot ten deel. Hetzelve werd, wel is waar, overstroomd en de *Critzumer* zijl ging verloren, doch de schade was onbeduidend. Alleen te *Ditzum* verdronken twee menschen en eenig vee. Ook de zuidelijke helft van het ambt *Leer* leed weinig schade, zwaarder werd het noordelijk gedeelte geteisterd, vooral de kerspelen *Neermoor* en *Veenhusen*, welke 727 stuks hoornvee en 3 menschen verloren. Den minsten invloed oefende de watervloed op het *Stikhauser* ambt uit, niettegenstaande hetzelve door de in de Eems uitwaterende Leda en Jumme gemeenschap met de zee heeft. Slechts hooger op werden bijna alle dijken met den grond gelijk gemaakt, doch dezelve waren aldaar ten dien tijde ook nog zoo zwak, dat zij slechts de hoogte van 2, 3 tot 4 voet bereikten. Erger waren de verwoestingen, welke in de heerlijkheden *Oldersum* en *Petkum* aan de Eems aangerigt werden. Te *Petkum* werd de woning van den ambtman, met al het daarin aanwezige schoone huisgeraad geheel en al weggespoeld en in het dorp zelf verloren 14 menschen het leven.

Zwaar werd de stad *Emden* geteisterd. Met uitzondering van de groote dijkstraat, welke vóór eeuwen

een dijk geweest was, en het hoogste gedeelte van de burgstraat, was de geheele stad overstroomd, zoodanig dat de meeste huizen 3 tot 4 voet en sommigen nog dieper in het water stonden. Ook de *Nieuwstad* liep geheel onder, en daar zulks ten 2 ure des nachts onverwachts en plotseling plaats greep, heerschte hier groote nood; velen, die in de kelderkeukens en lage vertrekken sloepen, traden, door het gedruisch van het eerst binnendringende water gewekt, uit het bed in hetzelfde en ontkwamen ter naauwernood aan het gevaar van te verdrinken. OUTHOF zelf kwam in groot levensgevaar; hij werd nog tijdig genoeg door de bureu gewekt, doch moest, even als zijne vrouw en dienstmeid, van het bed stappende, door het water waden. Het gelukte hem nog het vuur en eenig beddegoed te redden. Na verloop van een kwartier uurs stond het water reeds 5 voet hoog in de keuken; een stuk van den muur bezweek, waardoor hij oogenblikkelijk tot aan het lijf toe in het water kwam te staan, en toen er onmiddellijk daarop nog een binnenmuur instortte, werd hij door den stroom bijna overweldigd en in den kelder gespoeld; het gelukte hem echter nog het gevaar te ontkomen en zijn studeervertrek te bereiken, alwaar gelukkig drooge kleëren voorhanden waren en vuur konde worden aangelegd. Zijn' buurman, die geheel doornat de vlugt op den zolder nam, ging het zoo goed niet af; hij moest het daar zonder vuur en licht uitharden, terwijl zijne vrouw en dienstmaagd zich in eene andere kamer rededen en eerst den volgenden middag bij hem kwamen en tevens vuur en levensmiddelen van eenen nabuur

kregen; niet vóór den vierden dag echter, nadat het water weder was afgeloopen, konden zij hun toevlugtsoord verlaten. Vele anderen geraakten in nog grooteren nood; intusschen verdronk er slechts één man, en eene vrouw werd onder hare instortende woning gedood. Velen ontkwamen slechts daardoor aan den dood, dat zij met de uiterste krachtsinspanning, door de planken heen, op den zolder geraakten. Eene weduwe en haar zoon gingen naar achteren om naar een luik te zien; naauwelijks aangekomen, stortten zij met den achtergevel in de achter het huis aanwezige sloot; de zoon dreef naar de oosterstraat; de moeder grijpt eene tobbe aan, drijft daarmede door of over onderscheidene bruggen en komt eindelijk bij de Pannewerf weér aan wal, waar eene vrouw, haar roepen om hulp vernemende, in duisteren de hand uitstak en haar naar zich toe trok. De stad zelve leed zware schade: vele straten waren opgespoeld; de langebrug, met het daarop staande wachthuis, dreef van hare palen weg; een gedeelte van den stadsmuur aan den waterkant stortte in; de Boltenpoortsbrug werd vernield, als ook de brug voor de Boltenpoort, anderen beschadigd, en op onderscheidene plaatsen kuilen in de straten gespoeld, vooral bij de oosterpijp en de vleeschhal. Zeer aanmerkelijk was de schade aan publieke en afzonderlijke gebouwen, en grooter nog die aan huisgeraad en koopwaren toegebracht. Op den derden dag nog voer men met booten over de straten; vele inwoners moesten tot zoo lang op de bovenkamers en zolders vertoeven, in het eerst zonder vuur en licht, velen zelfs zonder voedsel. Het vee werd op den wal gedreven, doch er

kwamen nog 174 stuks om, daar het water zich zoo spoedig verhief. — Oneindig droeviger nog zag het er in het ambt *Emden* uit. Vreesselijk werden deszelfs dijken geteisterd. Van den dijk van den Beneden-Eems, 3,743 $\frac{1}{2}$ roeden (van 20 voet) lang, in 10 kwartieren verdeeld, waren het tweede en tiende met den grond gelijk; in het eerste, digt bij *Emden*, spoelde eene kolk, 100 roeden lang, 33 $\frac{1}{2}$ roeden breed en in het midden tot 80 voet diep ¹⁾; in het 7de en 8ste kwartier spoelden mede twee kleinere, en buitendien nog onderscheidene gaten. De *Larrelter* zijl kwam in groot gevaar, daar er naast dezelve eene opening ontstond. Alle dorpen stonden onder water. In *Hinte* verhief hetzelfde zich tot aan de pilaren der hoog staande kerk; terwijl het te *Larrelt* 1 vt. hoog door de kerk stroomde. Het huis bij den zaagmolen nabij *Emden* werd, met 6 menschen en alles wat daarin was, weggespoeld; verscheidene andere alleen en op vlakken grond staande huizen werden geheel of ten deele vernield. Te *Uphusen* geraakte een huis, toen de bewoners daaruit gered waren, in brand en brandde tot op het water af; dit leverde van *Emden's* wallen een verschrikkelijk schoon schouwspel op: vuur en water als het ware in elkander versmolten. Te *Wiebelsum*, digt aan den dijk gelegen, verloren 14; en in het kleine *Betteweer* 18 menschen het leven. In het geheel was het verlies aan menschen, vee en huizen niet groot, dewijl de dorpen alle op hoogen (Warfen, terpen) staan en zodoende slechts tot eene

1) Volgens eene oude, dadelijk na de overstroming opge-
maakte kaart.

geringe hoogte overstroomd werden; de schade trof bijna alleen de op zich zelve op vlakken grond of lage hoogte staande huizen, van welke verscheidene verwoest en al de overigen zwaar beschadigd werden. Te *Süderhusen* kwam een zeeschip van *Greetsiel* aandrijven, hetwelk naderhand nog behouden door de groote kolk bij *Emden* teruggevoerd werd. In het ambt *Greetsiel* had vooral het vlek van dien naam veel te lijden; aldaar werden 18 huizen door den stroom geheel en al weggespoeld; benevens 48 menschen. Acht der huizen, welke binnen de zijl stonden, werden door een uit elkander gegaan houtvlot verbrijzeld; akelig drong het noodgeschrei der bewoners tot de overige huizen door, doch niemand was in staat te helpen. Nog beklagenswaardiger lot trof den schoonen polder *Schoonoord*. Van de 8 beerenplaatsen aldaar, waren 2 met menschen, vee en alles, op 3 paarden na, verdwenen, 2 anderen en 3 op eene hoogte staande huizen in puinhoopen veranderd, 5 zeer zwaar beschadigd, alsmede het vierde huis van de hoogte; terwijl er 10 menschen, 80 paarden en 79 stuks hoornvee omkwamen; slechts 13 stuks hoornvee en 43 paarden behielden het leven. *Wirdumerneuland*, ofschoon deszelfs dijken geheel waren weggeslagen, verloor daarentegen niet één stuk vee, zelfs geen schaap, even min als *Aland*, waar toch het water in en aan de gebouwen aanmerkelijke verwoestingen aanrigtte. Een huis te *Wirdum* dreef met 5 menschen geheel naar het veen achter *Ochtelbur*, alwaar het ineen stortte. Eene nieuwe boerenplaats bij *Campen* ¹⁾, welker muren

1) Vermoedelijk *Rusthoven*, alwaar, volgens de opgaven,

omgespoeld waren, verloor bijna al het vee. De bijbel van den eigenaar dreef naar het een uur van dáár gelegen dorp *Twixlum*, aan het huis van zijnen zwager. De dijken werden sterk beschadigd, overal de kruin afgeslagen en 4 kolken gespoeld, benevens 2 kolken in den dijk van *Schoonoord*, behalve eene menigte tot aan den voet des dijks loopende gaten. De buitenvleugel van de *Grestimer* zijl stortte in; de *Elsumer* zijl verloor de voorsluis en alle deuren, welke verbrijzeld of onbruikbaar werden gemaakt.

Het ambt *Aurich*, hetwelk grootstendeels den hoogsten grond in de provincie bezit, heeft in het westen en zuidwesten, alwaar het aan de beide zoo even genoemde ambten grenst, ook den laagsten bodem. Deze streken kwamen in groot gevaar. Van de kerk te *Förlitz* werd een muur weggeslagen, terwijl de pastorijs en twee huizen instortten, waarbij het vee en alle have mede verloren ging. Te *Bedekaspe* kwam de helft der paarden en twee derde van het rundvee om; de meeste huizen waren beschadigd, en ter naauwernood ontkwam de predikant in zijne onderkleeren het gevaar naar *Wiebelsbur*. Nog erger lot viel *Blaukirchen* ten deel; van 15 gebouwen bleven slechts 2 onbeschadigd, en 2 gingen geheel en al ten gronde. De helft van het rundvee verdronk, benevens 8 menschen. Het ergst was er de *Riepster Hamrik* aan; een huis aldaar stortte

van al het vee, groot en klein, slechts 6 paarden van 18 overig bleven; of anders *Buschhaus*, hetwelk zelfs maar één enkel stuk rundvee behield.

in, terwijl de overige 18 allen sterk waren beschadigd; van 71 paarden werden niet meer dan 19, en van het rundvee, ten getale van 263, werd niet een enkel stuk gered. Te *Riepe*, hoewel op eenen matig hoogen zandrug liggende, verdronk schier $\frac{1}{3}$ van het rundvee en 12 paarden; 52 huizen werden zwaar beschadigd. Ook *telbux*, *Bankstede* en *Barstede* verloren insgelijks veel vee, vooral het laatste; *Riepe* ook 19 menschen. De predikant dier plaats, met zijne vrouw op den zolder gevlugt, moest aldaar twee dagen vertoeven. Zelfs op het diep landwaarts in liggende *Luhbersfehn* en het *Hüllnerfehn*, welke geheel en al door het water overdekt werden, kwamen 7 menschen, 20 paarden en 194 stuks rundvee om, terwijl er slechts 50 stuks van het laatste en 14 paarden in het leven bleven; in het kerspelspel *Hatshausen* en *Ayenwolds* zelfs niet meer dan 16 van 123; terwijl aldaar 284 stuks rundvee omkwamen en 56 behouden bleven. *Groszefehn* leed naar evenredigheid dezelfde schade. Ook *Brockmerland* leed groot verlies aan menschen, vee en have, vooral in de lage streken bij het groote meer; het water drong door tot in de laagten van *Fahns* en *Walle*, een half uur ten westen van *Auriok*. Eene groote menigte timmerhout, brokken van huizen, huisgeraad en akkergeroedschap, benevens lijken van menschen en vee kwam bij de hooge zand- en veenstreken van dit amt aanspoelen, bij *Bagband* ¹⁾ in zulke hoeveelheid, dat er bijna geen

1) Het is welligt eene drukfout, wanneer *Oulhof* en *Wiarda* aanvoeren, dat dit dorp groote schade leed; de opgaven

doorkomen aan was. Bij *Timmel* kwamen vele door het water losgeraakte groote stukken veen en heidegrond aandrijven, waarin eene menigte adders gevlugt waren, welke door hare aankomst en sissen den inwoners grooten schrik aanjoegen, doch, zonder schade te doen, op het spoedigste in gaten, huizen en op het veld verdwenen. Bij *Aijenwolds* kwamen 6 veenakkers, met rogge bezaaid, aandrijven; dergelijke voorbeelden van opgeligte en weggespoelde akkers waren er meer; zoo kwam er niet ver van *Neermoor* 2 deimatten marschland aandrijven; bij *Westerholt*, in het ambt *Esens*, geraakte zelfs 5 deimatten (2000 vierk. roeden) veenachtig land, ter dikte van 3 tot 4 voet, los en dreef weg.

Een zware slag trof het kleine ambt *Norden*. Van de vele schoone, min hoog staande boerenhuizen waren 80 in puinhoopen veranderd, terwijl er bijna 300 menschen het leven verloren. Eene onbeschrijfelijke menigte koorn en hooi ging verloren. Allerlei, soort van meubelen en gereedschappen dobberde op de in eene zee verkeerde velden rond. Verscheidene huizen met menschen, vee en alles dreven weg en gingen daarna uit een. De dijken leverden eenen bedroevenden aanblik op. Die voor de Westermarsch was bijna geheel vernield: er werden 6 groote kolken gespoeld, 4 derzelve in de nabijheid van het dorpje *Itzingdorf*, waarvan de grootste 42 voet diep en 30 roeden wijd was.

zeggen daarvan niets. Hetzelve ligt ook op een' zeer hoogen zandgrond; alleen de laagliggende weilanden, welke zich tot bijna aan het dorp uitstrekken, liepen onder water.

De eene vleugel van de *Norder* buitenshuis werd voor een gedeelte weggeslagen. De stad *Norden* liep grootstendeels onder water; op een gedeelte van den nieuwen weg (de hoofdstraat) voer men met booten; in de haringstraat stonden eenige lage huizen tot aan het dak in 't water; in de Uffenstraat, de zijlstraat en bij de burggracht steeg hetzelfde $1\frac{1}{2}$ voet hoog in de huizen. Het noordelijk en noordwestelijk gedeelte alleen, op hoogeren zandgrond staande, bleef verschoond. — Beklagenswaardig was het lot van het ambt *Berum*. De dijken waren meest verwoest, vooral in de Oostermarsch, vele plaatsen op 20, 30 roeden lengte met het maaiveld ¹⁾ gelijk. Op *Nesmerziel* alleen stortten 50 huizen in en bijna 150 menschen werden door de zee verzwolgen. In het, tot de heerlijkheid Lütetsburg behorende dorpje *Bargerbur* bleef naauwelijks een enkel huis staan. Het water steeg zoo hoog, dat zelfs *Hage*, opeenen tamelijk hoogen zandgrond liggende, onder liep. De ambtman **KETTLER** redde ter naauwernood zijne kinderen. Hij nam met zijn huisgezin de vlugt op den zolder, waar zij, doordien het licht door de onvoorzigtigheid der meid was uitgegaan, in het duister, naakt en bloot, in aanhoudenden doodsangst moesten verblijven, tot dat er den volgenden nadenmiddag hulp kwam. Hij verloor zijne beide koeijen en veel huisgeraad. Zelfs het hoogliggende bouwland en het *Berumer* woud stonden onder water,

1) Wanneer een dijk tot op de laagte van den naast liggenden grond is weggespoeld, dan zegt men: 'hij is aan het maailand (*Mähfelde* [*Maifeld*]) gelijk geworden'.

hetwelk zich tot aan het hooge veen verspreidde, derwaarts, gelijk overal, bij *Hage*, *Arle* enz. ontelbare lijken, dood vee, huisgeraad, koren- en stroobergen in menigte aanspoelende.

Het *Esener* ambt leed nog het meest van allen. Een aantal van 842 menschen, daaronder 284 in het kerspel *Werdum*, verdronken gedurende dien verschrikkelijken nacht; terwijl 235 huizen instorteden. Boven alle beschrijving vreeselijk woedde de zee in de schier onmiddellijk aan elkander grenzende vlekken *Dornumer*- en *Westeraccumer-siel*. Van de meeste huizen aldaar bleef geen spoor achter; bijna alle inwoners kwamen om. Te *Westeraccumersiel*, onder het ambt *Esens* behoorende, bespeurde men na den vloed van 51 huizen de standplaatsen alleen; 23 boden het oog niets dan puinhoopen aan, 3 slechts waren staande gebleven, en 208 menschen verdronken; terwijl men wil, dat te *Dornumersiel* het aantal niet minder zal zijn geweest. Er werd een schip over den dijk van den nabij liggenden *Dornumer* greede geworpen, hetzelfde rukte in zijne vaart het onderste gedeelte van een huis weg en strandde bij *Fulkum*. Een ander schip zeilde eene el hoog over den dijk en geraakte dicht bij *Esens* vast, waar hetzelfde naderhand gesloopt moest worden. De dijken waren in eenen jammerlijken toestand; — kruinstortingen, afspoelingen aan den binnen- en buitenkant zonder tal; in dezelve waren, die van het ambt *Witmund* daaronder begrepen, 54 doorbraken en 9 kolken, waaronder 4 groote, van welke eene in den *Werdumer* houtdijk, 300 voet wijd en 30 voet

diep was. — Minder ongelukkig liep het voor het ambt *Witmund* af. Alleen het kerspel *Funnix*, toen ter tijd met deszelfs greede den kustrand uitmakende, trof een zwaar lot: hetzelfde verloor 243 menschen, 137 paarden en 442 stuks rundvee; vervolgens *Berdum*, alwaar 113 menschen, 92 paarden en 298 stuks rundvee omkwamen; terwijl *Butforde* 17 menschen, doch de overige dorpen slechts eenig vee verloren. Van den dijk waren 168 roeden met den grond gelijk; 145 $\frac{1}{2}$ roeden geheel als doorhoord, en 6, hoewel niet groote, kolken ontstaan. Te *Butforde* hield de leeraar juist zijne morgenpredikatie, toen het geroep klonk: »het water is daar!» Alles ijldes uit de kerk, doch de meesten konden reeds hunne woningen niet meer bereiken. Bij *Witmund* vertoonde zich het water eerst des morgens na 6 uur, hetzelfde vulde de slotgracht aan, steeg bij de brug over het diep, zoo hoog, dat het niet meer doorstroomen konde, stond bij de herberg 2 voet en 8 duim hoog, en overstroomde een gedeelte van de potstraat. Een schip van 60 lasten zeilde in volle lading over de dijken heen, doch bleef ten laatste op den dijk bij *Berdum* zitten. In het *Friedeburger* ambt en de heerlijkheid *Gödens* kwam het water van den kant van de Jade, vooral na de doorbraak van den *Kötteritzer* greede en van deszelfs ouden dijk, het land 6 tot 7 voet hoog bedekkende. Het vlek *Neustadtgödens* stond 3 tot 5 voet diep onder water, waardoor vele koopwaren bedierven. Op het *Etteler* *Grashaus* reddeden de menschen zich op het hooi en stroo, waarop zij ook hunne koeijen brag-

ten, terwijl het jongvee verdronk; de paarden, ten getale van 22, stonden tot aan den 26sten December in het water, toen het gelukte dezelve insgelijks op het hooi te brengen, hoewel een paar dagen daarna, toen men ze afhaalde, 6 derzelve in het Etzeler diep omkwamen, doordien zij in de koppeltouwen verward geraakten. Op de groote plaats, het Horster Grashaus, bleef al het vee behouden, terwijl ook de plaats zelve, wegens hare hooge standplaats, niets door het water leed.

Ook de eilanden bleven niet verschoond. Op *Borkum* werden de dijken en duinen beschadigd en een huis werd door de golven omverre gespoeld; overigens greep aldaar geene schade van eenige beteekenis plaats. Veel erger liep het af voor *Juist*, vooral voor deszelfs westelijk gedeelte: niet een van de 18 huizen aldaar bleef onbeschadigd; 9 werden weggespoeld, waaronder 5 met al de menschen, vee en huisgeraad, één man slechts gelukte het zich te redden. Van de kerk aldaar werd de eene gevel omvergespoeld, de overige muren op twee plaatsen ondermijnd. 28 menschen kwamen om, aan vee: 3 paarden, 21 koeijen en 68 schapen; de 9 beschadigde huizen waren bijna niet anders dan een puinhoop. Het dorp op het oosteinde daarentegen leed geene schade. De noordkant van het eiland verloor veel van de duinen, op vier plaatsen brak de zee dwars door het eiland heen, op de eene plaats zoo diep, dat de gewone vloed daarover liep. Een Engelsch oorlogschip van 42 stukken zonk op den 28 December in de Rems, de kapitein had zich vooraf met 18 man op *Borkum* gered en 19 man kwamen met het verdek op *Juist*

aandrijven, doch overigens ontging geen van de bemanning, 200 in getal, den dood. Op *Norderney* bleven slechts de pastorijs en eenige weinige huizen droog; 2 huizen werden tot op den grond verwoest, 15 zoo zwaar beschadigd, dat zij niet meer bewoond konden worden, verscheidene visschers-schuiten werden verbrijzeld en eenig rundvee verdronk. De duinen aan de westzijde verloren aanmerkelijk, als ook die op *Baltrum*, waar tevens het weideland bedorven, doch overigens geene schade toegebracht werd. Op *Langeroog* evenwel werd de kerk voor het grootste gedeelte vernield en kon uit onvermogen der inwoners niet herbouwd worden, weshalve dat eiland daarna met het kerspel *Esens* werd vereenigd ¹⁾.

De hier volgende tabel bevat een overzicht van het verlies aan menschen, vee en huizen in *Oost-Friesland*. Dezelve is volgens de officiële (amtlichen) opgaven ontworpen, naardien spoedig na de overstroming het verlies huis voor huis is opgenomen; zij zijn evenwel niet volledig, daar de opgaven van het toenmaals tot het ambt Emden behorende *Neder-Reiderland* ontbreken,

1) *Outhof*, 641-689. *Harkenroth*, Kersvloed, 141-178. *Ravinga*, 159. *Emder Kronijk*. *Cramer von Baumgarten*, Kersvloed. *Funk*, Ostfr. Chronik, VIII. 93-112. **Heckel*, Wasserfluthen, 24-51. *Wiarda*, Ostfr. Gesch. VII. 7. u. f. *Ülerich* (Rector te Witmund), Denkmal d. Gerechtigkeit und Güte Gottes in der hohen Christnachtsfluth u. s. w. (in handschrift, op het archief te Aurich voorhanden. Dit kleine geschrift bevat slechts weinig, dat ter zake dient). Archief-acten.

en het getal der in het ambt *Norden* beschadigde huizen niet is aangeteekend, omdat, zoo als het in het daartoe betrekkelijke ambtsberigt heet, dan bijna alle huizen moesten worden opgegeven, dewijl er naauwelijks een enkel huis in het geheele ambt onbeschadigd is gebleven. Ook bij het ambt *Leer* is slechts van enkele streken het getal huizen, welke schade hadden geleden, opgegeven; bij de meesten heet het: »eenige huizen,” bij *Völlen*, »vele huizen beschadigd, weinigen goed gebleven.” Overigens ontbreken de opgaven van de Heerlijkheden, welke derhalve uit de door *Funk* medegedeelde opgave overgenomen zijn ¹⁾.

-
- 1) Chronik, VIII, 113-117. *Funk* zal uit dezelfde officiële (amtliche) opgaven geput hebben, zijne getallen althans stemmendaarmede grootendeels overeen. Eenige opgaven evenwel zijn onjuist, zoo als het getal der in het ambt *Norden* beschadigde huizen, dat verre over 40 beloopt. Op *Borkum* laat hij 18 huizen beschadigd zijn, hetwelk niet naauwkeurig is; terwijl daarentegen de op *Juist* beschadigde huizen zijn weggelaten. Het verlies op het eiland *Nesserland* veroorzaakt, heeft hij dubbel opgegeven, doordien hetzelfde zich in de opgave van het ambt *Emden*, met uitzondering der schapen, reeds bevindt. *Wiarda* heeft de tabel van *Funk* onveranderd overgenomen^{a)}.

a) Ostfr. Gesch. VII. 18.

N A M E N der DISTRIKTEN.	HUIZEN :		ONGEKOMEN :					
	ver- woest.	bescha- digd.	Men- schen.	Paar- den.	Rund- vee.	Scha- pen.	Var- kens.	
Ambt <i>Leer, westk. der</i>								
<i>Eems</i>	1	55		2	5		1	
<i>Leer, oostk. der</i>								
<i>Eems</i>	11	94	5	127	811	30	2	
<i>Stickhausen</i> . . .		22						
<i>Emden</i>	34	59	53	85	419	519	27	
Stad <i>Emden</i>	2		2		174			
Ambt <i>Pewsum</i>	8	36	9	26	63	144	9	
<i>Greefsiel</i>	68	115	112	118	275	271	47	
<i>Aurich</i>	93	321	92	404	2013	184	52	
<i>Norden</i>	92		310	277	695	388	97	
<i>Berum</i>	190	179	585	389	1483	657	207	
<i>Esens</i>	235	427	842	348	1574	293	305	
<i>Witmund</i>	86	325	373	251	855	111	208	
<i>Friedeburg</i> . . .		24		21	71		30	
Heerlijkheid <i>Oldersum</i>	2	4	1	83	318	60	20	
<i>Borsum</i>	6		6	2	63	25	6	
<i>Up- u. Wolthusen</i>	2	3	5	8	57			
<i>Pelkum</i>	5		14	30	60			
<i>Risum</i>	3	17	13	4	5	39		
<i>Jennelt</i>		2						
<i>Lütetsburg</i> . . .	23	91	60	32	146	10	14	
<i>Dornum</i>	67	20	262	40	219	94	24	
<i>Gödens</i>	2	30	8	61	394	20	42	
	930	1824	2752	2308	9700	2845	1091	

Bovendien zoude op bevel der regering ook het verlies aan koren, boter en kaas worden opgenomen, hetwelk echter alleen in de ambten *Leer*, *Greefsiel*, *Pewsum*, *Esens*, *Witmund*, *Friedeburg* en *Berum*, in het laatste met uitzondering van de Neszmer voorgdij, is geschied. In deze ambten beliep het opgegeven verlies bijna 31,000 ton koren van allerlei soort, 47 $\frac{1}{4}$, ton boter, 3727 $\mathcal{U}$ en 65 stuks kaas; doch zulks zal welligt niet juist zijn. Het getal der geheel verwoeste boerenplaatsen of hoeven stond tegen dat der arbe-

dershuisjes in verhouding van 1 tot $8\frac{1}{8}$, die der beschadigden van 7 tot 8.

Zwaarder nog werden de heerlijkheden *Jever* en *Kniphausen* bezocht. De dijken lagen meest omverre; onderscheidene gedeelten, vooral in de kerspelen *Wiar-den*, *St. Joost* en *Pakens*, waren voor het grootste gedeelte of geheel tot op den grond weggeslagen; terwijl er vele kolken of breuken ontstonden, bij den *Carlsecker* greede 4, van 15 tot 20 voet diepte. De *Schillinger* dijk was vooral erg beschadigd; dezelve leverde naauwelijks iets meer dan een' hoop ruïnen op, en er waren 4 groote breuken gespoeld van 9 tot 22 voet diepte, de grootste van 247 voet breedte. Bij den *St. Jooster* zijl waren 2 dergelijke kolken ontstaan van 20 voet diepte. De *Crildumer* zijl geraakte in groot gevaar, dewijl de bodem onder wegspoelde en er eene kolk ontstond ter diepte van 22 voet, zopdat de zijl aan den noordkant 8 duim neerzakte. Tusschen de *Rüstringer*- en *Mariën*-zijl was de dijk op vele plaatsen tot aan het maaiveld (*Maifeld*) weggeslagen, en tevens eene kolk van 300 voet breedte en 18 voet diepte gewoeld. De *Mariën*-zijl, slechts door een' kaaidijk van 5 tot 6 voet gedekt, werd door de baren geheel vernield, en eenige daarbij staande huizen mede in de kolk gerukt. Geen kerspel op de Marsch bleef zonder verlies. Het meeste hadden *Minsen* en *Niende* te lijden, daar het eerste 255, het laatste 295 menschen verloor: vervolgens *Heppens*, hetwelk er 128 menschen, het vierde gedeelte zijner bevolking, bij inschoot. *Sande* verloor 122, *Hohenkirchen* 100, *Sengwarden* in de heerlijkheid *Kniphausen* 200, *Fed-*

derwarden 149 en *Accum* 25 menschen. Slechts in een enkel, doch ook klein marsch-kerspel, *Westrum*, kwam niemand om het leven. Velen reddeden zich in de kerken, welke, met uitzondering alleen van die te *Heppens*, van het water verschoond bleven. De stad *Jever*, aan den rand des zandgronds gelegen, bleef insgelijks vrij, hoewel het water tot aan den voet der hoogte kwam. Des ochtends zag men rondom de stad overal de zee golven, zag doode menschen aandrijven, huisge-
raad, balken en derg. 's Namiddags dreef er een man uit *Mederns* op een stuk hout aan, hebbende zijn kind in eenen emmer bij zich, dat onderweg verkleumd was; van hem kreeg men het eerst, en spoedig daarop nader bericht door eenen knecht en eene meid, die heel van *Altharlingersiel*, in Oost-Friesland, op een' hoop boonen-
stroom aanlandden. De schade in de heerlijkheid *Jever* werd op f1,005,944-00 begroot. Het verlies bedroeg:

aan mensch. paard. hoornv. schap. vark. huiz.

In <i>Wangerland</i> ,	613	261	1253	571	357	121
» <i>Oostringen</i> ..	102	65	454	264	102	12
» <i>Rüstringen</i> ..	560	129	1189	503	222	129

te zamen 1275 455 2896 1338 681 262

en in de heerlijk-

heid *Kniphausen* 374 101 1019 461 324 186.

Oldenburg had ook groot verlies te betreuren, doch in zeer verschillenden graad. Zijne Marsch werd tot aan de stad *Oldenburg* geheel en al overstroomd. Aan de *Ellenserdammer* zijl werd zware schade toegebracht, twee gebindten van de buitenzijl gingen verloren en alle

aarde werd weggespoeld. De nieuwe dijk van den *Kötteritzer*-greede werd tot op het maaiveld weggeslagen; de bewoner van de aldaar staande plaats verloor 23 paarden en 50 stuks rundvee, en hield slechts een enkel paard over. Daarop wierp de zee den ouden dijk achter den greede omverre en verspreidde zich over de westelijke marschlanden tot aan *Gödens* en *Friedeburg*. In de *Jader*-voogdij ontstonden 7 kolken, doch van niet meer dan 12 voet diepte. De groote, meer dan 100 jaren oude, *Schweiburger* braak werd tevens vergroot. In de heerlijkheid *Varel* verdronken 11, in het kerspel *Seefeld* 50, en in *Schwei* 3 menschen, terwijl overigens het verlies in de streken aan de *Jade* niet beduidend was; doch des te harder lot trof *Butjadingerland*. *Langwarden* en *Stolham* werden schier verwoest. In het eerste dorp dreven 73 huizen en eene school weg, 121 lagen in puin en 260 menschen verdronken. Verschrikkelijk woedde de zee in *Stolham*: 582 menschen kwamen om het leven, en meer dan 2,000 stuks vee, 110 huizen, benevens 3 scholen werden weggespoeld. De ambtsvoogd JULIUS kwam in het uiterste gevaar, een balk behield hem nog, doch al zijne goederen dreven weg, ter waarde van f10,800.00. Zwaar werd *Eckwarden* geteisterd; hetzelfde verloor 275 menschen, meer dan 1,200 stuks vee en 147 huizen; *Tossens* 115 menschen, en het, door vroegere aanzienlijke landverliezen zeer verkleinde kerspel *Waddens* 185 menschen en veel land, hetwelk naderhand buitengedijkt werd. De predikant dier plaats redde zich met groote moeite, met vrouw en 5 kinders, tot aan de armen in het water

wadende, naar boven, doch moest dáár 4 dagen vertoeven, tot dat allen werden afgehaald. *Burhave* verloor 142 inwoners; *Blexen* 262, terwijl de zeer hoog staande kerk alhier de eenigste was, waarin gedurende de feestdagen gepredikt konde worden. Te *Atens*, waar 43 menschen omkwamen, geraakte de predikant in het uiterste levensgevaar; gedurende 6 uren moest hij, tot aan het lijf toe in het water staande, op eene bedstede vertoeven; eindelijk evenwel gelukte het hem zich nog te redden, als ook zijnen zoon, doch zijne vrouw, benevens 3 kinderen en 83jarige moeder vonden in het water hun graf. In de voogdij *Abbehausen* telde men 442 lijken. — Zoo verloor dit, slechts ongeveer $3\frac{1}{2}$ vierk. mijlen groote, distrikt 2,306 menschen, het vierde gedeelte van deszelfs bevolking, 539 huizen, — daaronder 8 scholen begrepen, — die wegdreven, en vervolgens, met uitzondering der kerspelen *Blexen*, *Atens* en *Abbehausen*, meer dan 4,230 stuks paarden en hoornvee. De dijken waren in eenen ontzettenden toestand; overal lange gedeelten geslecht en vele, gedeeltelijk diepe, kolken gespoeld. Alle zijlen, op eene na, waren vernield of onbruikbaar gemaakt. Onberekenbaar was daarbij het verlies aan huisraad en akkergereedschap, koren, enzv., in een woord, geen ander distrikt leed zoo vele schade als dit. Doch ook de 4 overige marsch-voogdijen bleven niet verschoond: *Esensham* verloor 76, de overige kerspelen evenwel slechts weinige menschen. Van de *Elsflether* zijl bleef de voorzijl alleen staan. Bij de *Barnflether* zijl spoelde alle aarde weg, zoodat dezelve geheel bloot stond; de *Eckflether* zijl ging geheel verloren.

De dijken aan den zuidkant der Hunte werden overal aan stukken geslagen, op vier plaatsen grepen groote kruinstortingen plaats, en er ontstond eene groote braak. — In het geheel smolt *Oldenburg* bij dezen vloed 2,471 menschen en 4,228 stuks paarden en hoornvee in; terwijl er 943 huizen en 6 scholen weggespoeld of zwaar beschadigd werden.

Zelfs tot boven *Bremen* drong het water door en overstroomde het ambt *Thedinghausen* en andere streken in den omtrek. De oostelijke *Wezer*-oever, van *Bremen* tot aan de *Geest*, was insgelijks overstroomd; terwijl ook de dijken zwaar werden beschadigd, vooral in *Osterstade*, alwaar de sluizen te *Aschwarden* en *Ossenwarden* verloren gingen, en daardoor aanzienlijke schade veroorzaakten. Twee jaren lang bleef het land voor de zee open liggen, die hetzelfde bij elken springvloed onderzette. De dijken en sluizen van *het Land Würden* werden insgelijks sterk beschadigd, derzelver herstelling kwam op f71,359-20 te staan. Daarenboven verloor dit kleine land: 39 paarden, 94 stuks hoornvee, 43 varkens en 17 schapen; terwijl 106 huizen ten deele zwaar beschadigd, ten deele verwoest waren en een huis geheel was weggedreven. De overblijfselen der vesting *Carlstadt* aan de *Geest* werden ten eenen male vernield. Een hard lot viel *het Land Wursten* ten deele. Deszelfs dijken, ofschoon ten dien tijde de hechtsten van allen, hebbende van onderen eene breedte van 130 voet, eene hoogte van 24 tot 25 voet en zulk eene breede kruin, dat twee wagens naast elkander op dezelve konden rijden, werden verschrikkelijk geteisterd, op verscheidene honderd roeden

lengte zelfs zoo geheel en al vernietigd, dat er geen spoor van dezelve meer te zien was. Er ging een schip over den dijk heen en dreef diep landwaarts in. Men wil, dat er bijna honderd huizen, met menschen, vee en alle have weggespoeld zijn, en dat het aantal omgekome ne menschen van 400 tot 500 bedragen hebbe.

Meer nog had het Hamburgsche ambt *Ritzebüttel*, aan den mond der Elbe, van de opgeruide zee door te staan. In het kerspel *Grode*, waar het water tusschen 4 en 5 uur des morgens binnendrong, stond hetzelfde 2½ voet hoog in de kerk; 107 menschen kwamen om: te *Neuefeld* bleven slechts twee huizen geheel en een nog half staan; in een derzelven nam de man de vlugt op den zolder, met zijne vrouw, die aldaar een kind ter wereld bragt. Het vlek *Ritzebüttel* leed wel minder, dewijl aldaar slechts 4 huizen en eene schuur instortten en 16 menschen verdronken; doch des te vreesselijker werd het dorp *Dose* met *Kuxhaven* geteisterd: naauwelijks één huis bleef aldaar onbeschadigd; verscheidene dreven met de menschen en al hunne have weg, en van de overigen werden de muren omgespoeld; terwijl er 178 menschen omkwamen, en 57 huizen en even zoo vele schuren en bakhuizen waren weggespoeld. Lange einden dijks werden met den grond gelijk gemaakt. De nieuwe, eerst in het vorige jaar gelegde, Elbedijk bij *Groden* was niet meer te zien, en de oude dijk op vele plaatsen doorgebroken. Een naar Frankrijk bestemd schip ging, met volle lading, door eene der dijkbreken landwaarts in. Ook het kleine eiland *Neuwerk* verloor eenige

huizen en 12 menschen; terwijl de op het wad staande baak, met het visschershuisje weggeslagen werd. In het geheele kleine ambt verdronken: 312 menschen, 210 paarden, 958 stuks hoornvee, 585 schapen en 638 varkens; 150 huizen en schuren waren in puinhoopen veranderd of weggespoeld.

Weinig beter was het lot, dat *het Land Hadeln* trof. Overal waren de dijken verwoest: die van *Allenbruch* op eene lengte van 300 roeden, die van *Lüdingworth* van 92 roeden, en die van *Otterndorf* op 246 roeden lengte; in den eerstgenoemden dijk kwamen 3 grondbreuken, en ééne in den *Lüdingworth* van 29 voet diepte. De dijken van *Steinau* en *Neuenkirchen* waren met den grond gelijk. Het zwaarste verlies ondergingen *Oster-* en *Westerende-Otterndorf*, alwaar 245 menschen, 331 paarden en 1,137 stuks hoornvee omkwamen, 79 huizen wegdreven en 897 roeden dijks vernield werden. *Wester-Illénworth*, verre van de kust verwijderd, doch lager liggende, verloor 649 stuks hoornvee en 215 paarden; *Steinau*, nog dieper landwaarts in, zelfs 1,035 stuks hoornvee, benevens 109 paarden. In het geheele *Land Hadeln* verdronken 309 menschen, 1,365 paarden en aan hoornvee 6,231 stuks, hoewel dit laatste getal eigenlijk meer beliep, doordien veel hoornvee, dat aan de stad *Otterndorf* behoorde en op het land in de wintervoeding uitgedaan was, niet medegerekend is. — In het ambt *Neuhaus* was de schade geringer, hoewel er zelfs in het hoog gelegen vlek *Neuhaus* verscheidene menschen omkwamen en tevens eenige huizen aldaar ten gronde gingen. De *Belumer* dijk werd bij de bogt aan

de Oste geslecht; 30 menschen verdronken aldaar, terwijl ook in de overige gemeenten vele menschen, benevens vee, om het leven kwamen en huizen instorteden: in het kerspel *Oppeln*, dat het verst van de kust verwijderd ligt, zouden van 120 huizen niet meer dan 8 zijn staande gebleven, en de meeste inwoners in de golven hun graf gevonden hebben.

Het Land Kehdingen deelde in de algemeene ellende. Deszelfs dijken werden zwaar geteisterd. Bij *Wischhafen* ontstond eene vreesselijke doorbraak, terwijl de sluis aldaar met eenige huizen weggespoeld werd. De doorbraak had eene breedte van 50 roeden of 900 voet, en was dicht bij de Elbe 33 tot 39, verderop tot 45 voet diep; dezelve strekte zich zelfs tot aan het veen uit. In het kerspel *Balje* verdronken 142 menschen, in *Freiburg* en *Krummerdeich* 113, te *Oederquart*, verder landwaarts in, 87; te *Assel* moesten de inwoners in de kerk vlugten en daarin tot den den derden dag zonder voedsel blijven. Van de huizen aan het veen en in *Wolfsbruch* bleven slechts enkelen staan. Er kwamen 370 menschen in dit distrikt in 't water om het leven, en meer dan 700 huizen werden vernietigd of zwaar beschadigd. Het beste in het geheele hertogdom *Bremen* liep het voor het *Altenland* af; hetzelfde verloor slechts 4 menschen, 11 paarden en 78 stuks hoornvee; ook bleef een zesde gedeelte des lands van het water verschoond, doch er ging veel koren verloren, meer dan 1,000 voeren hooi en veel hennip en turf. — In het geheele hertogdom *Bremen* telde men, volgens de opgemaakte lijsten:

	Aan verdronkene:					ver- be- woes- scha- te digde	
	Menschen:	Paarden:	Hoornvee:	Schapen:	Varkens:	Huizen:	
	—	—	—	—	—	—	—
in <i>het Land Wursten</i>	—	—	—	—	—	134	—
„ „ „ <i>Hadeln</i>	309	1365	6231	2822	3859	79	—
„ „ <i>ambt Neuhaus</i>	—	—	—	—	—	—	—
„ „ <i>Land Kehdingen</i>	398	350	2471	1033	501	174	535
„ „ <i>Allenland</i>	4	11	78	33	36	—	—
	701	1726	8780	3888	4396	387	535.

Daarbij komt nog het aanzienlijk verlies aan menschen en vee in *het Land Wursten* en in het ambt *Neuhaus*, alsmede de beschadigde en verwoeste huizen aldaar ¹⁾).

De stad *Hamburg* stond grootstendeels onder water; door vele straten voer men met schuitjes. Ten 5 ure des ochtends verscheen hetzelfde aldaar en was tegen 8 uur zoo hoog gestegen, dat de beide kerspelen *St. Nicolai* en *St. Cartharina* geheel, en de overigen meerendeels overstroomd waren; alleen in de *St. Catharina*-kerk nog kon de vroegpreek gehouden worden. In de *St. Maria Magdalena*-kerk drong het water met zulk een geweld binnen, dat hetzelfde alle stoelen door elkander wierp, vele graven opende en doodkisten opspoelde. De gemeente was in deze kerk reeds verzameld, het zingen had een' aanvang genomen, toen het water binnendrong; de leeraar konde niet naar binnen, die binnen waren niet naar buiten komen; zij moesten tot 11 uur in het

1) *Outhof*, 690 - 725. *Jansen*, 148 - 175. *Visbeck*, 87. 128. *Jeverscher Kalender auf 1800*, S. 30. *Kohli*, II. 153. 173.

bovengedeelte der kerk (Emporkirche) vertoeven. Er kwamen in de stad slechts 2 of 3 menschen om; wat dood vee betreft, gewaagt men slechts van eenige – hoenders. De schade aan huisraad, vooral aan koopwaren, was evenwel zeer groot, aan suiker alleen beliep dezelve f180,000-00. Ook in de nabij gelegene stad *Altona*, die insgelijks onder water werd gezet, was de schade aan koopwaren aanzienlijk ¹⁾).

Het hertogdom *Holstein* onderging groot verlies, hoewel hetzelfde met dat aan den westkant der Elbe niet te vergelijken was. De geheele *Haselauer-* en *Bielerburger marsch* werd overstroomd. In één enkel huis te *Heteln* kwamen 63 stuks vee om. Te *Sester-mühe* bezweek de dijk op onderscheidene plaatsen. *Glückstadt* geraakte in groot gevaar. Het water liep van 4 tot 5 ellen hoog over den muur en rukte eindelijk de beide sluizen weg, waardoor het gevaar voor de stad werd verminderd, doordien het water zich nu over het land verspreidde. Tevens werd de geheele sluisdam weggespoeld, en ontstond er in den steendam een groot gat, zoodat men noch in noch uit de stad kon komen; eene daarover geslagen brug werd reeds den 7den Januarij weder weggerukt. Een schip kwam midden op de markt drijven. Het water drong gedurende de vroeg-preek de kerk binnen, en steeg eenige ellen hoog, tot aan het altaar toe ²⁾).

1) *Outhof*, 725. *Jansen*, 175. *Nachr. v. d. groszen Wasserfluth.

2) *Outhof*, 728. *Jansen*, 177. *Kusz*, II. 35.

De *Wilstermarsch* stond diep onder water. De dijken aan de Stör braken overal door, tusschen *Wevelsfleth* en *Beienfleth* op 22 plaatsen, waaronder 4 grondbreuken of kolken waren, van 20 tot 24 voet diepte. Ook in *Stördorp* ontstond eene diepe kolk. Te *Wevelsfleth* kwam het water des morgens ten 4 ure opzetten, woelde in het kerkhof een gat van 12 voet diepte, spoelde groote boomen uit den grond en wierp dezelve op het kerkhof rond. Een aantal lijken werd uit de aarde opgespoeld, een derzelven bleef op een staketsel, digt bij het kerkhof, zonder hoofd en voeten hangen en moest daarna stuksgewijze afgenomen worden; drie geslotene doodkisten dreven in een naburig huis. Te *Beienfleth* voerde de stroom een op den dijk staand huis met 4 menschen weg, die men niet weder zag. In de *Wilstermarsch* kwam het water bovendien nog van den kant der Elbe en uit *Dithmarsen* binnendringen; bij *Brockdorf* stortte hetzelfde zich des morgens met groote onstuimigheid en gedruisch over den hoogen dijk der Elbe en wierp de verbazend groote steenen, waarmede de buitenvoet des dijks belegd was, over den dijk heen in het land, terwijl er tevens een gedeelte van de sluis wegdreef. Insgelijks baande het zich eenen doorgang door den Elbedijk bij *St. Margaretha*, wierp zich op het Tüterveen, waarvan het 25 roeden wegrukte, benevens de op hetzelfde staande 5 huizen, welker bewoners allen, tot op 3 na, met het vee verdronken. Ten laatste drong het water ook van den kant van het Kudenmeer, over het Ecklaker veen, in de *Wilstermarsch*, welke op de laagste plaatsen 12 tot 16 voet diep onder het water

werd bedolven, terwijl hetzelfde in de huizen 4 tot 7 voet hoog steeg.

Noodlottig was de vloed voor *Dithmarsen*, vooral voor het zuidelijk gedeelte. De dijken werden ontzettend geteisterd. In *Noorder-Dithmarsen* waren 1,688 roeden van dezelve geheel geslecht, 2,200 roeden zwaar beschadigd, en men telde niet minder dan 76 grondbreuken, van welke alleen 26 in den *Büsumer* dijk. In *Zuider-Dithmarsen* vond men onderscheidene breuken, die meer dan 30 voet diep waren. De *Eddelaker* sluis bij *Brunsbüttel* ging verloren en in derzelver plaats ontstond eene vreeselijke kolk, welke, ter breedte van 22, en ter diepte van 52 voet, zich $\frac{1}{4}$ mijl landwaarts in uitstreckte. Woedende stortte het water zich door deze opening tot aan den *Donnen*-dijk, die het *Kudenmeer* omringt, verwoestte denzelven en viel in het meer, dat daardoor zoo hoog opzwol, dat het onstuimige zee-water zich manshoogte uit hetzelfde op de *Wilstermarsch* wierp. In *Brünshüttel* kwamen alleen 173 menschen om, in *Büsum* 73. De geheele Dithmarsensche marsch had het voorkomen van een golvend meer; op vele plaatsen stond het water 7 voet hoog. Men voer met booten van de Geest naar alle kanten heen, en poogde zoo veel mogelijk te redden; doch men had gebrek aan vaartuigen. Velen, die eerst op korenbergen, daken, boomen, enz. eene wijkplaats gevonden hadden, moesten zoodeende ten laatste nog door koude en honger omkomen. Eenige honderden lijken van verdrinkene menschen kwamen over het *Kudenmeer* in de *Wilstermarsch* aandrijven, en werden te *St. Margaretha* in eenige

grootte graven ter aarde besteld. In geheel *Dithmarsen* kwamen 468 menschen om, benevens 3,463 stuks paarden en hoornvee, waarvan 2,737 in het zuidergedeelte; 279 huizen waren geheel en al verwocst. Groot was ook het verlies aan huisraad, veldgereedschap en dergelijke voorwerpen. Aan koren was er in het zuidelijk gedeelte alleen 20,000 ton weggedreven.

Sleeswijk trof een minder ongelukkig lot. In *Eiderstädt* leed het oostelijk gedeelte de minste schade; de dijken van het kerspel *Tönningen* en die bij *Oldensworth* hadden wel onderscheidene doorbraken, en op eenige roeden lengte waren dezelve geheel weggeslagen, doch er liep slechts 3 tot 400 deimatten land onder water. Te *Tönningen* stond het water op de nieuwstad en in de sluisstraat schier manshoog, terwijl hetzelfde met het grootste geweld tusschen het veer- en het wachthuis bij de beidesluizen binnendrong. Balken van 1½ voet dikte en vele andere stukken hout werden over den dijk heen en in de straten geworpen, en deze laatsten op onderscheidene plaatsen omgewoeld. Ook in *Friedrichstadt* stond het water zeer hoog. *Everschop*, het middenste gedeelte van *Eiderstedt*, leed meer, daar hetzelfde grootstendeels overstroomd en tevens de dijk verschrikkelijk geteisterd werd, zoodat van denzelfden bijna 100 roeden verloren ging, en 11 inbraken in denzelfden ontstonden, benevens 4 kolken. *Utholm* onderging de zwaarste schade; weinig van het marschland, dat niet overstroomd werd. De dijk werd door 63 inbraken verwoest, waaronder 4 kolken; terwijl aanzienlijke gedeelten geheel waren weggespoeld, in de

kerspelen *St. Peter* en *Ording* 445 roeden en te *Westerhever* 134 roeden. Ruim 30 menschen verdronken, alsmede veel vee. In den *Graffenkoog*, welks sluis geheel verloren ging, kwam bijna al het vee en 7 menschen in het water om. Te *Husum* had men nooit zulk een' hoogen vloed gezien, dezelve rees 2 tot 3 voet hooger dan die van 1634. Alle kelders stonden vol water, zelfs vele huizen. Verder noordwaarts leden ook de dijken van *Dagebull* en van de *Wiedingharde* veelvuldige schade.

Ook de *Sleeswijksche* eilanden werden door den algemeenen ramp getroffen. Op *Nordstrand* waren alle 4 polders overstroomd en onderscheidene gedeelten van den zeedijk en der binnendijken geslecht, hoewel de doorbraken eerst bij de ebbe plaats grepen. Twee sluizen gingen verloren, 36 huizen werden weggespoeld en 5 menschen verdronken. Ook op *Pelworm* bleef geen plekje droog; doordien echter de doorbraken aldaar insgelijks eerst bij ebbe ontstonden, bereikte het water in eenige polders slechts eene hoogte van 3 tot 4 voet. Verscheidene huizen op de dijken werden verwoest, terwijl de bewoners ten deele hun graf in de golven vonden. Een smakschip dreef door eene groote kolk in den *Westerneuen-koog* en bleef op den middendijk vast zitten. Op *Nordstrandisch-veen* werd de kerk geheel vernield, kansel, altaar, banken en vensters door de golven medegespeeld. De 20 huizen op het eiland waren, op twee na, allen verwoest, drie derzelven werden, met menschen en al, weggespoeld. De woning van den predikant werd voor het grootste gedeelte om-

vergeslagen, al het daarin aanwezige vee verdronk en het huisraad dreef weg. De *Halligen* (kleine onbedijkte eilanden) waren allen onder water gezet en verloren veel. Op *Hooge* werden 12 huizen, met alles wat daarin voorhanden was, weggespoeld, en 60 verloren derzelver muren; op *Nordmarsch* werden 19 huizen vernield, 48 voor het grootste gedeelte, waarbij 16 menschen verdronken, en op *Langeness* 2, terwijl de meeste huizen aldaar omvergeslagen of beschadigd werden, zoo als ook op *Oland*, waar de vloed 1 el hooger steeg dan in 1634. Op *Föhr* overstroomde het water 4 ellen hoog de geheele Marsch, en in *Osterland* ontstonden 4 aanzienlijke dijkbreuken.

Zelfs een gedeelte van *Engeland* werd door dezen vloed overstroomd; hoewel het aan berigten daarover ontbreekt. Alleen weet men, dat op vrijdag-avond het water in de Theems zoo sterk viel, dat men dezelve naauwelijks met eene boot kon bevaren; den volgenden dag echter steeg hetzelfde zeer hoog en liep op vele plaatsen over, zoodat een groot gedeelte van *Westminster*, *Chelsea*, *Fulham* en andere plaatsen, aan dien stroom gelegen, overstroomd werden¹⁾.

Aangaande het verlies aan menschen, vee en huizen in dezen grooten vloed, zijn in de meeste provinciën lijsten opgemaakt. Van onderscheidene distrikten, alwaar het verlies naar evenredigheid wel niet zoo aanmerkelijk, doch altijd groot genoeg was, ontbreken de

1) *Outhof*, 725-738. *Jansen*, 175-187. *Kusz*, II, 22 en volg., volgens *Walther*, 262 en volg. *Bollen*, 4. p. 330 en verv. *Culemann*, Denkm. der Wasserfluth von 1717.

opgaven, zoodat de som van het geheele verlies zich niet juist laat bepalen. De bekend gemaakte lijsten leveren de volgende uitkomst op:

N A M E N der Provincien en Distrikten.	V E R D R O N K E N :						H U I Z E N :	
	Men- schen.	Paar- den	Hoorn- vee:	Prd. en hoornv.	Scha- pen:	Var- kens:	wegge- spoeld:	bescha- digd:
<i>Friesland</i>	105	—	—	—	—	—	—	—
<i>Groningen</i>	2,289	3,182	11,712	—	21,263	1,317	1,564	—
<i>Oost-Friesland</i>	2,752	2,308	9,700	—	2,845	1,091	930	1,824
<i>Jever</i>	1,275	455	2,896	—	1,338	681	262	—
<i>Kniphausen</i>	374	101	1,019	—	461	324	186	—
<i>Oldenburg</i>	2,471	—	2,228	2,000	—	—	567	376
<i>Land Wursten</i>	—	—	—	—	—	—	134	—
<i>Ambt Ritzbüttel</i>	312	210	958	—	585	688	120	—
<i>Land Hadeln</i>	309	1,365	6,231	—	2,822	3,859	—	—
<i>Land Kehdingen</i>	388	350	2,471	—	1,033	501	823	—
<i>Alle Land</i>	4	11	78	—	33	36	—	—
<i>Dithmarsen</i>	468	—	—	3,463	30	67	279	1,087
<i>Sleewijk</i>	81	—	140	—	740	—	50	108
	<u>10,828</u>	<u>7,982</u>	<u>87,433</u>	<u>5,463</u>	<u>31,120</u>	<u>8,447</u>	<u>4,915</u>	<u>3,375</u>

Alleen de lijsten van *Groningen* en van de overige gedeelten des lands tot aan de *Wezer* kunnen op eenige volledigheid aanspraak maken, hoewel ook in dezelve het getal der beschadigde huizen grootstendeels ontbreekt. Bij de meesten der overige lijsten zijn vele rubrieken open gebleven. Het aantal omgekomen menschen in *het Land Wursten* is in geheel niet, dat in *Sleeswijk* slechts voor zooveel eenige der eilanden betreft, en dat in *Holstein* alleen van *Dithmarsen* opgegeven. In het geheel zal het aantal wel 11,200 of nog meer bedragen, en dat der paarden en van het hoornvee wel een paar duizend meer beloopt dan opgegeven is, terwijl men de beschadigde huizen, waaronder voor het grootste gedeelte dezulken te verstaan zijn die meer dan half verwoest werden, gevoegelijk op 8 tot 10,000 kan rekenen. De schade aan roerende goederen van allerlei aard zal verscheidene honderd duizend guldens bedragen hebben, die aan de dijken eenige millioenen.

Groot was het gevaar, waarin menig menschenleven zweefde; het is schier wonderbaar, hoe velen zich reddeden; droevig, hoe anderen, op het punt van gered te worden, evenwel nog het offer van den onverbiddelijken dood werden. De jaarboekschrijvers hebben menig voorbeeld daarvan opgeteekend; eenige der merkwaardigsten deelen wij mede. — De molenaar te *Pekum* was in den vloed van 1715 met zijn huis weggedreven, doch had zich op eenen boom gered. Nu nam hij het besluit, zich meer van de kust te verwijderen, zette zich te *Pewsum* neder en dacht hier veilig te zijn. IJdele hoop! De baren verbrijzelden zijne woning; hij met

zijne vrouw en kind spoelden op een stuk van den zolder weg, werden over het *Treepsummer*-meer gedreven en kwamen ten laatste bij *Midlum* aan, waar hij weder op eenen boom klauterde en geruimen tijd moest wachten, voordat men hem met eene boot afhaalde; zijne vrouw dreef insgelijks te *Midlum* aan, het kind was dood. — Een boer, die door de veeziekte van al zijn vee beroofd was, had zijn zilverwerk te gelde gemaakt en zich daarvoor juist weder 10 koeijen aangeschaft. De vloed drong zijn huis binnen, hij redde zich met zijne vrouw op den zolder; van daar zagen zij door het dakvenster al hun vee wegdrijven. De man geraakte in vertwijfeling, de vrouw zocht hem te troosten met te zeggen, dat de Voorzienigheid hun ten minste nog wel één stuk zoude overlaten. Haar vertrouwen werd geregtvaardigd. Vijf koeijen klauteren op een juist voorbijdrijvend scheepswrak, dit blijft door de zwaarte vastzitten en de beesten blijven behouden. — Een huisgezin te *Greetsiel* nam de vlugt op eenen hooiberg en dreef naar den burgtuin; de hoogzwangere vrouw bleef met de haren in de takken van eenen boom hangen; zij omvatte dezelve en hield zich daaraan tot den volgenden dag, toen zij gered werd; twee dagen daarna beviel zij gelukkig. — Eene andere vrouw, die met haren man op een stuk hout van den *Nezmer-groden* naar *Butforde*, in het ambt *Witmund*, dreef, werd onderweg moeder, de man stak het kind onder zijne kleêren, en kwam met hetzelfde en met de moeder behouden aan. — In de nabijheid van *Norden* dobberde een man, benevens zijne vrouw en eenige kinderen, op een' hooiberg rond. Het hooi ging

uiteen. Man en vrouw werden gescheiden en nimmer weder gezien. Drie der kinderen vielen, bij het uiteengaan van den berg, op een weinig hooi; het oudste, een meisje, vatte de anderen onder de armen, doch omklemde de teedere schepsels in de angst zoo vast, dat zij stikten, het meisje zelf kwam evenwel levende, de dooden nog in de armen, bij het veen aan. — Uit de *Oostermarsch* dreef insgelijks een huisgezin op eenen hooiberg naar *Hage*, waar het hooi tegen boomen stiet en uit elkander ging; de vrouw met 4 kinderen verdronken, de man werd door de golven tusschen de struiken en boomen vreesselijk rondgeworpen; eindelijk gelukte het hem evenwel de straat in *Hage* te bereiken, doch eerst nog moest hij zijn vijfde en laatste kind zien omkomen, zonder het te kunnen redden. — Een huis in de *Linllermarsch* werd vlot en dreef met zijne bewoners weg, zoo onmerkbaar, dat het licht brandende bleef en de hoenders op het rik bleven zitten, een uur ver naar de *Wirde*, alwaar hetzelfde zich weder vastzette. Met eenige andere huizen greep hetzelfde geval plaats. — Te *Kiphausen*, in de heerlijkheid *Dornum*, begaf zich een man met zijne vrouw en kinderen op eenen hooiberg; de golven spoelden het eene kind na het andere weg, daarop ook de moeder met het laatste kind, en eindelijk ook den man; deze grijpt eenen boom en houdt zich eenige uren lang daaraan vast. Een andere hooiberg nadert den boom, hij springt daarop en komt na vele ongemakken bij eene hoogte aan, alwaar hij twee dagen blijft liggen, onmagtig om zich te verroeren. Zeven ganzen komen aanzwemmen, zetten zich op zijn ligchaam neder en verwar-

men hem zoodoende eenigzins. In dien staat vond men hem, geheel verstijfd, eenen doode gelijk; hij herstelde echter nog gelukkig. Te *Funnix* legden de inwoners hunne kinderen, ten getale van 80, in twee schepen. Na lang ronddobberen kwamen zij te *Witmund* aan. De Witmunders namen edelmoedig de half verhongerde en verkleumde kinderen op, gaven hun bedden en kleederen, en verkwikten hen door spijs en drank. Nadat het water was afgezakt, bragten zij de kinderen terug, doch de minsten vonden hunne ouders weer. De goedhartige bewoners van *Witmund* verdeelden de weezen onder zich en droegen zorg voor hunne opvoeding.

Te *Minsen*, in Jeverland, ging een timmerman, nog om 11 uur des avonds, met drie anderen op den dijk, om het aldaar los liggende hout te bevestigen. Naauwelijks aangekomen, stijgt het water reeds zoo hoog dat zij ijlings den terugtogt moeten nemen. De drie mannen blijven in een huis dicht bij den dijk, doch den timmerman drijft zorg voor de zijnen naar huis, hij komt ook bij hetzelfde aan, maar ten zelfden tijde gaat zijne woning met vrouw en kinderen ten gronde; hij zoekt zijn behoud op een' wilgenboom, houdt het in denzelfen tot den volgende morgen uit, doch, door koude verstijfd, moeten zijne handen loslaten en hij stort in het water. — Een vader in de heerlijkheid *Kniphausen* neemt zijne twee kinderen onder den arm, en wil juist met hen op den zolder vlugten, toen het water de ladder wegneemt. Hij grijpt naar dezelve, laat daardoor het eene kind vallen, valt zelf en ook het andere kind ontglijdt hem. Hij klimt nu alleen op den zolder, doch de vrouw met een

kind is nog beneden ; te vergeefs zijn zijne pogingen om den zolder op te breken, en zoo moesten ook dezen omkomen. — In het kerspel *Oldorf* brengt eene op den zolder geredde vrouw tweelingen ter wereld. Luren en kindergoed ontbreken ; de man ontdoet zich derhalve van zijne onderbroek en wikkelt de pasgeborenen daarin ; doch de teedere schepseltjes zijn tegen de koude niet bestand, het eene verscheidt na 4 uren levens, en ook het andere spoedig daarop. Eerst des woensdags konden de ouders worden afgehaald, die tot dien tijd toe, zonder voedsel, kommervolle uren doorbragten. — Merkwaardig is de redding eener vrouw in het kerspel *Minsen*, die reeds eenige jaren ziekelijk geweest was. Niet in staat zich op den zolder te begeven, plaatst zij zich bij het binnendringen des waters op de tafel ; deze drijft zoo hoog op, dat de vrouw op den zolder kan kruipen. Doch nu gaat het huis uiteen, zij drijft met een gedeelte van het dak weg en komt bij eenen grooten wilgenboom aan, waarin zij het tot den volgenden middag uithoudt en toen gered wordt ; haar man en al de overige huisgenooten werden eene prooi der golven.

De twee kleine kinderen van den doodgraver te *Accum* werden op den eersten dag, toen het water nog zeer onstuimig was, door een' koenen knecht in eenen baktrog afgehaald. Dezelve slaat om, en allen storten in het water ; doch de knecht verliest zijne tegenwoordigheid van geest niet, hij grijpt den trog aan, keert denzelven weder om, en daar het eene kind van onder denzelven weder ten voorschijn komt, grijpt hij hetzelfde met de andere hand en werpt het weer in den baktrog. Inmid-

dels komt ook het andere kind boven water en is op het punt den knecht voorbij te drijven, toen deze, met de eene hand den trog vasthoudende, met de andere het kind in denzelven ondersteunende, gene met den mond bij het kleed vat en zodoende beide kinderen behoudt. — Vier bewoners van een huis bij *Accum* werden onder het neerstortende dak verstikt; de vrouw alleen, meer dan 80 jaren oud, bleef in leven, doordien zij zich op den oven redde en van dáár op den zolder, doch op denzelven driemaal 24 uren in de koude, zonder voedsel, moest vertoeven. — Een man en vrouw te *Niende* dreven met den gevel van hun huis tot in de Balge, alwaar zij op eenen appelboom geraakten. De vrouw verstijfde van koude, de man, half naakt, hield het tot den derden dag uit, eerst tot aan den hals in het water, hetwelk hem daarna tot aan het lijf kwam. Driemaal werd hij door wind en golven uit den boom geworpen, doch telkens gelukte het hem, zijn toevlugts-oord weder te bereiken. Toen hij ten laatste gered en in een huis gebragt werd, viel hij in onmagt; zijne voeten hadden door de koude zoodanig geleden, dat zij eerst na verloop van een jaar heelden, met verlies evenwel van vijf teenen.

Te *Pieterburen*, in *Groningen*, nam een man met zijne vrouw, benevens een' zuigeling van 14 dagen en 6 kinderen, de vlugt op het booi. Weldra vielen zij er af, en werden ten huize uitgespoeld. De kinderen kwamen alle om; de man en vrouw alleen dreven bij eenen boom aan, klommen op denzelven, vervolgens op een stuk van een dak, waarmede zij bij een huis kwamen

aandrijven, waarop zij andermaal eenen boom moesten beklimmen, van welken zij eindelijk geborgen werden. — Te *Kloosterburen* werd een schip van 40 tot 50 last over den dijk geworpen, en dreef bij een huis aan, waarin zich 10 menschen bevonden. Deze bestegen het schip, hetwelk naauwelijs was geschied, toen het huis door de zee uiteengeslagen werd. Het schip dreef daarop naar den molenberg, waarop het vstraakte; de schipper ging den volgenden morgen met de boot uit, om de noodlijdenden te redden; het gelukte hem 40 menschen aan zijn schip te brengen, die anders zouden zijn omgekomen. — Een huisgezin te *Baflo* zocht redding op den zolder; doch spoedig werd het huis uiteengeslagen, waarbij het dak op hen nederstortte. Op deze wijze van onderen door het water, van boven door het dak gedrongen, dobberden zij langen tijd rond, kwamen ten laatste, na 4 1/2 dag, gedurende welken tijd zij noch door voedsel, noch door drank verkwikt waren, ter naauwernood nog levende te *Oudewierum* aan; het jongste kind had van honger de moeder gaten in de borst gereten. — Eene bejaarde vrouw te *Delfzijl* werd met hare beide dochters in het bed door 't water verrast. Niet in staat zijnde den zolder te bereiken, moesten zij blijven liggen. Toen het water hooger steeg, gingen zij, in het bloote hemd, in het bed staan, met het hoofd den zolder beroerende. Het water steeg al hooger en hooger en kwam haar eindelijk tot aan den mond, zoodat zij het hoofd achterover moesten buigen, opdat hetzelfde haar niet in den mond liep. In dezen toestand hielden zij het eenige uren lang uit; slechts een of twee duim hooger — en

het water had haar allen gesmoord; doch toen het gevaar op het hoogste was, zakte het water, en zij waren gered ¹⁾.

Drie dagen lang hield de storm aan te woeden. Gedurende al dien tijd viel het water slechts weinig; eene goede ebbegreep er in't geheel niet plaats. Deste verderfelijker was zulks voor die duizenden, die, meeren-deels half naakt of dun gekleed, op zolders, daken, boomen of elders hunne toevlugt hadden genomen. Eenigen werden wel des anderen daags afgehaald, of van levensmiddelen voorzien, doch er was eerst gebrek aan vaartuigen; de meesten moesten 2, 3 en meer dagen wachten, totdat er meer schepen aankwamen of het water zakte. Van koude verkleumd, overviel hen ook tevens de knagendste honger; terwijl de dorst hen nog verschrikkelijker kwelde. Eenigen vischten aangespoelde wortels, bonen, koren, koolstronken op; anderen vonden dergelijke voorwerpen op den zolder, en rekten daarmede op eene kommerlijke wijze hun ellendig aanzijn; voor den dorst evenwel was geene hulp. Weinigen slechts konden hunnen afkeer zooverre overwinnen, dat zij tot zeewater hunne toevlugt namen; eenigen dronken hun eigen water; ouders laafden hunne kleine kinderen met hun speeksel. De melk droogde op in de moederborst. Eenige voorbijgaande verkwikking verschaft de regen, welke op de Kersdagen viel. Niet weinigen dus van hen, die aan het water ontsnapt

1) *Outhof*, 696-705, 766-769. *Jansen*, 220-283. **Heckel*, 35, 49, 93. *Funk*, VIII. 130-31. *Wiarda*, VII, 21-25.

waren, werden op hun toevlugtsoord, verstijfd en verhongerd, nog eene prooi des doods. Duizende der geredden gevoelden nog weken, ja maanden lang, de gevolgen der doorgestane ongemakken; en hoe velen zullen welligt niet nog daardoor op het ziekbed het leven hebben uitgeblazen?

Overal hield men zich op het ijverigste onledig, om de noodlijdenden hulp en redding toe te brengen. Dit ging evenwel niet zoo spoedig. Men had gebrek aan booten en het water was te onstuimig. In de dorpen maakte men gebruik van de eerste de beste middelen tot hulp, zoo als: troggen, brouwkuipen, aangegehechte balken en planken, waarmede menig menschenleven werd behouden. Erger lot trof de bewoners van op zich zelf staande huizen, van welke men in de meeste marschstreken zoo yelen vindt, vooral op de noordelijke kuststreek van *Oost-Friesland*, het grootste gedeelte van den marsch van *Jeverland* en *Oldenburg* en in de streken der *Elve*, waar de meeste huizen verspreid staan, en het eigenlijke dorp slechts de kerk met weinige huizen bevat. Hier vooral steeg de nood hoog. Gelukkig werd de storm op den 28sten December vervangen door schoon weder, hetwelk eenige dagen stand hield en het verleenen van hulp gemakkelijker maakte. In *Oost-Friesland* zorgde de menschlievende vorst GEORG ALBRECHT op het ijverigste voor de verzachting der elende. Naauwelijks had men tijding te *Aurich* van den grooten ramp bekomen, of hij zond dadelijk levensmiddelen naar de naastbij gelegene streken af. Vervolgens werden er vaartuigen uitgezonden. Die ongelukkigen,

welke niet in hunne huizen konden blijven of dezelyen hadden verloren, werden in de steden of dorpskerken opgenomen. Niet minder ijverig droeg men zorg in *Jeverland*, zoo als over het algemeen in alle streken. Onderscheidene privaatspersonen maakten zich daarbij op eene uitstekende wijze verdienstelijk. In het *Holsteinsche*, te *Meldorf*, werden, op aansporing van den Staatsraad von HOLM, ten spoedigste schepen vervaardigd, en daarmede meer dan 1,000 menschen van boomen, huizen, enzv., waarop of waarin zij ten deele 6 dagen lang hadden moeten doorbrengen, afgehaald en te *Friedrichshoff* onder dak gebragt. Bijna even zoovelen hadden hunne redding te danken aan de maatregelen van den heer von GLOSTER, eigenaar van de heerlijkheid *Dornum*. Vele landbewoners, die op hooge terpen woonden, namen 40, 50, 60 en meer menschen op en verzorgden hen verscheidene dagen lang van al het noodige. Ook werden er in vele streken inzamelingen gedaan, die aanzienlijke sommen opbragten; zelfs uit afgelegen oorden van *Duitschland* ontving men bijdragen.

Ontzettend was het schouwspel, dat het land na het afstroomen des waters opleverde. Overal waren de velden met lijken van menschen en dieren bedekt. Hier vond men levenlooze moeders, hare doode kinderen in de armen houdende; ginds echtelingen aan elkaar gebonden, van koude verstijfde menschen in de boomen hangende, anderen in dichtgeslijkte grachten liggende of op het hoofd staande. Hier lagen de lijken afzonderlijk, ginds bij groepen; niet verre van *Dornum* waren bij eene brug zelfs 30 aangespoeld. Overblijfselen van huizen,

stroo, hooi, koren, turf, huisgeraad en lakkergereedschap van allerhande soort lagen overal op de eenigzins hooger liggende velden, vooral aan den voet der zand- en veenstreken, in verbazende menigte verspreid, vermengd met lijken en dood vee. Langen tijd nog na het afloopen van den vloed, zelfs nog in den zomer, werden hier en daar lijken gevonden bij het opruimen van het aangespoelde stroo, hooi of slijk en het opschoonen der slooten. Droevig was daarbij het lot der overlevenden. Schier iedereen in de kuststreken had het verlies van een' of meer zijner verwanten te betreuren, zeer velen niets dan het naakte leven gered. Eenigen vonden naauwelijks de standplaats hunner huizen weer, duizenden hunne woning met ingestorte muren, van het dak beroofd, ter naauwernood nog staande, onbewoonbaar, hunne zaken weggedreven, verbrijzeld of gestolen. De turf was doornat en onbruikbaar; weinigen slechts hadden hunne bedden en kleederen behouden. De voorraad van levensmiddelen was weggespoeld of door het zoute water bedorven en niet meer te nuttigen. De grootste nood ontstond door gebrek aan water. Alle kanalen en bronnen waren vol zeewater gelooopen. Naauwelijks hadden de menschen iets te drinken, het vee moest met sneeuw onderhouden worden; velen moesten eene halve, zelfs eene geheele mijl ver gaan om in hunne behoefte te voorzien. Wie zoo gelukkig was nog eene bruikbare bron te bezitten, moest daarbij eene wacht plaatsen; het water werd een handelsartikel, dat menigeen veel gewin verschafte: een boer in *Jeverland* gebruikte voor zijne huishouding en het weinige vee, bij de uiterste

spaarzaamheid, in twee dagen voor ruim f1-00 aan water. Dit gebrek hield nog tot in den zomer aan ¹⁾.

Het ergste was het met de dijken gesteld. In *Dithmarsen*, het *Bremensche*, *Butjadingerland*, *Jever*, *Oost-Friesland* en *Groningen* waren aanzienlijke streken derzelve geheel weggeslagen. Door de veelvuldige grondbreuken drong de zee schier dagelijks binnen; vele streken hielden den geheelen winter door en later nog ebbe en vloed; de laagliggende plaatsen bleven maanden lang eene zee. Men greep wel overal, met meerderen of minderen ijver, den arbeid aan, doch de menigvuldige winterstormen lieten weinig uitrigten. Zeer nadeelig was in 't bijzonder de hooge vloed van den 25sten op den 26sten Februarij 1718, welke zich weder over alle marschstreken uitstreckte. In *Holstein* was men vroeg aan den arbeid gegaan, had reeds in Februarij de vernielde dijken behoeftig hersteld en gedeeltelijk nooddijken opgeworpen; doch de genoemde vloed maakte den geheelen arbeid weder te niet. In den volgenden zomer werden intusschen de dijken hersteld; de groote Eddelaker braak alleen veroorzaakte vele moeite. Men werkte wel onverpoosd aan derzelver bevestiging, doch niet alleen de zoo even gemelde storm, maar ook die van den 10den October deszelfden, en vervolgens die van den 25sten op den 26sten Mei des volgenden jaars verwoestte weder allen arbeid. In den zomer

1) *Jansen*, 283-315. *Heckelius*, 13. 96 enz. *Funk*, VIII. 69, 158
Wiarda, VII. 25 en verv. Archief-akten.

van laatstgenoemd jaar, 1719, was het werk bijna weder voltooid, toen de vloed van den 5den Augustus alles op nieuw vernielde en de sterke, 30 tot 70 voet lange, ingeheide balken uitrukte. Men begon dadelijk met de herstelling, en door den vloed van den 12den November zag men alles weder vernield. Meer dan twee tonnen gouds waren daaraan vruchteloos besteed. Een nieuwe rondom de doorbraak opgeworpen kaaidijk ging door den storm van den 16den op den 18den Julij 1720 weder verloren, en door dien van den 4den en 5den November en van den 31sten December, de op den 31sten Augustus voltooide hoofddijk. Eerst de in 1721 gelegde dijk hield stand, en zoo werd dan eindelijk deze groote breuk gesloten ¹⁾.

In het hertogdom *Bremen* was het de groote kolk bij *Wischhafen*, welker doordamming de grootste inspanning vorderde. Eerst in 1719 sloeg men ernstig handen aan het werk, maar in hetzelfde jaar nog werd de geheele arbeid weder vernield, ofschoon daaraan f162,000-00 besteed waren geworden. In het volgende jaar nam men het werk wederom ter hand en bragt den nieuwen dijk tot stand; doch op den 3den November werd dezelve door de woedende zee op nieuw verwoest. In het geheel had men f540,000-00 vruchteloos ten koste gelegd. Toen lag het omliggende land geheel voor de zee open en hield ebbe en vloed, vooral des winters; de kerken zelfs waren op sommige

1) *Kusz*, 45, 48, 50, 53. *Culemann*, 120, 149, 172. 214. *Jansen*, 373, 374.

plaatsen niet eens vrij van water ¹⁾. Ten laatste zag men zich dan genoodzaakt, alle gedachten aan de door-damming dezer kolk op te geven; daarentegen legde men, op eenen aanmerkelijken afstand noordwaarts van dezelfde, eenen nieuwen dijk van af de Elbe dwars door het land heen tot op $\frac{1}{2}$ mijl afstands van het veen; terwijl men eenen dergelijken ten zuiden van de doorbraak opwierp, waardoor men er eindelijk in slaagde, met opofferingen van $\frac{3}{16}$ vierk. mijl lands, die provincie voor de vrije instrooming der zee te beschutten ²⁾.

Ook in *het Oldenburgsche* maakte de herstelling der grondbreuken den dijk-arbeid moeilijk. Men vond daár 21 kolken van aanzienlijke grootte, waaronder eenigen, welke door de beide vloedén des jaars 1718 ontstaan waren. De meesten en ergsten waren in *Butjadingerland*. Men maakte wel in 1718 eenen aanvang met de herstelling der dijken, doch eenigzins laat, zoodat er niet veel tot stand kwam, het grootste gedeelte des lands, vooral *Butjadingen*, werd bij elken vloed onder het zoute water bedolven. Met meerderen ijver sloeg men in het volgende jaar handen aan het werk, ook was alles tamelijk goed hersteld, doch nog des zomers werd de arbeid bij twee hoofddoorbraken, bij *Blexem* en *Burhave*, weder weggeslagen, en daardoor stond het land op nieuw voor de zeevloedén open; eerst in 1720 kwamen overal vaste dijken tot stand ³⁾.

1) *Jansen*, 373, 374.

2) *Sonne*, *Erdbeschr.* v, Hannover, 251.

3) *Jansen*, 368-372.

Beter ging het in *Jeverland*. Reeds in den winter begon men eenige kolken te dempen, kaaidijken op te werpen en andere voorloopige werkzaamheden te verrigten. Deze arbeid werd zeer begunstigd door het, gedurende het geheele jaar 1718 heerschende schoone weder. Eene der moeilijkste plaatsen was de groote grondbreuk bij den Schillig. Deze was zoo groot, dat men te rade werd, dezelve aan de zee over te laten en eenen nieuwen dijk landwaarts in te leggen, en wel zoo ver, dat daardoor 340 matten land verloren gingen. De nieuwe dijk had eene lengte van 300 roeden, en kwam, de kaaidijk daaronder medebegrepen, op f71,885-00 te staan; het werk werd nog in den zomer gelukkig voltooid. Meer moeite veroorzaakte de omdijking van de bij de verwoeste *Marien-zijl* ontstane kolk; bij herhaling werd het gemaakte door de zee weder vernield en het paalwerk weggeslagen. Eindelijk toch kwam het werk tot stand. In plaats van den geheel verwoesten dijk bij *Dauensfeld* zoude in 't eerst een nieuwe dijk meer achterwaarts gelegd worden, doch ten laatste besloot men denzelven weder in de rigting des ouden dijks te plaatsen en door paalwerken te beschutten, hetwelk in 1719 voleindigd werd. De spoedige herstelling der dijken had men voornamelijk te danken aan de ernstige voorzorg van den Erfprins van *Anhalt-Zerbst* en van den drost A. G. VON MUNNICH, onder wier leiding de aanvankelijk slechts langzaam vorderende arbeid sneller vooruit ging. Wat in 1718 niet geheel tot stand kwam, werd in het volgende

jaar voltooid. Ook in het *Kniphausensche* werd alles tijdig genoeg weder hersteld ¹⁾).

Het slechtste ging het met den dijkbouw in *Oost-Friesland*. Slechts in het daartoe behorende, doch naar andere wetten beheerde *Harlingerland*, werden alle dijken onder toezigt van den drost c. w. von MUNNICH nog vóór het einde des jaars 1718 hersteld, niettegenstaande men 54 groote dijkbreuken en 9 kolken had te digten. In het eigenlijke *Oost-Friesland* zag het daarmede bedroevend uit. De dijken waren zwaar geteisterd. Bij de belanghebbenden, buitendien reeds diep gedrukt door het geleden verlies aan

-
- 1) *Jansen*, 325 u. f. 355- *Jansen* haalt (blz, 326) daarbij aan, dat, toen de demping van de groote doorbraak bij de *Mariën-zijl* telkens mislukte, vele lieden te kennen gaven, dat het werk niet gelukken zoude, voordat men een kind in de opening geworpen, hetzelfde daarin levende begraven en op hetzelfde den dijk opgeworpen had. Men was er reeds op bedacht om ten dien einde een armkind te koopen, hetwelk de overheid echter niet gedoogde. Niet ten onregte houdt hij dat denkbeeld voor een overblijfsel uit den tijd des heidendoms, waarvan zelfs toen nog veel bij den gemeenen man in wezen was. Een dergelijk, ofschoon vroeger voorbeeld vindt men bij *Guicciardini* (Beschrijv, der Nederl, blz, 312) aangehaald, hoewel dáár slechts een hond als het slagtoffer des bijgeloofs viel. Eene groote dijkbreuk, bij Damme in Vlaanderen ontstaan, konde men zelfs met alle mogelijke inspanning niet dempen. Op zekeren morgen vonden de arbeiders eenen hond huilende bij het gat liggen, zij wierpen het dier daarin, spreidden aarde over hetzelfde en nu ging het werk naar wensch.

hunne eigendommen, heerschte geldgebrek. De regering (Landschaft) kwam eindelijk tusschenbeiden en bragt in *Hannover* eene leening van f180,000 tot stand. Desniettemin werd het werk niet met den vereischten ijver voortgezet; vorst en standen trokken zich de zaak niet zoodanig aan, als wel behoorde. Daarbij kwamen oneenigheden. Ook werden de gelden gedeeltelijk tot andere behoeften besteed. Daarenboven haperde het aan doelmatig opper-toezigt; de onder-opzigters waren onwetend. Vandaar dat er weinig tot stand kwam, en wat er nog gemaakt was ging door de najaarsstormen weder verloren. De groote kolk bij *Emden* werd in Mei, door 1,000 Emder burgers, die zich vrijwillig aanboden, en vele boeren, in éénen dag met eenen 500 voet langen kaaidijk aan de binnenzijde omringd, die, reeds een paar dagen daarna half verwoest, dadelijk door de Emders weder hersteld, doch in het najaar geheel weggeslagen werd. Met meer ijver werd de dijkbouw in het jaar 1719 ter hand genomen. De drost A. G. VON MUNNICH verkreeg het opper-toezigt, doch daar het aan geld haperde, ging ook thans het werk niet naar wensch vooruit; terwijl stormen in den herft en winter het meeste weder vernietigden. In 1720 werd er wel in het geldgebrek door eene leening van f600,000 voorzien, doch desniettegenstaande slechts onvolledig werk geleverd, hetwelk hoofdzakelijk aan de inwendige oneenigheden te wijten was. Zonder dat het noodig was, verplaatste men onderscheidene dijken achterwaarts, zoo als bij *Larrelt*, *Betteweer* en *Risum*, waardoor 774 grazen van het beste

land aan de zee werden prijs gegeven. In plaats van VON MUNNICH bekwam de Hollandsche Ingenieur ANEMAT het oppertoezicht. *Bettweer* werd geheel buitengedijkt; de nieuwe dijk liep onmiddellijk bij de kerk langs. De najaarsstormen bragten aan den nieuwen arbeid veel nadeel toe, doch de hooge vloed van den 31sten December 1720 nam weder alles weg; terwijl ook de *Larrelterkolk*, welker omdijking reeds f152,460-00 had gekost, op vier plaatsen weder doorgebroken werd. In het volgende jaar gaf eene nieuwe leening in *Holland* van f600,000 weder krachten tot den arbeid, doch ook dit maal ging dezelve kwalijk van de hand; de rampzalige oneenigheden duurden voort en veroorzaakten velerlei oponthoud, waarbij nog kwam, dat met het werk, even als in de vorige jaren, eerst laat een begin gemaakt werd; geen degelijke dijk kwam tot stand, het meeste was lapwerk. Op vele plaatsen, vooral in het *Oppe-* en *Neder-Eemsche* dijkdistrikt, lagen tegen het einde des jaars de dijken nog open. In 1722 werd er weinig gewerkt, behalve aan de *Larrelterkolk*, die sedert 1720 opengebleven was. Een burger uit *Emden*, JOHANN SPREE genaamd, bood aan, dezelve voor de in evenredigheid uitermate geringe som van f30,000 te omdammen. Zijn aanbod werd aangenomen, en hoezeer hij met veelvuldige tegenspoeden had te kampen, bragt hij het werk gelukkig ten einde. — Eindelijk liet de stad *Emden* zich aan de dijken gelegen liggen; er werd met haar eene overeenkomst getroffen, volgens welke aan haar voor het leggen van eenen kaai- of zomerdijk in het *Oppe-* en *Neder-*

Eemsche dijkdistrikt f270,000, en voor den hoofddijk f800,000 beloofd werden. Nu werd de arbeid met den grootsten ijver en omzigtigheid begonnen; in September reeds was de kaaidijk gereed, de hoofddijk in den zomer van 1725, en zodoende eindelijk het geheele land gesloten. Tot dien tijd toe stond het westelijk gedeelte der provincie, sedert 1717, voor de zee open, welke dezelve bij elken slechts middelmatig hoogen vloed overstroomde. In al dien tijd kon er geen koren verbouwd worden; het vee vond ter naauwernood eenig karig voedsel op de met zoutwater gedrenkte weiden. Bijna f1,800,000 werd er in dien tijd aan den dijkbouw ten koste gelegd, zonder nog den arbeid der belanghebbenden mede te rekenen, welke op f270,000 mag gerekend worden ¹⁾.

Het scheen, dat de nu eenmaal opgeruide zee niet weder tot rust konde komen. Gedurende onderscheidene jaren na den beschreven grooten vloed, grepen er telkens zware stormen met hooge vloed en plaats, welke op nieuw verderf over de ongelukkige marschstreken verspreidden. Het geheele jaar 1718 was gekenmerkt door menigvuldige stormen en hooge vloed. Reeds op den 25sten Februarij, nadat er eenige dagen lang een hevige storm gewoed had, kwam er een hooge vloed opzetten, welke door de verwoeste dijken het land binnendrong, menschen

1) *Wiarda*, VII. 31-78. Archief-Akten. Men vindt daarvan vele in het oude vorstelijke archief, die gedeeltelijk berigten aangaande den vloed behelzen, gedeeltelijk en wel inzonderheid de herstelling der dijken betreffen.

en vee van het leven beroofde, vele door den vorigen vloed reeds beschadigde huizen geheel vernielde en overal dat weinige, wat aan de dijken hersteld was, weder vernietigde. In *Oost-Friesland* stond het water schier even hoog als in den Kersvloed, gelijk ook in *Jever*, hoewel aldaar geene menschen omkwamen; behalve aan de dijken, werd de meeste schade aan het winterkoren toegebracht, dat door den December-vloed, door het toenmaals spoedig weder afloopen des waters, weinig had geleden, doch thans bijna geheel verloren ging. Even zoo ging het in *Oldenburg* en in het *Bremensche*¹⁾. Grooter waren de verwoestingen, welke de vloed aan den oostkant der Elbe aanrigtte. De storm woedde zoo verschrikkelijk, dat eene groote menigte huizen omverre gewaaid of half verwoest werden, in *Holstein* zelfs geheele adellijke huizen; vele duizende boomen werden ontworteld, zelfs in *Tonningen* al de huizen van de daken beroofd en van eenigen de gevels omverre geworpen. Ook voerde de zee vele groote en kleine ijschollen mede, die geheele plekken van het land bedekten, inmiddels ook hier en daar de dijken tot borstwering verstrekten, zoo als bij *Fahretoft*, *Okholm* enz., welke zij dicht bedekten en zodoende behielden. In *Holstein* werden de aan de dijken gedane herstellingen overal weder vernield, zelfs vele door den vorigen vloed verschoonde plaatsen weggespoeld, vooral in de *Wilster-marsch*. In *Dithmarsen*, waar nu het water 2½ tot 3, op eenige plaatsen zelfs 4 voet hoger stond

1) *Outhof*, 795. *Jansen*, 317.

dan bij de vorige overstroming, liepen de kerspelen *Brunsbüttel* en *Eddelak* al aanstonds onder; terwijl de zee door de groote *Eddelaker* braak, met de grootste onstuimigheid, binnendrong. *Zuider-Dithmarsen* werd zwaar geteisterd, slechts 900 roeden van deszelfs, 5 mijlen lange dijken bleven onbeschadigd; 17 menschen verloren het leven, benevens 574 paarden en koeijen en 212 schapen; 204 huizen dreven weg, waarvan eenigen, met de bewoners, op verre afstand weder neergezet werden, terwijl er 382 verwoest waren. In *Noorder-Dithmarsen* werd er insgelijks zware schade aan de dijken toegebracht, zoodat er 21 kolken in dezelve ontstonden; er gingen 92 huizen en 2 molens ten gronde, 11 menschen en 160 paarden en koeijen vonden hun graf in de golven. Het zwaarste werd de *Hedwig*-polder geteisterd; deszelfs sluis werd verwoest, 3 kolken spoelden in den dijk, 39 huizen dreven weg of werden zwaar beschadigd, slechts 3 bleven er over; en 36 menschen, 70 paarden, 250 stuks hoornvee, 580 schapen en varkens kwamen om. Velen aldaar, die, in plaats van het in den Kersvloed verloren vee en huisgeraad zich op nieuw daarvan hadden voorzien, zagen zich thans weder van hetzelfde beroofd. In de *Wilstermarsch*, waar slechts één kind het leven verloor, schoof het water een stuk veenland, met 4 daarop staande huizen, ruim 30 roeden voort. Een nog merkwaardiger natuurverschijnsel, zonder voorbeeld in de geschiedenis, greep op het *Ecklaker* veen plaats. Eene geheele streek van hetzelfde, $\frac{1}{2}$ mijl in omvang, werd ter dikte van 18 tot 20 voet door het water losgerukt en opgeheven ter halver hoogte van

de huizen; hetzelfde zette zich aan twee huizen vast, omringde dezelve bijna geheel en bragt de daarop staande schoone hooge berken mede, welke in dezelfde orde bleven, waarin zij te voren gestaan hadden. Het veen zelf werd in millioenen stukken verbrokkeld en deze op goed land in *Eeklak* gespoeld, hetwelk daardoor bedorven werd. De op dat veen nog aanwezige kleine meren ontstonden ten dien tijde in de diepten, welke door de opligting van groote veenstukken gemaakt werden ¹⁾.

Bij *Tonningen* liep het water, met eenen sterken ijsgang, over alle dijken heen. Vele polders in *Eiderstedt*, die bij den vorigen vloed van het water verschoond bleven, werden nu overstroomd. In den *Hecklauer* polder werden vele huizen weggespoeld en te *Simonsberg* verdrongen 2 menschen. Te *Husum* stond het water in de meeste huizen 2 voet hoog, terwijl de straten vol ijsschotsen en hout lagen. In den *Friedrichs*-polder, *Dagebül* en de *Wiedingharde* werden de sterkste huizen geruïneerd, ten deele omverre geslagen en uit velen het huisgeraad weggespoeld. Het geheele land was ook hier met groote ijsschotsen bedekt: overal ijs en water. *Nordstrand* en *Pellworm* werden insgelijks onder water gezet, alsmede *Föhr*, alwaar de vloed hooger rees, doch op de *Halligen* eene volle el lager bleef, dan op den 25sten December. Veertien

-
- 1) Eene hoogst merkwaardige daadzaak. Zouden de menigvuldige op de Marsch aanwezige meren, althans de kleineren, misschien op deze wijze ontstaan zijn?

dagen lang bleef de storm in de oostelijke streken woeden; langen tijd bleef het water aldaar op het land staan; zelfs nog na *Johanni* stond hetzelfde op sommige plaatsen twee voet hoog. Toen hetzelfde eindelijk was verdwenen, geleek het land ten deele naar de de slijkbanken op de Wadden. Velen waren genoodzaakt een gedeelte van hun vee te verkoopen, om slechts het overige te kunnen onderhouden ¹⁾.

De stormen van den 5, 9 tot den 18 en 31sten Maart, den 3, 17 tot den 19den April veroorzaakten nieuwe vlooden, die het zeewater in *Jever* en *Oost-Friesland* over het land en door de stad *Emden* dreven ²⁾; vervolgens die van den 28sten Junij, 27sten Julij en den 10den October. De laatste was zeer hevig. In *Oost-Friesland* werd alles weder in eene zee herschapen en het meeste van hetgeen men reeds aan de dijken had hersteld, spoelde weder weg. Ook *Engeland* had door dezen vloed te lijden; de dijken aldaar bij *Dagenham* werden verwoest; men begrootte de kosten van herstel op 100,000 pond sterl. ³⁾. In *Dithmarsen* vernielde deze vloed al den arbeid aan de *Eddelaker* braak. Daar werden de kerspelen *Brunsbüttel*, *Eddelak* en het oostelijk gedeelte van *Marno* onder water gezet, hetwelk door het *Kudenmeer*, nu reeds ten derden

1) *Kusz*, II. 36. **Walther*, 292. **Bollen*, 4 p. 338. **Culemann*, 42. *Outhof* geeft, op blz. 796, het aantal van de in den omtrek van *Meldorf*, in *Zuider-Dithmarsen*, verdrinkene menschen, zeer overdreven, op 1,000 op.

2) *Outhof*, 798. *Jansen*, 322.

3) *Outhof*, 802. Vermoedelijk eene nul te veel.

male, met groot geweld naar *Seedorp* en andere plaatsen in de *Wilstermarsch* stroomde. De storm van den 10den tot den 18den December joeg de zee door de *Eddelaker* braak weder in het land, zoodat, doordien ook de *Barlter* middendijk bezweek, alles tot aan *Busenwerth* overstroomd werd. Vandaar golfde het water naar *Seedorp* en *Ecklak*, ter breedte van 300 roeden over het veen heen, vele zware balken, welke uit de *Eddelaker* braak gerukt waren, medevoerende; hetzelfde deed onderscheidene middendijken bezwijken, waardoor het grootste gedeelte der *Wilstermarsch* ten westen der *Wilster* onderliep ¹⁾. In *Oost-Friesland* woedde de storm van den 13den en 14den December het hevigste. Al het land werd weder overstroomd, onderscheidene kleine huizen weggespoeld en veel van het aan de dijken herstelde, vooral bij *Risum* en in het *Greetmer*-ambt, verwoest. In *Emden* stond het water in de *Neustadt* hooger dan in de *Altstadt*, hetwelk ook bij de vorige overstromingen het geval was geweest, doordien hetzelfde daarheen landwaarts door de groote *Larrelter*-kolk stroomde, hoewel anders dit gedeelte van de stad slechts zelden zeewater ziet, wjl dezelve aan de havenzijde door eenen dijk beschut is ²⁾.

Ook in het jaar 1719 verhieven zich veelvuldige stormen, die vooral voor de nieuwe dijkwerken verderfelijik waren. De storm van den 26sten en 27sten Mei dreef de zeevloeden ten vierden male door de *Eddela-*

1) *Kusz*, II. 44. **Culemann*, 120. **Bolten*, IV. 353.

2) *Outhof*, 804.

ker braak, over het *Kudenmeer* tot *Seedorp* enz.; die van den 5den Augustus nam 16 roeden van het houtwerk van die braak en de beide bruggen mede. Het hevigste was de storm van den 12d November. Alles wat aan deze braak verrigt was, werd ten gronde toe verwoest. Het grootste gedeelte van *Zuider-Dithmarsen* en het noordelijk gedeelte van de *Wilstermarsch* liep onder ¹⁾. In *Oost-Friesland* werden de dijken zwaar geteisterd; in *Emden* braken de deuren der kettingbrug, waardoor het zuidoostelijke *Faldern* overstroomd werd; ook de *Fleischhaus*-sluis was op het punt van te bezwijken, hetwelk slechts nog door aangebragte zware stukken zandsteen werd voorgekomen ²⁾.

Het jaar 1720 begon en liep ten einde onder stormen. Die van den 2den en 3den, als ook van den 14den Januarij zette *Oost-Friesland*, ook *Emden*, onder water en vergrootte de openingen in de dijken; in den dijk achter *Larrelt* was eene kolk te zien van meer dan 50 voet diep ³⁾. Op den 18den Februarij greep er weder eene overstroming plaats. Bij eenen sterken noordwesten storm bleef het water na den vloedtijd, om 8 uur, staan, in plaats van te vallen, en werd zelfs nog hooger gedurende den geheelen tijd der ebbe, doch na 1 uur, bij het naderen van den vloedtijd, begon hetzelfde te zakken, terwijl de wind eenigzins bedaarde ⁴⁾. — Midden in den zomer, op den 16den Julij, stak er weder een hevige storm op, welke drie dagen lang

1) *Kusz*, II. 47. **Culemann*, 140 u. f. **Bollen*, t. a. p.

2) *Outhof*, 809. 3) *Outhof*, 811. 4) *Outhof*, 812.

aanhield en een' hoogen vloed opjoeg, die den kaaidijk om de *Eddelaker* braak doorbrak en grootstendeels wegspoelde; welk lot ook de hoofddijk om denzelven op den 31sten Augustus onderging ¹⁾.

De laatste dag des jaars 1720 was weder, even als vóór drie jaren, een dag van schrik voor de Marschbewoners. Gelijk toen de Kersdag-vreugde, werd nu de blijdschap over het nieuwe jaar veranderd in geklag en gejammer. Er kwam een der hoogste vlooden opzetten, welke doorgaande den Kersvloed te boven ging en eene even zoo algemeene overstroming veroorzaakte. Men noemde denzelven den Nieuwjaarsvloed, omdat hij even vóór nieuwjaar plaats greep. Het was juist nieuwe maan, waardoor het water hooger steeg dan gewoonlijk, ofschoon de storm niet zoo hevig meer woedde. Reeds op den 29sten December stak dezelve uit het zuidwesten op, hield den volgenden dag aan en liep den 31sten December naar het noordwesten. Al hooger en hooger kwam de zee tegen de dijken opzetten, om en spoedig na den middag stortte zij zich over denzelven heen en was reeds vroeger door de, vooral in *Oost-Friesland*, bereids ontstane dijkbreuken naar binnen gestroomd. In weinig tijds was schier de geheele Marsch van *Oost-Friesland*, *Jever*, *Oldenburg*, *Bremen*, *Holstein* en *Sleeswijk* eene golvende zee. Ook *Groningen* en *Zeeland* hadden van dezen vloed te lijden. In *Zeeland* steeg het water zeer hoog. Te *Middelburg*, *Vlissingen* en andere plaatsen op *Walcheren*

1) Kuss, II. 50. *Culemann, 172.

stond het water 4 duim hooger dan in 1682. De dijk in het zuidwesten van dit eiland, vooral in de nabijheid van *Vlissingen*, werd zwaar geteisterd. Het aan den buitenkant van denzelfven staande paalwerk werd losgerukt en over den dijk heen vele roeden verre landwaarts in gespoeld; al de huizen werden zwaar beschadigd, en ook op vele plaatsen de aldaar nog aanwezige duinen drie, vier en meer roeden achter de hoofden weggespoeld. De schade was zoo groot, dat men de kosten van herstelling op drie ton gouds begrootte ¹⁾. Op het eiland *Schiermonnikoog* werden de duinen, die het dorp beschutteden, ten deele geheel weggespoeld, benevens de, na den vloed van 1717, pas herstelde dijken op *Ameland* ²⁾.

Oost-Friesland onderging eene groote overstroming. Tegen den middag kwam de zee met onstuimigheid over de dijken heenbruisen, — vroeger reeds was zij door de gedeeltelijk weggeslagene dijken in het *Emaigerland* en het *Norder* ambt binnengedrongen, en bedolf al de aangeslijkte landen. Desniettegenstaande was de schade niet zeer beduidend, eensdeels omdat de overstroming bij dag plaats greep, anderdeels doordien de op zich zelv' niet sterke storm intusschen begon te bedaren. De meeste schade ondergingen de dijken. Deze waren in sommige streken nog niet ten volle hersteld, op andere plaatsen, behalve in het *Harlingerland*, nog niet tot de vereischte dikte en sterkte gebracht,

1) Tegenw. Staat. X, 262.

2) Tegenw. Staat. XIV, 377, 401.

hetwelk men tot het volgende jaar had uitgesteld; bovendien hadden zij door de hoofdstormen reeds zooveel geleden, dat het zeewater in onderscheidene streken der provincie ebbe en vloed hield, en zoodoende werden zij thans bijna overal vernietigd. Voor *Reiderland* liep het weder het beste af, daar hetzelfde alleen van de overstroming verschoond bleef; het water kwam nog niet geheel tot aan de kruin van de *Dollart*-dijken en spoelde slechts op enkele plaatsen over dezelve heen; van den Eems-dijk bij *Coldam* werd een eindwegs de kruin afgeslagen, waardoor eenig water binnendrong. Grootere schade leden de *Oberledinger*-dijken, meer nog die tusschen *Leer* en *Oldersum*; in dezelfen kwamen 12 groote gaten, en een bij de *Sautler*-sluis, met eene kolk van 60 voet breed en 18 voet diep. De kerspelen *Veenhusen* en *Neermoor* leden zware schade door het water. Er bleef naauwelijks een huis onbeschadigd, 40 derzelve waren te *Neermoor* onbewoonbaar en moesten ontruimd worden. Het ergst van allen werden de dijken van de *Opper-* en *Neder-Eems* geteisterd. Overal hadden zij doorbraken, kruinstortingen en afstortingen bekomen, verscheidene streken waren geheel geslecht, vooral tusschen *Emden* en *Borsum* en in het 2de, 3de, 4de, 6de en 8ste kwartier van den *Neder-Hemmen* dijk, in het 6de kwartier alleen 150 roeden. De dijk van de groote *Larrelten* kolk had in den noordervleugel 2, in den westervleugel 5 doorbraken, twee met nieuwe kolken, van welke eene zeer groot was en tot 57 voet diep ging. In de dorpen *Larrelt*, *Wiebelsum* en *Twizlum* werden onderscheidene huizen zwaar bescha-

digd, het huis op *de Knok*, met 8 menschen, en 8 huizen van het buitengedijkte dorp *Bettaveer* echter geheel weggespoeld, één huis slechts bleef hier nog staan. In de kerk, welke, sedert den Kersvloed niet meer tot godsdienst oefening gebezigd, in eene bewaarplaats van stroo veranderd was, hadden eenige dijarbeiders hunne toevlugt genomen, die daarna met een schip van *Risum* werden afgehaald; daar zij echter bij hun vertrek het vuur niet uitdoofden, geraakte de kerk in brand en niets dan de muren bleven staan. In het geheele ambt *Emden* verdronken 8 menschen, 21 huizen gingen geheel verlore, en 115 huizen waren zoodanig beschadigd, dat zij niet meer konden gebruikt worden. In de dijken van het *Grestmer* ambt waren ook verscheidene plaatsen met het land gelijk, terwijl er vele gaten en eenige kolken spoelden; in den *Schoonorter* dijk ontstonden twee kolken bij elkander, ieder van 14 tot 15 voet diepte, en wel eene op de plaats van de in 1686 ontstane kolk. De laagliggende streken van het ambt *Aurich* leden, vooral aan de huizen, groote schade, in *de Wolden*, *Barstede*, *Riepe* en *Ochtelbur* waren schier alle huizen beschadigd, zelfs de kerken te *Wiebelsbur*, *Forlitz* en *Blaukirchen*; eenige huizen werden weggespoeld, als ook de *Mönkeborg*, een vorstelijk gebouw (Grashaus) in de heerlijkheid *Oldersum*; er kwam echter bijna niet een stuk vee om, ofschoon het water hooger steeg dan in den Kersvloed, zoo als men onder anderen bij *Bagband* waarnam. Het ergste lot trof het ambt *Norden*, alwaar het water hooger kwam dan in 1717. Drie menschen vonden aldaar hun graf in de

golven, benevens 20 paarden, 47 stuks rundvee, 26 schapen en 9 varkens; terwijl er 27 huizen geheel in puin lagen of weggedreven waren, de meesten met alles wat daarin voorhanden was, en 69 meerendeels zware schade hadden bekomen; de voet van de Norder Gaste was met het aangespoelde huisgeraad en veldgereedschappen bedekt. Met de dijken zag het er bedroevend uit. 500 roeden van het 650 roeden lange gedeelte van den Oosterwarferweg tot aan den ouden stroodijk waren geheel en al geslecht en daarbij nog 7 kolken gewoeld. De gezamenlijke kosten van herstel der Wester- en Lintlermarscher dijken werden op f322,950 geschat, waaronder alleen f54,000 voor de damping dier kolken en f100,000 voor 500 roeden nieuwen dijk. Bijna geheel verwoest waren de dijken der drie Charlotten-polders; derzelver herstelling moest f60,840 kosten, ofschoon er reeds f30,800 tot herstel der schade na den Kersvloed besteed geworden waren. In *Norden* stond de nieuwe weg, de Uffen-, Seel- en Dammstraat geheel of grootendeels onder water. De ambtman KETTLER moest, nadat hij de binnenvleugels der sluis door over de straat gelegde zware balken en stroo beveiligd had, in een huis bij de kleine brug eenige uren lang doorbrengen. De oude voogd FICHLER, die in der haast nog over deze brug naar huis wilde gaan, werd door den stroom medegesleept en verdronk. Ook in het ambt *Berum* werden de dijken zwaar geteisterd, te zamen meer dan 700 roeden tot op den grond weggeslagen en verscheidene kleine kolken gewoeld. De dijk van de heerlijkheid *Dornum* was grootstendeels vernield. Het water steeg in dit ambt

niet zoo hoog als in dat van *Norden*; het kwam niet eens in de buitengracht van het slot te *Berum*. Schade van eenig belang onderging alleen de Oostermarsch; aldaar verdronken 4 menschen en 20 stuks vee, 4 huizen dreven geheel weg en 39 waren sterk beschadigd. Het beste liep het voor *Harlingerland* af. Deszelfs dijken waren na den Kersvloed zeer sterk en hoog weder opgeworpen, zoodat zij niet veel beschadigd en spoedig hersteld werden. In de geheele provincie verdronken 18 menschen, 34 paarden, 98 stuks hoornvee, 133 schapen en 9 varkens, terwijl er 98 huizen weggespoeld en 349 beschadigd waren ¹⁾.

Ook in *Jeverland* hadden voornamelijk de dijken te lijden. Overal grepen kruinstortingen plaats, verscheidene streken werden geheel tot op den grond weggeslagen, vooral die van *Hohenkirchen* in het noorden, en de *Bandter* dijken in het zuiden; er waren 6 braken ontstaan, waaronder die in de nabijheid van de *Crildumer* sluis, ter breedte van 22 roeden en ter diepte van 25 voet, de gevaarlijkste was. Het zeewater stroomde voornamelijk door de gebrokene *Bandter* dijken in het land, alsmede in *het Kniphausensche*, hoewel het niet zeer hoog steeg, behalve in de kerspelen *Heppens* en *Niende*, als het naast aan den dijk gelegen, alwaar verscheidene huizen beschadigd werden en twee menschen omkwamen, benevens eenig vee. Op

- 1) Emders Kronijk. **Harkenroth*, Nieuwjaarsvloed. *Wiarda* VII, 56. Archief-Akten. *Wiarda* geeft het verlies aan menschen, vee en huizen te gering op; hij heeft, naar het schijnt, het amt *Norden* niet medegerekend.

Wangerooze werden de duinen zwaar geteisterd; eenige, van 60 tot 70 voeten hoogte, verdwenen schier geheel. — *Oldenburg* leed veel schade aan de dijken. De *Schweijer-* en *Jahder-*veendijken waren overal doorgebroken. Er ontstonden 3 braken in dezelve ter diepte van 12 voet; eene derzelve bij *den Hoben*, bijna 400 voet wijd, werd echter weder van zelf gedempt door het daarin gedreven veen. In het land *Wurden*, ten oosten der *Wezer*, werd de *Buller* sluis weggeslagen en op derzelver plaats eene 20 voet diepe kolk gewoeld. Ook hadden de dijken in het land *Hadeln* veel te lijden. Te *Twiefelfleth* ontstond eene zware doorbraak, en wel 5 bij *Buxtehude*. *Hamburg* stond ten deele onder water, en leed aanmerkelijke schade aan de in kelders en pakhuizen aanwezige waren ¹⁾.

Grooter was het verlies, dat *Holstein* onderging. De *Wilstermarsch* was geheel overstroomd; er verdronken 5 menschen en 376 stuks vee. De *Elbedijk* van *Wevelsfleth* tot *St. Margarethen* werd op onderscheidene plaatsen ter helfte, op anderen tot op den bodem weggeslagen, en de huizen aan den dijk bij *Brokdorf* gedeeltelijk medegenomen, gedeeltelijk verwoest. De sluis aldaar werd ten deele weggerukt. Uit den *Stürdijk* dreven 7. *Stöpen* ²⁾ weg, en er ontstonden 11 doorbraken, terwijl ook de *Andijk* bezweek. Door de beide sluizen aan het *Kasenort* dreef een verbazende

1) *Jansen*, 376 u. f.

2) Zoogenaamde dijk-gaten, openingen in den dijk tot doorvaart, welke met deuren gesloten of in den herfst met steenen of aarde digtgemaakt worden.

menigte van allerlei voorwerpen door, waaronder ook drie doodkisten, die daarna door de kracht des waters verbrijzeld werden, zoodat de lijken er uitvielen en ronddreven. De *Eddelaker* braak brak op nieuw door; het water spoelde tevens de digt bij de braak staande huizen weg, waarbij eenige menschen het leven verloren. Tot aan het Kudenmeer heenstroomende, maakte hetzelfde aldaar eene braak van 16 voet diepte en overstroomde daarop, zoo als reeds meermalen sedert 1717 was geschied, tusschen 3 en 4 uur des nadenmiddags de dorpen *Aebtissenwisch*, *Seedorp* en *Ecklak*, steeg aldaar 2 voet hooger dan in 1718 en rigtte ontzettende verwoestingen aan. Van het dáár gelegen hoog veen werd een stuk, 3 morgen groot, weggespoeld, in tallooze stukken vermorseld en deze over de landerijen van twee nabijliggende hoeven verspreid, die daardoor bedorven werden. Het hooge veen tusschen de genoemde dorpen en het Kudenmeer werd opgeligt, ter hoogte der aldaar staande huizen, en voor een gedeelte met de daarop staande gebouwen weggespoeld, daarna in vele duizenden stukken verbrijzeld, welke overal heendreven, zelfs tot aan den Stör- en Audijk. Op eenige stukken stond groenende rogge, die ook in den volgende zomer rijp en ingeoogst werd. Uit het dorp *Kudensee* dreef een hof met appel- en andere boomen naar *Flethsee*, alwaar die boomen des zomers goede vruchten droegen. Van *Flethsee* dreef daarentegen een bloemtuin, met land en het huis, 10 roeden ver weg, en de schoone anjelieren en andere bloemen verspreidden des zomers hare aangename geuren te midden van stukken veen in

een moerassig oord. In de *Wilstermarsch* werd bij opmeting bevonden, dat door deze veenstukken 68 jukken (à 37 morgen) aanvankelijk onbruikbaar waren geworden. Op vele plaatsen aldaar bleef het water tot in den zomer, zelfs tot in September staan. In *Kudensee* dreven 8 huizen met menschen en vee weg, en 7 in *Flethsee*; terwijl er verscheidene gebouwen verbrijzeld werden of de muren verloren. Geen enkele polder in het geheele hertogdom *Sleeswijk* bleef droog, behalve de beide *Christian Albrecht's* polders in het ambt *Tondern*; terwijl de *Südermarsch* weder doorbrak. In *Husum* stond het water hooger dan in 1717 en 1718. *De Halligen* hadden veel door te staan. Op *Nordstrandischmoor* werd de kerk van binnen geheel verwoest, aan alle huizen de muren ingeslagen, 3 geheel omvergeworpen en met de beide daarin aanwezige bejaarde echtgenooten weggevoerd. Op *Hooge* gingen 4 huizen verloren, op *Nordmarsch* 7, benevens eene vrouw en 2 kleine kinderen; op laatstgenoemd eiland nam de predikant met zijn huisgezin de vlugt op den kerkzolder, nadat zij vooraf nog het vee hadden losgebonden. Bij het terugkeeren bevonden zij, dat de schapen zich in een bed hadden gered en dat de koeijen met de voorpooten bij dezelve waren opgeklauterd. De kerk op *Langenesz* werd zwaar beschadigd, alsmede het kerkhof, alwaar onderscheidene lijken uit de graven werd gespoeld. Te *Föhr* drong het water door verscheidene dijkbreuken het land binnen en steeg $1\frac{1}{2}$ voet hooger dan in 1718. Zelfs tot aan het diep in zee opgelegen *Helgoland* strekte deze vloed zijne verwoestingen uit; eenige op het voorland

staande woningen en pakhuizen werden medegevoerd; terwijl de smalle landengte, waardoor het duin of zand-eiland met hetzelfde verbonden was, doorgebroken en dit zoodoende in een eiland herschapen werd ¹⁾).

Een groote ijsvloed in Februarij 1721 berokkende zeer veel schade aan de *Noord-Friesche* dijken. Bij een' tweeden vloed, op den 6den en 7den April, brak het water weder door de braak aan het *Kudenmeer*, waarvoor men eenen dam geslagen had, en overstroomde andermaal de westelijke zijde van de *Wilstermarsch*, alsmede het kerspel *St. Margarethen* ²⁾). *Oost-Friesland* werd in hetzelfde jaar door twee zware vloedën bestookt. De eerste, op den 5den en 6den October, rukte den kaaidijk om de *Schoonorter* kolken weg, zette den polder onder water en woelde ook nog eene kolk te *Greetziel* in den westelijken Muhdedijk. De tweede, op den 25sten November, verwoestte op nieuw den kaaidijk om de *Schoonorter* kolken, alsook dien om de kort voorheen ontstane kolk in den Muhdedijk, deed eene nieuwe kolk daarbij ontstaan, groef verscheidene doorgaande gaten in den dijk van het *Greetmer* ambt en zette dit geheele ambt onder water ³⁾).

Bij een' op den 26sten October 1723 plotseling ontstanen storm sloegen verscheidene visschersvaartuigen

1) *Kusz*, II. 51 u. f. 61. **Wallther*, 306. **Culemann*, 206 enz. en and.

2) *Kusz*. II. 59.

3) *Archiv-Akten*. Berigten nopens de overige ambten zijn niet voorhanden.

van het eiland *Ameland* bij de terugkomst aan strand om , waarbij 31 menschen omkwamen ¹⁾).

Het westelijk gedeelte van het ambt *Hadersleben* werd op den 10den October 1725 door eene overstrooming bezocht ²⁾).

Aanhoudende regen in het najaar van 1725, opgevolgd door het vallen van veel sneeuw in den winter, deden den Rijn opzwellen, hetwelk na de opdooi groote overstromingen in *de Nederlanden* ten gevolge had. Een ijssdam, welke zich in de Lek bij *Schoonhoven* had vastgezet, veroorzaakte op den 21sten Januarij 1726 twee groote doorbraken in den dijk en de overstrooming van *den Krimpener- en Loopikerwaard*. Ten zelfden tijde bezweek de Lingedijk bij *Drumpt* en de Waaldijk bij *Dalem* of *Daelhem*, waardoor de geheele *Tielerwaard* insgelijks onder water gezet werd, vervolgens het land tusschen die beide rivieren in gelegen, en een gedeelte der *Meijerij van 's Hertogenbosch*. Ook de dijk bij *Linschoten* moest zwichten, en daardoor verspreidde zich het water door het Nedersticht van *Utrecht* en vervolgens verder naar de Vecht en Amstel, zoodat hetzelfde hier op vele plaatsen meer dan 4 voet hoog op het land stond. Op den 6den Februarij brak ook de Lingedijk bij *Kedichem*, of *Kekum*, op 3 roeden breedte door, des anderen daags op 8-9 roeden, en den 8sten Februarij wederom op 36 roeden breedte. Door deze groote opening kwam het water met een verschrikkelijk geweld den *Ablasserwaard* binnenbruisen, stortte in

1) Tegenw. Staat, XIV. 377. 2) Kusz, II. 67.

denzelfden nacht ook met groot geweld over den Souwendijk, en binnen korten tijd stond die Waard, met de zoogenaamde *Vijf Heerenlanden*, te zamen 5 □ mijlen groot, diep onder water, hetwelk 20 duim hooger steeg dan in 1709, en aan deze streken des te grootere ellende baarde, daar veelvuldige stormen uit het westen en noordwesten het water in onstuimige beweging zetteden; eene ontelbare menigte huizen, schuren en hooibergen werden daardoor verwoest, vooral in de laagstaande dorpen, alwaar de menschen eene schuilplaats in de kerken moesten zoeken. Eerst tegen het midden van Maart gelukte het de sluizen te openen; het water liep echter zoo langzaam af, dat hetzelfde nog diep in den zomer 1 voet hoog op het land stond ¹⁾. — Op den 16den October deszelfden jaars ontstond er aan de *Sleeswijksche* kusten een hooge vloed, waardoor de dijken zwaar werden beschadigd; de *Südermarsch* zoude bijna geheel overstroomd geworden zijn ²⁾.

In het jaar 1728 brak de Waaldijk van den *Tierwaard* beneden *Buren* weder door, alsook in 1729 in dezelfde streek, doch de schade was niet beduidend ³⁾.

In 1736 ontstond er, op den 24sten November, een zware vloed, die in *Hamburg* en over het omliggende aangeslijkte land eene overstroming veroorzaakte ⁴⁾. Dezelve trof in *Oost-Friesland* vooral het ambt *Greetsiel*. Des middags liep het water aldaar

1) Tegenw. Staat, VII, 406. *Beijer*, Neerland's Watersn. I. 129.

2) *Kusz*, II, 68. 3) *Beijer*, t. a. p.

4) *Kusz*, II, 71, Hamb. Adresz-Nachr. 1791, p. 217.

over de dijken heen; schier overal werd de kruin afgespoeld, de groene dijken gingen meest tot op den hoogen voet verloren en kregen verscheidene doorgaande gaten tot 3 voet diep onder het maaiveld.

In den Muhdedijk te *Greetsiel* kwamen 3 grondbreuken en 2 in den Topperdijk. De sluis had veel te lijden. Door een der gaten in den Muhdedijk kwam een schip binnenzeilen, nam den halven gevel van een aan den dijk staand huis mede en geraakte vast in den tuin. Ook in den dijk van *het Wirdumerneuland* was eene opening van 342 voet breedte, benevens twee kleinere. Bijna het geheele ambt werd onder water gezet. Naauwelijks was hetzelfde afgezakt, en de doorbraken in alle haast met eenen kaaidijk omringd, toen een hevige storm in den nacht van den 2den op den 3den December alles weder wegrukte, de drie gevaarlijke breuken: het *Totegat* bij *Greetsiel* en de zoogenaamde *Eilsummer* en *Uttumer* kolken tevens verwijdde, de laatsten zelfs tot 12 voet diepte beneden het maaiveld, en het grootste gedeelte des lands weder vol zeewater joeg. Men legde nieuwe kaaidijken, doch die der *Uttumer* kolk werd in den nacht tusschen den 15den en 16den December andermaal weggeslagen, en ten vierden male op den 13den Januarij 1737, waarbij het land wederom meest onder water gezet werd. Het water streek wel over de Neder-Eemsche dijken heen, doch op slechts enkele plaatsen werd de kruin weggerukt en er kwam aldaar weinig water in het land ¹⁾.

1) Archiv-Akten.

Op den 24sten en 26sten December 1740 veroorzaakte het hooge water van den Rijn en der Maas menigvuldige dijkbreuken in *Holland* en *Gelderland*, welke aanmerkelijke overstromingen ten gevolge hadden. De Maasdijk bij *Heusden*, de Waaldijk bij *Bommel* en *Elden* braken insgelijks door en zonken ten deele in, terwijl er tevens verscheidene diepe grondbreuken ontstonden. Daardoor werd *de Betuwe*, *de Tielerwaard*, het land tusschen Maas en Waal, alsmede het land van *Heusden* en *Altena* onder water gezet; het laatste vooral werd hierdoor in diepe ellende gedompeld. Vele huizen werden weggespoeld of omverre geworpen en de bouwlanden verwoest, terwijl het vee verdronk ¹⁾. Grootere schade veroorzaakten de vlooden op den 3den Januarij 1741. In den noordelijken dijk der Linge spoelden 5 der grootste breuken, waardoor *de Alblasserwaard* en veel van het omliggende land, te zamen meer dan 150,000 morgen ($22\frac{1}{2}$ □ mijlen), diep onder water werden gezet. Vele huizen werden door den sterken stroom en golfslag weggerukt of zwaar beschadigd; tevens kwam er veel vee om; vele der bewoners moesten met het weinige hunner have op den dijk vlugten en daár langen tijd in koude en onafgebroken vrees van hun toevlugtsoord te zien vernietigen, vertoeven, totdat men hen met moeite afhaalde en naar de naastbijgelegene steden in veiligheid bragt. De schade zoude oneindig grooter geweest zijn, had men niet het gevaar zien aankomen en het meeste vee, benevens andere zaken, naar de steden,

1) Tegenw. Staat, VII. 291. *Beijer*, 130.

kerken en andere hoogliggende plaatsen in veiligheid gebragt. Den *Alblasserwaard* viel weder het ergste lot te beurt. Het water steeg in denzelfen 3 voet hooger dan in 1726. Verscheidene dorpen werden door hetzelfde schier geheel verwoest; zoo bleven er te *Bleskensgraaf* slechts 3 huizen onbeschadigd, ook in *Otteland* telde men niet meer, welke geen letsel hadden bekomen, te *Goudriaan* waren 14 huizen geheel weggespoeld en 20 van de 24, die te *Schelluinen* stonden. Eenige menschen kwamen door honger om, meer nog verdronken. Ook veel vee, huisgeraad, bedden en andere dingen van allerlei aard dobberden op het water rond. Tot verergering van den nood stak er een gure noordoostewind op, vergezeld van nevel, hetwelk elkeen weerhield om met vaartuigen de noodlijdenden te hulp te komen; terwijl tevens de vorst inviel, waardoor de redding nog meer werd vertraagd, zoodat aan zeer velen eerst nadat het ijs vast was, hulp konde verschaft worden. Toen zag men tevens een vreemd schouwspel; overal was men bezig het drooge hooi te bergen en het natte op het ijs te droogen, even alsof het in den hooitijd was. Gelukkiglijk begunstigten de winden den afloop des waters, zoodat men in Junij weder droog land had en met het herstellen der huizen kon aanvangen. In het land *Allena* waren de dijken na de overstroming in December des vorigen jaars naauwelijks weder eenigzins hersteld en de velden droog, toen op den 25sten April een hooge vloed van het benedenwater zich door de nog niet geheel gestopte breuk bij *Werkendam* op nieuw eenen doortogt baande, en het geheele land overstroemde,

dat eerst diep in het zomer weder droog werd, en voor dat jaar geen oogst noch voeder voor het vee opleverde ¹⁾. – Bij *Haarlem* bezweek op den 30sten April de Slaperdijk, waarvan eene overstroming van het omliggende land het gevolg was. – Tegen het laatste van November stormde het hevig uit het noordwesten, zoodat het zeewater op den 24sten overal zeer hoog opliep en de dijken zwaar beschadigde, terwijl het op den 27sten ook een gedeelte van den grooten toren te *Egmond aan zee* wegrukte, welks overblijfselen door eenen storm op den 7den Februarij 1743 geheel verbrijzeld werden ²⁾. – De Elbe was in Januarij insgelijks vol ijs, hetwelk zich vastzette en het water in zijnen loop ophield. Tengevolge hiervan brak de dijk op den 28sten Januarij, bij *Kirch-* en *Ochsenwerder* op 6 plaatsen door, waarbij eenige huizen verwoest werden en de omstreek vol water liep. 's Nachts op den 30sten Januarij bezweek ook de *Neuengammer* achterdijk, waardoor het kerspel van dien naam onder water gezet werd. Eerst op den 5den en 6den Februarij herstelde een storm den onbelemmerden loop der Elbe, het met ijsschotsen bedekte water werd door den storm zoo sterk in beweging gebracht, dat de muren en der in het water staande gebouwen werden weggerukt. In *Ochsenwerder* stond het water door elkander 14 voet hoog; 7 weken lang moesten de inwoners in dien toestand doorbrengen, gedurende welken tijd men

1) Tegenw. Staat, VII, 292.

2) Tegenw. Staat, VIII, 359. *Beijer*, I, 130.

overal op het land met de grootste Elbeschepen rondvoer ¹⁾.

Oost-Friesland werd in hetzelfde jaar door twee hooge vloed en overstromd. De eerste deed, op den 29sten April, de dijken in *het Oberledingerland* en die bij *Weener* bezwijken. De tweede veroorzaakte, in den nacht van den 27sten op den 28sten November, wederom eene dijkbreuk in *het Oberledingerland*; bij *Hilkenburg* sloeg een schip om, en de zich daarin bevindende 6 menschen vonden hun graf in de golven. Ook *Emden* werd voor het grootste gedeelte onder water gezet ²⁾.

Het opzwellen van den Boven-Rijn en van den Main in het jaar 1744, waardoor *Frankfort* en andere steden en dorpen onder water kwamen, bragt te weeg, dat ook de Lek hoog opzwol. Een hevige zuidwestewind in Maart joeg het water nog hooger op, hetwelk de dijken zoo sterk bestookte, dat zij op den 12den Maart tusschen *Amsterdam* en *Leamond* doorbraken, waarop het water de *Vijf Hoerenlanden* overdekte, en een paar dagen daarna, nog meer wassende, over den Souwendijk liep en den geheelen *Alblasserwaard*, welke door de vroegere veelvuldige overstromingen reeds zooveel had geleden, op nieuw in eene zee herschiep en aan deze ongelukkige landstreek eene schade berokkende, die alleen aan huizen, molens en bruggen f525,000 beliep. Zelfs in Junij waren de velden nog niet weder

1) *Kusz*, II, 77, *Helms*, 444. *Scriba*, Fluth von 1741, S. 412.

2) *Ravinga*, 166. *Emder Kronijk*, welke den tweeden vloed tusschen den 17den en 18den November stelt.

dreog. Ook in *Gelderland* en *Overijssel* bezweken de dijken op onderscheidene plaatsen ¹⁾.

Eene nieuwe doorbraak in den noordelijken Lekdijk veroorzaakte in het volgende jaar eene groote overstroming in *Utrecht* en *Holland* ²⁾. — Op Stillen Vrijdag deszelfden jaars zette een zware stormvloed de *Hasseldorfer marsch* onder water en beschadigde den dijk bij *Bisdorf*, dat men het dorp verder achterwaarts verleggen en eenige honderden morgens land aan de Elbe prijsgeven moest ³⁾.

Op den 12den December 1747 woedde er een storm als een orkaan aan de geheele Noordzeekust. Dezelve stak des avonds ten 6 ure uit het zuidoosten op, was het hevigste uit het zuidwesten, liep daarop naar het noordwesten en legde zich tegen den morgen. Sterke hageljagt en regenstroomen vergezelden denzelfden; de rukwinden waren zoo hevig, dat men de aarde voelde schudden en vele hechte huizen, schuren en sterke boomen omvergeworpen werden. *Holland* en *Zeeland* vooral hadden veel te lijden aan huizen en schepen. Tevens veroorzaakte de stortregen, dat de rivieren hoog opzwollen en de dijken in *Gelderland* sterk beschadigd werden, hetwelk onderscheidene kleine overstromingen ten gevolge had. De zee daarentegen stond juist niet hoog; men merkte zelfs op, dat het gedurende den storm aan de Nederlandsche kusten veel langer dan gewoonlijk ebbe

1) Tegenw. Staat. VII. 416. *Beijer*, I. 132.

2) *Beijer*, t. a. p.

3) *Kusz*, II. 82.

was. Ook in de Elbe werd de vloed daardoor 12 uren lang teruggehouden. – In *Engeland* woedde de orkaan insgelijks, en zelfs nog in *Pruissen*, waar dezelve geheele wouden omverre wierp ¹⁾).

In December des volgenden jaars stormde het zoo geducht, dat *de Halligen* gedurende 31 vloedtijden telkens overstroomd werden ²⁾).

Op den 23sten Maart 1751 drong het bovenwater weder op twee plaatsen door den Lekdijk, en vulde den *Loopiker- en Krimpenervaard*, benevens *het Land van Ysselstein* ³⁾. Den 11den September, nadat het de beide vorige dagen uit het zuidwesten had gestormd, liep de wind naar het noordwesten en joeg eenen zeer hoogen vloed op, welke aanzienlijke schade te weeg bragt. In *Oost-Friesland* liep het water reeds des nadenmiddags tusschen 3 en 4 uren over de Boven-Eemsche dijken heen, hoewel het aldaar eerst ten 5 ure de hoogste vloedtijd was. De dijken werden zwaar geteisterd, vooral in het ambt *Norden*. In *Reiderland* werd de *Bin-gummer* en *Ditzummer* sluis, alsmede de *Muhder* aan de Leda weggeslagen. In *Emden* stond het water in eenige huizen tot 12 voet hoog. De zee liep dáár hooger, dan op den 31sten December 1720. Vele schepen vergingen voor de oogen der toeschouwers ⁴⁾. Oneindig meer schade veroorzaakte deze vloed aan gene zijde der

1) *Beijer*, t. a. p. *Muyt*, Watervl., 83. *Kusz*, II. 83. **Lilie*, *Uberschw. von 1756*. **Hamb. Adressz-Nachr.* 1791. p. 218.

2) *Kusz*, 85.

3) *Beijer*, I. 133.

4) *Wiarda*, VIII. 383. *Emder Kronijk*.

Elbe. Te *Hamburg* liep dezelve 20 voet en 2 duim boven de laagste ebbe. In de *Haseldorfer* en *Haselauer marsch* werden de dijken zwaar geteisterd, op onderscheidene plaatsen schier tot op den grond weggespoeld; er ontstonden 4 grondbreuken, terwijl er 2 sluizen werden weggerukt. Te *Haseldorf* spoelden onderscheidene huizen weg, de overigen stonden meest tot aan het dak in het water; er verdronken 2 menschen, tegen de 100 paarden en koeijen, en nog meer varkens. Al het aangeslijkte land aldaar en verder op was eene zee. In het vlek *Elmshorn* bleven slechts weinige huizen van het water verschoond. Het veenland van de gemeenten *Raa* en *Besenbeck* geraakte in het eerst ook onder water, doch kwam na verloop van eenige dagen bovendrijven, zoodat het vee, hetwelk daarheen moest zwemmen, daarop geweid konde worden. De dijken van af *de Pinnau* tot aan *Glückstadt* hadden 22 breuken gekregen, gedeeltelijk tot aan den grond, gedeeltelijk nog dieper; terwijl de Stickedijk op eene lengte van 150 roeden ten gronde toe was verwoest. Bij *Klein-Colmar* ging eene sluis verloren, en 10 huizen werden aldaar weggespoeld. Te *Glückstadt*, waar het 's avonds om 8 uur hoog water zoude zijn, begon hetzelfde reeds ten 5 ure bij het tuchthuis over den steendam te spoelen. Een gedeelte van den muur in de nabijheid van het zeemagazijn werd verbrijzeld. De zoogenaamde *Rethhügel*, het zuidelijke gedeelte der stad, stond spoedig vol water, hetwelk daarop de nieuwe poort weder uitstroomde en daarbij den dam tusschen dezelve en de brug wegspoelde. De doorbraak op het slotplein bragt het water van achteren in de stad; de zooge-

naamde *bassin* liep over, terwijl de verbinding achter denzelfen aan den dijk, benevens het steenen gebouw geheel wegspoelden. Vandaár kon de zee door de water- en dijkpoort de stad binnendringen; spoedig was deze gevuld, in de benedenhuizen van de Koningsstraat ter hoogte van 3 el; boven aan den dijk en in de dijkstraat alleen bleef het droog. Het water stuwde tegen den wal tot aan de borstwering op. Schilderhuizen, tuinbanken en eene menigte huisgeraad uit de omgespoelde huizen kwam bij de wallen aandrijven. De bewoners van *den Rethhügel* vooral verkeerden in eenen zeer onaangename toestand; tot aan den volgenden dag waren zij van alle hulp verstoken. In de tuinen aldaar zag het bedroevend uit; vele boomen waren uit den grond gerukt. Nog des anderen daags, een' zondag, moest men naar de stadskerk over de markt $1\frac{1}{2}$ voet diep door het water waden. Na het afloopen des waters lag de slijk een duimdik in de huizen, in welke voor een gedeelte de vloer opgeligt of stukken uit de muren gerukt waren. De schade aan huizen, pakhuizen, meubelen, koopwaren enz. was zeer aanzienlijk; de kelders bleven langen tijd onbewoonbaar. Twee menschen schoten er het leven bij in. Ook de steendam buiten de stad naar *Krempe*, werd op verschillende plaatsen doorgebroken.

De Elbedijk der *Krempermarsch* werd sterk beschadigd; in den *Borsfelder*-dijk aan de Aue, ontstonden twee grondbreuken, alsmede bij *Krempdorf*. Vandaar dat de beide kerspelen *Krempe*, met uitzondering der hooger liggende stad, door het water bedolven

werden. Bij *Itzehoe* streek het water reeds bij halven vloedtijd op vele plaatsen over de dijken heen, baande zich spoedig eenen doortogt door dezelve, met 3 grondbreuken te woelen, en overstroomde den omtrek, waarbij eene vrouw het leven inschoot. In *Itzehoe* zelve werden slechts de in de Neustadt aan den stroom gelegene tuinen en lage straten overstroomd. De Stördijk bij *Heiligenstedten* en *Hodorf* bezweek insgelijks op onderscheidene plaatsen, zoodat ook hier alles wijd en zijd onder water werd gezet. Beklagenswaardig was het lot van de *Wilstermarsch*. De met groote veldsteenen bedekte Elbedijk tusschen *Wewelsfleth* en *St. Margarethen* werd dermate verwoest, dat op de meeste plaatsen naauwelijks een spoor van denzelfen zichtbaar bleef. Inzonderheid baanden de, tonnen hoog over de dijken klotsende baren, bij *Brockdorf*, digt bij de kerk, zich eenen doortogt ter breedte van 20 roeden, woelden daarbij eene grondbreuk van 15 voet diep en sleepten vele huizen en boomen mede. Bij de Holler Wetering (*Wetterung*) was de dijk ter lengte van 150 roeden gedeeltelijk tot den grond geslecht, gedeeltelijk nog dieper uitgespoeld. De Stördijk onderging, van af den mond der rivier tot aan *Kasenort*, meer dan 60 kruinstortingen (*Kammstürzungen*) en 18 doorbraken. Al het land tusschen de Elbe en Wilsterau werd daardoor als in eene zee, van 6, 8 tot 10 voet diep, herschapen en bleef zulks langen tijd. Verscheidene huizen werden door de bruisende golven weggerukt, anderen sterk beschadigd, de meesten stonden tot aan het dak toe in 't water, en velen verloren de grootendeels uit leen

bestaande muren. Eene menigte bewoners vonden, met behulp van booten, eene schuilplaats op hooge terpen (*Wurthen, Warfen*), terwijl het vee met zware kosten op vaartuigen weggebragt moest worden. Van hetzelfde kwam niet veel om, doch 4 menschen verloren het leven, waaronder eene hoog zwangere vrouw, die men, met haren man en een kind op den arm te zamen gebonden, dood vond. Zoowel hier als meer zuidwaarts, zoover de overstroming zich uitstreckte, had er vooral groot verlies plaats aan weggespoeld reeds gemaaid of nog op wortel staand, door het slijk bedorven koren, alsmede aan graan en hooi, dat zich reeds in de schuren bevond. — *Dithmarsen* leed minder schade. De dijken aldaar, na den vloed van 1717 aanmerkelijk versterkt en opgehoogd, weerstonden den aanval der zee; doch in het zuiden, van af de *Eddelaker* braak ter lengte van eene halve mijl, werden zij zwaar beschadigd. Op deze streek vertoonden zich overal gespoelde gaten, welke ten deele tot op den voet des dijks liepen, en op verscheidene plaatsen was de kruin op 6 voet en meer nog geheel doorgeseheurd, op andere plaatsen zoo sterk afgespoeld, dat men het staande gebleven gedeelte van de kruin met eenen stok kon omstooten. Ook in den dijk van het kerspel *Marne* ontstonden vrij groote gaten, alsmede bij *Büsum* en aan de Eider.

In *Sleswijk* stroomde het water in *Stapelholm* 2 voet hoog over de Eiderdijken, waardoor de beide *Zuider-Stapeler* polders (*Köge*), alsmede de *Delger* polder en *Palhorn* onderliepen, 3 menschen het leven verloren en al het koren, zonder eenige uitzondering,

of weggespoeld of door het zoute water bedorven werd, terwijl er tevens eenig vee verdronk. Zelfs over het aan gene zijde der polders gelegen veen verspreidde zich het water, spoelde overal den turf weg, benevens verscheidene stukken van het veen zelf. Van *Fridrichsstadt* tot *Scheppern* telde men 25 groote en kleine grondbreuken of kolken, en aan den *Zuider-Stapeler* waterdijk werd eene kleine sluis weggespoeld. — De dijken van *Eiderstedt* werden vreesselijk geteisterd, vooral die van het kerspel *Westerhever*, welks herstelling op f36,000 te staan kwam; het land bleef evenwel droog, alsmede de *Zuidermarsch*, welker dijken echter nog meer gehavend werden. In *Husum*, waar het water eerst om 7 uur des avonds het hoogst zoude zijn, bereikte hetzelfde reeds ten 4 ure deszelfs volle hoogte. De stad lag grootendeels onder water, terwijl hetzelfde in de huizen 1 tot 3½ voet hoog stond. In de *Marschlandereien* van het land *Tondern* stroomde het water schier overal over de dijken heen, welke daardoor zeer beschadigd werden en veelvuldige kruinstortingen ondergingen, vooral in de *Wiedingharde*, alwaar op eenige plaatsen de kruin werd doorgebroken en het water reeds begon door te dringen, toen de vloed terugkeerde. Op *Föhr* brak de dijk op 5 plaatsen door, waarop het aangeslijkte land onderliep; terwijl ook de dijk van *Sylt* bezweek. Op *Nordstrand* ging de *Christiaans*-polder geheel verloren, benevens het eenigste daarin staande huis, met alles wat hetzelfde bevatte, behalve de menschen, die zich reddeden. *Pellworm* stond insgelijks voor het grootste gedeelte onder water, alsook de *Halligen*, wier

kerken evenwel, uitgezonderd die te *Gröde*, verschoond bleven. Bij de eilanden strandeden vele schepen; bij *Amröm* en *Sylt* alleen 21, waarvan de manschappen allen omkwamen, behalve die van eenen Hollandschen Oost-Indiëvaarder en van nog één ander schip ¹⁾).

In 1753 brak de Rijndijk beneden *Xanten* op 4 plaatsen door; het water werd tegen de ijssdammen in de rivier opgestuwd, overstroomde de landen in *het Cleef-sche* en stortte zich bij *Nijmegen* weder in de Waal, terwijl hetzelfde in de dijken der Maas en Waal beneden *Nijmegen* acht doorbraken veroorzaakte ²⁾).

De ontzettende aardbeving, die in den jare 1755 *Lissabon* verwoestte, deed zich, hoewel in eenen ligteren graad, tot zelfs aan de noordzeekust gevoelen. De zee werd langs die geheele streek in eene zonderlinge draaikolkaardige beweging gebragt, zoodat al hetgeen op den bodem gezonken was naar de oppervlakte werd gedreven. De schepen in de havens werden heen en weer geslingerd, door het water opgeligt en op de kaaijen geworpen. Te *Lubeck* werden zelfs de grootste schepen van hunne touwen geslagen, de kettingen aan de veerbooten (*Fahrboten*) sprongen aan stukken en de palen in de Trave werden bijna geheel losgewoeld. Op het land slingerden de lichtkroonen in de kerken heen en weer ³⁾).

1) *Kusz*, II, 89-101. volg. *Lasz*, 2. Anh. Schlesw. Holst. Anz. *Bollen*. IV, 364 en and.

2) *Beijer*, I, 133.

3) *Emder Kronijk*. *Beijer*, I, 133. *Kusz*, II, 107. *Schlesw. Holst. Anz. von 1755.

Een der hoogste vloedën bestookte op den 7den October 1756 de kuststreken. Verscheidene dagen te voren reeds waaide het hevig uit het zuiden, vervolgens uit het zuidwesten; in den nacht van den 6den op den 7den ging de wind in eenen storm over, welks onstuimigheid van oogenblik tot oogenblik toenam en zich des nadenmiddags naar het noordwesten wendde. De storm, aan eenen orkaan gelijk, woedde zoo erg, dat de oudste lieden zich niet herinnerden ooit zoo iets beleefd te hebben. De dikste boomen werden met den wortel uit den grond gerukt, zelfs vele menschen op straat neergesmeten; eerst na middernacht begon de storm te bedaren. Zwaar werden de dijken geteisterd. In *Oost-Friesland* hadden die in *het Oberledingerland* vele doorbraken bekomen; het geheele gewest werd overstroomd, waarbij eenige menschen en vee het leven inschoten. De kostbare paalwerken (*Holzungen*) aan den Neder-Eemschen dijk waren verwoest, de schade in dit dijkdistrikt alleen beliep f108,000. In het ambt *Esens* verloren de dijken bijna het vierde gedeelte van derzelver aarde, doch bleven evenwel gesloten. Te *Emden* ging de Langebrug verloren en al het houtwerk aan de heerepoort werd vernield. In den Eemsmuur waren onderscheidene gaten ontstaan en de deuren uit de gasthuis-sluis weggespoeld, waardoor aanmerkelijke schade aan de openbare en bijzondere gebouwen werd aangerigt. De bakens en zeetonnen op de Eems waren weggedreven. Een groot aantal schepen werd met de manschappen door de zee verzwolgen of op strand gezet, aan de kust van het ambt *Esens* alleen 12, aan die van het ambt *Wit-*

mund 11. Een Oost-Indiëvaarder, die bij *Emden* op de reede lag, werd van zijne ankers geslagen, stiet op een ander schip, boorde dit in den grond en werd daarna zelf op eenen palenhoofd geworpen ¹⁾). Ook in *Jever* en *Oldenburg* werden de dijken zwaar gehavend. Die bij *Sandstedt*, aan den regter *Wezer*-oever, ondergingen eene zoo sterke kruinstorting, dat, ware de storm niet spoedig tot bedaren gekomen, eene doorbraak des dijks onvermijdelijk zoude geweest zijn ²⁾).

De zwaarste schade leden *Sleeswijk* en *Holstein*. Het water steeg bij den springvloed eensklaps buitengemeen hoog, kwam ter volle manshoogte over het buitenland aanrollen en spoelde reeds om 4 uur in den namiddag over de dijken heen. Te *Husum* rees hetzelfde 1 tot 2 voet hooger dan in 1751, en te *Tönnigen*, volgens aldaar in den muur van een schippershuis gemetselde steenen, 8 duim hooger dan in 1634 en 11 duim hooger dan in 1717. De *Hatstedter* marschdijk brak door. Van de *Eiderstedtsche* dijken werd zooveel aarde afgespoeld, dat zij ter naauwernood tegen eene algeheele doorbraak bestand waren. *Westerhever* aldaar werd geheel overstroomd, alsmede *Nordstrand*, waar een knaap verdronk, en *Pellworm*, uitgenomen één polder op ieder. Te *Gröde* werden de doodkisten uit de graven gespoeld en de muren van het kerkgebouw ingestort. De kerk op *Nordstrandischmoor* werd voor het grootste gedeelte verwoest. In *Stapelholm* geraakten

1) *Wiarda*, VIII, 284. *Emder Kronijk*.

2) *Visbek*, 129.

al de polders onder water, waarbij één mensch verdronk. In de dijken waren onderscheidene groote kolken gespoeld, en eene streek van 40 tot 50 roeden ging geheel weg. Uit den Wester-polder werden groote stukken veenland, eenige tot 20 □ roeden groot, losgerukt en mijlen ver weggedreven. In *Dithmarsen* was het treurig gesteld. Overal bekwamen de dijken schade; in die van *Meldorf* en *Wörden* ontstonden 15 grondbreuken, twee derzelve ieder van meer dan 100 roeden lang en 20 tot 30 voet diep. In het kerspel *Büsum* gingen twee sluizen geheel verloren, terwijl er eene groote grondbreuk ontstond. In den Hedwigspolder kwam zeer veel vee om en er dreven 7 of 8 huizen weg. De oude dijk, van *Marne* tot *Brunsbüttel*, was zoodanig verwoest, dat dezelve naauwelijks nog eenen dijk geleeke. Een gelijk lot onderging de zogenaaemde nieuwe dijk van de *Jösenbürger* linie tot aan het veen; hier, waar dezelve ten einde loopt, ontstond eene braak, waarbij 17 huizen werden weggespoeld. Het omliggende land werd met ontelbare veenklompen als bezaaid. Het grootste gedeelte van *Zuider-Dithmarsen* en de westzijde van het noordelijk deel lag onder het water bedolven; eenige menschen en slukken vee schoten er het leven bij in; niet onaanzienlijk was de schade aan de gebouwen, grooter nog die aan het winterkoren toegebracht, hetwelk schier overal, tot waar het zeewater zich had verspreid, verloren ging. Van vele velden was de ploegaaarde geheel afgespoeld. In de *Wilstermarsch* kwam slechts, dat weinige water, hetwelk gedurende een paar uren lang

over de dijken heen en door eenige gaten, waar de kruin was weggeslagen, naar binnen, waardoor evenwel nog twee huizen aan den Elbedijk werden medegespoeld. De oostelijke Stördijk bij *Barenfleth* en *Heiligenstetten* echter, had, behalve vele kruinstortingen, 16 grondbreuken, eene van welke 40 voet diep ging. Al het land hier geraakte tot aan *de Geest* onder water en de bewoners in grooten nood; 4 hunner verdronken, benevens eenig vee; 5 kleine huizen werden weggespoeld, verscheidene stortten half of ten deele in, de reeds ingeogste veldvruchten, alsmede hooi en stroo waren bedorven en het winterzaad ging verloren.

Het ergste lot trof de *Krempermarsch* en de verder de Elbe op gelegene landen. Sedert eene eeuw had geen vloed zooveel ellende aan dezelve berokkend als de tegenwoordige. Om 4 uur des nadenmiddags begon het water over de dijken te vloeijen, en niet lang duurde het, of de sterkste Elbe-, Stör- en Audijken werden met een ongeloofelijk geweld doorgebroken. Het van alle hinderpalen ontslagene water verspreidde zich met verbazende snelheid over de *Kremper-* en *Haseldorfer-* marsch, en steeg al hooger en hooger, tot zelfs 2 voet boven de zolders der laagste huizen. Benige derzelve, vooral die dicht bij den Elbedijk stonden, werden eensklaps weggerukt en derzelve bewoners eene prooi der golven; andere, door den woeden aanval der baren geschokt, bezweken ten deele voor en na voor dat geweld. Overal hoorde men de noodkreten en weeklagten der ongelukkigen, die elk oogenblik den dood voor oogen zagen; akelig klonk het geloei

van het vee op de stallen, dat zich vruchteloos poogde los te maken, gedeeltelijk in de groote schuren de koppen op eene bedroevende wijze uit het water ophief. Bij het aanbreken van den morgen kwamen de aangrenzende *Geest*-bewoners aanspoeden, om de ongelukkigen allen, mogelijken bijstand te verleen. Zij zagen eene zee voor zich, den voet harer veilige hoogte bespoelende, vol van allerlei soort van huisgeraad en veldgereedschap, hooi, dood vee en menschen. Overal zag men witte doeken, als noodseinen uit de daken wapperen. Uit *Elmshorn*, *Glückstadt* en *Krempe* werden al de aanwezige vaartuigen afgezonden, om de zoo vele noodlijdenden, die op boomen, daken of zolders zaten, af te halen of van voedsel te voorzien. In de gemeente *Hazelau* alleen waren 50 huizen, behalve de schuren, weggespoeld. Nog des vrijdags, daags na den vloed, werd er een aanzienlijk aantal menschen gered, hoewel de meesten tot den volgenden dag moesten wachten. In de huizen stond het water 5, 6, tot 8 voet hoog, in de laagsten zelfs op de zolders; op het land, waar dit het laagste was, 18 tot 20 voet en op andere, hooger liggende plaatsen nog zoo hoog, dat men later het hooi en stroo, 't welk in de boomen was blijven hangen, met eenen stok in de uitgerekte hand niet konde bereiken. Verscheidene zeeschepen van tamelijke grootte kwamen over den Elbedijk heen en dreven landwaarts in of verongelukten, zoo als een smakschip op den *Schoijer* met deszelfs manschap, bestaande uit 3 personen. In het geheel kwamen er in de *Krempen* en *Haseledorfer* marsch bijna 600 menschen om het

leven, in de beide gemeenten *Hazelau* en *Haseldarf* alleen 340. Van de staande gebleven huizen zag men meestal slechts nog de standers en daken. De meeste bruggen en vondels waren weggespoeld, en eene menigte esschen- en vruchtboomen met den wortel uit den grond gerukt. Hier en daar lagen grootte stukken veen op het land. Bij *Elmshorn* kwam een geheel veenveld, 56 schreden lang en 10 tot 16 schreden breed, met jonge eiken, berken en vruchtboomen beplant, aandrijven. Een merkwaardig voorval greep er plaats met het *Raër* veenland, dat tusschen *Elmshorn* en *Glückstadt* ligt. Een groot stuk van hetzelfde, ongeveer eene halve mijl in omvang, geraakte los en werd door het water opgeligt, zoodat het 20 voet hooger stond dan gewoonlijk; zelfs de veelvuldige slooten, welke hetzelfde doorsneden, gingen mede in de hoogte zender derzelve zoet water geheel te verliezen. Bij dit veeneiland kwamen in den verschrikkelijken nacht geheele huizen of stukken derzelve met menschen en vee aanspoelen. Het laatste vond genoegzame weide en de menschen zamelden het aandrijvende spek, vleesch, brood enz. tot hun onderhoud bijeen, terwijl het water in de slooten, hoezeer ook met eenig zeewater vermengd, drinkbaar was. Toen het water naderhand afliep, zakte ook het veenland in zijne oude ligplaats terug. Ook in het oude veen (im alten Moor) dreef een stuk op, welks slooten insgelijks zoet water behielden, waarmede delieden in de nabuurschap in hunne behoefte voorzien.

Tusschen *Glückstadt* en de *Pinnau* was even een al het land in eene zee herschappen en de Elbedijken

zwaar geteisterd, die te *Bielenberg* bijna geheel verwoest. Ontelbaar waren de kruinstoringen en andere schier tot aan den grond gaande doorbraken, waaronder verscheiden, welke voor ebbe en vloed openstonden. Geheele streken des dijks waren met den bodem gelijk. Bij *Kollmar* was het even zoo gesteld, alwaar ook 3 aanmerkelijke grondbreuken waren. In dit kerspel verloren 80 menschen het leven; te *Bielenberg* in één huis 15, in een ander 10; eenige woningen werden van bijna al derzelver bewoners beroofd; te *Neuendorf* schoten 41 menschen er het leven bij in. Een groot aantal huizen ging in deze 3 kerspelen ten gronde, benevens veel vee, alsmede te *Herzhorn* verder slandwaarts in, alwaar sommige inwoners niet een enkel ták vee overhielden. Tusschen *de Seester* en *de Pinnau* verdronken 87 menschen, 375 paarden, 676 stuks rundvee, 158 schapen en 478 schapen; er dreven 112 huizen, schuren en pakhuizen weg, terwijl de overigen door de woedende golven bijna geheel vernield waren. Het meeste koren werd weggespoeld, het overige bedorven. Te *Utersen* stond het water in verscheidene huizen 5 tot 6 voet hoog; nooit nog was het daar zoo hoog geweest. De dijk aan *de Pinnau* had 15 doorbraken en 730 roeden waren geheel geslecht. Te *Elmsborn*, dat hoog ligt, kon men op den 8sten, 'smorgens vroeg, naauwelijk te paard door de straten komen; 2 menschen verloren aldaar het leven, en in de tot dat kerspel behorende gehuchten (Dorfschaften) *Raa* en *Bessenbeck* kwamen 90 paarden en 211 stuks hoornvee om.

Bij *Glückstadt* stond het water des nadenmiddags om half drie reeds 10 voet boven den gewonen vloed en steeg tot 15 voet, op welke hoogte hetzelfde tot laat in den avond bleef staan. Om middernacht kwam het uit de overstroomde marschen, door den Rijnstroom en poort de stad binnendringen, aldaar op sommige plaatsen de hoogte van 7 tot 8 voet bereikende; in de kerk stond hetzelfde 5 voet hoog. Het voor de haven liggende kasteel werd bijna vernietigd en aan de gebouwen, tuinen en het huisgeraad veel beschadigd, terwijl er tevens een mensch om het leven kwam. Een tweemast schip dreef door eene groote braak bij de dijkpoort, en een kleiner vaartuig werd achter het stadskerkhof op den dijk geworpen. In *Hamburg* liep de vloed 20 voet en 5 duim hoog; nooit had men aldaar zulk een' hoogen vloed gezien. Al de laagliggende streken werden onder water gezet, en de huizen zwaar beschadigd. Aan gene zijde van den zoogenaamden *Quäkerberg* werd een gedeelte der straat, benevens de opgezette wal weggeslagen; terwijl veel daar liggend hout wegdreef. Verscheidene groote en kleinere schepen strandden op de kaaijen en bij de stad. - *Altona* had even zooveel door te staan. *De Billwerder* werd overstroomd en aldaar aan de gebouwen, de ten deele kostbare tainen en andere voorwerpen groote schade toegebracht. - Volgens sommigen zoude de vloed van eene aardbeving vergezeld zijn geweest, welke men namelijk in *Neuendorf* wil bespeurd hebben. Volgens opgave van geloofwaardige personen te *Utersen*, *Sester* en elders zouden vele bronnen, in welke eenige dagen

vóór den vloed schier geen druppel water voorhanden was, op den 7den zoo sterk gezwollen zijn, dat eenigen overliepen, anderen troebel werden ¹⁾).

Het jaar 1757 bragt over *de Nederlanden* aanmerkelijke overstromingen van rivierwater, welke, ten gevolge van verstoppingen door ijssdammen, op den 11den Februarij plaats grepen. In *Gelderland*, van *Schenkschans* en *Millingen* tot aan *Hedel*, ontstonden 24 doorbraken en bovendien 35 in de binnendijken, als ook aan de *IJssel* bij *Deventer* ²⁾).

Meer algemeen waren de overstromingen op het einde van Januarij 1760, wederom door het hoog op elkander geschoven ijs veroorzaakt. Eene groote doorbraak aan de Maas zette al het land tusschen dezelve en de Waal onder water, en door eene tweede doorbraak aan de zuidzijde der rivier, regt tegenover de eerstgenoemde, liep het geheele *Ravensteinsche* en een gedeelte der *Meijerij van 's Hertogenbosch* onder. Een ijssdam in de Merwede, tusschen *Hardinxveld* en *Gorkum*, deed het water dezer rivier buitengewoon hoog opzwellen, waardoor twee doorbraken aan het einde van den *Bommelerwaard* en in den *Brakelschen* dwarsdijk ontstonden. Bedroevend was het lot van de bewoners dier streek, maar erger nog van die van den *Krimpener-* en *Loopikerwaard*, waar insgelijks eene

1) *Tetens*, 62, 189, 321 *Kusz*, II, 111—128, volgens de Schl. Holst. Anz. auf 1756. *Lasz*, *Bollen*, *Lilie*, Ueberschwemm. v. 1756.

2) *Beijer*, I, 134.

zware dijkbreuk ontstond. De stad *Schoonhoven* verkeerde in het grootste gevaar; reeds waren de kistdammen aan de zuidzijde bezweken, op onderscheidene plaatsen kwam het water uit den grond ten voorschijn en ligtte zelfs de steenen uit de straat op, toen de ijssdam, welke zich bij de stad had vastgezet, gelukkig uiteen ging, waardoor het water een weinig begon te zakken; terwijl tevens ook het ijs, dat zich in de doorbraken van den dijk had vastgezet, losraakte en het eind dijks tusschen de beide gaten wegsloeg, zoodat het water zich thans met bruisend geweld over de velden verspreidde ¹⁾. — Op den 20sten November deszelfden jaars brak bij hoog water de Stördijk in *het Breitenburgsche* op twee plaatsen door, bij *Westermoor* ter diepte van 30 voet. Men begon wel nog na Kerstijd met deze groote braak af te dammen, waarin men ook slaagde, doch in het voorjaar van 1761 werd de dijk weder weggeslagen; op den 16den April ten derden male, en vervolgens op den 9den Junij en den 4den Julij, nadat dezelve telken male weder hersteld was; ten laatste legde men den dijk om de braak en stelde daardoor het land op den 5den Augustus in veiligheid. Tot dien tijd toe stond het kerspel onder water; zeer veel hooi en stroo bedierf in de schuren; het winterzaad, de haver en de boekweit ging verloren; al de huizen werden door het water beschadigd; het vee moest men naar andere plaatsen in de wei brengen ²⁾.

1) *Beijer*, I, 134. *Muyt* 84.

2) *Kusz.* II, 133. 135.

Twee jaren later ontstonden aldaar, in den nacht van den 30sten op den 31sten December, bij een' hevigen storm, weder 3 dijkbreuken, hetwelk echter niet zooveel schade berokkende als in 1760. Aan de Eider, bij het dorp *Suderstapel*, werd eene verbazend groote kolk gespoeld. In het westelijk gedeelte van het ambt *Hadersleben* veroorzaakte de storm een' grooten watervloed, welke een gedeelte van het vee medesleepte en het koren, hooi en vele huizen beschadigde ¹⁾. In het midden van Januarij zette er zich voor *Texel* eene geweldige ijsbank vast, welke aan de dáár liggende schepen ontzettende schade toevoegde en verscheidene verbrijzelde ²⁾.

Een zeer regenachtige winter had ten gevolge, dat de rivieren in Januarij 1764 hoog opzwellen. De Waal dijk tusschen *Rossum* en *Herwijnen* brak door en de geheele *Bommelerwaard* liep onder water, waardoor de inwoners op nieuw in grooten nood kwamen en veel schade leden. Er kwam veel vee om, en zelfs verscheidene menschen, die van *Gorkum* ter redding van de noodlijdenden waren aangesneld. Een groot gedeelte der heerlijkheid *Vucht* en de meeste der om 's *Herbogenbosch* gelegene dorpen stonden onder water. Dit begon wel te vallen, doch in het begin van Februarij werd het weder hooger en brak te *Herwen* op vijf plaatsen door, gelijk ook te *Rees*. Eene der doorbraken te *Herwen* greep plaats op het kerkhof waarbij de lijken uit de graven werden gespoeld. De ingezetenen

1) *Kusz*, II. 136.

2) *Beijer*, I. 135.

aldaar en te *Pannerden* moesten hunne woningen verlaten, welke ten deele wegdreven, ten deele verbrijzeld werden. Te *Zutphen* bereikte het water insgelijks eene buitengewone hoogte; rondom was alles zee; te *Deventer* zwol de rivier zoo hoog op, dat men zich genoodzaakt zag de schipbruggen weg te nemen. De hevige storm joeg het water eenige voeten hoog over de reeds weggeslagene kruin des dijks heen. De *Wezer* steeg insgelijks tot eene buitengewone hoogte, en doorbrak op den 6den Januarij te *Bremen* den *Neustädter* wal, zoodat de bewoners der *Nieuwstad* (*Neustadt*) op de zolders eene schuilplaats moesten zoeken, waar men hun met schepen voedsel toevoerde. Eerst na verloop van 5 weken zakte het water weder af ¹⁾. — In het volgende jaar brak aldaar, nadat het tot in Maart had geregend, de *Gröpelinger* dijk door ²⁾.

In 1770 liepen de geheele *Neder-Betuwe* en al de landen tusschen de *Linge* en de *Lek* onder; alsmede de *Tielerwaard* en andere omliggende distrikten. Groot verlies leed daardoor vooral het graafschap *Kuilenberg*, alwaar veel graan bedorven werd en het meeste uitgezaaide winterkoren en raapzaad verloren ging ³⁾.

Het jaar 1771 was in het bijzonder voor *Gelderland* verderfelijik. De landen werden in het begin des jaars met water, vermengd met veel drijfijis, overdekt; een hevige storm zette hetzelfde in beweging en

1) *Beijer*, I, 136. *Muyt*, 86. *Müller*, *Witterungsgeschichte*, 56. 2) *Müller*, 58.

3) *Beyer*, I, 137. *Muyt*, 89.

veroorzaakte door het aanstooten der ijsschotsen groote schade aan de huizen, schuren, boomgaarden enz.; het ijs sneed alles door of sleepte alles mede. Het geheele graafschap *Buren*, vooral ook de stad van dien naam, werd door het water weder zeer in het naauw gebragt; velen moesten uit hunne woningen vlugten en in de kerken eene schuilplaats zoeken ¹⁾. De Wezer was in den winter tot op den grond toe bevrozen, daardoor steeg het water in April zeer hoog, bij *Bremen* 14 $\frac{1}{4}$ voet, doorbrak de dijken bij *Oshusen*, *Gröpelingen* en *Rablinghausen* en overstroomde het geheele *Bremer* gebied ²⁾. Ook de Elbe zwol zeer hoog op, doch eerst in den zomer. In het begin van Julij brak de dijk in het gebied der vrije stad *Hamburg* door en de nieuwe Gamme, de *Körchwerder*, *Ochsenwerder* enzv. werden overstroomd, alsmede op den 11den *Billwerder*, *Altgamm* en andere plaatsen. Te *Hamburg* steeg het water zoo hoog, dat hetzelfde in den omtrek der gezondheidsbron tot aan het dak der huizen reikte. Van de schoone tuinen van *Billwerder* zag men alleen de toppen der boomen; de geheele streek van *Hamburg*, op 5 mijlen in den omtrek, was een meer, waarop men met booten en platboomde vaartuigen met volle zeilen rondvoer. Eerst tegen het einde van Julij begon het water te zakken; doch op den 10den Augustus stond hetzelfde voor de dijkpoort te *Hamburg* nog 10 $\frac{1}{2}$ voet hoog, en slechts hier en daar kwam

1) *Beyer, Muyl*, t. a. p.

2) *Muller*, 59.

het land ten voorschijn ; veel langer nog stond *Billwerder* onder water, en werd daardoor eene woestenij. Honger en ellende heerschten in de overstroomde streken. Men berekende de schade, door deze overstroming aangerigt, op bijna een millioen gulden (1 ½ millioen Mark)¹⁾.

Een sterke storm in Mei 1773 joeg het water der Noordzee zeer hoog tegen de kusten op. Op *het Koe-gras*, tusschen *den Helder* en *de Zijpe* in *Noord-Holland*, verdrong vee veel. Ook de Zuiderzee werd hoog opgestuwd. Het water haande zich door *het IJ* eenen weg naar *Sparendam* en golfde daar over den *Slaperdijk*²⁾.

In 1774 zwol, na veel regen en sneeuw, de *Wezer* hoog op, zoodat de dijk bij *Hahenhausen* of *Dreis* boven *Bremen* doorbrak³⁾.

Een der verschrikkelijkste stormvloeden was die van den 14den en 15den November 1775, welke in het bijzonder in *de Nederlanden* ontzettende schade aanrigtte. Dezelve behoort onder de hoogsten, die door eenen woedenden storm uit het zuidwesten, welke daarop naar het noordwesten liep, veroorzaakt zijn. *Zee-land* en *Brabant* hadden het minste door te staan, doch de dijken leden veel, en vooral de duinen, inzonderheid bij *Domburg*. De *Westkapelsche* dijk werd zwaar geteisterd, en te *Flissingen* stroomde het water door

1) *Kusz*, II. 144. *Adresz Nachr.* v. 1771.

2) *Beijer*, 1. 138 *Muyt*, 90.

3) *Müller*, 60.

straten en gebouwen, verbrijzelde de deuren van het dok en rigtte groote schade aan goederen en huisgeraad aan. In *Tholen* golfde hetzelfde door de kerk- en de hoogstraat en bedierf vele goederen in de pakhuizen en kelders. Onberekenbaar was de schade in de provincie *Holland*, en boven alle beschrijving de ellende aldaar; er was naauwelijks eene enkele stad, die van het water verschoond bleef. Te *Amsterdam* bereikte het water de buitengewone hoogte van 96 duim boven het peil, zoodat de geheele buitenstad onderliep, vele bewoners van kelders ter naauwernood den dood ontkwamen en zeer groote schade aan koopwaren werd aangerigt. Bij *Haarlem* en *Spendam* liep al het land onder; aldaar kwam veel vee, op het land zoowel als in de stallen om; terwijl zelfs *Haarlem* aanmerkelijke schade moest ondergaan. Langs de geheele westelijke kust van *Texel* tot den *Hoek van Holland* rigtte de stormvloed overal verschrikkelijke verwoestingen aan. Te *Petten* werden twee derde gedeelten der zeewerken geheel vernieligd; *Scheveningen* werd voor de helft door de zee bedekt; de visscherspinken werden verbrijzeld of jammerlijk gehavend, en de duinen aldaar verloren 30 voet, en die te *Terheide* 20 tot 21 voet op 2 uur lengte. Te *Rotterdam* steeg het water 2, volgens anderen 5 duim hooger dan in 1717; de geheele buitenstad werd overstroomd en onberekenbare schade aan koopwaren toegebracht, aan suiker alleen voor f 120,000. De *Maasdijk*, welke door de stad loopt en de binnen- van de buitenstad scheidt, begon op eenige plaatsen reeds over te vloeijen, hetwelk

niet dan met de grootste moeite verhinderd werd. Te midden van den nood raakte er nog eene schuur vol ongebluschten kalk in brand. Te *Niekerk* kwam een jongeling, bij eene poging om eene dijkbreuk te stoppen, om het leven. Te *Gouda* weerde men het water, dat reeds over de schutsluizen aan de haven heenliep, gelukkig nog af, doch het omliggende land werd bijna geheel overstroomd, als ook dat langs de Maas tot aan derzelver mond. Te *Schiedam* stroomde het water over de vloeddeuren der buitensluis en door de stad, en veroorzaakte groote schade aan de jeneverstokerijen. De dijken te *Nieuw-Mathenes* en *Vlaardingen* braken door, waarop het water met zulk eene snelheid in en door de stad stroomde, dat vele menschen naauwelijks den tijd hadden, zich op de zolders te redden. Verscheidene polders op het eiland *Rozenberg* liepen onder, waarbij ruim 70 stuks vee verdronk en veel koren bedorven werd. In *Dordrecht* voer men met schuiten door de straten; de schade aldaar werd op 50 tot 60,000 gulden berekend, en eene vrouw verloor het leven. Een aanmerkelijk verlies leed *Brielle*. *Beijerland* en *Streijen* deelden hetzelfde lot. Bedroevend zag het er in *het Land van Heusden*, dat van *Altena* en op *de Langstraat* uit. De zee, die over het *Bergsche* veld door de oude Maas stroomde, steeg in den namiddag van den 14den zoo hoog, dat niet alleen de buitenlanden aan de oude Maas, waarop nog veel vee graasde, bedorven werden, maar ook des avonds te 9 uur de sluizen te *Doeveren* en de dijken te *Meeuwen*, *Drongelen* en *Doeveren*, 3 voet hoog overliepen en tevens op twee plaatsen doorgebroken werden, waardoor het

meeste land ten noorden der Maas onderliep, een aanzienlijk getal huizen verwoest of zwaar beschadigd werd, zeer veel vee verdronk en 5 of 6 menschen omkwamen. Vele menschen werden nog van de daken, schoorsteen en boomen gered; de ellende derzelven ging hier alle beschrijving te boven. Niet beter lot viel de aangeslijkte streek van *Noord-Brabant*, van *Geertruidenberg* tot *Zevenbergen*, te beurt. In *Noord-Holland* leed *Waterland*, vooral de *Zeevang*, buitengewone schade aan huizen, landerijen en vee, terwijl de dijk op onderscheidene plaatsen doorbrak. De inwoners moesten naar *Edam* vlugten; eenige derzelve kwamen, met 5 tot 6,000 schapen en veel ander vee, om het leven¹⁾, om van de zeer aanmerkelijke schade aan huizen en landerijen niet te gewagen. Groot was ook de nood te *Zaandam*; de zee steeg aldaar, volgens een merkteken aan de sluis te *Westzaanen*, $7\frac{1}{8}$ duim hooger dan in 1717. Te *Hoorn* stond het water 3 voet hoog en dreigde den dijk te verwoesten, terwijl hetzelfde op het land zeer veel schade aanrigtte en een groot aantal vee deed omkomen. *Enkhuizen* werd alleen door het doen zinken van eenige vaartuigen en andere hulpmiddelen uit het gevaar gered. Te *Medemblik* werden de hoofden in de haven en de dijken erg geteisterd. *Texel* had insgelijks veel te lijden, vooral de noorderdijk, welke ongetwijfeld bezweken zoude zijn, zoo niet een losgeslagen vaartuig op de gevaarlijkste plaats was vastgeraakt en

1) Volgens *Muyt*, blz. 97, aan vee van allerlei soort slechts 3425 staks.

zodoende den aanval der zee had afgeweerd. Het eiland *Wieringen* was met de zee gelijk, de noorderdijk aldaar ging op eene lengte van 1,200 roeden ten gronde. Een gelijk lot trof de eilanden *Marken*, *Urk* en *Schokland*.

De provinciën *Utrecht* en *Gelderland* bleven niet verschoond. De dijk aan de Eems brak door. Te *Amersfoort* had men het water nog nooit zulk eene hoogte zien bereiken; de Wielsluis werd geheel weggeslagen, de Laaksluis verloor de deuren, en de dijk werd op twee plaatsen doorgebroken. In den omtrek was alles water; er verdronk veel vee, en men leed aanmerkelijke schade aan weggespoelden of bedorven tabak, welke in die streek sterk geteeld wordt. Te *Nijkerk* verloren 3, te *Elburg* 2 en in derzelver omtrek 26 menschen het leven, benevens een aantal vee. Te *Harderwijk* spoelde de zee verscheidene gaten in den stadsmuur en golfde door de stad. Te *Doornspijk* werd de kerkmuur in puin gestort; een klein huisje bij de kerk werd weggespoeld; de bewoner en zijne dochter klauterden, schier naakt, op een' bij het huis staanden hooiberg en dreven met denzelfen, zonder zulks te bemerken, $\frac{3}{4}$ uur ver landwaarts in, waar de hooiberg tegen den kerkdijk stiet en zij zich reddeden. In het bijzonder leed ook *Overijssel* veel, waarvan een aanzienlijk gedeelte overstroomd werd. Bij geheele scharen namen de bewoners de vlugt naar *Kampen*. Dit leverde een jammerlijk schouwspel op: schreiende moeders, hare half naakte kinderen op de armen; ouden van dagen, van koude bijna verstijfd, eene schuilplaats zoekende,

allen beladen met het weinige, wat zij nog van hunne bezittingen hadden gered. In de stad zelve steeg het water 6 tot 7 voet hoog, en verlost eene kranke vrouw aldaar voor altijd van haar lijden; buiten de stad verdronken twee menschen. *Kamperveen* en *Kampereiland* leden het meeste; dáár kwamen 9 menschen, hier eene menigte menschen om, en 40 huizen werden ten deele verwoest, ten deele zwaar beschadigd. De dijk van den grooten *Mastenbroeker* polder werd bijna geheel vernield, de zee sloeg 37 gaten in denzelven; vele woningen in den polder werden verwoest, een nog grooter aantal sterk beschadigd; terwijl eene menigte vee en verscheidene menschen het leven verloren. Het ergste lot trof het in dezen polder gelegen gehucht *Koekoek*. Hoogst onverwacht werden deszelfs bewoners in den slaap door de golven overvallen. Van 47 woningen bleven slechts 2 onbeschadigd; 12 verdwenen geheel, de overigen waren onbewoonbaar. Het huisgeraad dreef meest weg of werd bedorven, gelijk ook het hooi; meer dan 2 millioenen turven en de meeste turfgraversgereedschappen werden weggespoeld. Met de uiterste moeite slechts gelukte het den inwoners zich in de turfschepen te redden, hoezeer er nog eene vrouw met 3 harer kinderen omkwam, benevens 13 stuks vee. In het stadje *Genemuiden* woedde het water ook op eene bedroevende wijze, doordien verscheidene huizen door de golven verbrijzeld werden. — *Friesland* en *Groningen* ondergingen geene overstroming, behalve een gedeelte van *Stellingwerf*, ten gevolge van de doorbraak der Lindedijken. De dijken evenwel, vooral de *Friesche*, werden zwaar ge-

teisterd; die op de streek van *Workum* tot den *Lemmer* liepen op onderscheidene plaatsen groot gevaar, doch door tijdig aangebragte hulp gelukte het nog de zelve te bewaren, alsook om de gevolgen van eene gevaarlijke doorbraak bij *Bolta*, alwaar het paalwerk weggeslagen werd, af te weren. Te *Harlingen* werd het reeds oude en vervallene paalwerk meest vernield. Een driemaster, van *Riga* komende, strandde op de steenplaat bij *Gaast* en ging uiteen; de kapitein met 2 man werden door eenige wakkere zeelieden van *Makkum* met een ligter-schip gered, doch de overige 8 man dood in het touwwerk of op het wrak gevonden. Ook verongelukten er vele visscherschepen van de eilanden, met derzelver manschappen. De zeekust van *Groningen* was met aangespoelde wrakken, overblijfselen van schepen, goederen en lijken overdekt¹⁾.

In *Oost-Friesland* leden vooral de zeedijken veel. Door elkander stond het water gelijk met de kruin der dijken; gelukkig liep de wind nog gedurende den storm van het noordwesten naar het zuidoosten, waardoor het gevaar werd verwijderd. In de dijken aan de Boven-Eems ontstonden evenwel verscheidene spleten, en de *Hilkenborger* en *Veenhuser* sluizen gingen verloren; hierdoor kwam het grootste gedeelte van het ambt *Leer* onder water, waarbij veel vee verdronk. De roode sluis te *Emden* werd zoo zwaar geteisterd, dat dezelve, om het geheele verlies voor te komen, afgedamd moest worden. De in hetzelfde jaar binnengedijkte *Schulenburg*

1) *Beijer*, I, 138-141. *Muyt*, 90 -101. v. *Leeuwen*, Voorrede, 49. **Hering*, Watersnood van 1775.

ger polder, in het ambt *Norden*, verloor zijnen dijk, waarvan slechts eenige stukken bleven staan. De ten zelfden tijde ingedijkte, meer dan 1,000 deimatten groote, *Heynitz*-polder aan den Dollart onderging hetzelfde lot; de dijk was op vele plaatsen tot op den grond weggeslagen en het schoone raapzaad, waarmee de geheele polder bezaaid was, ging verloren. Vijf arbeiders schoten bij de onverwachte doorbraak het leven in. Wrakken en overblijfselen van schepen met lijken dreeven aan de kust rond; verscheidene schepen vergingen in het gezigt der inwoners, die wel gaarne wilden, doch niet konden helpen¹).

Zwaarder drukte de een jaar later plaats grijpende vloed op *Oost-Friesland* en op de oostelijke provinciën der *Nederlanden*, hoezeer ook derzelver westelijke en zuidelijke provinciën niet verschoond bleven. Nadat het eenige dagen, eerst uit het zuiden, daarna uit het zuidwesten, fel gewaaid had, waardoor, zoo als gewoonlijk, veel water door het Kanaal in de Noordzee werd gestuwd, sprong de wind op den 21sten November 1776, vroeg in den morgen, naar het noordwesten uit en ging in een' storm over, die zulk een' hoogen vloed veroorzaakte, als men nog nooit had beleefd. Dezelve steeg in *Oost-Friesland* 2 voet hooger dan in het voorgaande jaar, en 9 duim hooger dan in 1717; ook in de *Nederlanden* liep hetzelfde op eenige plaatsen hooger op en dieper landwaarts in, dan in het vorige jaar, doch die streken, welke hier toen het meeste leden, bleven nu meer

1) Reg. Akten. *Wiarda*, IX, 141. Emders Kronijk.

verschoond, en daarentegen werden de plaatsen, die vroeger waren gespaard, thans meer geteisterd. De vloed greep daar in den nacht van den 21sten op den 22sten plaats. In *Zeeland* rees dezelve niet zoo hoog als een jaar vroeger; het meeste hadden de dijken van het groote dorp *Kolijns-plaat* op *Zuid-Beveland* te lijden, welke met moeite behouden werden. De vestingwerken van *den Briel* werden sterk beschadigd, en door eene dijkbreuk achter het kruidmagazijn 4 polders onder water gezet. In *het Land van Heusden* werd het water op vele plaatsen met groot geweld over de dijken heen-gejaagd, en bedolf de binnenlanden van *Doeveren*, *Babloniënbroek*, *Eeten* en *Meeuwen* 2 tot 3 voet diep, doch de dijken hielden zich staande, zoodat men tijd had het vee in veiligheid te brengen. *Hooge en Lage Zwaluw*, dicht bij *Geertruidenberg*, ondergingen een gelijk lot. Tusschen *Delftshaven* en *Schiedam* bezweek de dijk van *Nieuw-Mathenes* op 4 plaatsen en de overige dijken van daar tot aan *Rotterdam* vloeiden over, waardoor de omstreken overstroomd werden en veelvuldige schade leden. Te *Delftshaven* steeg het water hooger dan in 1775, en stroomde daar over de schans en door eenige huizen. Bij *Vlaardingen* brak de dijk van den *Vettenoords*-polder op onderscheidene plaatsen door, hetwelk vele verwoestingen veroorzaakte. 400 tonnen teer werden uit het magazijn weggespoeld en door de golven met groot geweld tegen de huizen aangeworpen, zoodat verscheidene muren instorteden, andere dreigden te bersten of in te vallen. De schippers te *Vlaardingen* gingen met alle haast in schuiten en booten op

weg en bragten allen, wier woningen in gevaar stonden, in veiligheid, doch de meesten moesten al hunne have achterlaten. Veel huisgeraad, zout in de pakhuizen, enzv. ging verloren, terwijl er ook eenig vee omkwam. Bij *Gouda* werd veel land onder water gezet, doordien een dijk $\frac{3}{4}$ uurs van de stad doorbrak, en daar dit des nachts zeer onverhoeds plaats greep, kwamen de bewoners in groot gevaar: de schade was aanmerkelijk.

Te *Amsterdam* liep de vloed niet zoo hoog als in 1775; de buitenstad liep echter onder, zonder evenwel schade van belang te lijden. Ook te *Haarlem* stond het water 20 duim lager; intusschen werden aldaar onderscheidene polders en landerijen overstroomd. *Noord-Holland* bleef hiervan verschoond, hoewel deszelfs dijken sterk leden en op verscheidene plaatsen op het punt stonden om te bezwijken. De eilanden *Texel*, *Wieringen*, *Terschelling* en *Ameland* hadden veel door te staan; op het laatste was de zee sedert menschengeheugen niet zoo hoog gestegen. Eene menigte huizen stonden in het water, terwijl de woedende storm daken en schoorsteen van dezelve afwierp en zelfs drie deed instorten. Zeer bedroevend zag het er in *Gelderland*, en wel inzonderheid te *Elburg* uit. Met felle woede bestookte de zee derzelver wallen; het water liep veel hooger dan in het voorgaande jaar, en veroorzaakte rondom de stad vele verwoestingen. Bij den *Oostwolder* zomerdijk verdween een gehucht van 11 woningen bijna geheel, waarbij 7 menschen en veel vee omkwamen. Drie huisgezinnen, uit 15 personen be-

staande, ontgingen ter naauwernood een gelijk lot. Zij waren op eenen hooiberg gevlugt, welke reeds door het water heen en weer bewogen werd. Gelukkig spoelde er eene schuit over den dijk heen en dreef bij hen aan; allen wierpen zich in dezelve, hetwelk naauwelijs was geschied, toen de hooiberg uiteen ging en daarop, benevens het daarbij staande huis, wegdreef.

Overijssel viel een hoogst beklagenswaardig lot te beurt; deszelfs dijken braken op vele plaatsen door. Het geheele kwartier *Vollenhove* werd onder water gezet, benevens het aangrenzende *Drenthe* tot aan den *Havelterberg*, te zamen een omtrek van meer dan 15 uren. De bewoners moesten in alle haast, met hun vee, de vlugt naar hoogere streken nemen. Inzonderheid was het jammerlijk gesteld te *Beulake*, een digt bij den dijk gelegen dorp, 't welk den eersten aanval der woedende zee moest doorstaan. Huizen, turfschuren werden als ter vlugt door de golven vernield; de turf, het voornaamste voortbrengsel des lands, dreef in groote hoeveelheid weg, en zelfs aanzienlijke stukken veenland, onder anderen een stuk van $\frac{1}{2}$ morgen groot, met 3 schapen, hetwelk $1\frac{1}{2}$ uur van dáár, bij den zomerdijk tusschen *Zwartsluis* en *Meppel*, twee dagen na den vloed, met de nog rustig daarop grazende schapen, werd wedergevonden. Rondom *Kampen* was mede alles in eene zee herschapen; aldaar verdronk eene menigte vee en vele huizen werden verwoest. Niet minder bedroevend zag het er te *Blokzijl*, *Steenwijk* en in derzelver omstreken uit. Naar laatstgenoemde stad alleen namen meer dan 800 menschen

de vlugt en over de 760 stuks vee werd aldaar geborgen.

Friesland werd deze keer erger geteisterd dan in 1775. De Lindedijk brak weder door en zette *West-Stellingwerf* onder water, waardoor de weidelanden voor 3 tot 4 jaren bedorven werden, doch daarna des te voedzamer gras voortbragten. Op den *Lemmer* stond het water $4\frac{1}{4}$ voet hoog op de straten. Ten oosten van hetzelfde spoelden 3 gaten in den dijk, welken men echter nog voor eene geheele doorbraak behoevde. Een gedeelte van *Lemsterland* werd door het van *Stellingwerf* aanbruisende water overstroomd. *Stavoren* en *Hindeloopen* leden zwaar, vooral de eerste stad, in welker nabijheid de dijk doorbrak, ten gevolge waarvan het Noorder- en Zuidermeer, twee drooggemaakte meren, vol water liepen, het eerste ter hoogte van $5\frac{1}{4}$ voet, en eerst na verloop van 3 maanden weder droog werden, doch toen des voorjaars, in stede van met groenende weide overdekt te worden, bijna geheel zwart en voor dat jaar onvruchtbaar bleven. Te *Hindeloopen* stieten 3 schepen op den grond. In den polder, het *Wor-kummernieuwland*, drong de zee door twee groote openingen binnen, digt bij den vuurtoren, welke ten deele instortte; eene dier doorbraken was 30 roeden breed en 36 voet diep. De geheele polder kwam vele voeten diep onder water en de huizen tot aan het dak, doch er verdronken slechts eenige schapen. De herstelling van den dijk baarde naderhand vele moeite; de gelegde kistdammen werden tweemaal door het welzand en den sterken stroom weder weggeslagen. Daar nu de

dijk noch aan den buiten-, noch, wegens den veenachtigen bodem, aan den binnenkant gelegd konde worden, zag men zich genoodzaakt, de geheele kolk met aarde te dempen. Dit werk kwam op f 200,000 te staan, waarvan de eigenaars f 80,000 moesten dragen. Bij *Wor-kum* was insgelijks een gat in den dijk, ter breedte van 8 roeden. Vier menschen, die den dijk poogden te bevestigen, werden door den storm van denzelfen afge- worpen, waarbij een hunner verdronk. De steenglooijing bij *Makkum* werd overhoop geworpen. *Harlingen* kwam in groot gevaar: de zee drong met verschrikkelijk geweld door de beide havens de stad binnen, zette spoedig alle huizen onder water en sloeg de havenhoefden uit elkander, terwijl een losgeslagen schip de nieuwe ket- tingbrug vernielde. Eene menigte zware balken en houtvloten dreef door de straten rond en beschadigde vele huizen; de vloed, welke zich door de straten in de kanalen stortte, woelde diepe gaten in dezelve: alles zag met angst en schrik de toekomst te gemoet. Het gebom der klokken, het roffelen der trom, het verwarde gejammer en geroep om hulp in den nood, vermengd met het huilen van den wind en het klotsen der golven, — dit alles bragt de beangste gemoederen in de diepste bekommering, te meer daar het water al hooger en hooger steeg, en reeds 2 voet hooger stond dan in het vorige jaar. Doch eindelijk begon de storm te be- daren, de zee trok zich terug, en één meisje alleen was eene prooi der golven geworden. De zeedijk verder noordwaarts, vooral tusschen *Dijkshoek* en *Makkum*, werd zwaar beschadigd; doch men was ge-

lukkig genoeg om eenige dreigende doorbraken voor te komen.

Groningen bekwam eenige schade aan de dijken; in de stad brak *de noorder beer* door, waarop de landerijen voor de *Boteringe-* en *Ebbinge-poort* onderliepen, op sommige plaatsen meer dan 4 voet diep; terwijl in de stad vele menschen genoodzaakt werden op de zolders eene schuilplaats te zoeken ¹⁾.

In *Oost-Friesland* kwam de vloed, op den 21sten November, even vóór het aanbreken des dags, met eenen vliegenden storm opzetten, en steeg buitengemeen schielijk. Het water, dat in *Emden* 2 voet hooger dan in 1775 en 9 duim hooger dan in 1717 opliep, stroomde over alle dijken, niettegenstaande deze na de hooge vloed van 1717, 1736 en 1756 telkens waren opgehoogd, heen en beschadigde dezelve zoo wel aan de buiten- als door het overstorten aan de binnenzijde; op onderscheidene plaatsen ontstonden groote gaten, en alleen door den ijver der bewoners, die zoodra de dag aanbrak zich naar den dijk spoedden en de gevaarlijkste plaatsen met zandzakken, stroo en aarde vulden, palen insloegen en den dijk met dorschkleeden bedekten, gelukte het, in de hoofddijken volslagene doorbraken voor te komen. Het ergste leden de dijken en sluizen aan de Boven-Eems. De *Dieler-sluis*, op de zuidelijke grensscheiding werd al dadelijk door den aandrang des waters weggeslagen en op derzelver plaats eene kolk gewoeld. De

1) *Beijer*, I, 144-149. *Muyt*, 101-109. v. *Leeuwen*, Voorr. 50-55. *Tegenw. Staat*, XV, 172, 396. XVI, 320.

dijk van dáár tot aan *Bingum* had 8 gaten, waaronder 2 met den grond gelijk, en tevens een groot gat bij *Jemgum*. Daardoor drong veel water *Reiderland* binnen, hetwelk onderscheidene huizen beschadigde, doch na verloop van een paar dagen weder afliep. De dijk van den *Heynitz*-polder, welke des zomers weder hersteld was, werd overal doorboord, op verscheidene plaatsen zelfs tot op den grond geslecht. De polder werd weder in buitendijksland (*Heller*) veranderd, en bleef 20 jaar lang in dien staat liggen. Geheel *Oberledingerland* kwam diep onder water, terwijl de dijk tot aan de *Leda* op 5 plaatsen doorbrak, dicht bij *Esclum* ter breedte van 200, en ter diepte van 40 voet. *Leer* stond grootendeels onder water, waarbij een ziek man, die door hetzelfde in het bed overvallen werd, omkwam. Te *Leerort* sloegen de golven de schutpoort met het fundament weg en rolden door de vesting; even als in *Oberledingerland*, kwamen hier vele menschen in groot levensgevaar, velen moesten tot aan het lijf toe door het water waden. In den dijk van *Leer* tot *Oldersum*, die zich anders en ook tot aan *Emden* vrij goed hield, ontstond een gat in de kruin, tot op de halve hoogte des dijks; bij *Oldersum* echter werd dezelve op twee plaatsen ter breedte van 60 voet tot op den bodem doorgebroken. De grootste schade leed de stad *Emden*. De Eemsmuur werd door de opgeruide zee verbrijzeld¹⁾, de staddijk achter de kazern op onderscheidene plaatsen

1) Tot wederopbouw van denzelven schonk de koning de aanzienlijke som van f36,000.

doorgebroken, en de stormdeuren van de roode sluis opengeslagen. De door die veelvuldige openingen ontstane strooming was zoo sterk, dat dezelve 10 op straat liggende molensteenen medenam en in de binnengracht spoelde, terwijl zij in hunne vaart tevens een klein huisje omver haalden. Onder het gewelf van de heerepoort spoelde het water een gat, dat even zoo diep als het gewelf hoog was. In schier alle straten was het plaveisel opgebroken en waren er diepe gaten gewoeld; twee groote kuilen ontstonden er door het instorten van den Eemsmuur, waardoor vele huizen sterk beschadigd werden, welker omstorting bij eenen tweeden vloed te verwachten was. Op de kerkhoven werden verscheidene doodkisten boven gespoeld, en in de kerken zulke verwoestingen aangerigt, dat men op den eerstvolgenden zondag geene godsdienst in dezelve konde vieren. Bijna de geheele stad stond onder water; naauwelijks een huis bleef van hetzelfde verschoond. Weinigen slechts hadden tijds genoeg om hun huisgeraad in veiligheid te brengen; veel van hetzelfde werd op de straten rondgespoeld; tafels, stoelen, geheele kasten met al wat daarin was, groote balken en masten, zelfs schepen dreven door de stad en veroorzaakten veel schade aan de gebouwen. Een meisje kwam in het water om, en 2 huizen stortten geheel in. De schade aan huizen en huisgeraad, en vooral aan koopwaren, in de pakhuizen en kelders voorhanden, was zeer groot; men berekende dezelve op f180,000; uit verscheidene kelders werd wijn met water vermengd opgepompt. De schade aan de stadwerken beliep f48,871. Grootte

zorg baarde de herstelling van den Eemsmuur. Doordien in het breede fondament geene palen ingeheid konden worden, moest men zich met zand- en muursteen behelpen, waarmede de openingen zoo goed mogelijk gevuld en door het daarachter tot steun aangebrachte houtwerk meer verzekerd werden. De aan weerskanten van de roode sluis gespoelde gaten werden door eene dubbele rij van ingeheide palen, met daarachter gelegde zandzakken, gesloten, waarmede men, hoewel dag en nacht door arbeidende, eerst na 8 dagen tot stand kwam.

De kaaidijk van de kleine *Larrelter* kolk of polder, bij *Emden*, werd geheel weggeslagen, en de in den polder staande raapzaadplanten werden uit den grond en over den hoofddijk heen gespoeld. De dijken van den Boven- en Beneden-Eems leden vooral veel door het overstorten des waters aan den binnenkant; van den eersten ging een geheel eind van de binnendossering los en zank eenige voeten diep naar beneden; de laatste haat ook aan de buitenzijde eenige gaten en van het houtwerk aan den voet werden eenige roeden weggeslagen. Niet beter ging het met den *Greetmer* ambtsdijk; er ontstonden 4 gaten in denzelfden. Over de *Greetmer*-sluis liep het water 2 voet hoog heen, en maakte door het overstorten een gevaarlijk gat in de kaaijng. Bij het oudetigchelwerk sloeg de kruin van den dijk af, doch eene diepere breuk werd nog verhinderd. De pas herstelde dijk van den *Schulenburg* polder werd geheel verwoest, en bleef zoo liggen tot 1781, toen men den polder op nieuw indijkte. Ook over de sluis der stad

Norden stroomde het water heen en woelde een diep gat. De dijk aan de kaaijing liep insgelijks over en bekwam 5 doorbraken, doch het gelukte den burgers door onverpoosden arbeid dezelve dadelijk weder te stoppen. Er werden 5 schepen op den dijk geworpen, maar ook nog weder van denzelven afgebragt. De dijk van den digt bij de stad gelegen Suikerpolder werd doorgebroken, waarbij het water aan de daarin staande gebouwen der pannebakkerij en der suikerfabriek aanmerkelijke schade veroorzaakte. Het meeste leed de dijk van het ambt *Norden* in het noordwesten en noorden; overal zag men gaten en ingespoelde plaatsen, zoowel aan de binnen- als buitenzijde en hier en daar was de kruin tot op 2 voet weggeslagen. Mindere schade vertoonde er zich aan de overige dijken in het noorden. Onder de eilanden werd *Juist* het zwaarste geteisterd; hetzelfde verloor aan de noordwestzijde der kerk 30 schreden van zijnen grond, zoodat de kerk nu slechts nog 15 schreden van den oever verwijderd bleef, en diensvolgens naar het oosteinde verplaatst moest worden; ook aan het westeinde van 't oude dorp werd eene streek van den oever weggespoeld ¹⁾. In *Jever* en *Oldenburg*, vooral *Butjadingerland*, leden de dijken insgelijks meer of minder sterk, doch zij hielden zich overal nog staande. Aan gene zijde der *Wezer* schijnt de vloed niet beduidend geweest te zijn.

Gelderland onderging op den 27sten Januarij 1781 eene zware overtrooming in het land (Amt) tusschen Maa-

1) Reg. Acten. *Wiarda*, IX, 143. *Emder Almanak* b. J. 1776.

en Waal, waar meer dan 20 dorpen en tevens een gedeelte van *Nijmegen* onder water gezet werden. Met verschrikkelijk geweld stortte het met drijffijs opge vulde water zich over de dijken heen, menschen, dieren, sluizen, gebouwen en boomen met zich voortrukkende, verwoestende en omverwerpende. Dertien menschen vonden hun graf in de golven. De schade aan woningen, vee, tabak, hennep en hooi in eerstgenoemd ambt alleen werd op f 450,390 begroot; terwijl bovendien vele landerijen met zand, gedeeltelijk eenige voeten hoog, overdekt geworden waren ¹⁾).

Een gelijke ramp trof de Rijnstreken in het jaar 1784, in Februarij, bij het wijken van den zeer strengen winter. Een bij *Hulhuizen* vastgeraakte ijtsdam en een andere in het *Pannerdensche* kanaal veroorzaakten onderscheidene dijkbreuken, vooral tusschen *Calcar* en *Millingen* en beneden *Xanten* en *Vijnen*, waardoor groote verwoestingen werden aangerigt. Het land tusschen Maas en Waal, alsmede het distrikt *Nijmegen* werden insgelijks, tengevolge eener zware dijkbreuk te *Weurt*, bijna geheel overstroomd; van dergelijke doorbraken vond men 5 in *de Opper-* en 3 in *de Beneden-Betuwe*. Overal kwam het water zoo schielijk en onverwachts opzetten, dat de menschen met achterlating van al het hunne, ter naauwernood nog op de daken der huizen en op de hooibergen hun leven konden redden. Vervolgens drong het water den Tielerwaard binnen, stroomde toen, door den Diefdijk gestuit, over

1) *Beijer* I. 150.

de Lindedijken in de graafschappen *Buren* en *Kuilenburg* tot aan *Gorkum* en bedolf op de meeste plaatsen het land 16 voet diep. Te *Zutphen* geraakte de IJssel in het laatst van Februarij los; de rivier werd met eene verbazende menigte drijfs opgevuld, waardoor het water zoo hoog opzwol, dat het de stad op verscheidene plaatsen bedekte, den dijk in derzelve nabijheid doorbrak, en daarop al het land wijd en zijd overstroomde. Het was in het eerst onmogelijk de droevig om hulp roepende bewoners te redden, doch zoodra de strooming slechts eenigermate verflaauwd was, zond men vaartuigen uit; vele der ongelukkigen bragt men met hun vee naar *Zutphen*, terwijl men de overigen, die vol verlangen de handen door de daken hunner bouwvallige woningen uitstrekten, van levensmiddelen voorzag. Eenige wakkere lieden aan den oever der Waal, die ter redding van hunne naasten met booten uitgingen, moesten hunne menscheilievendheid met het leven betalen; doch anders kwamen er slechts weinigen om; groot was daarentegen de geleden schade, welke intusschen voor de ongelukkigen minder zwaar viel, doordien hunne landgenooten eene som van f244,433 tot hunne ondersteuning bijeen bragten¹⁾. — Op den 24sten April van hetzelfde jaar woedde er een storm als een orkaan, welke huizen en schuren omverwierp, boomen uit de aarde rukte, en voor den mond der Elbe 3 groote Groenlandsvaarders lossloeg en vergaan deed²⁾. — In December steeg de

1) *Beijer*, I, 153. *Muyt*, 109.

2) *Kusz*, II, 174.

Wezer bij *Bremen* 15 voet hoog en doorbrak de dijken van *Hasenburen* en *Mittelsburen* ¹⁾).

In 1788 ontstond er, op den 25sten Januarij, een zware storm, vergezeld van onweder, hagelbuijen en sneeuw-jagt, welke een' hoogen vloed opjoeg, die te *Hamburg* 17 voet en 7 duim hoog steeg, hier 11 duim, in *Eiderstedt* ruim 1 voet lager dan in 1756; zoodat het water in de Elbe en verder noordwaarts met de kruin des dijks gelijk stond, ten deele zelfs daarover heenstortte. Op vele plaatsen werd de zoogenaamde teek (Tang) over den dijk geworpen ²⁾).

In het volgende jaar werden de Rijnstreken, in *de Nederlanden* door derzelver gewonen ramp bezocht. Het losbreken van het ijs in de rivieren, in Januarij, dreigde verwoesting aan de dijken en dammen en den dood aan de bewoners der daaraan blootgestelde distrikten of verlies hunner have. In den nacht van den 23sten op den 24sten Januarij brak de Waal bij *Doodewaard*, een uur van *Tiel*, los, waarbij het ijs zich met groot geweld op den dijk schoof. Beneden *Nijmegen* zette hetzelfde zich evenwel weder vast, waardoor het water daár binnen den tijd van 24 uur bijna 10 voet steeg. Daarop ging het ijs op nieuw bij *Doodewaard* en te *Ochten* los en werd slechts weinige roeden van de plaats, waar in 1784 eene der gevaarlijkste doorbraken had plaats gegrepen, door den stroom met zulk een geweld tegen den dijk geschoven, dat hetzelfde zich, op eenige roeden lengte,

1) *Müller*, 65.

2) *Kusz*, II. 192. *Adr. Nachr.* 1788. *Tetens*, 62.

meer dan 50 voet hoog opeenstapelde, zoodat er zich in de rivier een ijsberg verhief, hetwelk een der verba-zendste schouwspelen opleverde. De geheele kruin des dijks was door den sterken aandrang des waters bijna afgeslagen en de dijk zelf liep groot gevaar door te breken, hetwelk evenwel door inspanning aller krachten verhoed werd. Te *Tiel* verkeerde men in de grootste vrees, wyl het water, door het bij afwisseling losbreken en weder vastzetten, daár meer dan 22 voet hoog opliep. Elk oogenblik vermeerderde de vrees, dat de dijken voor den geweldigen aandrang zouden bezwijken, doch toen de nood op het hoogste was, ging het ijs los en liep het water af. Er werd geene andere schade veroorzaakt, dan dat er te *Maasbommel* eene sluis wegspoelde, waardoor eenige dorpen onder water werden gezet. Ook de Zuider-zee, welke digtgevrozen was, brak op den 25sten Januarij, met een vreesselijk gekraak, los. Te *Harderwijk* zette-den de ijsschollen zich aan het havenhoofd vast en stapelden zich huishoog opeen, waarbij een aldaar liggend schip bijna verbrijzeld was geworden. Midden in den zomer, in Junij, zwollen de Waal en de Rijn geheel onverwacht op, waardoor verscheidene morgen land in *Gelderland* onder water kwamen en er groote schade aangerigt werd. In September brak ook nog de pol-derdijk tusschen *Overschie* en *de Zwed* aan de Be-neden-maas door, hetwelk de overstroming van den Oostpolder ten gevolge had, welks bewoners aanmer-kelijke schade ondergingen. Geheel *Delftsland* zoude hetzelfde lot ondergaan hebben, ware men niet ge-lukkig genoeg geweest, de breuk des anderen daags

met groote moeite en inspanning weder digt te krijgen ¹⁾).

Een sterke storm uit het noordwesten veroorzaakte op den 27sten November 1790 een' hoogen vloed, welke de valdeuren van de roode sluis te *Emden* verbrijzelde, daarna ook de stormdeuren der sluis opensloeg, waarop het water zich in volle stroomen over het land verspreidde en de omstreken der stad bedolf, doch spoedig weder afliep, zonder veel schade aan te rigten ²⁾).

Op den 1sten, 2den en 3den Februarij 1791 woedde er een hevige storm uit het noordwesten aan de kusten, in sommige streken van onweder vergezeld, waardoor een buitengewoon hooge vloed ontstond, vooral in de *Nederlanden*. *Zeeland* werd vreesselijk bestookt. Te *Middelburg* en *Vlissingen* steeg het water tot eene ongehoorde hoogte; hooger nog te *Veere*, waar hetzelfde de kelders en huizen vulde en over de dijken heenliep. De Westkapelsche dijk werd zwaar geteisterd; de Wolfpolder op Kadzand leed een bijna onherstelbaar verlies. Te *Rotterdam* stond het water slechts 6 duim lager dan in 1775, en te *Amsterdam* werd hetzelfde tot 93 duim opgestuwd, dus ook hier nu bijna even hoog als toen. De lage zijde der stad liep onder en werd met booten bevaren. Erg zag het er te *Haarlem* uit; het water steeg daar zelfs nog een half voet hooger dan in 1775; de Slaperdijk tusschen *Sparendam* en de Landpoort liep over, en schier al het land om *Haarlem*, als ook de

1) *Beijer*, I. 155. 2) *Wiarda*, X. 63.

laagste gedeelten der stad zelve kwamen onder water. Te *Zaandam* stortte het met groot geweld over den dijk en de sluisdeuren heen. *Overijssel* onderging zware overstromingen. Tusschen *Elburg* en *Kampen* bezweek de dijk en de zee drong geheel tot *Hattem* door. Een uur van *Zwol*, bij de Berkenbrug, ontstond insgelijks eene dijkbreuk, en eene tweede in den Genikerdijk; terwijl ook de binnendijk bij *Zwol* doorbrak, zoodat het zeewater zich heinde en ver verspreidde. *Groningerland* bleef niet verschoond. In de stad steeg de vloed op 3 duim na zoo hoog als in 1776, waardoor een gedeelte derzelve, meer nog van het omliggende land onder water liep. De dijken hadden veelvuldige beschadigingen bekomen. Te *Delfzijl* werd veel paalwerk door de golven verbrijzeld en uit den grond gerukt; terwijl de zeedijk door den zwaren golfslag zoo zeer doorboord werd, dat men niet zonder reden voor deszelfs geheele doorbraak beducht was; verscheidene schepen, welke geladen in de haven lagen, waren bijna ten gronde gegaan ¹⁾. — Een tweede vloed, bij eenen noordoosten storm, joeg het IJwater op nieuw voor *Sparendam* op, en bestookte vooral den wal tusschen de *Woerder* kolk en de kleine sluizen, hoezeer door diep ingheid paalwerk beschut, zoo hevig, dat de palen zich heen en weer bewogen, het bekleedsel weggeslagen werd, en tevens verscheidene gaten in den wal ontstonden. Doch het gevaar eener algeheele doorbraak werd nog door buitengewone inspanning afgewend ²⁾.

1) *Beijer*, I. 158. 2) *T. a. p.* 161.

Een der grootste algemeene vloed en was die van den 21sten Maart deszelfden jaars, opgejaagd door eenen verschrikkelijk woedenden noordwesten storm. De storm en vloed strekten zich beide over de geheele kuststreek uit en berokkenden overal groote schade aan de dijken, gebouwen enz.; terwijl dezelve ook voor vele schepen op zee verderfelijk waren. Bij *Axel* in *Vlaanderen* braken twee polders door, waarbij veel vee verdronk, vele goederen wegdreven en de bewoners, die ter naauwernood het leven er afgedrad hadden, in de diepste ellende gedempeld werden. *Zeeland*, dat in de vorige maand nog zoo zwaar geteisterd was, werd het thans niet minder, vooral *Vlissingen*, waar de zee een stuk van den muur van den westdijk verbrijzelde en teyens eene verzakking des dijks veroorzaakte, welke eene schade van f30,000 te weeg bragt. Bij *Kampen* in *Overijssel* werd eene groote streek lands onder water gezet, doch de schade was zoo groot als bij den vorigen vloed ¹⁾. In *Oost-Friesland* steeg het water overal tot aan de kruin der dijken. Te *Emden* werd het havenhoofd ontdekt en de kraan bij het tolkantoor schier geheel weggeslagen. Bij *Norden* werd een schip bijna boven op den dijk geworpen, en een ander geraakte op den *Schulenburg* polderdijk vast. De schade aan de dijken was zeer aanmerkelijk. Men wil, dat de vloed aldaar 6 voet hooger dan in 1717 zou geloopen zijn ²⁾, hetwelk echter niet waarschijnlijk is; doch dezelve was welligt de hoogste der tot op dien tijd bekende vloed en,

1) T. a. p. 2) *Wiarda*, X. 63.

want bij *Cuxhaven* steeg hij 20 voet 9 duim, en te *Hamburg* 20 voet 2½ duim boven de laagste ebbe. Een groot gedeelte van *Hamburg* en de lage landerijen liepen onder. Bij *Glückstadt* brak de vloed door den Rethhugel. In *Dithmarsen* sloegen de baren hoog over de dijken heen, en reeds eenige uren voor den hoogsten vloedtijd begon het water stroomsgewijze over dezelfde heen te vloeijen, toen hetzelfde plotseling eenige voeten viel ¹⁾. De dijken waren evenwel zwaar geteisterd geworden; die bij *Brunsbüttel*, *Meldorf* en in den Kroonprinsen-polder zelfs zoo zeer, dat men het bovengedeelte zonder groote krachtsinspanning met eenen stok kon doorstooten. In het kerspel *Busum* voorkwam men niet dan met groote moeite eene doorbraak. De dijken van het kerspel *Wesselburen* waren vol gaten, alle slooten aan de binnenzijde vol water en het aan den dijk liggende teek werd soms meer dan 15 roeden ver landwaarts in geworpen. De kerspelen *Henstedt* en *Delve* aan de Eider ondergingen eene overstroming, doordien de daar aan-

-
- 1) De Heer *Kusz* meent, volgens de *Provinz. Ber.*, dat het water, door aanhoudende stormen tot eene buitengewone hoogte opgestuwd, noodwendig vallen moest, toen deszelfs zwaarte, steeds naar de grootste diepte hellende, grooter werd dan de tegenstand des winds: — eene verklaring, welke door de ondervinding maar al te zeer wordt tegengesproken. Vermoedelijk bedaarde de storm, gelijk verder westwaarts op, waar de zee slechts op den 21sten hoog opliep, doch de tweede nachtelijke vloed veel minder.

wezige, doch slechts kleine dijken op 19 plaatsen doorbraken; de sluizen waren ten deele verwoest; het water stond op vele plaatsen 4 voet hoog, rigtte echter in de huizen geene groote schade aan, doch liep eerst na 3 weken weder af. In *Stapelholm*, aan den tegenovergestelden kant van de Eider, ondergingen de dijken in evenredigheid dezelfde schade; die van *Süderstapel* had, behalve de kruinstortingen, vele doorbraken, waaronder 11 met aanmerkelijke kolken; bij *Bargen* en op andere plaatsen gingen verscheidene roeden dijks geheel verloren. De daardoor veroorzaakte overstroming bragt aan de landerijen zware schade toe, dewijl de groote massa water niet zoo schielijk afloopen konde. Het gras wilde niet groeijen, zoodat, vooral in *Süderstapel* en *Drage* den geheelen zomer door, het vee geen voedsel vond; terwijl er ook weinig hooi gewonnen werd; vele graslanden konden niet eens gemaaid worden, en in de afgelegene lage streken was het gras op sommige plaatsen als verdord¹⁾.

De maand December van 1792 werd gekenteekend door veelvuldige zware stormen. Dezelve begonnen reeds in November en duurden tot aan den 19den December, nu eens sterker dan eens zwakker, meestal uit het noordwesten, woedende. De eene vloed werd dadelijk door eenen anderen opgevolgd; over 't algemeen viel het water slechts ter halver laagte en ving dan dadelijk weder aan te rijzen. In *Oost-Friesland* waren de stormen en vlooden het hevigste van den 6den tot den 12den December; gedurende dien tijd grepen er 7 hooge vlooden plaats, waaronder 3 buitengemeen

hoog waren. De geschiedenis levert geen ander voorbeeld van zoodanige aanhoudende stormen en vloedën op. De eersten rigtten veel schade aan de gebouwen aan. De dijken daarentegen hielden zich goed, derzelver schade was veel geringer, dan zich, bij de dagelijksche aanvallen gedurende drie weken lang, wel verwachten liet. Slechts te *Velge* aan de Eems, dicht bij de Munstersehe grenzen, stroomde het water over den dijk heen, drong de huizen binnen, spoelde veel huisgeraad weg en bedierf het hooi en stroo. Meer algemeen was de overstroming in het ambt *Stikhausen* aan de Leda. Het water stond in schier alle huizen te *Potshausen* en in een gedeelte van *Filsun* en *Nortmoor*, waardoor vooral veel hooi, ongedorscht koren en stroo in de schuren nat en bedorven werd. De stad *Emden*, uitgenomen alleen den kleinen omtrek achter de sluizen, werd viermaal onder water gezet, en bovendien nog driemaal het grootste gedeelte der Altstadt, waardoor niet geringe schade werd te weeg gebracht. In den middenwal waren vele gaten gespoeld. Het reeds oude, de haven dekkende, waterhoofd werd ten deele geheel weggeslagen, de binnenbedijking van denzelfden daarover heengeworpen, van de Langebrug een gedeelte der vloer afgeslagen, de houten kaaijing der stadssluis tot aan de Oosterpijp geheel verwoest, de bestrating op onderscheidene plaatsen vernield en hier en daar gaten gewoeld. De Neder-Eems-dijk leed vooral veel in het 8ste, 9de en 10de kwartier, welke eerst vóór twee jaren met opoffering van f 27,000 kosten aanzienlijk

versterkt en verhoogd waren; de herstelling van al de aangerigte schade beliep volgens begrooting f25,080. Zeer gering was de schade aan de dijken van het ambt *Grootstel*, hoewel het water doorgaande tot de hoogte derzelven steeg, en gedeeltelijk zelfs daarover heenrolde. In den *Schoonorter* kolkdijk alleen ontstonden diepe gaten, zoodat er bij langer aanbouden van den storm eene doorbraak te duchten was. Meer had de noorddijk in het ambt *Noorden* door te staan; de vier jaren vroeger aan denzelven aangebragte verdikking, welke f 60 tot f 70 de roede had gekost, was tot 1½ à 2 roeden onder de kruin geheel afgespoeld, en bovendien waren er onderscheidene gaten gespoeld, aan welker demping men reeds gedurende de stormvloeden krachtdadig werkte, hoe bezwaarlijk zulks ook ging; de storm woedde zoo hevig, dat er telkens 6 of 8 man op het stroo, dat tot het bestikken was aangevoerd, moesten gaan liggen, om te beletten dat het niet wegvloog. Ook de dijk van den *Schulenburgerpolder* werd zwaar geteisterd; slechts de onverwilde hulp der inwoners bewaarde denzelven voor eene algeheele doorbraak. In het *Witmunder* ambt stond ook eene doorbraak plaats te grijpen; de stormklokken werden onophoudelijk dag en nacht aangetrokken om de inwoners te hulp te roepen, door wier inspanning en onverpoede werkzaamheid het gevaar werd afgewend. Het kortelings eerst gegraven buitendiep was ter lengte van eenige honderd schreden schier geheel verzand, gelijk ook dat vóór de *Neuharlinger* en de *Benser* sluis in het ambt *Esens*¹⁾.

1) Regier. Akten.

Over al de verder oostwaarts gelegene marschlanden strekten deze voorbeeldelooze stormen hunne verwoestingen uit. Vooral hevig was die in den nacht van den 10den op den 11den, en nog woedender, gelijk eenen orkaan, die van den 19den December. Dezelven woedden zoo verschrikkelijk, dat men de stooten en schokken schier voor eene aardbeving konde houden. Men had moeite om op het vlakke veld staande te blijven. Dikwerf werd men reeds op 200 schreden afstands van den dijk van den door het overstorten der baren ontstanen stofregen doornat. Aan de gebouwen in de steden en op het land werd groote schade toegebracht; vele schepen verongelukten dicht onder de kust of werden op strand gezet; eene groote menigte goederen werd aan land gespoeld, vooral in *Eiderstedt* en *Dithmarsen*, en wel bij den Hedwigen-polder alleen 31,756 el linnen. De storm van den 10den December stuwde het water te *Hamburg* 20 voet en 6 duim boven de gewone ebbe, eene hoogte, welke deze, voor zoo verre de berigten gaan, aldaar nog nooit bereikt had; en te *Cuxhaven* 20 voet en 3 duim. Te *Itzehoe*, hoezeer diep landwaarts in gelegen, werd aanzienlijke schade aangerigt; aan beide zijden van de Stör was de dijk doorgebroken met 6 grondbreuken. De steendam was tot 10 voet diepte weggespoeld; de Delftspoort-brug en de dijk bij den zaagmolen verkeerden in het uiterste gevaar om weggeslagen te worden, doordien de bij dien molen liggende groote balken en masten zich onder de brug hadden vastgezet. In het nabijgelegen dorp *Kolmar* verdronk veel vee; de menschen moesten op de zolders

eene schuilplaats zoeken, totdat men hen, twee dagen daarna, met booten afhaalde. In *Dithmarsen* leden de dijken veel; bij *Brunsbüttel*, waar het water onmiddellijk aan den dijk zeer diep is, woelde het zoo diep in den grond op, dat men voor eene grondbreuk beducht was. In het kerspel *Henstedt*, aan de Eider, maakte het water eene kolk, welke nog in 1793 bij de laagste ebbe 36 voet diep was. Verscheidene kerspelen in die omstreken werden geheel onder water gezet, en het winterzaad ging meestendeels verloren. Het eiland *Pellworm* werd het zwaarst geteisterd, de eene dijk na den anderen brak door, hetwelk met onderscheidene grondbreuken vergezeld ging, waardoor al de polders vóór en na onder water gezet werden. Er verdrong eenig vee, 2 huizen storteden in en bijna al de overigen werden beschadigd. Ook op *Föhr* doorbrak de zee de dijken en zette al het marschland onder water. De *Wiedingharde* werd geheel overstroomd en onderging zware schade; de dijken werden op onderscheidene plaatsen zoo geheel weggeslagen, dat er geen spoor van dezelve overbleef. — De storm van den 19den December was nog verschrikkelijker dan die van den 10den; dezelfde greep bij ebbe plaats, zoodat het water niet zoo hoog opliep. Hoofdzakelijk vierde hij zijne woede aan de huizen en boomen bot. Verscheiden der eersten stortten in en eene ontelbare menigte werd beschadigd. Het gradierhuis bij *Oldeslohe* viel om, waardoor f3,600 schade werd veroorzaakt; een groot aantal watermolens in de *Wilstermarsch* trof hetzelfde lot. Groote korenhoopen werden uit elkander gerukt en in de lucht

voortgedreven. Bij *Holnäs* sloeg het veerschip om, en niemand der zich daarin bevindende 6 personen werd gered. De wervelwind was zoo hevig, dat dezelve uit het Selenter meer waterzuilen, die 10 voet dik schenen te zijn, in de hoogte joeg en in eenen stofregen weder deed neervallen. Dennen en pijnboomen van 20-25 voet hoogte werden dikwijls zoo gebogen, dat men derzelve top met de hand konde vatten. Op het buitengoed *Neuhaus* waren bijna 1,000 stammen omvergewaaid, en op *Salzau* 600 vademen hout ¹⁾.

Weinige maanden later, op den 2den en 3den Maart 1793, verhief er zich op nieuw een geweldige storm, die in de zoo even genoemde streken groote verwoestingen aanrigtte. Dezelve hield 24 uur onafgebroken aan, uit het zuidwesten, en was het hevigste op den 3den, des voormiddags. Groote verwoestingen werd er onder de gebouwen aangerigt, verscheiden derzelve werden geheel van dak beroofd, eenige stortten ineen. In *Oost-Friesland* was de daardoor veroorzaakte schade aanmerkelijk; dezelve beliep in de ambten *Emden*, *Greetsiel*, *Norden*, *Berum*, *Esens*, *Witmund*, *Friedeburg*, in de stad *Esens* en in de heerlijkheden *Gödens*, *Eevenburg*, *Oldersum*, *Jennelt*, *Lütetsburg*, *Dornum*¹⁾, volgens de opgaven, aan koninklijke en privaatgebouwen, te zamen f66,788, grootstendeels door afgewaaide en verbrijzelde dakpannen veroorzaakt, welker aantal zoo

1) *Kusz*, II. 207-214, volgens *Adr. Nachr. Provinz. Berichte* en and.

2) Van de overige ambten zijn geene opgaven voorhanden.

groot was, dat in vele streken de voorraad tot aanvulling niet toereikende was; verscheidene gebouwen op het land verloren duizenden, het Westgroder grashuis zelfs 9,000. Het leijen dak van de kerk te *Norden* werd zoo zeer beschadigd, dat de schade op *f* 900 en de herstellingskosten op *f* 3,025 begroot werden. Verscheidene huizen op het land storteden geheel in, in het ambt *Aurich* 7 en te *Osteregeles* de schaapskooi, waarbij 83 schapen verpletterd werden. In eene boerenwoning te *Holtrop*, welke insgelijks instortte, kwamen eenige paarden en hoornvee om, anderen werden zwaar verminkt; het verschilde weinig of de overblijfselen van het huis, en vermoedelijk het geheele dorp, waren eene prooi der vlammen geworden, doordien reeds de wind het vuur op den haard vatte, had niet de beradenheid van de dochter des huizes, een 16 jarig meisje, het gevaar afgewend, daar zij, met eene bewonderenswaardige tegenwoordigheid van geest, zich met hare kleederen dwars over het vuur heenwierp en hetzelfde zodoende uitdoofde, waarbij niet alleen hare kleederen, maar ook haar geheele ligchaam beschadigd werd. Vele buiten staande koren- en hooibergen werden door den wind aangetast en heinde en ver verstrooid, en zelfs het koren van de ontbloote zolders weggevaagd. Daar de storm uit het zuidwesten kwam, bereikte de vloed geene aanmerkelijke hoogte en beschadigde de dijken ook niet sterk, het meeste nog die in het ambt *Norden* en in het Neder-Eemsche, waar vooral het houtwerk aan den voet door den sterken golfslag zwaar leed, 14 roeden zelfs geheel werden

weggeslagen, als ook 30 roeden in het Over-Eemsche dijkdistrikt. Het *Witmunder* buitendiep werd op eene lengte van 1,000 schreden zoo zeer met zand gevuld, dat hetzelfde op nieuw moest gegraven worden. Onder de eilanden leed *Borkum* het meeste, vooral aan de duinen; het zandstuiven was verschrikkelijk. Het zand vloog als 't ware stroomsgewijze over het beste deel des eilands heen; alles was als in rook en damp gehuld. De Zuidkaap werd omgerukt. De dijken in het noordelijk gedeelte van *Jeverland* leden veel, en ware de wind verder naar het noorden geloopen, dan hield men eene doorbraak voor onvermijdelijk ¹⁾.

Aan de oostelijke kusten viel de ebbe, welke 'smorgens om 8 uur beginnen en tot 1 uur in den namiddag duren zoude, niet in, maar het stijgen der zee hield aan. Toen het water op het laagste had moeten zijn, stond hetzelfde met de dijken gelijk en bleef nog steeds wassende tot 2 uur in den namiddag, 5 uur vóór den hoogsten vloedtijd, doch toen begon hetzelfde in de Eider en bij *Dithmarsen* te vallen. Bij *Hamburg* bereikte hetzelfde dus slechts de hoogte van 18 voet. De schade aan de hoofddijken toegebracht was niet groot; alleen brak de Stördijk bij *Breitenberg* door, doch zonder dat er door het water veel nadeel werd te weeg gebracht. Ook de zwakke dijken aan de Boven-Eider bezweken, waardoor al het land van *Preil* tot *Delve*, eene streek van bijna 3 mijlen lang, op nieuw onder water werd gezet. Deze overstroming had ergere gevolgen, dan die des vorigen

1) Regier. Akten.

jaars. Vele huizen stortten in, daar het water zoo sterk zwol, dat het over de op de Marsch staande huizen dreigde heen te strijken. De bewoners van *St. Annen* en *Schlichting*, reeds 3 maanden lang door water omringd, waren op de zolders van hun leven niet meer zeker. De daken der meeste huizen stortten gedeeltelijk in, en het overigen dreigden te volgen. Men zat in doodsangst 36 uren lang, bij strenge koude onder den blooten hemel, zonder dat iemand tot hunnen bijstand konde toesnellen. Niemand verloor evenwel het leven, ofschoon in de beide gemeenten 60 tot 70 huizen verwoest werden. In de kerk te *Schlichting* bereikte het water de hoogte der banken. De kaaidijk in *Henstedt*, welke bijna f18,000 gekost had, werd met al deszelfs houtwerk weder weggeslagen. In *Stapelholm* leed *Sunderstapel* het meest, doordien de dijk 13 of 14 kolken bekvam, buiten veelvuldige kruinstortingen. Hier en daar werd de dijk ter lengte van 30 tot 40 roeden geheel geslecht. De Marschvelden aan de Eider aldaar, behalve de *Oldekoog*, stonden onder water, als ook die aan de Treen; terwijl de overstroming zich tot aan *Bunge*, in het ambt *Gottorf*, uitstreckte. Nog in Junij stonden de velden ten deele onder water, en het vee had geen voeder. Op *Pellworm* stroomde de zee des morgens om 9 uur over de overblijfselen der dijken, spoelde des namiddags een gat van meer dan 16 roeden lengte en bedolf het geheele eiland, uitgezonderd de 3 noordelijke polders, welke ook in November verschoond gebleven waren, 9 tot 10 voet diep. Er ontstonden verscheiden nieuwe dijkbreuken en kolken; enkele stukken dijks,

die in den vorigen vloed waren verschoond gebleven, gingen thans verloren; 7 huizen en 1 molen werden verwoest of weggespoeld; daarenhoven verloor veel vee het leven en dreven er hooi- en korenbergen weg. Het winterzaad was reeds verloren en thans verdween ook de hoop op het zomerkoren; geheel het veld was als verschroeid. De dijk lag geheel verwoest; het scheen onmogelijk, denzelven te herstellen en de kolken te stoppen. Bij oostewind alleen was het land droog, bij alle andere winden stroomde de zee over hetzelfde heen¹⁾.

Reeds op den 24sten Januarij des volgenden jaars brak er over deze streken een even hevige storm los als op den 11den December 1792, die, hoezeer uit het zuiden en zuidwesten waaijende, evenwel zulk een' hoogen vloed te weeg bragt, dat het water met de dijken gelijk stond, zelfs over velen heenstroomde en dezelve op vele plaatsen beschadigde. Vooral deed de zee aan het nieuwe werk ongelooflijke schade; inzonderheid in *Noorder-Dithmarsen*. In *Stapelholm* ontstonden weder verscheidene dijkbreuken en vele duizend deimatten werden onder water gezet, en wel een distrikt van vele mijlen grootte tot aan *Bungerdamm* en *Ervde*. Aan gene zijde van *Friedrichsstadt* rigtte de Eider groote verwoestingen aan. *Eiderstedt* leed aan dijkbreuken van den Eider nog meer dan *Dithmarsen*; bij *Reimersbode* scheen eene dijkbreuk plaats te zullen grijpen,

1) *Kusz*, II, 216-220. *Provinz. Ber. auf 1793 und 1794.

*Adr. Nachr. auf 1791. *Staatsb. Mag. 1824, p. 697.

want de dijk was reeds zoo zeer afgespoeld, dat men denzelfen met eenen stok konde doorstooten. *Pellworm* werd weder overstroomd, al de aarde, welke in het vorige jaar op de beschadigde plaatsen van den zeedijk aangebragt was, geheel weggespoeld, en de begonnen nieuwe dijk op twee punten doorgebroken; halfweg Februarij nog stond het water zoo hoog op het land, dat men met booten van het eene naar het andere konde varen ¹⁾).

De strenge winter van 1798 op 1799 veroorzaakte na den opdooi, in het begin, van 1799, zware overstromingen in de Rijnstreken, van al de treurige bijomstandigheden voor de bewoners vergezeld, als in vroegere dergelijke gevallen. De doorbraak van den dijk in *Lijmers* zette al het land tusschen Maas en Waal, benevens de *Oppe-* en *Beneden-Betuwe* onder water, verdreef de menschen uit hunne woningen en stelde hen, van have en goed, zelfs van het noodwendigste voedsel en deksel beroofd, aan den grootsten nood en zekeren ondergang bloot. Veelvuldig waren de dijkbreuken en de daardoor ontstane ongevallen in *Gelderland*. Niet alleen bezweken de dijken bij *Hedikhuizen*, *Millik*, *Doornik* en op vele andere plaatsen, ook de steden *Nijmegen* en *Tiel* kwamen door den zwaren ijsgang der Waal in het uiterste gevaar. In *Overijssel* was het ook droevig gesteld. Rondom de stad *Zwol* stond alles onder water, en ook de *Snippelings* dijk bij *Deventer* was doorgebroken en al het omliggende land

1) Kusz, II. 225. *Prov. Ber. auf 1794.

in eene zee herschappen. De daardoor veroorzaakte nood en schade overtrof nog verre die van 1784. Ongeveer 200 plaatsen in *de Nederlanden* waren overstroomd; de schade werd op 3 mill. gulden berekend, en toch werd de nood der ongelukkigen door de milddadigheid der Nederlanders verligt, welke door kollekten, de afzonderlijke giften niet medegerekend, de aanzienlijke som van f750,000 bijeenbragten ¹⁾. — Op den 26sten September van hetzelfde jaar ontstond er, bij eenen plotseling van het zuidoosten naar het zuidwesten loopenden wind, een hevige orkaan, van zwaar onweder vergezeld. Het geheele uitspannel stond als in vuur. De regen, met hagel vermengd, viel in sterke stroomen neer. De stootwinden volgden elkander onophoudelijk op, zoodat er naauwelijks enkele oogenblikken tusschenbeiden te tellen waren. Enkele windstooten hadden veel overeenkomst met de schuddingen bij eene aardbeving. Vele huizen werden beschadigd, eenige geheel omvergeslagen en boomen ontworteld, terwijl er verscheidene schepen ten gronde gingen ²⁾.

Ook op een, hoewel slechts klein, gedeelte van *Oost-Friesland* oefende de hooge stand des binnenwaters eenen verderfelijken invloed uit. De dicht aan de zuidelijke grensscheiding gelegen zoogenaamde zwelgdijk (Schwelgdeich) aan de Eems, welks ligging de gevaarlijkste in dat gewest is, werd op den 25sten Februarij door het bovenwater ter lengte van 250 voet doorge-

1) *Beijer*, I. 162-164.

2) *Kusz*, II, 240. *Adr. Nachr.

broken, en tevens in den voet des dijks eenie kolk van 38 voet diepte gespoeld. De daardoor binnenbruisende sterke stroom rukte de gezamenlijke gebouwen eener in de nabijheid staande pannebakkerij weg of wierp dezelve omver, zelfs de hechte brandoven, vulde al de huizen te *Diele*, *Velge* en *Halte*, op 2 na, beschadigde vele derzelve, verwoestte een paar kleine woningen en zette al het land tot aan *Weener* onder water. Tegelijk werden er bijna 100 grazen land in de nabijheid des dijks met het schrale drijfzand der Eems overdekt, en daardoor ten deele onvruchtbaar gemaakt. Zelfs over de *Velger Gaste* drong het water heen, spoelde veel van de goede akkeraarde weg, bedekte andere plaatsen met zand en vernielde de jonge rogge. Al de slooten in den omtrek waren met zand gevuld, de heggen en jonge boomen te *Velge* ten gronde gerigt, de wegen in het dorp onbruikbaar gemaakt, in den hoofdweg eene kolk van 15 voet diepte gewoeld en daarenboven de sluis te *Diele* weggeslagen. Kortom, alles leverde een treurig beeld der grootste verwoesting op. De demping der doorbraak en van eene tweede bij de *Dieler* sluis, ter lengte van 150 en ter diepte van 20 voet, kwam aan het in 't geheel slechts 3,000 grazen groote dijkdistrikt op f20,610-6-2 te staan, de overige kosten van herstelling des dijks, welke de afzonderlijke belanghebbenden hadden te dragen, kwamen op f10,100 te staan, terwijl de schade aan huizen, land, enzv. deze sommen nog te boven ging ¹⁾.

1) Regier. Akten.

Een op den 22sten October 1800 ontstane storm, welke anders weinig schade aanrigtte, berokkende *Oost-Friesland* een droevig ongeval. Een marktschip voer van *Leer* naar *Soltberg* af, toen de storm een weinig scheen te bedaren; niet ver meer van de plaats der bestemming verwijderd, werd het schip onverhoeds door eenen rukwind aangegrepen en omgeslagen. 19 menschen van aanzienlijke familiën in *Reiderland* vonden hunnen dood in de golven, en slechts 7 werden gered. — Een hevige zuidweste storm op den 9den November deszelfden jaars, welke in *de Nederlanden* en *Duitschland* woedde, rigtte op het land velerlei verwoestingen aan de gebouwen aan en ontwortelde vele boomen. Dezelve strekte zijne verwoestingen verre naar het zuiden uit, zelfs tot *Opper-Westphalen* en de *Rijnstreken* ¹⁾.

De storm, welke in den nacht van den 2den op den 3den November 1801 opstak, was aan eenen orkaan gelijk en breidde zich verder uit dan anders gewoonlijk het geval is. Dezelve deed zijne woede niet alleen in de Noord- en Oost-, maar zelfs in de Middellandsche zee gevoelen, en rigtte ontzettende schade onder de schepen aan. Alleen tusschen het Kanaal en de Sond zouden 800 schepen vergaan zijn. Aan de kusten steeg de vloed tot eene aanmerkelijke hoogte, en zoude nog hooger gerezen zijn, ware de storm bij het opkomen van den vloed niet bedaard. *Oost-Friesland* leed intusschen eenige schade. *Emden* werd voor het grootste gedeelte onder water gezet. De middendijk was vol gaten,

1) Regier. Akten.

en de kruin, ter plaatse waar dezelve zich aan den ouden burgtmuur sluit, op 3 voet na weggeslagen. De door de stad onderhouden wordende kaap op het eiland *Rot-tum* werd weggespoeld. Op den Dollart verongelukten 3 schepen, waarbij 17 menschen hun graf in de golven vonden. De dijk om het kleine eiland *Nesserland* was schier geheel weggeslagen¹⁾. Verscheidene schepen strandden aan de dijken; een uit *Greetsiel* op den Middelsteweester Heller, waarvan men den schipper, na het afloopen des waters, ontzield aan den mast gebonden vond, en den knecht 300 schreden van het schip verwijderd, insgelijks dood. De Neder-Eemsche dijk leed veel, meer nog de noorddijk in het ambt *Norden*; aldaar waren 2 schepen van *Norderney* daags te voren nog aan den dijk voor anker gaan liggen. Toen de vloed opkwam gingen de te kort uitgeworpen ankers los, de schepen dreven tegen den dijk en werden al hooger en hooger tegen denzelven opgeworpen, zoodat deze aldaar 16 voet beneden de kruin geheel steil werd afgekabbeld. De schade werd op f1,932 geschat, waartoe de schippers volgens overeenkomst f1,120 moesten bijdragen, die bovendien bijna f2,000 voor het afwinden hunner schepen moesten betalen, en dan nog de kosten van herstelling der zwaar beschadigde schepen zelve²⁾.

Bij eenen sterken storm en hoogen vloed op den 27sten Februarij 1805, werden de meeste der op de

1) Tot herstelling van denzelven werd aan de eilanders eene som van f2,160 toegestaan, half uit de koninklijke en half uit de landschappelijke kas.

2) Reg. Akten. *Wiarda*, X. 287. *Emder Almanak* auf 1801.

reedte van *Emden* en het vaarwater liggende schepen van hunne ankers geslagen, en op het eiland *Nesserland* en aan den dijk gespoeld. Drie matrozen, voornemens een touw vast te maken, sloegen met de boot om en werden door de diepte verzwoegen¹⁾.

Door de hooge vloed van den 20sten, 24sten en 25sten Januarij 1806, als ook door het uit het Oldenburgsche afgekomen water, werden de dijken van *Velde*, *Detern* en *Barge* aan de Jümme zwaar geteisterd en die tusschen *Detern* en *Holtgaste*, welke echter zeer zwak waren, bijna geheel weggespoeld. De schade voor die drie kleine gemeenten beliep f2,700²⁾. — Van den 25sten tot den 27sten Februarij deszelfden jaars woedde er in *Oost-Friesland* een zeer hevige storm, welke zulk een' hoogen vloed opjoeg, dat het water op verscheidene plaatsen in *Reiderland* met de dijken gelijk stond en zelfs over dezelve begon heen te loopen. In *Oberledingerland* braken zij bij *Mark* en *Driever* op drie plaatsen tot aan het vlakke land toe door, en woelden tegelijk in den daarnevens loopenden rijweg gaten van 4 tot 6 voet diepte. De schade liep op f30,000. De voor de oude *Coldemüntjer* sluis gelegde Schrenkel-dijk brak insgelijks door en de sluis werd ten deele weggeslagen. De zoogenaamde zandbergen bij *Leer* werden zoo sterk aangetast, dat men de schade op f1,260 berekende. *Norderney* leed veel door het afspoelen der duinen aan de noordzijde; twee oude breuken (Slopen) werden weder geopend³⁾.

1) Emden Almanak auf 1805. 2) Reg. Akten.

3) Reg. Akten.

Buitengewoon stormachtig was de herfst van 1806 en de daarop volgende winter. Reeds op den den 22sten en 23sten October woedde de storm bevig, waardoor hooge vloed en ontstonden en de *Oost-Friesche* dijken, vooral in het ambt *Greetsiel*, beschadigd werden. On-eindig sterker waren de stormen van den 25sten, 26sten en 27sten December. Reeds eenige dagen vroeger had het sterk uit het zuid-zuidwesten gewaaid, op den 25sten liep de wind meer naar het westen en in den nacht van den 25sten op den 26sten, toen het juist volle maan was, ontstond er een zeer hevige noordwestestorm, welke tot den volgenden nacht met gelijke hevigheid aanhield en twee zeer hooge vloed en veroorzaakte, die in *Emden* tot 8½ voet boven het gewone peil gingen; de zee had in 13 jaren niet zoo hoog gestaan. Op de meeste plaatsen sloegen de golven over de dijken heen. In *Reiderland* werd eene streek van den Zuiderhamriksdijk, ter lengte van 200 voet, geheel weggeslagen. *Emden* stond voor het grootste gedeelte onder water, doch leed slechts geringe schade, terwijl ook de dijken zonder groote beschadiging vrij kwamen. Alleen de vóór *Greetsiel* opgeworpen haven- of schutdijk werd zwaar geteisterd en bijna doorgebroken, en de aldaar op den Heller door de Pruissische regering in datzelfde jaar aangelegde schans, voor de helft met de stormpalen medegespoeld. In den Noorddijk waren vele gaten. In den Schweringsgreede drong het water door twee openingen des dijks binnen, doch slechts in geringe mate. De dijk van den Neu-Augustengreede in *Jever* leed insgelijks sterk, er werd vele aarde afgespoeld, en

bij langer aanhoudenden storm stond eene doorbraak te duchten. Het meeste leden door deze en vroegere stormen de dijken van het ambt *Stickhausen*, vooral die aan den noordkant der Jumme. De *Oldenburgsche* dijk aan het Aperdiep werd doorgebroken en daardoor de omtrek van *Detern*, *Velde* en *Stickhausen* onder water gezet. In den Nortmoorer dijk ontstonden 5 gaten; in één derzelve boorde de vloed eene groote kolk, 35 schreden lang, 55 schreden breed en 24 voet diep, welke later door het geheele dijkdistrikt met groote kosten gedempt werd. De *Holter* sluis; naauwelyks 4 jaren te voren eerst gelegd, werd geheel weggespoeld, waarbij insgelijks eene groote kolk ontstond ¹⁾.

In den nacht tusschen den 13den en 14den Januarij 1807 stak er op nieuw een hevige storm uit het noordwesten op, gepaard met eenen hoogen vloed, die evenwel de hoogte van den Kersvloed des vorigen jaars niet bereikte. Van den havendijk voor *Greetsiel* werd alles, wat men sedert den vorigen storm aan denzelven hersteld had, weder weggeslagen, en het overblijfsel der schans aldaar bijna geheel ten gronde gerigt. Gedurende den storm van den 13den zag men te *Greetsiel* een schip in de snelste vaart op de haven toezeilen; hetzelfde bereikte den ingang niet en werd 100 schreden bezijden op het buitendijksland geworpen. De houthandelaar *FREDRICH H. JANSSEN*, die zich reeds vroeger bij dergelijke gelegenheden onderscheiden had, waagde zich onder eenen hevigen hageljagt, met eenige

1) Reg. Akten.

zeefieden, in eene boot naar buiten, niëtteenstaande de buitengemeen hoog gaande golven, welke het naderen ondoenlijk schenen te maken. Het gelukte hun niettemin het schip te bereiken en de ankers uit te werpen. Het was eene *Hollandsche* kanonneerboot, van de Jade komende en naar *Delfzijl* gedestineerd. De manschap verkeerde in den grootsten nood. Zij hadden geen druppel water meer; geen brood, geen zout en sedert twee dagen geenen brandewijn; de erwten had men reeds in zeewater gekookt. Het schip werd in den volgende nacht, onder aanhoudenden storm, door *JANSSEN*, die zich met zijne togtgenooten met groot levensgevaar weder derwaarts begeven had, met groote moeite, gelukkig weder vlot gemaakt. Aan de *Esener* dijken steeg de vloed 8 voet hoog, op eenige plaatsen spatte het water zelfs over den dijk heen. Van den *Neuharlinger* sluis werden eenige posten en planken weggeslagen, en tevens een gedeelte eener kleine kaai weggenomen en aan den anderen kant der sluis geworpen. De stroobestikking der dijken werd algemeen sterk aangetast, vooral van dien des Schwerins- en Neu-Augustengrodens. — Reeds in den nacht tusschen den 15den en 16den Januarij ontstond er weder een storm uit het zuid-zuidwesten, welke op den 16den naar het noordwesten liep en eenen hoogen vloed opjoeg. — Nog midden in den zomer, den 31sten Julij, stak er eensklaps een storm of veeleer een wervelwind op, van zwaar onweder vergezeld, die aan de gebouwen veelvuldige schade aanrigtte, verscheidene boomen ontwortelde, anderen spleet, te *Groetsiel* den eenen tele-

graaf midden doorbrak, en zelfs eenen hechten tuinmuur omver wierp ¹⁾. — Den 30sten September woedde er den geheelen dag door een uitermate hevige storm uit het noordwesten, welke tegen den avond een' hoogen vloed veroorzaakte, die te *Emden* 6 $\frac{1}{2}$ voet boven het gewone peil steeg en een aanmerkelijk gedeelte der stad onder water zette. De Neder Eemsche dijken leden zeer aanmerkelijk, vele palen werden losgeslagen; ook de dijken van het ambt *Esens* werden zwaar geteisterd; bij *Neuharlingersiel* werd een van voor zijne ankers losgeslagen schip tegen den dijk geworpen, verbrijzelde en woelde diepe gaten in denzelfen. In *den Jummi-ger Hamrik* werd een eind dijks weggespoeld ²⁾.

Zeeland werd zeer in het naauw gebragt door den vloed van den 15den Januarij 1808, welke aldaar met ongemeene snelheid tot eene buitengewone hoogte steeg. Op *Walcheren* braken onderscheidene dijken door, welke groote overstromingen ten gevolge hadden. De *Westkapelsche* dijk leed veel; die der *Vijf Ambachten* alleen onderging eene schade van f62,660. De duinen werden sterk afgespoeld. Te *Middelburg* stortte de zee over de vloeddeuren in de straten en bedolf het lagere gedeelte der stad. Diep beklagenswaardig was het te *Vlissingen* gesteld; het water kwam zoo schielijk aanstroomen, dat binnen een half uur schier de geheele stad onderliep. Dezelve werd erg geteisterd; verscheidene huizen, door het water ondermijnd, stortten geheel in, andere werden bouwvallen. In de ker-

1) Reg. Akten.

2) Reg. Akten.

ken dreef alles door elkander, op de kerkhoven werden de lijken uit de graven gespoeld; 31 menschen kwamen om, en nog meer vee. Te *Arnemuiden* liep het water over alle afweringen heen, en bedierf veel huisgeraad en levensmiddelen; dit was insgelijks het geval te *Veere*, waar de vloed zoo schielijk kwam opzetten, dat de inwoners naauwelijks tijd hadden zich op de zolders te redden. Een gelijk lot trof ook *Zierikzee* op *Schouwen*. Op *Wolfaartsdijk* braken twee polders door. In de stad *Tholen* rigtte het water insgelijks vele verwoestingen aan, alsook op *Noord-Beveland*. Een erg lot trof *Zuid-Beveland*. Hier brak een dijk ter lengte van 60 roeden door, en de *Kruiningen* polder, $\frac{1}{4}$ □ mijl groot, werd met het daarin liggende schoone dorp in een golvend meer veranderd. Buiten de groote schade, welke daardoor aan het land, de gebouwen, het huisgeraad enz. werd toegebracht, kwam het leggen van den nieuwen, 300 roeden langen dijk alleen op f525,000 te staan. Geheel *Zeeland* werd in de diepste ellende gedompeld; overal aanschouwde men de droevigste tooneelen van angst, jammer en ellende.

Vlaanderen leed insgelijks onuitsprekelijk veel, vooral de streken aan de Schelde. Men berekende de geheele schade op f6,118,000 ¹⁾. Veelvuldige dijkbreuken en overstromingen veroorzaakten alom de bedroevendste verwoestingen, en beroofden 21 menschen en veel vee van het leven. Te *Antwerpen* liepen bijna al de kelders vol water, benevens alle straten in de

1) Vermoedelijk eene 0 te veel.

nabijheid der rivier en zelfs zulke kelders en pakhuizen, welke men tegen de hoogste vlooden beveiligd achtte. De schade aan koopwaren beliep *f*100,000. *Ostende* werd meer dan 3 voet hoog overstroomd en onderging onberekenbare schade. Een gelijk lot trof *Sluis*, *Sas van Gent* en *Terneuze*; te *Sluis* drong het water zelfs kelders binnen, waarin het bij menschengeheugen niet geweest was.

De provincie *Holland* bleef wel niet verschoond, doch de daár aangerigte schade was niet te vergelijken met die van *Zeeland* en *Vlaanderen*. Het meest hadden de eilanden van *Zuid-Holland* geleden. Op *Goeree* heerschte groote nood; met moeite konden de inwoners, tot aan het lijf toe door het water wadende, hunne have redden; in een laag gelegen huis moest men het dak opbreken, om de menschen er uit te halen. De dijk bij het pesthuis brak door; de batterij aan de haven leed veel, terwijl aldaar een soldaat der wacht verdronk en twee half dood weder opgevischt werden. Te *Hellevoet* stortte het water met onbeschrijfelijke snelheid over de zeewerken heen; de inwoners hadden nauwelijks tijd op de bovenste verdiepingen te vlugten, en de schade aan allerlei voorwerpen was groot. Daarenboven nog was er even voor den vloed, in den avond, brand ontstaan. Het strand van af den mond der Maas tot aan *Scheveningen* werd hevig bestookt; de duinen bij *Terheide* en *Loosduinen* smolten er meer dan 3 roeden breedte bij in. Te *Amsterdam* steeg het water niet zoo hoog als bij vroegere hoge vlooden, de geheele buitenstad liep evenwel onder,

waardoor de werven sterk leden en verscheidene gebouwen en winkels grootstendeels vernield werden. Op het eiland *Marken* was de schade voor de buitendien reeds verarmde bewoners zeer groot, vele huizen werden verwoest of zwaar beschadigd. De zeewerken bij *het Hondshoesh*, de duinen bij *Petten* en het noorder havenhoofd te *Medemblik* leden sterk.

Ook over *Engeland* strekte deze vloed zich uit, en rigtte aan deszelfs oostkust de vreesselijkste verwoestingen aan. Te *Margate* steeg het water tot eene voorbeeldeloze hoogte, de hoogste straten zelfs liepen onder en vele huizen werden door de woedende golven als weggevaagd; alle badplaatsen op de kaaijen en bij de haven werden vernield, en de schepen in de haven, op de reede en aan de kust door de diepte verzwolgen of verbrijzeld. Nog akeliger, zoo mogelijk, was het te *Sheerness* gesteld, de vloed geleek schier eenen zondvloed; de inwoners meenden, dat de jongste dag was aangebroken. Alles wat onder het bereik der opgeruide baren viel, werd met onweerstaanbaar geweld verbrijzeld of weggespoeld, alle dijken en zeeweringen werden geslecht, vernietigd, en het land rondom in een verbolgen meer herschapen. Weinige slechts van de groote menigte schepen, welke zich onder de kust bevonden, ontkwamen aan den ondergang. Niet mindere verwoestingen ondergingen *Ramsgate* en *Whitstable*. Ontelbaar was de menigte vee, dat bij dezen vloed in de marschstreken van *Kent* den dood vond. Het strand was mijlen ver met verbrijzelde sche-

pen, masten, balken, kisten, waren en lijken overdekt ¹⁾).

In hetzelfde jaar nog werden *de Nederlanden* door een' even hoogen vloed bezocht, ontstaan door een' der woedendste noordwestestormen op den 7den en 8sten December. Ditmaal waren het de kusten der Zuiderzee, welke den hoofdaanval ondervonden. De dijken werden aldaar overal hevig bestookt en op verscheidene plaatsen doorgebroken. Bij *Edam* steeg het water 103 duim boven het *Amsterdamsche* peil, 9 duim hooger dan in Januarij, te *Sparendam* 90 en te *Muiden* 96 duim. Zwaar werd de kust van *Gelderland* geteisterd. De dijk van den *Arkenheerschen* polder werd erg aan stukken geslagen en de polder door de over den dijk brekende zware stortzeeën, alsmede door twee breuken in den *Bekswal*, geheel onder water gezet, hetwelk hooger stond dan in 1775, zoodat de rijweg van *Harderwijk* naar *Niekerk* niet bereden konde worden. Ten oosten van *Elburg* doorbrak de zee op drie plaatsen den dijk en overdekte de gemeenten *Oosterwolde* en *Oldebroek*, alsook polders aan de westzijde van *Kampen*, zoo als den grooten *Mastenbroeker* polder, terwijl ook de dijk tusschen *Hasselt* en *Genemuiden* bezweek. De dijken bij *Vollenhoven* hadden even zooveel door te staan, en alleen daaraan, dat dezelve na den laatsten vloed beduidend versterkt waren, had men hun behoud te danken; zij leden niettemin zware schade, en tusschen *Baarle* en *Blokszijl* werd

1) *Beijer*, I. 164-170. *Muyt*, 112.

de kruin tot op twee voet na geheel weggeslagen. De dijken van *Friesland* leden niet minder. De eilanden *Schokland* en *Urk* hadden groot verlies te betreuren. De dijken van *Zeeland* waren na den vloed van Januarij zoo aanmerkelijk versterkt, dat zij den tegenwoordigen storm weerstand boden, hoe woedend de zee dezelve ook bestookte ¹⁾.

Een groot gedeelte der *Nederlanden* verstrekte in het volgende jaar op nieuw ter schouwplaats der bedroevende uitwerkselen van het meest vernielende element. Onmetelijke streken land werden in eene opene zee herschapeu, duizenden bewoners van al hun eigendom beroofd, ontelbaar velen door het verlies van het grootste gedeelte hunner have op den rand des verderfs gebragt. De felle, sneeuwrijke winter van 1808-9 deed, zoo als gewoonlijk in zoodanige gevallen plaats vindt, de rivieren hoog opzwellen. Het zich vastzettende ijs, deszelfs opstapeling door strooming en stormen, daarna de invallende dooi, veroorzaakten eene der vreesselijkste overstromingen, welke men dáár ooit had beleefd. Reeds op den 11den Januarij nam het onheil een begin. Verscheidene dijken braken op dien dag door, als een gevolg van den sterken ijsgang, en binnen 4 dagen lag al het land van af de grenzen en aan gene zijde derzelveu, tot aan den Diefdijk in *Zuid-Holland*, onder water. Dit verminderde wel toen de vorst weder inviel, doch de sterke toevloed van het bovenwater, na het op den 25sten Januarij weder invallende dooiweder,

1) *Beijer*, I. 170.

dompelde alles op nieuw in nog grooteren nood, welke door den storm van den 30sten en 31sten derzelfde maand nog in vreeselijke mate vermeerderde, vermits het ijs, door stroom en storm door en over de dijken gedreven, overal de ontzettendste verwoestingen aanrigtte.

Tot ver over de oostelijke grenzen, diep landwaarts in tot aan *Kranenburg*, strekte zich deze groote overstroming uit. Op de streek van *Büderich* bij *Wesel* tot aan de *Nederlandsche* grenzen spoelden 288 huizen geheel weg en 1244 werden dermate beschadigd, dat de meesten door hunne bewoners moesten verlaten worden. Behalve een groot aantal vee, lieten 22 menschen daarbij het leven, en meer nog zouden, zonder de ijverige hulp hunner lotgenooten, eene prooi des doods zijn geworden. Een gelijk lot trof de daaraan grenzende *Nederlandsche* distrikten van *Ooi*, *Persingen* en *Ubbergen*, tot aan *Nijmegen*. Te *Pannerden* steeg het water op den 13den Januarij tot de ontzettende hoogte van 24 voet, brak op 4 plaatsen door en overstroomde dit dorp, *Herwerden* en *Aardt*. De *Oppertuwe* liep, ten gevolge eener doorbraak in den Duikerdijk bij *Pannerden* en in den Waaldijk bij *Loenen* en *Oosterhout*, geheel onder water, hetwelk vooral te *Herveld* verwoestingen aanrigtte, alwaar eene groote menigte vee en vele menschen omkwamen. Verscheidene inwoners, die in de toppen der boomen eene schuilplaats gezocht hadden, vielen, door koude, angst en moedeloosheid verzwakt, naar beneden en verdronken. De overige dorpen ondergingen een schier even bedroe-

vend lot; te *Indoornik* stortte ook de kerk, benevens vele huizen in. De boomkwekerijen aldaar, waarin 120 huisgezinnen hun bestaan vonden, werden geheel verwoest. Een oud man te *Hemmen*, die reeds den vloed van 1740 had beleefd, dreef, in gezelschap zijner dochter en 7 kleinkinderen, 48 uren lang met zijn huis rond en bleef behouden. Evenzoo ging het in de *Neder-Betuwe*, waar 34 menschen omkwamen en overal de huizen en schuren vernield of zwaar beschadigd werden. Erger nog ging het met den *Tielerwaard*; aldaar kwamen 84 menschen en meer dan 1000 stuks vee om; 331 huizen, 52 korenbergen en schuren werden geheel verwoest en 624 gebouwen zwaar, 224 ligter beschadigd. De stad *Tiel*, waarheen meer dan 1000 der bewoners van het platte land gebragt en aldaar verzorgd werden, geraakte insgelijks in het grootste gevaar om overstroomd te worden, hetwelk alleen door den onverpoosden ijver der burgers met moeite werd voorkomen. Te *Beusichem*, *Zoelmond* en *Buurmalsem*, in het land van *Buren*, steeg het water in de meeste huizen 14 voet hoog en rigtte verschrikkelijke verwoestingen in dezelve aan, waarbij ook 37 menschen het leven inschoten. Zelfs de stad *Buren* liep onder, zoodat vele inwoners in het oude kasteel en de kerk een toevlugtsoord moesten zoeken. De *Bommelerwaard* liep onder, ten gevolge van het doorbreken van den Maidijk. Ook in *Bommel* bezweek een dam in de Waterstraat en werd met palen en planken weggespoeld, zoodat het water met groot geweld de stad binnenstroomde, hetwelk voor dezelve en voor het geheele land de droevigste gevolgen had kunnen

na zich slepen, zoo niet de inwoners er in geslaagd waren eenen nieuwen kistdam te leggen; desniettemin leed de stad groote schade, zoowel aan de gebouwen als wel vooral aan huisgeraad, vermits men bij het plotseling opstuwen des waters weinig had kunnen redden. Het dorp *Heereworden* werd van schier alle boomen beroofd; desniettegenstaande zorgden deszelfs bewoners ijverig voor het behoud hunner bureu in den *Tielerwaard*, en het gelukte hun door middel van twee aken vele menschen en vee in veiligheid te brengen. Treurig zag het er in de kwartieren van *Zevenaar*, *Huissen* en *Lymers* uit; het laatste distrikt bleef 5 weken lang onder het water bedolven. Aldaar werd een man door middel eener boot uit eenen boom gehaald, nadat hij onder zijn gezigt zijne vrouw en kinderen, benevens verscheidene vrienden in het water had zien omkomen. De ambten *Westenvoort*, *Bahr* en *Lathum* aan de *Yssel* leden insgelijks aanmerkelijke schade, doch verloren geene menschen. Zoo ook te *Doesburg* en derzelver omstreken, waar alles vol water liep; in genoemde stad zette het ijs zich voor de brug vast en vernielde dezelve bijna geheel. Voor de brug over de oude *Yssel* te *Deutichem* stapelde het ijs zich zoo sterk op een, dat het de brug medevoerde. De geheele *Yssel* langs deed zich de kracht van het hooge vloedwater gevoelen. De Snippelingsdijk bij *Deventer* moest voor het geweld des aandringenden waters bezwijken, waardoor zoowel dáar alles, als ook *Salland* en *Mastenbroek*, overstroomd werden.

De provincie *Utrecht* bleef bijna geheel verschoond, doch *Zuid-Holland* had veel te lijden. Streken, welke

sedert 1740 geen water hadden gezien, liepen thans onder, zoo als de *Vijf Heeren Landen*, *Arkel*, enz. In het zuidelijk gedeelte van *Kuilenberg* brak op den 29sten, om middernacht, de dam bij de middenpoort door, en de stad werd 12 voet hoog overstroomd, de gemeente *Spijk* zelfs 20 voet. De *Alblasserwaard* geraakte diep onder water, als ook het land van *Heusden*. Overal werden aldaar, door het veelvuldige in het water voorhanden ijs, vele huizen verwoest en beschadigd en aan anderen onnoemelijke schade veroorzaakt, terwijl het water tevens een groot aantal vee en eenige menschen van het leven beroofde. Het aan de Oude Maas gelegen gedeelte van *Noord-Brabant* onderging hetzelfde lot, alsmede de streken de Maas op van *Heusden* af, zelfs nog in het gebied van 's *Hertogenbosch*. Overal werden de dijken overstroomd, op onderscheidene plaatsen doorgebroken, onder *Gessen* alleen op 9 plaatsen; te *Bezoijen* verzonk de dijk op 8 roeden lengte.

De milddadigheid der Nederlanders en de deelneming aan het ongeluk hunner medeburgers, vertoonde zich bij dit droevig ongeval weder in het helderste licht. Op alle plaatsen werden bijdragen ingezameld en buitendien nog veel uitgereikt: alles tezamen maakte eene som van niet minder dan f985,000 uit ¹⁾.

Buitengewoon stormachtig waren de eerste maanden des jaars 1817; in Januarij telde men op zijn minst 10 stormen, welke, doordien de wind bestendig

1) *Beijer*, I. 173-187. *Muyt*, 113-136.

zuidwest bleef, wel is waar geene hooge vloed en oorzaken, doch de zee ter halver hoogte der dijken en hooger nog opstuwden. In den nacht van den 3den op den 4den Maart echter, liep de wind naar het noordwesten en joeg, daar het bovendien juist volle maan was, zulk eene menigte water naar de kusten toe, dat hetzelfde overal de hoogte der dijken bereikte, op verscheidene plaatsen zelfs over dezelve heenstroomde. *Den Nederlanden* werd daardoor geene schade toegebracht, doch *Friesland* leed niet onbeduidend, vermits de vloed aldaar tot eene hoogte steeg, zoo als hij sedert 1791 niet bereikt had, in het westen overal 9 tot 10 voet boven den gewonen vloed, aan den noorddijk $8\frac{1}{2}$ voet, aan de noordelijke kust evenwel slechts $6\frac{1}{2}$ tot 7 voet.

In *Reiderland* leden de dijken tusschen *Ditzum* en *Pogum* en aan *den Dollart* de meeste schade, vooral aan het houtwerk aan den voet. De schade in het geheele *Neder-Reider* dijkdistrikt werd op f25,535 gerekend. De Statenzijl stond op het punt te bezwijken, hetwelk de overstroming van het grootste gedeelte van *Reiderland* en van het aangrenzende *Groningerland* ten gevolge zoude gehad hebben; men was intusschen gelukkig genoeg de zijl te behouden. Erger lot trefte de streken aan de Boven-Eems. De dijk bij de Drosenzijl en die te *Neudorp* braken door, hetwelk de overstroming van de heerlijkheid *Papenburg* en van onderscheidene dorpen des ambts *Meppen* ten gevolge had. Tot aan *Aaschendorf* was alles zee. Vele der bewoners moesten huis en hof verlaten en elders eene schuilplaats zoeken. Aanmerkelijk was de schade aan

gebouwen, tuinen en huisgeraad, welke des te hooger steeg, doordien het langen tijd aanhield voordat het water afzakte, hetwelk bovendien bestendig door de doorgebrokene dijken in- en uithiep. Alle verkeer te lande was gestremd; te scheep alleen konde men van de eene plaats naar de andere komen. *Oberledingerland* was het zwaarst geteisterd. Overal werden de dijken beschadigd. Die bij *Völlen* werd op onderscheidene plaatsen doorgebroken, de Pottdijk bij *Coldemuntje* insgelijks ter lengte van 20 roeden, en de Weekeborgerzyl geheel weggespoeld, benevens een gedeelte van den dijk ter lengte van 226 voet, waarbij eene kolk van 11 tot 12 roeden breedte en van 20 tot 30 voet diepte ontstond. Geheel *Oberledingerland* werd op de hoogste gedeelten 2 tot 3 voet, en in de laagste streken 8 tot 10 voet hoog overstroomd. Zulks had zeer treurige gevolgen voor dit gewest. Men begon wel terstond met de herstelling der schade, doch een storm rukte, op den 27sten Maart, alles wat door ongeveer 200 man gedurende al dien tijd aan den Pottdijk hersteld was, weder weg, waarbij de arbeiders, die aan de binnenzijden des dijks met de grootste inspanning eenige uren lang aan de versterking van den kaaidijk arbeidden, in het uiterste gevaar kwamen, vermits de dijk ten 5 ure des avonds op eens in het midden doorbrak, en wel zoo plotseling, dat den arbeiders tot aan het lijf, eenigen zelfs tot aan de hals toe in het water geraakten. De schade werd evenwel na eenigen tijd hersteld, met de Weekeborgster zyl ging het echter minder naar wensch; eerst op den 12den Mei gelukte het, de kolk

door eenen kistdam en kaaidijk af te sluiten. Tot zoo-
lang hield het land ebbe en vloed, en eerst later werd het
lage land, het grootste gedeelte van den aldaar bevinde-
lijken aangeslijkten grond uitmakende, van het water
bevrijd. De bezaaijing was voor dat jaar onmogelijk,
eerst tegen het midden van Junij konde men het vee
daarop brengen, waarvan intusschen menig stuk door
gebrek aan voeder omviel; bovendien werd veel van het
in de nabijheid des dijks gelegen land, zoo al niet hoog,
met zand overdekt en daardoor voor ettelijke jaren aan-
merkelijk in waarde verminderd. De gereede kosten der
herstelling van den dijk zouden op meer dan f18,000
te staan gekomen zijn, de dienstpligtige afbeid schier
even zoo hoog, het leggen der nieuwe zijl op ongeveer
f12,000; zoodat de geheele schade weinig minder dan
f54,000 zal bedragen hebben, het verlies aan koren
en hooi niet medegerekend. Ook sloeg nog gedurende
den arbeid bij de zijl eene boot met 13 arbeiders om,
waarvan 3 het leven verloren en de overigen met moeite
gered werden.

De hooge steenweg tusschen *Leer* en *Leerort*
leed buitengemeen veel; niet alleen het oude puin,
waarmede dezelve bedekt was, maar zelfs de oude
bestrating werd door de golven losgeslagen en wegge-
spoeld. Van den *Esclumer* rijweg rukte de vloed groote
stukken af en wierp ze in de langs denzelven loopende
afwateringskanalen; de pomp werd verwoest en de brug
over die kanalen zwaar beschadigd. Niet onbeduidend
was de schade, welke de dijken aan de Eems, van *Leer*
tot *Emden*, ondergingen; de kleine polders tusschen

Gandersum en *Petkum* werden gezamenlijk overstroomd en al het winterzaad bedorven, doordien derzelver dijken doorbraken. Het meeste had *Emden* te lijden: De woedende golven sloegen het voorste gedeelte der Langebrug weg en beschadigden het overige gedeelte zoo sterk, dat de geheele brug zoude moeten vernieuwd worden zijn, waarom men aldaar in derzelver plaats eenen aarden dam legde. De sterke stroom, die door de stad naar de binnenkanalen liep, spoelde op verscheidene plaatsen de bestrating weg en woelde gaten, voornamelijk bij de Oosterpijp, waar een zeer groot en diep gat ontstond, alsook bij de Gasthuis- en de Nieuwe zijl, waardoor ook de binnenkanalen met slijk opgevuld werden. Ook had de Middendijk (Mittelwall) aanmerkelijk geleden. De schade der burgers was beduidend, daar niemand op zulk een' hoogen waterstand had gerekend. Vele voorwerpen en waren werden dus uit de pakhuizen weggespoeld, en meer nog in de huizen, pakhuizen en kelders verbrijzeld of bedorven. Eene voor de zuiderpoort van het weeshuis opgeworpen waterwering bezweek eensklaps voor den aandrang des waters, hetwelk nu in massa op het weeshuis aanstortte en aanmerkelijke schade aanrigtte; twee kinderen, die even vóór het bezwijken der waterwering achter dezelve stonden, waren bijna het slagtoffer hunner nieuwsgierigheid geworden.

De Neder-Eemsche dijk werd zwaar beschadigd; op eenige plaatsen storteden de golven over denzelven heen en woelden daarin onderscheidene, ten deele diepe gaten, vooral bij de *Knock* en verder noordwaarts, en wel in het bijzonder in het 6de, 7de en 8ste kwartier, alwaar

verscheidene gaten tot aan de kruin ontstonden. Sterk leed het houtwerk aan den voet, op eenige plaatsen werd hetzelfde geheel weggeslagen. Zeer gering daarentegen was de schade aan de dijken in het ambt *Grootsiel*, niettegenstaande ook hier de zee op onderscheidene plaatsen daarover stortte en de teek hier en daar op de binnenberming geworpen werd. Erger werden de dijken der Hagen- en Schulenburgerpolders geteisterd; deze leden eene schade van ongeveer f2,217. De kleine Suikerpolder bij *Norden* werd geheel onder water gezet, terwijl dezelfs pomp weggeslagen werd. Een schip liep dicht daarbij op den dijk; een ander van 60 last op den Noorddijk, in welken verscheiden beduidende gaten spoelden, terwijl dezelve tevens nog andere beschadigingen leed. De gezamenlijke dijken der overige drie noordelijke ambten ondergingen bijna geheel geene schade, alleen geraakten de meeste buitenzijldiepen of vaarwaters in meerdere of mindere mate verzand, vooral bij de Benser- en de Neuharlinger zijl. De eilanden *Norderney* en *Juist* werden aan alle zijden sterk afgespoeld en verloren veel van hunne duinen ¹⁾.

Hevige stormen op den 15den, 16den en 17den Januarij 1818 bragten de zee in onstuimige beweging en deden dezelve aan de *Oost-Frische* kust 6 voet hoog boven den gewonen vloed opzwellen. Alle lage polders van het *Stickhauser* ambt, van *Loga* tot aan gene zijde der oostelijke grens, stonden onder water, zelfs de hooge weg tusschen *Stickhausen* en *Filsrum*, terwijl ook de dijk

1) Reg. Akten. Emders Kronijk. Emders Zeit. a. 1817.

aan het Aperdiep weder weggeslagen werd. De Neder-Eemsche dijk leed veelvuldige schade; beduidende streken van het houtwerk aan den voet werden zwaar beschadigd, ten deele weggeslagen.

De storm van den 17den Maart 1819 joeg de zee tot 8 voet 3 duim in den Dollart op; de tweede op den volgenden dag echter, tot slechts 6 voet 9 duim, en aan de noordkust van $7\frac{1}{2}$ tot $8\frac{1}{2}$ voet. Dezelve duurde den geheelen dag door en was ten uiterste hevig. Regen, sneeuw en hagel volgden elkander bij denzelven op. Het zeewater was buitengewoon sterk met slijkdeelen vermengd; vele oude lieden herinnerden zich niet, de zee ooit zoo onstuimig te hebben gezien. Nog des anderen daags, bij minder hevigen storm, steeg de vloed tot 6 vt. 9 dm. Zware schade leden overal de *Oost-Friesche* dijken, vooral in *Reiderland* en in het noorden. Bij *Borsum* spoelde op eene plaats, waar men in het vorige jaar eene slijkpomp had uitgenomen, een diep gat in den dijk, hetwelk zich loodregt tot 3 vt. in de kruin uitstreckte en eene algeheele doorbraak deed duchten, wyl de op de plaats der slijkpomp ingeworpene, nog losse aarde door het zeewater geheel doorweekt was. Door het slechts 12 voet breede gat met stroo en teek te vullen en daarover eene zeil te spannen, kwam men echter het gevaar nog voor. In het ambt *Esens* liep een schip aan den dijk en werd verbrijzeld, waarbij het volk verdronk; ook bij *Frederiken-zijl* in *Jeverland* strandeden 3 schepen aan den dijk ¹⁾.

1) Reg. Akten.

Droevige gevolgen voor *de Nederlanden* hadden de overstromingen der rivieren, welke in Januarij 1820 plaats grepen. De winter was zeer streng geweest, zoodat het ijs op verscheidene plaatsen in de rivieren eene dikte van zelfs 30 Rijnl. duimen gekregen had. Plotseeling viel er op den 17den en 18den Januarij zulk eene sterke dooi in, dat het ijs in den Boven-Rijn, het Pannerdensche kanaal en in de Waal reeds twee dagen daarna in beweging geraakte. De ongemeen sterke toevloed des bovenwaters deed de rivieren met buitengewone snelheid tot eene nooit gehoorde hoogte opzwellen; tegelijk ontstonden er overal ijsverstoppingen en weldra bezweken de dijken op onderscheidene plaatsen, hetwelk de bedroevendste verwoestingen van vele steden en dorpen ten gevolge had. Al het land tusschen den Rijn, Lek, Waal en Merwede, op eene lengte van 22 uren, was in eene onstuimig golvende ijszee herschapen.

De gevolgen van den hoogen waterstand der rivieren deden zich tot in de zuidelijkste provinciën der Nederlanden gevoelen. In de bergachtige streken stortte het water met zulk een geweld neder, dat vele akkerlanden met zand en steenen overdekt en zodoende bedorven werden. Aanmerkelijk leden de omstreken van *Luik*; zelfs in de stad werd door de sterke strooming aanzienlijke schade aangerigt en de weg naar *Huy* geheel onbruikbaar gemaakt; terwijl er te *Maastricht* gedeelten van huizen, huisgeraad en veel vee kwam aandrijven. Te *Brussel* geraakte de benedenstad, ten gevolge der dijkbreuk aan het kanaal geheel onder water, alsmede *Louven* en derzelver omstreken, waar de nood hoog

liep. Ook te *Antwerpen* rigtte het water groote schade aan de huizen en kaaijen aan. In het land van Maas stonden vele gemeenten tot 10 voet diep onder water; vooral in den omtrek van *Dendermonde*, wier inwoners zich aan de redding der ongelukkigen op het zeerst lieten gelegen liggen. Treurig zag het er in de streken aan de Maas uit. Alle dijken liepen over. In de gemeente *Kuik* braken dezelve op 5 plaatsen door, waarbij veel vee omkwam; terwijl er in de stad zelve vele huizen benevens de kerk beschadigd werden. Het dorp *Gassel*, waar, even als te *Eschharen*, insgelijks dijkbreuken plaats grepen, stond op het punt om door den stroom verdelgd te worden. De stad *Grave* liep schier geheel onder; bedroevend was het in de omliggende dorpen gesteld; ook te *Velp* werd de dijk op onderscheidene plaatsen doorgespoeld, hetwelk het verdrinken van veel vee en de overzanding van schier al het bouw- en weideland ten gevolge had. Te *Herpen* ontstond midden in het dorp eene 20 voet diepe kolk. Van *Kuik* tot 's *Hertogenbosch* was alles tot een woest meer geworden. De landen van *Altena* en *Heusden* leden weinig, doch des te meer de *Bommelerwaard*.

Het zwaarste echter werden de streken aan den Rijn en aan de Waal door het algemeene ongeluk getroffen. Op de doorbraak van den Zuider-Waaldijk boven *Nijmegen* volgden binnen 3 dagen nog 34 andere doorbraken aan beide kanten der Waal. De snelle ijsgang doorbrak den dijk bij *Kekerdom* ter lengte van 72 roeden. Het binnenstroomende ijs wierp alles wat het ontmoette overhoop, stapelde zich van 10 tot 15 voet

hoog opeen, en sneed de zwaarste boomen door, als afgemaaid koren. Al de bewoners der dorpen moesten op de dijken en het slot *Oos* hunne toevlugt nemen; velen ontkwamen met moeite den dood. Aan gene zijde der rivier was de nood nog grooter; verschrikkelijk waren de dijkbreuken en overstromingen te *Oosterhout*, waarbij alles met algeheele verwoesting bedreigd werd. Vele huizen werden door het geweld des strooms medegesleept; zelfs het huis of slot te *Oosterhout* was tegen den geweldigen aandrang des waters en van het ijs niet bestand, een groot gedeelte des gebouws werd in eenen puin hoop veranderd, en niet dan met de uiterste inspanning gelukte het, de in hetzelfde zich bevindende 8 personen aan het oogenschijnlijkste levensgevaar te ontrukken. De bewoners van de *Oppen- en Beneden-Betuwe*, zoowel als die van den *Tielerwaard*, kwamen insgelijks in groot gevaar; overal ontstonden dijkbreuken, er kwam veel vee om, een groot aantal huizen werd weggerukt of omvergeworpen, alle levensmiddelen werden bedorven, het huisgeraad verbrijzeld of weggespoeld, en de landerijen met zand overdekt; geen mensch echter verloor daarbij het leven. Vele der ongelukkigen zochten in *Gorkum* eene schuilplaats, doch ook deze stad kwam in groot gevaar; zij had het voorkomen van een eiland, van rondom door eene vreeselijk opgeruide ijszee ingesloten. De stadsmuren en de dijken werden zwaar geteisterd door ijs en water, hetwelk geen' anderen weerstand vond, doordien de dijk tusschen de stad en *Dalem*, alsmede de sluis aan den *Arkelschen* dam, geheel vernietigd was. Een gelijk

lot trof de groote, eerst in het voorgaande jaar nieuw gelegde sluis in het Nieuwe Kanaal. Het ijs sloeg de deuren open, verbrijzelde de noodbalken, terwijl het water, zich met groot geweld in de sluis stortende, de groote keerhalken tusschen dezelve en de batterij, met de daaropstaande houten loots, in een oogenblik wegrukte. Door onverpoosden arbeid slaagden de inwoners er gelukkiglijk in, om den kistdam te behouden en zaadoende verder onheil van de stad af te wenden. De dorpen in den *Alblasserwaard* schenen gezamenlijk in den vloed te zullen verzinken; zelfs te *Oud-Alblas*, het hoogst gelegen dorp in den geheelen polder, stond het water op de markt bijna 2 voet hooger dan in 1809; ter naauwernood boden de zolders en daken der huizen nog eene schuilplaats aan; vele der inwoners werden door de burgers van *Gorkum* gered, die, zoodra het gevaar van hunne stad was afgewend, zich beijerden om alle vaartuigen, welke slechts konden gebruikt worden, met levensmiddelen te voorzien; uit te zenden en de noodlijdenden te verkwikken en af te halen. Verscheidene anderen werden gered door vaartuigen, welke op bevel des Konings, die, zoodra het gerucht van dezen grooten rampslag zich verspreidde, zich in persoon naar de schouwplaats spoedde, ijlings bijeengebragt en over de dijken heen in de ijszee gevoerd werden.

Soortgelijke bedroevende voorvallen grepen ook aan den Rijn plaats. Te *Arnhem* en in deszelfs omstreken steeg het water tot eene ongehoorde hoogte en rigtte overal groote verwoestingen aan. De dijk van den ouden

Rijn bij de Pannerder sluis, de Duiker en- Düffeltsche dijk en die te *Malbergen* en *Driel* braken door. Vele menschen werden door de ijverige pogingen van eenige menschenvrienden met vaartuigen afgehaald; verscheiden evenwel verkozen in hunne woningen te blijven, hetwelk voor een huisgezin te *Herwot* verderfelijk werd. De vader van hetzelfde wees de aangebodene redding van de hand, betuigende, dat zij liever wilden omkomen dan hunne bezitting verlaten. Alle tegenwerpingen waren vruchteloos. Kort daarna werd het geheele huisgezin onder eenen ijsberg, welke zich digt bij het huis had opeengeschoven, begraven. De Yssel-dijk in *Overijssel* stond op het punt om weggespoeld te worden; de steden *Doesburg* en *Zutphen*, alsook *Deventer* en *Kampen* liepen groot gevaar, hetwelk evenwel door groote inspanning werd afgewend ¹⁾.

Reeds in Januarij des volgende jaars greep aldaar weder een ijsgang plaats, waardoor de dijken aan die rivieren op nieuw in het grootste gevaar kwamen. Gelukkig hielden de Rijn- en Waaldijken in de bovengedeelten *der Nederlanden* zich staande. Slechts bij *Werkendam* en *Nieuw-Altena* braken dezelve op den 16den door, doordien het ijs den geheelen *Biesbosch*, alsmede de Killen en de beneden-Merwede zoodanig aangevuld had, dat het water zich niet in het Hollandsche Diep ontlasten konde. Daardoor kwamen verscheidene gemeenten in het land van *Altena* onder water, evenwel niet diep, zoodat zelfs de meeste huizen daarvan

1) *Beijer*, I. 187-198, ¹ *Muyt*, 136-159.

vrij bleven. Ook de Empelsche polder bij 's Hertogenbosch werd overstroomd ¹⁾).

De herfst van hetzelfde jaar was zeer stormachtig, niet alleen aan de Noordzee-kusten, maar ook door geheel Europa. Vele schepen op zee gingen ten gronde of strandeden aan de eilanden en kusten. Reeds op den 2den October stak er een sterke storm op, en later in December bij herhaling; de wind was echter meestal zuidwest, zoodat de schade zich hoofdzakelijk tot de scheepvaart bepaalde: intusschen leed de Westermarsch dijk in *Oost-Friesland*, alsmede de beneden-Eemsche, geene geringe schade door den hevigen golfslag, waardoor vele gaten in het benedenste gedeelte ontstonden. *Emden* werd op den 15den December voor het grootste gedeelte overstroomd en eenige straten opgewoeld ²⁾).

Ook in het jaar 1822 hield het stormachtige weder den geheelen winter, en eenen tijdlang later zelfs, aan, dikwijls met onweêr vergezeld. Op den 14den Januarij verhief er zich een hevige storm uit het noordwesten, welke den vloed in *Emden* tot 1 voet 3 duim hoog opstuwde, in den volgenden nacht nog heviger werd, zoodat de vloed 7 voet 5 dm. boven de gewone hoogte steeg en het zoogenaamde teek tot dicht aan de kruin der dijken, zelfs op dezelve spoelde, waarbij de dijken in onderscheidene streken aanmerkelijke schade leden, in *Oost-Friesland* vooral de Beneden-Eemsche dijk,

1) *Beijcr*, I. 198 Haarl. Cour.

2) *Reg. Akten. Emden Almanak.*

waarvan zelfs een gedeelte van het houtwerk werd weggeslagen. In den storm van den 26sten Januarij steeg de vloed te *Emden* 7 vt. 4 dm., bij *Ditzum* 8 vt., bij *Norden* 7 vt. hooger dan gewoonlijk. Bijna de halve maand Maart door stormde het onophoudelijk; vooral was de storm van den 11den Maart en van den daarop volgende nacht zeer hevig, waardoor twee zulke hoge vloedden werden veroorzaakt, dat het water op vele plaatsen met den dijk gelijk kwam en op eenige plaatsen zelfs over denzelfven heenliep. Voor *Noord-Holland* zou deze vloed zeer verderfelijik kunnen geworden zijn. Trouwens de deuren der groote sluis te *Buikslot*, bij den ingang van het Noord-Hollandsche kanaal, werden door het water met eenen geduchten knal, als van éen kanonschot, opengeslagen. Het grootste gedeelte der provincie zou daardoor onder water gelooopen zijn, zoo niet de ringkaaidijk gelukkig ware staande gebleven. Het muurwerk der sluis leed geene schade. Eindelijk verhief er zich op den 29sten Maart, nadat de wind reeds verscheidene dagen lang hevig gewoed had, een storm uit het noordwesten, welke des nachts eenen hoogen vloed veroorzaakte, waardoor het grootste gedeelte der stad *Emden* onderliep, zoo zelfs dat de laagste huizen 4 tot 5 voet diep in het water stonden en de pas herstelde straten op nieuw werden omgewoeld. In het algemeen leden de dijken langs de geheele zee-kust veel door de langdurige stormen; overal vond men meer of minder diepe gaten en plaatsen, waarvan de aarde aan de buitenzijde was afgespoeld. Ook de eilanden werden zwaar geteisterd: in *Oost-Friesland* vooral

het eiland *Baltrum*, hetwelk aan de westzijde zoo sterk verloor, dat men er reeds aan dacht, om de aldaar staande huizen, benevens de kerk, af te breken en verder oostwaarts weer op te bouwen, waarmede een der eilanders ook werkelijk een begin maakte. Op *Borkum* verloren de duinen aanmerkelijk; een kaap op het westland werd weggeslagen ¹⁾.

De zeer harde winter van 1822-23 was nauwelijks voorbij, toen er op den 4den Maart 1823 een zeer hevige storm uit het noordwesten opstak, die de zee, daar de wind eenen tijdlang te voren zuidwest geweest was, tot eene aanzienlijke hoogte opstuwde en met geweld op de dijken wierp, welke te meer leden doordien de vorst de aarde had losgemaakt. In *Oost-Friesland* werden de dijken overal zwaar beschadigd. Het palenhoofd aan den Jemgummerdijk, (Fenndeich), door het ijs losgemaakt, werd geheel uitgeslagen en het hout weggespoeld; hetzelfde greep plaats bij *Coldeborg*, waar evenwel het hout geborgen, doch de kistdam door het ijs verwoest werd. In het *Oberledingerland* werd de dijkkruijn bij *Völln* 4 vt. diep doorgebroken, tusschen *Völln* en *Mitling* ter diepte van 3 vt.; de minder hechte dijken aan de Leda en Jumme bezweken op onderscheidene plaatsen. Uit den Eemsdijk van *Leer* tot *Emden* werd veel uitgespoeld, vooral bovenaan; aan den hoek bij de Oldersummer Muhde ontstond een gat tot aan de kruin; bij *Borsum* kwamen onderscheidene gaten in het bovenste gedeelte, ter diepte van 3 tot 5 vt., ten deele

i) Reg. Akten. Haarl. Cour. Emden Almanak.

tot aan de kruin. In *Emden* werd het voorste gedeelte van den dijk, welken men in plaats van het Westerhoofd bij de Langebrug gelegd had, geheel weggeslagen en het overige zwaar geteisterd. In den Neder-Eemschen dijk ontstonden insgelijks vele openingen, verscheidene dicht bij de kruin, terwijl er ook eenig houtwerk werd weggespoeld. Veel minder leden de dijken van het *Grootmer* ambt, alleen die van den *Hagen*- en den *Schulenburg*-polder werden zwaar beschadigd; terwijl er bij de sluis van laatstgenoemden polder eene tot aan de kruin gaande opening gespoeld werd. Het sterkst leed de dijk van het ambt *Norden*, zoo wel door het water als door het ijs. De geheele buitenzijde, vooral aan den westkant, was zoo vol gaten, dat dezelve op eene lengte van eenige honderd roeden in het midden der dossering, ter breedte van ongeveer 40 voeten, doorgaande eenen hollen weg van 2 tot 3 voet diepte vormden. In de overige noordelijke ambten, welker dijken minder leden, werden de buitenzijdiepen meer en minder met zand en slijk gevuld ¹⁾.

De storm, welke zich op den 4den December deszelfden jaars, tegen den avond verhief, veroorzaakte des nachts eenen hoogen vloed. Aan de Norder sluis steeg het water 9 voet, doch in andere streken van *Oost-Friesland* slechts tot 7 voet boven de gewone hoogte. De dijken leden wederom veel. Het palenhoofd bij *Pogum* werd voor het grootste gedeelte weggeslagen. De voet van den Schwelgdijk verzonk ter lengte van 20 roeden, hoewel de dijk zich nog staande hield; doch

1) Reg. Akten.

de huisdijk bij Weener werd op verscheidene plaatsen doorgebroken en tengevolge daarvan de omtrek onder water gezet. Eene der vloeddeuren van de *Weekeborger* sluis, in het ambt *Leer*, werd opengeslagen; en in den dijk bij *Nortmoor* ontstond eene doorbraak van 4 voet diepte en 24 voet lengte. In *Emden* stond het water in de laagste huizen 3 voet hoog. De *Neder-Eemsche* dijk werd zwaar geteisterd; veel van de steendossing en van het houtwerk werd ter lengte van $1\frac{1}{2}$ en meer roeden weggespoeld. Grootere schade werd toegebracht aan den westelijken dijk van het ambt *Norden*; er ontstonden daarin gaten, zelfs van 6 voet loodrechte diepte op eene plaats. De schade werd op f 9,000 berekend. De *Suiker*-polder bij *Norden* werd overstroomd; een slagstijl der stormdeuren van de *Gastmarscher* zijl werd weggeslagen, en waarschijnlijk zouden de deuren zelven bij langer aanhoudende drukking ook bezweken zijn. Het eiland *Norderney* werd van rondom sterk afgespoeld, de duinen aan de noordwestzijde ter breedte van 18 schreden; terwijl er eenige visschersbooten vergingen. — Reeds op den 9den December stak er weder een storm op, vergezeld van eenen hoogen vloed, welke alles wat men aan den huisdijk bij *Weener* hersteld had, weder vernielde, de breuken nog aanmerkelijk vergrootte en eene nieuwe breuk van 436 voet lengte ontstaan deed. Op *Norderney* verloren de duinen in het noorden weder 10 schreden, welke met den grond gelijk werden. *Baltrum* verloor aan de noordwest- en noordzijde insgelijks 15-20 schreden gronds¹⁾. — Voor de scheepvaart waren deze

1) Reg. Akten.

herhaalde stormen insgelijks zeer verderfelijks; aan de kusten en eilanden strandden overal vele schepen, en menig vaartuig ging met man en muis ten gronde.

Het jaar 1824 was ten opzichte der weersgesteldheid een der merkwaardigste, waarvan de geschiedenis gewag maakt. Hetzelve onderscheidde zich vooral door verbazende stortregens in het voorjaar en in den herfst en door verschrikkelijke stormen. Het zwaarste werd daardoor het zuiden van *Duitschland* geteisterd, alwaar, in streken zelfs waar men zulks nooit had ondervonden, de grootste overstromingen plaats grepen, welke overal de vreeselijkste verwoestingen aanrigteden; terwijl de herfststormen niet alleen de Noordzee, maar ook de Oostzee in ontzettende beroering bragten, hier in het bijzonder de orkaan van den 19den November, welke, om van andere verwoestingen niet te gewagen, *St. Petersburg* aan den ondergang scheen te willen wijden en aldaar aan gebouwen, koopwaren enz. eene schade veroorzaakte, welke op 100 mill. roebels werd begroot. Vele bladen zouden met de bijzonderheden dezer gebeurtenissen gevuld kunnen worden; wij kunnen dezelve intusschen slechts aanstippen en moeten ons vergenoegen met de beschrijving der voorvallen aan de Noordzeekusten.

Reeds in October begonnen er aan de kusten hevige stormen te woeden, welke in November toenamen. Ontelbare schepen gingen ten gronde, en daaronder vele rijkbeladene uit de Oost- en West-Indiën, welke aan de Nederlandsche en Engelsche kusten strandden. Eene dezer strandingen gaf aanleiding tot eene edelmoedige

zelfopoffering. Bij *Huisduinen* werd den 14den October een schip op strand gezet, op eenen aanmerkelijken afstand van de kust, alwaar hetzelfde zoo gevaarlijk zat, dat deszelfs verbrijzeling elk oogenblik te duchten stond. Zeven koene zeelieden uit *Huisduinen* ondernamen het waagstuk, de schipbreukelingen te redden. Zij begaven zich in eene boot, doch verloren bij de eerste proef het roer, en slechts met moeite gelukte het hun, door de hooge branding weder aan land te komen. Hierdoor niet afgeschrikt, werden er dadelijk nieuwe riemen uit het dorp gehaald, en om geenen tijd te verliezen, stegen dadelijk twee der wakkere mannen te paard en bonden de riemen aan derzelver staarten. Zeven zee-
lieden waagden zich weder in de sloep; gelukkig overwonnen zij alle gevaren, bereikten het schip en hadden het genoeg 11 man van het volk aan land te brengen. Maar nog waren de kapitein, stuurman en bootman niet gered, en ook dezen te redden ondernamen de onverschrokkenen mannen. Hoewel door de inspanning reeds afgemat, gedoogden zij niet, dat anderen hen vervingen: een hunner, **ARIEN KRAMER** geheeten, wiens vader voor hem in de boot wilde stappen, hield dezen tegen, met de woorden: »Zoude een vader zich voor zijnen zoon opofferen? Neen; mijne krachten zijn nog toereikende.” Een ander, **LEENDERT DE WITT**, wien zijne vrouw haar en hunner kinderen lot dringend aan het hart legde, antwoordde haar. »Ginds op het schip bevinden zich veelligt ook vaders en echtgenooten.” Zij bereikten wel weder het schip, doch reeds op den weg derwaarts was er veel water in de sloep gekomen; op

den terugtogt greep eene ontzettende baar het vaartuig aan en wierp hetzelfde om, waardoor allen, die zich daarin bevonden, in zee storteden. ~~Haar~~verscheurend was het gekerm en gejammer der aan land geblevene verwanten. Men stak wel ijlings met eene intusschen aangevoerde nieuwe boot in zee, doch uit gebrek aan haken en andere noodwendigheden, was men niet in staat meer dan enkelen slechts der zeelieden te redden; al de overigen, benevens de drie schipbreukelingen, werden het slagtoffer hunner edelmoedigheid. — Het gezelschap *Zeemanshoop*, te Amsterdam, ondernam dadelijk eene kollekte voor de weduwen en weezen der verongelukten, welke in twee dagen reeds meer dan f 5,000 opleverde, en met de overige giften meer dan f 10,000).

In het bijzonder stormachtig was de maand November; de onverpoosd aanhoudende sterke westewind hield de zee steeds op eene aanzienlijke hoogte, zoodat er bij iederen, ook slechts matigen storm hooge vloed en plaats grepen, de hoogsten op den 3den, 13den, 14den en 15den November. De hevige storm van den 3den November veroorzaakte veelvuldige schade aan alle dijken, vooral aan die der Elbe, alwaar met moeite geheele doorbraken voorgekomen werden. Deze vloed mag onder de hoogsten gerekend worden. Dezelve steeg te *Hamburg* tot 17 voet 6 dm., en te *Cuxhaven* werd een driemaster verbrijzeld, waarbij een gedeelte der manschap, benevens de vrouw en kinderen van den kapitein, omkwa-

1) Haarl. Courant.

men. De kapitein en 7 man reddeden zich op een gedeelte van het achterdek, doch 4 der laatsten, alsmede de kapitein, stierven door verkleuming en uitputting. Na zes dagen zonder eten en drinken rondgedreven te hebben, kwamen de overigen eindelijk bij *Neufeld* aan land. Vooral zwaar ondervond de geheele kustenseek de uitwerkingen van den buitengemeen hevigen noordwesten storm van den 15den November en van den daardoor buitengewoon hoog opgestuwden vloed, welke te *Hamburg* tot 19 vt. 2 dm. boven de gewone ebbe steeg, te *Cuxhaven* 19 vt. 8 dm. De zee joeg de Maas zoozeer in de hoogte, dat *Rotterdam* ten deele onderliep. Bij *den Helder* sloegen de golven over den dijk heen. De stad *Kampen* aan den Yssel werd ten deele overstroomd. Ook de binnenwaters zwollen op: reeds op den 7den November doorbraken zij den Maasdijk, 2½ uur van 's *Hertogenbosch*, ter lengte van 155 Ned. ellen, en woelden aldaar een groot gat in den grond, zoodat eene daár staande boerenwoning en een klein huisje in de diepte storteden en 7 gemeenten onder water gezet werden, en wel zoo plotseling, dat de inwoners geenen tijd hadden, hunne levensmiddelen en voeder voor het vee te bergen. Alle huizen aldaar stonden diep in het water, zoodat de bewoners op de zolders en hoogten eene schuilplaats moesten zoeken. Ook in den Empelschen polder greep eene dijkbreuk plaats. Tusschen *Wageningen* en de *Grebbe* was de afspoeling van den dijk zoo sterk, dat slechts door het aanbrengen van takkebossen en bermten grooter onheil voorgekomen werd. Te *Maurik* kwam er eene

verzakking in den dijk, en slechts met moeite werd de *Bstuwe* voor eene dreigende overstroming behoed.

In ergere mate moest *Oost-Friesland* de woede van het ontbreidelde element ondervinden. Overal leden de dijken, over verscheidene rolden de golven heen. De dijk bij *Hazeborg*, digt bij *Weener*, bezweek op twee plaatsen ter lengte van 128 en 320 voet, waardoor in die streek al het land, bij *Kirchborgum* een gedeelte overstroombd en de dam in eene dijkopening aldaar weggespoeld werd. In de kleine dijken aan de noord- en zuidzijde der Jumme ontstonden ook eenige doorbraken. De Opper- en Neder-Eemsche dijk werd overal afgespoeld en het houtwerk aan den voet van de Oldersumer Muhde werd weggeslagen. In *Emden* steeg het water hooger, dan bij alle vroegere vlooden sedert 1776; alle straten, waardoor hetzelfde stroomde, werden zwaar beschadigd, vooral bij de Oosterpijp. Het ergst werden de dijken in het ambt *Norden* geteisterd. Bij de sluis, waar de vloed reeds op den 14den de hoogte van 7 vt. bereikt had, steeg hetzelfde thans tot 9 vt. en begon over de sluis te strijken en in de stad te loopen, hetwelk men echter door schutdammen spoedig belette. De kleine Suikerpolder liep onder, waarhij eenige schapen verdronken. De westelijke en noordwestelijke dijkstreek van dit ambt was verschrikkelijk geteisterd en vol gaten, waarvan vier vooral gevaarlijk waren, doordien twee derzelve ter lengte van 40 vt. en ter diepte van 10 tot 12 vt. tot op 1 vt. na aan de kruin des dijks doordrongen, en twee anderen van gelijke grootte zich tot de kruin uitstrekten. Ware

de tusschen 6 en 7 uur des morgens invallende hoogste vloed op het oogenblik van gevaar niet eenigzins geweken, dan zouden weinige minuten voldoende geweest zijn, om de zwakke overblijfselen des dijks, welke aan sterke golven langer geen en weerstand konden bieden, op verscheidene plaatsen geheel weg te spoelen en zoodoende eene groote overstroming te veroorzaken. Men nam met allen spoed de doelmatigste voorbehoedmaatregelen en sloeg voor de gevaarlijkste opening een' houten dam van zware posten, vulde de ruimte tusschen dezelve en de kruin met aarde aan, en overdekte tegen den avond alle 4 gaten met dorschzeilen, welke met zware vlinten en zandzakken bevestigd werden. Daarop werden ook de overige gaten op gelijke wijze door kistdammen en daarvoor gelegde takkebossen beveiligd en vervolgens zooveel mogelijk met aarde gevuld en met stroo gestikt. Daartoe was eene groote menigte stroo noodig, hetwelk, daar de onderhoorigen op verre na zooveel niet in voorraad hadden, ten deele uit andere ambten werd geleverd. De volledige herstelling moest tot een meer gunstig jaargetijde worden uitgesteld. De gezamenlijke kosten van herstel zouden volgens den aanslag op ongeveer f 90,000 gestegen zijn, en daaronder alleen f 47,000 voor stroo. — De dijken van het ambt *Berum* en *Esens* leden weinig, doch de *Schwerinsgroden*-dijk brak door, en zoodoende werd deze geheele schoone polder overstroomd ¹⁾.

In *Jever* en *Oldenburg* hadden de dijken ook meer of minder te lijden, doch veel sterker die tusschen de

1) Reg. Akten.

Wezer en Elbe, zelfs diep landwaarts in aan de Oste en Schwinge. De veendijk bij *Kranenburg*, aan eerstgenoemde rivier gelegen, werd op 15 plaatsen doorgebroken; in *het Altenland* werd de *Heinkircher Lühedijk* op 3 roeden 14 vt. lengte en 9 vt. diepte weggeslagen en een op den dijk staand huis verwoest, de *Leeziger Estdijk* op 5 roeden en 8 vt. lengte doorgebroken, gelijk ook de *Hower Estdijk* op 5 roeden 10 vt. lengte. Voor het eiland *Wilhelmsburg* stond de Elbe 21 vt. hoog. Al de dijken aldaar liepen over, terwijl dezelve op 20 plaatsen tot op 1 voet van de kruin weggeslagen en de kruin op eene plaats op 4 vt. doorgebroken waren, doch alles werd door het aanbrengen van bossen rijns nog in tijds verzekerd. Door het overloopen kwam er veel water in het eiland, op de laagste plaatsen stond hetzelfde 2 vt. hoog; van verscheidene der aan den dijk staande huizen werden de muren ingespoeld en de grondslagen ontbloot. Het eiland *Newhof* werd geheel overstroomd en onderging aanmerkelijke schade. In het ambt *Harburg* werden de dijken door het overloopen zwaar beschadigd; terwijl het water in onderscheidene buitendijks staande huizen 5 vt. hoog binnendrong, alle daarin voorhandene meubelen bedierf of wegspoelde en de bewoners met hun vee tot eene overhaaste vlugt dwong. De dijken in de voogdij *Lauenbruch* liepen groot gevaar om op twee plaatsen te bezwijken, alleen door de onverpoosde inspanning der bewoners, die in alle haast vaartuigen met steenen geladen op de gevaarlijkste plaatsen lieten zinken, werd dat ongeluk nog verhoed; doch bij *Wühlenburg*, in

het ambt *Winsen* aan de Lûhe, eene mijl boven *Harburg*, ontstond eene groote breuk in den Sevedijk en spoedig daarop digt daarbij eene tweede: de eerste was 22 roeden breed en had eene van 28 tot 36 vt. diepe kolk, en de laatste bij eene breedte van 15 roeden eene kolk van 20 tot 24 vt. diepte. Een achter die breuk staand huis werd door den stroom medegesleept, waarbij de bewoners ter naauwernood hun leven reddeden. Ongeveer 80 morgen land werd met het uit de kolken gespoelde zand overdekt, en overal groote stukken darg verspreid. De geheele voogdij *Neuland*, bijna 8,000 morgen groot, geraakte in weinig tijds onder water, alsmede alle dáár niet op terpen of hoogten staande huizen, welker bewoners met hun vee elders eene schuilplaats moesten zien te vinden, daar eerst na verloop van twee maanden het water begon te vallen, terwijl hetzelfde inmiddels bij hooge vloeden nu eens eenigzins zakte en dan weder rees. Zwaar leden in dien tijd de huizen door het water en den golfslag, vele meubelen werden daardoor bedorven en nog meer ongedorschen koren en hooi; het meeste verrotte en het weinig overgeblevene werd eene buit der ratten, welke, door het water in de schuren gedreven, aldaar ontzettende verwoestingen in de korenhoopen aanrigteden. Ook het winterzaad ging verloren. Naauwelijks was het water afgezakt en hadden de bewoners weder bezit van hun eigendom genomen, toen de zware vloed van den 3den en 4den Februarij 1825 hen andermaal verdreef en hun nieuwe schade berokkende.

In *Hamburg* steeg het water tot 19 vt. 5 dm.¹⁾, dus 10 dm. hooger dan in 1791. Alle lage plaatsen der Altstadt, alsook de Vorsetzen, de Kehrwieder, de Admiraliteitsstraat enz. stonden diep onder water. De beurs konde niet bezocht worden, doordien op dezelve 3 vt. water stond, hetwelk ook tot in het raadhuis, zelfs tot in de raadskamer doordrong, zoodat de raadsheeren er zich moesten doen binnendragen en hunne vergadering op de tweede verdieping moesten houden. Het Alsterbassin zwol tot eene nooit geziene hoogte op, zoowel ten gevolge van het openen der sluizen om de Elbe ontlasting te geven, als door het hooge binnenwater. De Jungfernstieg werd schier geheel overstroomd, het eene paviljoen liep vol water, zelfs de straat bij de bank van leening konde men slechts met booten passeren. De Alster drong eindelijk over de dammen bij de brug, welke naar de Jungfernstieg voert, en op de molenraderen aan naar de Elbe toe. De schade, door de overstroming in de stad aangerigt, was intusschen niet zeer beduidend. Zwaardere schade leed *Holstein*, vooral het ambt *Steinburg*. Het water liep over de Elbedijken van de *Wilstermarsch* heen, zelfs werd er in *Ivenfleth* een schip over den dijk heen in eenen tuin geworpen. De Stördijk in de heerlijkheid *Breitenburg* brak ter breedte van 16 roeden door, waarbij eene aanmerkelijke groundbreuk en overstroming van de geheele marsch dezer groote heerlijkheid ontstond en

1) Volgens den Hamb. Corresp., doch volgens *Wolmann's* opgave slechts 19 vt. 2 dm.

schier alle huizen tot aan het dak vol water kwamen, zoodat de bewoners met booten werden afgehaald, doch hunne meeste have moesten achterlaten. Eerst op den 18den Januarij werd die breuk door middel van eenen nooddijk weder verzekerd; tot zoolang was het water blijven staan en had de gebouwen zoo sterk aangetast, dat vele van nieuws opgebouwd moesten worden: 51 waren geheel onbewoonbaar en 95 huisgezinnen zagen zich genoodzaakt een ander verblijf te zoeken. Ook de bewoners der nog overige huizen moesten weldra weder de vlugt nemen, daar de groote vloed van den 3den tot den 4den Februarij 1825 het herstelde weder vernielde ¹⁾.

Hoezeer de buitengemeene overstroming, welke zich in 1825 over de kustlanden der Noord- en Zuiderzee, in eene uitgestrektheid verspreidde, zoo als sedert 255 jaar niet had plaats gegrepen; welke 800 menschen en meer dan 46,000 stuks vee van het leven beroofde en aan de inwoners van vijf staten eene schade van ten minste 29 millioen gulden veroorzaakte, — hoezeer zulk eene ontzettende gebeurtenis het allezins verdiende, in een uitvoerig tafereel te worden beschreven, zal het hier ter plaatse genoeg zijn, slechts met enkele trekken eene schets daarvan te ontwerpen. Bij velen mijner lezers toch, zal deze algemeene ramp nog in een, helaas! maar al te droevig aandenken staan; terwijl anderen, met de nakomelingschap, in reeds bestaande uitvoerige

1) Nieuwsbladen- en privaatterigten.

beschrijvingen ¹⁾ kunnen weetlust zullen kunnen bevredigen. Ik zal dus in de volgende schets, na eene beknopte algemeene beschrijving van den watervloed te hebben gegeven, weinig meer leveren, dan een overzigt van de schade, daardoor in ieder gewest veroorzaakt.

Op den 3den Februarij 1825 regende, hagelde en waaide het sterk, eerst uit het w. z. w., vervolgens uit het w. n. w. Daar de maan den vorigen dag vol geworden was en zich in den naasten stand tot de aarde bevond, verwachtte men wel een' hoogen vloed; niemand echter dacht aan gevaar voor de dijken. Des middags bereikte de vloed eene matige hoogte, doch viel ten tijde der ebbe slechts zeer weinig; en reeds 3 of 4 uur vóór den volgenden vloedtijd begon het wa-

1) Over de Nederlanden leze men vooral:

Historisch Tafereel van den zwaren watersnood op den 3den, 4den en 5den Februarij. Met Pl. en Krt. Amsterd. 1826.

Beijer, Gedenkboek van Nederland's watersnood in Februarij 1825. Met Pl. en krt. 's Gravenhage 1826.

Ter Pelkwijk, Beschrijving van Overijssel's watersnood. Zwolle 1826. (Met eene groote kaart.)

Van Leeuwen, Geschiedk. Tafereel van den watervloed en Overstroming in de provincie Vriesland. Met 1 krt. en 2 platen. Leeuw. 1826.

En aangaande de geheele overstroming:

Gemälde der Sturmfluthen von 3 bis 5 Februar 1825: von Fridrich Arends. Bremen 1826.

Uit dit laatste werk is het, dat ik het hierboven ingelaschte kort verslag aangaande den watersnood van 1825 heb getrokken.

De Vert.

ter weder te wassen, wierp zich met woedend geweld tegen de dijken aan en stond weldra met de kruin derzelven gelijk. Toen de vloed deze hoogte had bereikt, goltde het water algemeen over de dijken heen; en hoewel hetzelfde intuschen slechts weinig hooger steeg, begon het toch ook eerst na verloop van 3 tot 4 uur langzamerhand te vallen. De golven beschadigden de buitendossering der dijken sterk, en rukten overal de onlangs bewerkstelligde stroobestikking weder weg. De voornaamste schade echter werd toegebracht aan de binnendossering en aan den top der dijken, niet zoo zeer door het overloopen des waters, als wel door de overslaande baren, die de door de mui-zen losgewoelde binnenzijde der dijken zwaar afkabbelden en weldra overal doorbraken van eenige honderd voeten of roeden lengte veroorzaakten.

Het is opmerkelijk, dat de zwaarste dijkschade en doorbraken op die plaatsen ontstonden, welke voor den golfslag beschut of onder den wind lagen, terwijl daarentegen die streken, waarop de zee onverhinderd hare woede kon botvieren, in evenredigheid weinig, soms in 't geheel geene schade leden. Zoo ontstonden dan ook de drie ergste doorbraken allen op plaatsen, waar men dezelve niet had verwacht: de eene in *Noord-Holland*, in den noordelijken dijk van het IJ, tegenover Amsterdam; de tweede in de bogt bij *Emden*, waar de dijk naar het zuiden loopt, en de derde aan den linker Elbe-oever, digt bij *Stade*.

Schier alle met sluizen voorziene plaatsen aan de kusten leden eenige, ten deele zelfs aanzienlijke schade, door het bij de sluizen binnendringende water, en werden grooten-

deels overstroomd. De meeste overige dorpen tusschen de Zuiderzee en de Wezer bleven evenwel, door hunne ligging op hoogten, daarvan verschoond; doch aan vele lager liggende dorpen in de streken der Elbe, in Friesland, Overijssel en elders, alsmede aan de polders viel een treurig lot te beurt; voor dezen was deze vloed even noodlottig als de Kersvloed van 1717. Hier kwam nog bij, dat de vloed laat in den avond, ten deele eerst om middernacht verscheen, en wel met zulk eene verrassende snelheid, dat vele duizenden menschen daardoor met schrik uit den slaap werden opgewekt. Aan weinigen slechts verscheen, dadelijk eene reddende boot. Geen roepen om hulp baatte, geene toevlugt tot den nabuur was mogelijk. Ieder huisgezin, menig enkel persoon stond geheel aan zich zelve overgelaten. Weinigen hadden tijd en bezonnenheid gepoeg, om bij het vlugten op den zolder de noodwendigste dingen en levensmiddelen mede te nemen. En ook hier nog door het water vervolgd, moest menigeen zijne toevlugt op het dak zoeken, en daar den langen, verschrikkelijken nacht doorbrengen. Eindelijk brak het daglicht aan; maar welk een tooneel deed zich toen op!... Rondom, ten deele zoover het oog reikte, eene hevig opgeruide zee, waaruit de dakspitsen alleen der lage woningen uitstaken, en de hoogere huizen en de kerken als in het water halfverzonken daarstonden; de aardruggen en heuvels digt bedekt met menschen en dieren; de daken vol noodlijdenden, die, met de armen uitgestrekt en hunne schier naakte kinderen in de hoogte houdende, om hulp smeekten en hunne radeloosheid te kennen gaven; de uitgestrekte vloed met overblijfselen

van verbrijzelde gebouwen, met verdrinken vee en allerlei vlottende voorwerpen opgevuld. In vele groote huizen en kerken, en op hoogten bevonden zich dikwijls 50 tot 100 menschen bijeen; doch de meesten half naakt, allen doornat, allen van angst en koude bevende. Paarde-dekken, lompen waren toen onschatbare stukken, om zwangere vrouwen, grijsaards en kinderen zooveel mogelijk tegen de koude te beschermen. Ook de morgen bragt den meesten geene hulp aan; de storm bleef tot den middag doorwoeden, sneeuw- en hageljagt belemmerde dikwerf het uitzigt. Eindelijk bedaarde de storm; enkele booten verschenen, doch dezen konden slechts weinigen redden; velen moesten op nieuw den langen nacht in hunnen akeligen toestand doorbrengen, door honger en meer nog door dorst gekweld. Eerst op den 5den Februarij konden de overigen gered worden.

Allen echter was het niet vergund, het daglicht weder te aanschouwen. Eenigen werden door het water in hunne bedden of huizen overrompeld en konden niet meer ontvlugten, terwijl anderen met hunne huizen dadelijk werden weggespoeld; meer nog bezweken onder het pogen om zich en de hunnen te redden; velen, vooral kinderen, verstijfden door de koude. Verscheidene honderd menschen werden eene prooi van het verbolgen element. Vooral in *Friesland* en *Overijssel* was het verlies groot.

Niet overal verspreidde zich de vloed tenzelfden tijde. In *de Nederlanden* en *Oost-Friesland* begon het water reeds des avonds tusschen 8 en 9 uur over de dijken heen te loopen, meer oostwaarts later, aan

de Elbe eerst tegen middernacht. De tweede vloed, van den 4den Februarij, welke zich in de eerstgenoemde streken ongeveer ten 9 ure 's ochtends over de dijken stortte, steeg even hoog als de eerste, hier en daar zelfs nog iets hooger, behalve in de oostelijke streken, waar dezelve lager bleef, doordien de wind tegen den middag bedaarde.

De storm bleef tot den middag van den 4den onverpoosd uit denzelfden hoek doorwoeden, doch liep toen naar het noorden en werd minder hevig. De lucht was sedert den nadenmiddag van den 3den doorgaande helder; tusschenbeiden echter dreven er donkere wolken voorbij, welke zich dan in zware hagelbuijen of sneeuwjagt ontlastten. Laat in den avond van den 3den, of 's nachts, kwam er een onweder opzetten, hetwelk in eenige streken eenen geruimen tijd aanhield, doch zich elders alleen door een paar verschrikkelijke donder- en bliksemslagen deed waarnemen. Ook des anderen daags woedde er op eenige plaatsen een onweder.

Volgens de algemeene waarnemingen was de vloed van den 3den Februarij de hoogste, waardoor ooit, zoover althans de geschiedenis daarvan gewag maakt, de kusten der Noordzee zijn bezocht geworden. Men heeft op onderscheidene plaatsen deszelfs hoogte opgeteekend, en uit eenen daarvan zooveel mogelijk nauwkeurig opgemaakten staat blijkt, dat hoe verder oostwaarts de plaatsen gelegen waren, hoe hooger de vloed aldaar gestegen was. Met eenige zekerheid meent men te kunnen bepalen, dat de onderhavige vloed dien van 1717 aan de zeekusten in het oosten bijna 2 voet in hoogte is te boven gegaan; doch dat dezelve in het westen

veelligt niet zoo hoog is geweest als die van 1570, omdat het water toen in *Amsterdam* en *Antwerpen* eenen hooger en stand had bereikt, dan thans.

Bij den tegenwoordigen vloed deden zich vele verschijnselen op, welke het vermoeden hebben doen ontstaan, dat niet de stormwind alleen het water tot zulk eene buitengewone hoogte heeft opgestuwd, maar dat ook nog andere natuurkrachten daartoe zouden hebben medegewerkt. De storm toch woedde, enkele windvlagen uitgezonderd, niet zoo sterk, als wel bij menig vroegeren vloed, welke veel lager was gebleven, het geval was geweest. Het water, overal in eene buitengewoon onstuimige beweging en zeer troebel, kwam sterk schuimend en als ziedende op de dijken aan en door dezelve heenstroomen, op vele plaatsen niet in groote rollende, maar in meer kort afbrekende, draaijende golven, even alsof eene kracht uit de diepte het water in beweging bragt.

Enige kustbewoners van de marshstroken willen ook eene schudding van den grond, hier en daar zelfs van de huizen waargenomen hebben. Dit laat zich evenwel in die streken, met eenen veenachtigen ondergrond, door den hevig botsenden aandrang des waters op de dijken verklaren. Van meer belang zijn de verschijnselen, welke men bij bronnen heeft opgemerkt. In vele derzelven, in *Oost-Friesland* en *het Bremensche*, rees het water sterk, of nam eene vuil witte kleur en veelal eenen onaangenaamen, ziltigen smaak aan, zoodat het vee hetzelfde niet wilde drinken; den volgenden dag echter werd het weder helder en drinkbaar. Zelfs dieper land-

waarts in, op *de Geest*, werd hetzelfde waargenomen. Elders droogden er bronnen eensklaps geheel op, en bleven eenige dagen lang zonder water. — Deze verschijnselen zijn te merkwaardiger, omdat hetzelfde is waargenomen, niet slechts bij den Kersvloed van 1717, maar ook in 1755, toen *Lissabon* door eene aardbeving verwoest werd.

Ook het onweder gedurende den storm geeft eene ongewone gesteldheid der atmosfeer te kennen. Vooral is daarbij op te merken, dat hetzelfde niet alleen langs de geheele Noordzee-kust, maar ook tot diep in het zuiden van *Duitschland*, en noordwaarts tot aan *Zweden* en *Noorwegen*, werd waargenomen, hoezeer de onweders zich anders gemeenlijk slechts over eene kleine uitgestrektheid tegelijk verspreiden, en bovendien in den winter zelden plaats grijpen.

Eindelijk dient nog opgemerkt te worden, dat de zee, gedurende den storm, aan de westkust van *Jutland* eene menigte *barnsteen* uitwierp, waaronder zich zelfs stukken van verscheidene ponden zwaarte bevonden. Ook werd het noordelijk gedeelte van *Jutland* geheel in een eiland herschapen, door het doorbreken van de landtong in het westen van *Jutland*. Zulk eene doorbraak zou nu wel door elken gewonen zwaren storm uit het noordwesten veroorzaakt kunnen zijn geworden, doch het uitwerpen van barnsteen is anders nooit zoo sterk, veel minder nog worden er gewoonlijk zulke groote stukken uitgeworpen.

Volgens het oordeel van onderscheiden deskundigen, over al deze en meer andere buitengewone verschijnselen, mag het vermoeden, dat deze stormvloed aan eene soort van aardbeving onder den bodem der zee zijnen

oorsprong verschuldigd is, niet als geheel ongerijmd verworpen worden, maar zou hetzelfde in het onderhavige geval meer aannemelijk zijn, dan de stelling, dat de wind de alleenwerkende oorzaak geweest zij.

Na deze korte algemeene schets van den watervloed, zal ik thans overgaan tot de afzonderlijke beschrijving van de stormschaden, waarbij ik mij echter, wegens de enge grenzen, welke aan het plan van dit werk zijn gesteld, alleen moet bepalen tot het leveren van een zoo beknopt mogelijk overzicht in tabellen van het verlies aan menschen en vee en van de schade aan gebouwen, huiageraad, akkergeredschap en andere losse goederen in onderscheidene hoofdgewesten toegebracht.

In de eerste plaats dan, volgt hier de tabel betreffende de onderscheidene steden, ambten en heerlijkheden van *Oost-Friesland*, in het koninkrijk *Hannover*:

N A M E N DER DISTRIKTEN.	Verdronken mensen.	verwoest	GEBOUWEN:		Waarde*)	VERDRONKEN VEE:				Waarde	LOOSE GOEDEREN.	Geheel bedrag der verlozen en bescha- digingen.
			zwaar digd	lig		Paarden	Rundvee	Schape	Varkens			
Stad Eindhoven . . .	1	4	397	61	f 57,084	1	12	139	2	f 1,837	f 146,410	f 205,381
» Norden . . .			6	3	268					4	814	1,086
Ambt Leer . . .	1		30	11	2,095						14,661	16,756
» Weener . . .			2	9	141						7,913	8,054
» Jengum . . .	1	11	92	24	28,523	13	71	556	5	5,304	20,729	54,556
» Eindhoven . . .	2	6	73	7	12,510	1	57	1470	4	9,378	10,638	32,526
» Greetiel . . .	2	10	28	17	10,981	10	46	598	2	4,950	22,218	38,099
» Aurich . . .			3	5	132			4		14	1,136	1,282
» Norden . . .	2	4	68	19	12,947	34	141	175	17	8,484	21,972	43,403
» Berum . . .		12	14		6,966			35		146	11,064	18,176
» Eens . . .	1	3	52	45	6,536	9	66	31	9	3,460	8,944	18,940
» Witmund . . .	1	4			19,473	12	5	7	2	1,432	14,200	35,105
Heerl. Jennelt . . .								4		22	653	675
» Lütetsburg . . .											2,203	2,203
» Dornum . . .			13	2	893			7		27	1,258	2,178
» Godens . . .	11	54	778	203	f 158,499	80	398	3028	39	f 35,058	f 286,933	f 279,490

*) Voor deze, zoowel als ook voor de volgende tabellen,

Groot was bovendien de schade, door het zeewater aan de landerijen toegebracht. In de ambten *Emden* en *Norden* was het winterkoren schier geheel, in die van *Greetsiel*, *Berum* en in de westelijke helft van *Esens* voor het grootste gedeelte óf geheel verloren gegaan, óf had zooveel geleden, dat het meeste land omgeploegd en met zomervruchten bezaaid of wel gevalgd moest worden, om hetzelfde braak te laten liggen. De geheele schade aan winterkoren kan berekend worden op meer dan f360,000. Doch ook aan de zomervruchten en het grasland deed zich de nadeelige invloed des zeewaters gevoelen, vooral in het ambt *Norden* en in het grootste gedeelte van *Emden* en *Greetsiel*. Zeer weinige akkers leverden $\frac{3}{4}$, velen slechts $\frac{1}{8}$ en nog minder op van hetgeen er anders van gewonnen werd; terwijl er aan weideland ongeveer $\frac{1}{3}$ meer dan gewoonlijk noodig was. Uit eenen van den omvang der overstroming in *Oost-Friesland* opgemaakten staat blijkt, dat aldaar $11\frac{1}{4}$ □ mijlen bruikbaar bouw- en weideland is overstromd geworden, waardoor eene winstderving zoude veroorzaakt zijn van f1,210,260; zoodat de geheele schade in dit gewest de som van f1,689,750 beloopt, behalve nog de kosten van herstelling der dijken, de schade aan verzande landerijen en het geheele verlies van het tot den dijkbouw vergraven en buitengedijkte land.

doe ik hier opmerken, dat de waarde van het bedrag der verliezen en beschadigingen telkens alleen in ronde sommen van guldens is opgegeven, daar toch deze opgave, door het overbrengen van de buitenlandsche in Nederlandsche munt, min juist kan genoemd worden. *de Vert.*

Zonder nu de schade van de overige provinciën even uitvoerig als die van *Oost-Friesland* op te geven, laat ik hier, op de overstaande bladzijde, eene tabel volgen, bevattende het verlies, aan het geheele koninkrijk *Hannover* toegebracht. Door onbekendheid echter met het bedrag der schade in de kreits *Meppen*, is hetzelfde slechts bij begrooting opgegeven, in verhouding staande met de som, welke aan dat gewest tot schadevergoeding is toegekend geworden.

Men zal daaruit zien, dat de schade ruim 8 miljoen gulden beloopt, welke de ontzettende watervloed aan de bewoners van 42 □ mijlen, het 16de gedeelte van den geheelen Hannoverschen staat, heeft toegebracht; eene aanzienlijke som voorwaar! — Niet deze geheele som evenwel, kan als verlies gerekend worden, daar de kosten, tot versterking en verhooging van de dijken aangewend, niet als een noodwendig gevolg van den watervloed kunnen worden beschouwd, althans niet voor het geheel. — Dat overigens de ergst geteisterde gewesten door de groote verliezen niet geheel zijn ten gronde gegaan, is een-deels daaraan toe te schrijven, dat slechts voor het kleinste gedeelte van het verlies haar geld tot vergoeding vereischt werd, en is anderdeels te danken aan de gedane milde geschenken en geldleeningen.

N A M E N DER PROVINCIE N.	VERDRONKEN.					HUIZEN.		Bedrag der schade aan huizen, vee, mensen, enz.	Verlies aan land en oortboomen.	Winst- derving van de opbrengst des lands.	Herstel- lingskos- ten van dijken en sluizen.	Kosten van ver- sterking der dijken.	Geheel bedrag der schade.
	Menschen	Paarden	Runderen	Schape n	Varkens	verwoest	beschadigd						
Oost-Friesland	11	80	398	3028	39	51	981	f 4,79,493	f 367,470	f 1,210,257	f 1,276,438	f 788,992	f 4,122,650
Kreis Meppen								5,400	900		8,382	12,057	26,739
Bremen en het land Hadeth	145	275	1968	1956	334	198	4047	670,696	213,840	788,582	1,065,218	734,274	3,472,610
Lüneburg	6	3	56	57	29	12	455	99,460	34,200	30,885	102,240	123,061	359,846
	162	358	2422	5041	402	264	5483	f 1,255,049	f 616,410	f 2,029,724	f 2,452,278	f 1,658,384	f 8,011,845

De schade in het hertogdom *Oldenburg* en in de heerlijkheden *Jever* en *Kniphausen* veroorzaakt, blijkt uit de volgende tabel :

NAMEN DER AMBTEN.	Verdronken Menschen.	Schade aan gebou- wen.	Verlies aan vee en losse goede- ren.	Schade aan het Land.	Winst- der- ving aan op- brengst der lan- derijen.	TOTAAL.
Ambt <i>Tetters</i> . .	24	f 16,272	f 25,582	f 4,181	f 10,445	f 56,480
„ <i>Minsen</i> . .	22	12,886	22,674	3,179	27,187	65,926
„ <i>Jever</i> . .	—	640	7,720	162	1,350	4,872
Voor <i>Jever</i> . .	46	f 29,798	f 50,976	f 7,522	f 38,982	f 127,278
Ambt <i>Bokhorn</i> .	3	f 701	f 2,284	f 19,602	f 20,714	f 43,281
„ <i>Varel</i> . .	—	66	628	—	—	694
„ <i>Rastede</i> . .	2	90	493	—	—	583
„ <i>Burhave</i> . .	1	23	536	—	4,177	4,736
„ <i>Abbehausen</i> .	15	5,860	7,045	—	5,069	17,974
„ <i>Rodenkirchen</i>	—	1,226	7,020	—	—	8,246
„ <i>Brake</i> . .	—	3,478	14,665	—	—	18,143
„ <i>Elsefeld</i> . .	2	5,055	875	—	—	5,930
„ <i>Berne</i> . .	—	346	145	1,027	—	1,518
„ <i>Landwüthden</i>	15	4,110	8,999	—	—	13,009
Voor <i>Oldenburg</i>	39	f 20,955	f 42,570	f 20,629	f 29,960	f 114,114
<i>Kniphausen</i> .	2	f 90	f 11	f —	f —	f 101
Totaal	66	f 60,843	f 93,557	f 28,151	f 68,942	f 241,493

Van de schade in het Koninkrijk *Denemarken* aangerigt, kan hier geen volledig overzicht geleverd worden. Uit de gegevene berigten blijkt alleen, dat in *Holstein* ongeveer 5¼ □ mijl, en in *Sleeswijk* 6½ □ mijl marschland overstroomd geworden is; terwijl de schade aan dijken, gebouwen, verlies aan vee, koren enz. geleden, beloopt:

in *Pellworm* en op *de Halligen* 539,153 Mark Cour.

» *Eiderstedt* 563,866 — —

» *Holstein* 1,072,431 — —

te zamen 2,175,450 Mark Cour. of

f 1,631,588, zijnde daaronder begrepen voor schade aan gebouwen in *Holstein* 138,800 Mark, en in *Sleeswijk* 138,500 Mark.

In de *Nederlanden* werden de provinciën *Overijssel* en *Friesland* het zwaarste geteisterd. Tot een overzicht der schade volgen hier dan 3 tabellen, waarvan

OVERZIGT DER SCHADE

N A M E N DER G E M E E N T E N .	Omgekome nemen. Aantal Rund- vee in 1824.	O M G E K O		
		Rund- vee.	Paar- den.	Var- kens.
Zwolle	1200	72	2	9
Kerspel Zwolle	26 7804	1882	98	138
Zalk	5 773	181	15	17
Kamperveen	6 973	751	31	52
Kampen (stad en landgem.)	48 3337	2314	115	195
Wilsum	2 449	40	4	
IJsselmuiden	35 1084	745	32	7
Grafhorst	6 123	37	2	
Genemuiden	22 952	393	12	
Zwartsluis	11 801	272	11	
Hasselt	258	28	1	
Vollenhove (stad en landgem.)	14 2033	307	6	14
Blokszyl	4 156	50	1	
Blankenham	28 1207	1060	32	16
Kuinre	8 316	170	9	
Oldemarkt	17 1524	502	7	
Steenwijkerwold	34 3433	657	5	3
Steenwijk	403	11	1	
Giethorn	935	258	4	
Wanneperveen	3 853	305	10	2
Klaphorst, Rouveen en IJhorst	21 3774	1775	120	470
Nieuwleusen	705	249	5	75
Dalfsen	2 2951	84		43
Heino en Wijhe	3558	8		12
Schokland	13 51	17	1	
	305	13,073	525	1058

de eerste de geleden schade in de provincie *Overijsel*,
de tweede die in de provincie *Friesland*, en de derde
die in het geheele Koningrijk opgeeft.

IN DE PROV. OVERIJSSEL.

M E N V E E .			H U I Z E N .			Bedrag der schade aan huizen en andere voorwer- pen.	Geheel bedrag der schade.
Scha- pen.	Bijen- korven	Waarde.	wegge- spoeld.	onbe- woont.	sterk bescha- digd.		
		Guld.				Guld.	Guld.
	12	4,194	12	14	45	19,114	23,308
59	106	162,544	25	116	117	155,726	318,270
7	64	12,525	1	3	46	7,718	20,243
26	15	42,491	6	32	25	55,016	97,507
21		147,944	36	61	72	157,722	305,666
	48	3,080	11	5	10	11,715	14,795
13	56	44,769	32	15	115	61,182	105,951
		2,135	26	1	14	23,733	25,868
3	80	17,812	49	46	72	50,274	68,086
5		15,450	45	30	187	90,033	105,483
	4	1,620	1	4	2	12,436	14,056
26	58	17,503	17	43	56	60,319	77,822
8		3,132	18	6	74	26,664	29,796
122		61,394	16	7	22	107,082	168,476
36		10,864	27	10	81	68,539	79,403
		28,998	54	30	52	43,401	72,399
240	13	38,383	95	79	49	124,309	162,692
		745		11	6	10,067	10,812
7	10	14,138	48	68	145	106,371	120,509
13	10	18,209	25	59	147	74,634	92,843
218	918	130,985	5	83	125	104,025	235,010
494	40	19,151		5	5	1,450	20,601
165	48	6,778			2	6,557	13,345
		532			1	511	1,043
16		1,229	26		86	53,473	54,702
1571	1482	806,605	574	728	1556	1,432,051	2,238,686.

OVERZICHT DER SCHADE IN DE PROV. FRIESLAND.

N A M E N DER DISTRIKTEN.	Omgekomen mensen.	VERDRONKEN VEE.					HUIZEN.		VERLOREN GEGAAW AAN :					TOTAL.
		Rund- vee.	Paarden.	Schapen.	Var- kens.	Waar- de.	verw. en onbew.	bescha- digd.	Turf.	Hooi.	Koren en veld- vruch- ten.	Huis, ak- kerge- reedsch. enz.		
Weststellingwerf	9	1396	19	274	60	Guld. 69,528	264	147	Guld. 37,884	Guld. 61,224	Guld. 21,550	Guld. 2,362	Guld. 34,053	Guld. 216,601
Leeuwarden	2	231	7	186	20	Guld. 12,456	107	179	Guld. 44,448	Guld. 99,203	Guld. 15,731	Guld. 30	Guld. 35,562	Guld. 207,430
Schiermonnikoog	1	352	7	126	16	Guld. 20,751	108	84	Guld. 18,786	Guld. 38,136	Guld. 6,846	Guld. 10	Guld. 15,588	Guld. 100,117
Harlingen	2	1	1	60	3	Guld. 518	10	19	Guld. 721	Guld. 7,080	Guld. 8,461	Guld. 143	Guld. 4,601	Guld. 21,524
Engerum	2	2	1	4	3	Guld. 239	4	9	Guld. 1,111	Guld. 4,323	Guld. 2,523	Guld. 70	Guld. 7,508	Guld. 15,780
Utingerdee	2	2	1	10	1	Guld. 73	1	1	Guld. 75	Guld. 60	Guld. 8,113	Guld. 1,516	Guld. 1,397	Guld. 9,827
Opsterland	2	71	5	204	11	Guld. 4,488	22	7	Guld. 580	Guld. 2,774	Guld. 280	Guld. 101	Guld. 3,590	Guld. 29,304
Dontuwerstal	5	57	3	36	9	Guld. 187	2	20	Guld. 1,888	Guld. 2,970	Guld. 16,267	Guld. 591	Guld. 2,141	Guld. 5,635
Gaasterland	5	57	3	621	9	Guld. 5,870	61	3	Guld. 29,603	Guld. 3,614	Guld. 78,318	Guld. 37,173	Guld. 104,117	Guld. 258,635
Westerbo	2	2	26	26	9	Guld. 263	6	15	Guld. 1,446	Guld. 6,362	Guld. 11,658	Guld. 8,591	Guld. 12,568	Guld. 40,890
Oostergo	17	2112	42	1447	123	Guld. 114,373	594	761	Guld. 136,924	Guld. 215,943	Guld. 171,782	Guld. 49,071	Guld. 222,641	Guld. 910,734

OVERZIGT DER SCHADE IN HET KONINGRIJK DER NEDERLANDEN.

N A M E N DER PROVINCÏEN.	Verdronken menschen.	VERDRONKEN VEE.				HUIZEN.		AAN LOSSE GOEDEREN.		TOTAAL.	
		Paar- den.	Rund- vee.	Schapen.	Var- kens.	Weg- gep. en on bew.	be- schad- igd.	Waarde.		Guld.	Ct.
								Guld.	Ct.		
<i>Oost-Vlaanderen</i>										Guld.	Ct.
<i>Antwerpen . .</i>	1									14,333	50
<i>Zeeland . . .</i>	2		4							173,883	50
<i>Zuid-Holland .</i>	5									52,426	00
<i>Noord-Holland</i>	15	90	2630	4586	432			226,662	90	28,525	00
<i>Utrecht . . .</i>										520,299	40
<i>Gelderland . .</i>	29	34	984			77	308	109,756	00	23,028	00
<i>Overijssel . .</i>	305	525	13,073	1571	1058			100,433	10	257,368	10
<i>Drenthe . . .</i>	5	34	1405	60	118	1302	1556	787,035	00	2,238,686	00
<i>Friesland . . .</i>	17	42	212	1447	123	594	761	137,496	00	238,041	00
<i>Groningen . .</i>	1							186,924	21	910,734	44
	380							659,435	88	431,260	95
										4,888,585	89

De schade aan opgegevene voorwerpen is in de *Nederlandsche* Provinciën niet zoo naauwkeurig opgenomen, dan voor zoover *Duitschland* betreft; men zag daarbij minder op eene juiste opgave van het gezamenlijk verlies, dan wel op de verliezen door noodlijdenden ondergaan, zoodat op verre na niet alles opgegeven, zelfs niet het aantal der beschadigde huizen en van het verdronken vee in elke provincie bekend geworden is. In de vier hoofdwerken over de onderhavige overstroming, aangehaald op blz. 384 hiervoren, vindt men aangaande eenige provinciën meer uitvoerige en naauwkeurige opgaven medegedeeld. — Bij het opgegeven bedrag der schade dient intusschen nog *f*500,000 wegens niet opgegeven schade in *Friesland*, *f*300,000 voor *Zuid-Holland* en op zijn minst even zooveel voor de overige provinciën gerekend te worden; aldus zoude de schade aan vee, huizen en losse goederen, benevens het verlies aan winterkoren, in het geheel ongeveer 6 mill. guldens beloopen.

Volgens de daarvan zooveel mogelijk naauwkeurig opgemaakte berekeningen, heeft de overstroming zich in *de Nederlanden* over 68 □ mijlen bruikbaar land uitgestrekt. Hiervan dienen echter slechts 40 □ mijlen als zwaar beschadigd gerekend te worden. En wanneer men nu de daaraan berokkende schade op *f*12 per morgen stelt, dan moet hiervoor een verlies van *f*2,880,000 worden gerekend. Het geheele privaat-verlies voor dit rijk zou aldus de vervaarlijke som van ruim $7\frac{3}{4}$ mill. guldens bedragen, behalve nog de kosten tot de herstelling der dijken aangewend, waarvan het bedrag ook in de miljoenen loopt. —

Op den fellen winter van 1826-27 volgde bij het invallen van den dooi een algemeen opzwellen der rivieren van *Duitschland*, waardoor aan de aangrenzende streken aanmerkelijke schade werd berokkend, vooral die aan de Wezer en Elbe. Gelukkiger kwamen er de Rijnstreken en de *Nederlanden* af, die anders bij dergelijke omstandigheden zoo dikwijls en zwaar geteisterd waren. Alleen de dijk bij *Ochten* aan de Waal, niet ver van den *Tielerwaard*, brak in den nacht van den 2den op den 3den Maart 1827 op 4 plaatsen door, waarvan 2 doorbraken echter alleen in de kruin plaats grepen; slechts eene der breuken, 120 voet breed en 12 el diep, liet veel water door; 2 menschen schoten er het leven bij in en 10 huizen werden verwoest. Hooger liep de nood in de streken der Wezer, in het gebied der stad *Bremen*. Nadat de Wezer reeds eenige dagen te voren tot eene nooit geziene hoogte was opgezwollen en een groot gedeelte der Alt- en Neustadt overstroomd had, bezweek derzelver dijk op twee plaatsen boven de oosterpoorten-voorstad. Met ongeloofelijk geweld stortte zich het water in deze voorstad, rukte de sluis en verscheidene woningen mede weg en beschadigde een groot aantal der overigen sterk, terwijl de daarbij behoorende tuinen verdwenen. In het geheel grepen er in de dijken in het gebied dier stad 7 doorbraken plaats, waaronder 4 grondbreuken waren: eene boven en beneden *Habenhausen* 500 vt. breed, de tweede beneden dit dorp 300 vt. breed, en 2 in den Eisenraths-dijk, ter breedte van 165 en 120 vt.; en bovendien 3 kruinbreuken bij *Hasenbühen*, aan de Neustadt en bij het gehucht

Lehester-dijk, aan de Wumme. De *Blockländer-* en *Bührener* dijken werden buitendien sterk beschadigd en dreigden insgelijks te bezwijken. De steenen brug aan de steenpoort was in weinige minuten eene prooi der golven. De stad zelve, alwaar het water bij de brug op den 6den tot den 7den Maart tot de nooit bereikte hoogte van 17 vt. 3 dm. steeg, werd geheel in een eiland herschapen, doordien alle groote wegen naar *Hamburg*, *Oberneuland*, *Brinkum* en *Delmenhorst* op verscheidene plaatsen werden doorgebroken, de *Hamburger Chaussée* van het zwarte meer tot aan de *Wisch* alleen op meer dan 1,000 vt. lengte. Het ergste trof de ramp der in het gebied der stad gelegene 22 buurtschappen. Uitgezonderd de hoogliggende landen alleen, werd alles in eene zee veranderd, waardoor eene buitengemeene schade ontstond; schier al het winterzaad was voor dat jaar verloren, de meeste inwoners moesten met hun vee op de hooizolders eene schuilplaats zoeken. Ook bij *Nienburg* trad de *Wezer* ver buiten hare oevers en belemmerde eenen tijdlang alle gemeenschap te lande. De *Elbe* steeg insgelijks zeer hoog, doch de dijken hielden stand, alleen het opzwellen van verscheidene kleine rivieren veroorzaakte eene overstroming van vele veldmarken aan de *Opper-Elbe*, terwijl ook een gedeelte der stad *Hitzacker* en de voorstad van *Dannenberg* onder water gezet werd.¹⁾

In eenen stormvloed, welke op den 5den Maart 1828 ontstond, werd de 76 jaren oude *Pieperzyl* in

1) *Bremer-Zeitung*; enz.

de *Jummiger-Hamrik*, in *Oost-Friesland*, weggeslagen, en maakte plaats voor eene kolk van 84 vt. lengte en 34 vt. diepte. Opmerkenswaardig is het daarbij, dat er, volgens verzekering van een' der dijkregters, aan de oostzijde der sluis een otternest zoude geweest zijn, waardoor eene verholene ondermijning ontstaan was, ter zelfder plaatse waar de sluis was gesprongen).

De lange, strenge winter van 1829-30 veroorzaakte, na het losgaan van het ijs, weder, even als 3 jaar te voren, een' hoogen stand van het rivierwater en eene overstroming der aangrenzende landen, welke zich thans meer algemeen en meer verderfelijk over geheel *Duitschland* uitstreckte dan toenmaals. Schier alle rivieren en stroomen traden buiten derzelver oevers, zoo als de Moezel, de Rijn, de Donau, de Oder, de Elbe en de Wezer. Grootte verwoestingen rigtte de Donau vooral in *Weenen* aan, alwaar een gedeelte der stad en der voorsteden onder water gezet werd, hetwelk 7 gemeenten dezer voorsteden het ergste teisterde. *De Nederlanden* bleven gelukkiglijk van het gevaar verschoond, hoewel zij niet geheel en al van alle schade vrij bleven. Op den 26sten Februarij 1830 geraakte het ijs voor *Nijmegen* in beweging, tenzelfden tijde in den Rijn bij *Arnhem*, en weldra overal op beide rivieren. Hetzelve stapelde zich op verscheidene plaatsen opeen en vormde ijssdammen, welke evenwel spoedig weder uit een gingen. Alleen de Ooische dijken, boven *Nijmegen*, braken in den nacht van den 27sten op den 28sten Februarij op drie plaat-

1) Reg. Alten.

sen, ter breedte van 225,150 en 23 Ned. ellen, door; het water verspreidde zich op eene aanmerkelijke uitgestrektheid over de gemeenten *Erkelom*, *Ooi*, *Mellingen*, *Duffelt* en den straatweg van *Nijmegen* naar *Cleef*, en veroorzaakte eene niet onbeduidende schade; terwijl ook *Kranenburg* en *Cleef* onder water gezet werden. Grootere verliezen leden de *Wezer*- en *Elbe*-streken. Door den plotseling invallenden dooi, van regen vergezeld, werd een spoedig wassen der in die stroomenvallende beken en rivieren teweeggebracht, en daardoor, als ook door het schielijk smelten van het ijs, uitgestrekte overstromingen veroorzaakt. Zelfs een gedeelte der stad *Hannover* werd, hoewel voor slechts korten tijd, onder water gezet. Bij *Nienburg* trad de *Wezer* verre buiten hare oevers. Bij *Bremen* steeg dezelve tot eene hoogte van 16 vt. 11 dm. en doorbrak op den 2den Maart den dijk bij *Hastedt* op onderscheidene plaatsen, en in den volgenden nacht aan den linkerkant bij *Habenhausen*. Daardoor werd het gebied der stad in aanmerkelijke uitgestrektheid overstroomd, en vooral in de gemeente *Hastedt* beduidende schade aangerigt: vele huizen aldaar werden beschadigd, 23 zelfs geheel weggespoeld, welker bewoners al het hunne verloren en slechts met moeite het leven er afreddeden; evenwel kwamen er nog 10 menschen om, en verscheidene ontsnapten niet dan met de uiterste inspanning aan het gevaar. Ook in *Habenhausen* liep de nood hoog. Het hooge water der *Wumme* rukte de schoone brug voor *Ottersburg* weg; meer benedenwaarts werd het, ten gevolge van een' beneden *Bergfeld* vastgezette ijssdam,

hoog opgestuwd en doorbrak den dijk bij *Katrepel*, in het gebied van *Bremen*. Nog op den 7den Maart werd de weg naar *Burg*, bij *Walle*, door het binnenwater doorgebroken. De overstroming was in het gebied der stad *Bremen* over het algemeen grooter dan vóór drie jaren, en de schade aldaar aanzienlijker, hoewel de vloed niet zoo hoog steeg. De overstromingen der Elbe waren aanmerkelijk; het ergste de dijkbreuk bij *Bleckede*. Op den 8sten was het ijs aldaar in beweging gekomen, hetwelk zich echter spoedig vastzette en berghoog opstapelde. Op den linkeroever, tegenover zoo even genoemde plaats, ontstond eene algemeene kruinstorting der dijken in het gebied van *Mehelenburg*, waardoor hetzelfde, benevens de Hannoversche gemeenten van het ambt *Neuhaus*, overstroomd werden. Bij *Bleckede* zelf, alwaar de vloed meer dan 21 vt. hoog liep, doorbrak dezelve op den 10den Maart den dijk, spoelde 10 gebouwen weg, waarvan geen spoor achterbleef, terwijl derzelver bewoners en die van onderscheidene andere zwaar beschadigde huizen, in het geheel 74 huisgezinnen, behalve het leven en hun vee, niets van het hunne reddeden; ook werd er nog een groot gedeelte van het ambt *Bleckede* onder water gezet. Ten gevolge dier ijsverstoppingen en van het daardoor veroorzaakte opstuwen der Elbe, werd ook de geheele binnenmarsch van af *Hitzacker* tot *Lüchow* overstroomd, zoodat men zelfs in *Dannenberg* van beide poorten tot bijna in het midden der stad te scheep moest varen en verscheidene huizen niet onbeduidend beschadigd werden. Ook in *Schnackenburg* werd door de overstroming veelvuldige schade veroor-

zaakt. In het ambt *Harburg* ontstond in den Seevedijk eene grondbreuk van 5 roeden lengte, benevens onderscheidene kruinstortingen; terwijl het water op $1\frac{1}{2}$ mijl lengte 2 vt. hoog over den dijk stroomde, den omtrek heinde en verre bedekte, zelfs tot aan den postweg tusschen *Harburg* en *Lüneburg* doordrong en denzelven beschadigde ¹⁾.

1) Haarlemmer, Bremer, Hannoversche en and. Couranten.

